

सर्वतन्त्रस्वतन्त्रश्रीधर्मदत्तझाविरचितः
व्याप्तिपञ्चकविवृत्यपराभिधानः

गूढार्थतत्त्वालोकः

विभागः - १०

॥ अभिनवसंस्कृतव्याख्या ॥

यशोलता

॥ नूतनगुर्जरविवरणम् ॥

विनम्रा

યશોલતા

વિભાગ - ૧૦

તતઃ પ્રારમ્ભોઽસ્ય

યત્પ્રાપ્ય પ્રશ્રામ્યન્તિ

પણ્ડિતા અપિ ।

તર્ક કી પરિસીમા

મૂઢાર્થતત્ત્વાલોક

જ્યાં પહોંચતા તો હાંફી જવાય છે,
ત્યાંથી અહીં શરૂઆત થાય છે...

વિજાત્રા

LONGEST
NARRATION
IN THE WORLD OF
SANSKRIT
SCRIPTURE

- ◆ Name of The Original Scripture : GUDHARTHA TATVALOKA
◆ Author of the Original Scripture : SHRI DHARMADATT ZHA
◆ Name Of the New Text : YASHOLATA
◆ Author of the New Text : Jain Ascetic SHRI
BHAKTIYASHVIJAYJI
(Disciple of His Holiness Jain Acharya
Shri **YASHOVIJAYSURIJI**)
- ◆ Subject : Logic
◆ Language : Sanskrit
◆ Name Of the Gujarati Text : Vinamra
◆ Author of the Gujarati Text : SHRI BHAKTIYASHVIJAYJI
◆ Total volumes : 14
◆ Edition : 1st, 2018 A.D.
◆ Price : ₹10,000 For The Whole Set (Volume 1 To 14)
◆ Publisher : SHRI DIVYADARSHAN TRUST
DHOLKA, Dist. Ahmedabad, Gujarat
◆ Type Setting : Bharat Graphics, M. 9925020106
◆ Printers : Parshwa Offset, Veraval, M. 9428702617

Distributers

Manojbhai Shah
CREATIVE PRAKASHAN
New & Old Book Center
"Vikram", M.G. Road,
VERAVAL-362 265
Ph.: 02876 222617
Mo. +91-94287 02617

Vikrambhai Shah
'VINAY', 2/5 Jaganath Corner,
Nr. Nandwana Brahmin Boarding,
Opp. Ramkrishna Ashram Temple,
RAJKOT - 360 001
Ph. : 0281 2461980
Mo. +91-94269 72609

Abhaybhai Shah
8, Sukita Appartment,
Nr. Ankur School,
B/h. Dipti Petrol Pump,
Fatehpura, Paldi,
Ahmedabad - 380007.
Mo. +91-94287 02794
Email: creativeprakashan@gmail.com

अभिनवसंस्कृतव्याख्याशैली-
नूतनगुर्जरविवरणविनम्रासुशोभितः
सर्वतंत्रस्वतंत्र
श्रीधर्मदत्तज्ञाप्रणीतः

व्याप्तिपञ्चकविवृत्यपराभिधानः

गूढार्थतत्त्वालोकः

— अभिनव सर्जन सर्वस्व —

पश्म पूज्य विद्वत्कुलावतंश व्यायतीर्थ
आचार्यवर्य श्री यशोविजयसूरीश्वरजी महाशय

— अभिनव सर्जन सर्जक —

जैनमुनिभवितयशविजय

— शंशोधक —

पश्म पूज्य शूक्ष्मशैमुषीशंपन्न
पंन्याशप्रवश श्री रत्नबोधिविजयजी महाशय

— प्रकाशक —

श्री दिव्यदर्शन द्रष्ट

— मुख्य विक्रेता —

Creative Prakashan
www.creativeprakashan.com

૨૬૯૨ ૨૭૨૯૨

દિવ્યાશિષ

પરમ પૂજ્ય સિદ્ધાંતમહોદધિ આચાર્ય ભગવંત
શ્રી પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજા
પરમ પૂજ્ય સકલસંઘહિતચિંતક આચાર્યભગવંત
શ્રી ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજા

શુભાશિષ

પરમ પૂજ્ય સિદ્ધાંતદિવાકર સુવિશાલગચ્છાધિપતિ
શ્રી જયઘોષસૂરીશ્વરજી મહારાજા
પરમ પૂજ્ય પૂના જિલ્લા ઉદ્ધારક આચાર્ય ભગવંત
શ્રી વિશ્વકલ્યાણસૂરીશ્વરજી મહારાજા
પરમ પૂજ્ય ભવોદધિતારક ગુરુદેવ આચાર્ય ભગવંત
શ્રી યશોવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજા

આર્થિક સૌજન્ય

જેમની સખાવતોમાં દરિયાવદિલી અને દૂરંદેશિતા
સદા આંખે ઊડીને વળગે છે તે

શ્રી ઉમરા શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, સુરત

ધન્ય શ્રુતભક્તિ !

અદ્ભુત શ્રુતપ્રીતિ !

અનુમોદના !

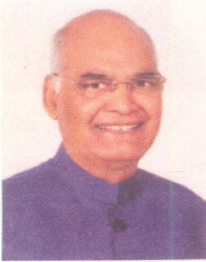
સુરિપ્રેમ સ્વર્ગારોહણ અર્ધ શતાબ્દી ત્યાગ-બ્રહ્મ વર્ષ

अशोक मलिक
ASHOK MALIK
राष्ट्रपति के प्रेस सचिव
Press Secretary to the President

राष्ट्रपति
भारत गणतंत्र
PRESIDENT
REPUBLIC OF INDIA

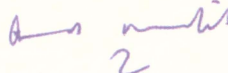
राष्ट्रपति सचिवालय,
राष्ट्रपति भवन,
नई दिल्ली - 110004.
PRESIDENT'S SECRETARIAT,
RASHTRAPATI BHAVAN,
NEW DELHI - 110004.

संदेश

भारत के राष्ट्रपति, श्री राम नाथ कोविन्द को यह जानकर प्रसन्नता हुई है कि मुनि श्री भक्तियशविजयजी द्वारा "यशोलता" नामक नूतन संस्कृत व्याख्या ग्रंथ का प्रकाशन किया जा रहा है। आशा है कि ग्रंथ में संकलित सामग्री पाठकों को एक नई दिशा एवं ऊर्जा प्रदान करेगी।

राष्ट्रपति जी, ग्रंथ के सफल प्रकाशन के लिए अपनी शुभकामनाएं प्रेषित करते हैं।

2
राष्ट्रपति के प्रेस सचिव

भारत के उपराष्ट्रपति
VICE-PRESIDENT OF INDIA

19 अप्रैल, 2018

प्रिय श्री जैनाचार्य श्री यशोविजयसूरीश्वर जी,

12/2/2018

प्राचीन काल से समूचे विश्व में भारतीय संस्कृति विद्याक्षेत्र में अग्रेसर रही है। जो आज भी प्रबुद्ध वर्ग के लिए आश्चर्यकारी है। भारतीय प्रजा सांप्रदायिक सहिष्णुता की वजह से ही विभिन्न दर्शनों को अपने में पनपा रही है। न्यायविद्या तो तर्कशास्त्र की अप्रतिम प्रस्तुति है ... उस न्याय विद्या के सिरमौर ग्रंथ - पंडितवर्य श्री धर्मदत्तझाविरचित व्याप्तिपंचकविवृति, अपर नाम - गूढार्थतत्वालोक के ऊपर जैनाचार्य श्री यशोविजयजीसूरिजी के शिष्य मुनि श्री भक्तियशविजयजी के द्वारा 90,000 श्लोक प्रमाण महिष्ठ वृति का सृजन किया है, जो सचमुच में ही एक आश्चर्य है।

मुझे गर्व है इस भारतवर्ष पर, कि जहाँ अनवरत ऐसे विद्यापुरुष होते ही रहे हैं। मैं ऐसे संतपुरुष और विद्यापुरुष के चरणों में सादर नतमस्तक हूँ।

सद्भावनाओं सहित,

वेकैया नायडु
(एम. वेकैया नायडु)

श्री जैनाचार्य श्री यशोविजयसूरीश्वर जी,
द्वारा महेन्द्रभाई झवेरी, एच. भेडा एंड कं.,
705, प्रशाम, कस्तूरबा गांधी मार्ग,
राजकोट-360001 मोबाइल: 98251 68834
ई-मेल : bbrjk_ad1@yahoo.in

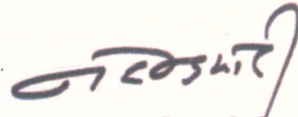
सत्यमेव जयते

प्रधान मंत्री
Prime Minister

संदेश

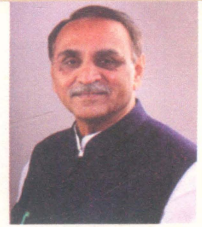
यह जानकर प्रसन्नता हुई है कि 'गूढार्थतत्त्वालोक' के व्याख्या ग्रंथ का विमोचन किया जा रहा है। श्री दिव्यदर्शन ट्रस्ट द्वारा प्रकाशित इस व्याख्या ग्रंथ में गूढार्थतत्त्वालोक की सरल विवेचना सराहनीय है।

श्री भक्तियशविजय जी द्वारा रचित यह ग्रन्थावली जीवन मूल्यों और आदर्शों से अवगत होने का अवसर दे और प्रेरणास्रोत के रूप में अपनी उपयोगिता सिद्ध करे, इसी आशा के साथ ग्रन्थावली के सफल प्रकाशन हेतु हार्दिक शुभकामनाएं।

(नरेन्द्र मोदी)

नई दिल्ली
23 अप्रैल, 2018

श्री यशोविजयसूरीश्वर जी
C/o- श्री महेन्द्रभाई झवेरी
एच. भेडा ऐंड कंपनी
705, प्रथम, कस्तूरबा गांधी रोड
राजकोट
गुजरात- 360001

apro/ug/2018/03/28/dt

વિજય રૂપાણી
મુખ્યમંત્રી, ગુજરાત રાજ્ય

તા. ૨૮-૦૩-૨૦૧૮

પરમ આદરણીય શ્રી યશોવિજય સૂરીશ્વરજી સાહેબ,

સપ્રેમ નમસ્કાર.

આપના પત્રપુષ્પ થકી મુનિ શ્રી ભક્તિયશવિજયજી રચિત “યશોલતા” નામના બૃહદગ્રંથના પ્રકાશન અંગે જાણી આનંદની લાગણી અનુભવું છું.

સંસ્કૃતને દેવોની ભાષા માનવામાં આવે છે. ભારતમાં સંસ્કૃત વિદ્યાપીઠો સિવાય સંસ્કૃત ગ્રંથોની જો કોઈએ જાળવણી કરી હોય તો તે જૈન સંપ્રદાય છે. સંસ્કૃતના માધ્યમથી ઉતરી આવેલા જ્ઞાનના આ મહાસાગરની જાળવણી, જતન અને તેની પુનઃપ્રસ્તુતિ અભિનંદનીય ગણાય. કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના સમયથી જ ગુજરાત વિદ્યાસંપદાનું પ્રમુખ કેન્દ્ર રહ્યું છે. ભારતવર્ષીય પ્રાચીન વિદ્યાસંપદા અને સંસ્કૃતસંપદાની સુરક્ષામાં ગુજરાત જાગૃત અને અગ્રેસર રહ્યું છે.

તર્કશાસ્ત્રના કઠિન, ગૂઢાર્થતત્વાલોકને વ્યાખ્યાયિત કરવાની ક્ષમતા ધરાવતા જૂજ વિદ્વાનો બચ્યા છે, એવા સમયે “યશોલતા” જેવી અત્યંત સરળ અને વિશ્વની સૌથી વિશાળ સંસ્કૃત વ્યાખ્યાનું સર્જન મુનિ શ્રીભક્તિ યશવિજયજીના હસ્તે થયું જે ગુજરાત માટે ગૌરવપૂર્ણ ઘટના છે. આ વિરલ પ્રસંગે મહારાજશ્રીની વિદ્યાસાધનાને નમન કરતાં અંતઃકરણપૂર્વક શુભેચ્છાઓ પાઠવું છું.

આપનો,

(વિજય રૂપાણી)

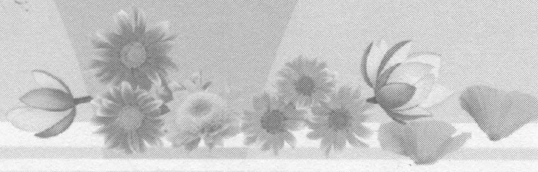
To,
Shree Yashovijayasooreeshwarajee Maharaj, Author.
C/o Mahendrabhai Zaveri,
H. Bheda & Company, 705, Prasham,
Kasturba Gandhi Road, Rajkot - 360001
Email: bbrjk_ad1@yahoo.in

સીમર્પણ

અનંતોપકારી પૂજ્ય બાપુજી મહારાજ
શ્રીનમ્રયશાવિજયજી
મહારાજને

હાલથી ભરેલું જેમનું વ્યક્તિત્વ છે,
મારા માટે હાલ સરીખું જેમનું અસ્તિત્વ છે.

આ અહીં મળશે...

	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧	Preface	11
૨	મીઠો આવકાર પૂજ્યપાદ સિદ્ધાંતદિવાકર ગચ્છાધિપતિ શ્રી જયઘોષસૂરીશ્વરજી મહારાજ.....	13
૩	અંતરનો રણકાર, ઉખાભર્યો આવકાર પૂજ્યપાદ પરમારાધ્યપાદ આચાર્યભગવંત શ્રી યશોવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજ	16
૪	શુભાશંસનમ્ પ્રો. વશિષ્ઠ ત્રિપાઠીજી (રાષ્ટ્રપતિ સન્માનિત)	21
૫	અનુશંસા પ્રો. મહેશજી ઝા (લબ્ધસ્વર્ણપદક)	22
૬	શુભેચ્છા આચાર્ય નરસિંહ કટ્ટી	23
૭	શુભાશંસનમ્ પ્રો. એસ.આર. ભટ્ટ	24
૮	શુભાશંસનમ્ ડૉ. આર. બાલમુરુગી	25
	રંગનાથ ગણાચારિ	26
	પ્રો. સચ્ચિદાનંદ મિશ્ર	27
	આચાર્ય ધીરેન્દ્ર સત્તીગેરિ	28
૯	પ્રકાશકીય પ્રાક્કથન.....	29
૧૦	સંશોધકીય વક્તવ્ય.....	30
૧૧	તર્ક અને તર્કપુરુષ (પ્રસ્તાવના) પ્રિયમ્.....	43
૧૨	સાગરનો સાર ગાગરમાં (દસમા વિભાગનો સંક્ષિપ્ત સાર) પરમ પૂજ્ય સંશોધકવર્ય પંન્યાસ પ્રવર શ્રી રત્નબોધિવિજયજી મહારાજ.....	55
૧૩	અથાતો વિષયજિજ્ઞાસા	60
૧૪	ગ્રંથારંભ	૩૧૦૩

Preface

ROUND ABOUT THE UNIQUE WORK

For ages, Indian Civilization has gifted the world in the various fields of literature with remarkable and unique piece of work. Amongst the various fields, the subject of “logic” has proved to be the most difficult to comprehend for anyone.

One of the most challenging and complicated scripture named “**GUDHARTHA TATVALOKA**” in the field of logic was innovated by Shri Dharmadatta Zha around 100 years back. The text originally written in Sanskrit language consisting of only 28,800 alphabets has remained unchallenged by majority of scholars. Even at present, there are probably no more than five people in this world who can understand the text and explain it to others.

As we all know, Albert Einstein has gifted the world with his “Theory of Relativity”. However, it was so complicated that most scientists found it a difficult task to explain it to others.

From time to time history repeats itself. In the field of Scripture the same comparison could be made for the Sanskrit text mentioned above in terms of its complexity with that of Einstein's theory. Jain Monk named Shri **Bhaktiyashvijayji** has done an outstanding job in writing the longest new narration of the Sanskrit Scripture in Sanskrit. The length, depth and the altitude of the text will leave readers astonished. Mysteries revealed in the text are simply incomparable to any. The long journey of segregating this great piece of literature began at only a young age of 21. The compilation was completed only within a year and a half, consisting of 28,80,000 alphabets, one of the **LONGEST** narrations of any Scripture at present. The new text has been named “**YASHOLATA**”, dedicated and devoted to his guru, Jain Acharya Shri **Yashovijaysuriji**.

The sharp intellect of this young scholar has opened gateways in the field of logic for others to study with very lucid explanation of mysteries buried deep in the original text.

The future generation will always be in debt and grateful, to have been privileged, to cherish the largest narration published in 14 volumes in Sanskrit, along with Gujarati narration.

In Sanskrit literature, scripture is measured in form of verses. 32 alphabets make a verse. The original “GUDHARTHA TATVALOKA” has 900 verses, thus consisting **28,800** alphabets.

To explain the same very lucidly, the Jain Monk has simplified his new narration text “**YASHOLATA**” with **90,000** verses i.e. **28,80,000** alphabets. Thus the new text named “**YASHOLATA**” is the “Longest Narration in the World of Sanskrit Scripture.”

“

મુનિરાજ શ્રી ભક્તિદેશ વિજયભાઈ શિવાજીને પોતાનું આ જે
ઉત્તમ કૌગદાન આપ્યું એ માટે માથાએમને અંતરના આશિષ
દેકે — રાજાના રાંચમરૂપી સુવર્ણખડામાં વિદ્યા -
સ્વાધ્યાયની સુગંધ સદા ઉભરાતી જ રહે અને શ્રી રાંધ
સામુદાય શાસન અને રાષ્ટ્રનું ગૌરવ વધારતા રહે
પોતાના ગુરુના જેમ ઉજવણવશસ્ત્રી બને
એ વિજય જયધોષસૂરિ

”

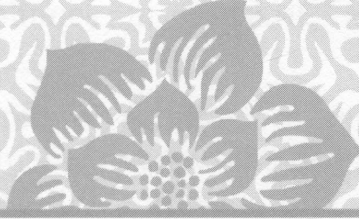
મીઠો આવકાર

પૂજ્યપાદ સુવિશાલ ગચ્છાધિપતિ

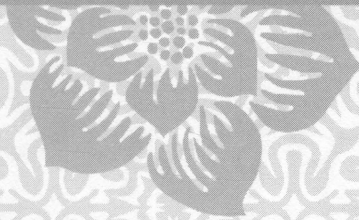
સિદ્ધાંતદિવાકર આચાર્યદેવેશ

શ્રીમદ્ વિજય જયધોષસૂરીશ્વરજી

મહારાજા

પૂજ્યપાદ ગચ્છાધિપતિશ્રી બે-બે પેઢીથી ગુરુવર્યોના વિશ્વાસઘામ બન્યા છે. અને આજે સર્વ સમુદાયોમાં એમની સૈદ્ધાંતિક વિદ્વતા સુપ્રસિદ્ધ અને સુમાન્ય છે. સ્વગુરુદત્ત ‘સિદ્ધાંતદિવાકર’ બિરુદ એમની સાચી ઓળખ છે. ૫૫૫ થી અધિક શ્રમણોના વિશાળ પરિવારના એકાતપત્રી સામ્રાજ્યના ઘણી એ મહાપુરુષમાં નાના-નાના શ્રમણોના સત્કાર્ય પ્રત્યે જે હૂંફ અને લાગણી છે તે એમના શુભાશિષમાં પડઘાય છે.

મીઠો આવકાર

અનેકાન્તવાદ જૈનદર્શનનો પાયાનો પ્રમુખ સિદ્ધાંત છે. આ સિદ્ધાંતને પચાવી જાણનાર સહેજે વૈચારિક સમભાવ, સિદ્ધાન્ત-સમન્વય અને ધાર્મિક સહિષ્ણુતાને ધરાવતો થઈ જાય છે. બાહ્ય વેશ અને દૈહિક આચારથી ઉપર ઊઠી એની દૃષ્ટિ મૂળભૂત તત્ત્વને - મર્મને પકડતી થઈ જાય છે. એની દૃષ્ટિને આંતરિક ઔદાર્યનો ઓપ મળતો જાય છે. કદાચ આ જ કારણે જૈન શ્રમાણોએ કોઈ પણ વિષયને પોતાની સર્જકતાથી પ્રાયઃ અસ્પૃશ્ય રહેવા દીધો નથી. જૈનાચાર્યોની પ્રજ્ઞાશક્તિ, પ્રેક્ષાશક્તિ, પરિશીલનશક્તિની વિચક્ષણતા કોઈ દર્શનના વિષયમાં અછતી નથી.

‘ન્યાય’ એ પણ એવો જ વિષય છે, જે જૈન શ્રમાણોના હાથે ચિરંજીવિતાને પામ્યો છે. અન્ય ધર્મના તાર્કિક પરાકાષ્ઠા સમાગ્રંથને ખોલવા માટે કેવળ તીવ્ર બૌદ્ધિકતાની જ નહિ, આંતરિક ઔદાર્યની, વિચક્ષણ પ્રકૃતિની પણ જરૂર પડે છે. સ્યાદ્વાદી વિના આવું ઔદાર્ય જવલ્લે જ જોવા મળવાનું.

મને ગૌરવ સાથે આનંદ છે કે અમારા સમુદાયના એક યુવાન શ્રમાણ, મુનિશ્રી ભક્તિયશવિજયજીએ (વય - ૨૫ વર્ષ, દીક્ષાપર્યાય - ૧૨ વર્ષ) ગુરુકુલવાસ, વિદ્યાવ્યાસંગ અને સૂક્ષ્મબોધનિષ્ઠાના જોરે એક અદ્ભુત નવ્યન્યાય વ્યાખ્યાનું સર્જન કર્યું છે. મારા એમને અંતરના આશિષ છે કે ‘એમના સંયમરૂપી સુવર્ણજીવનમાં વિદ્યા-સ્વાધ્યાયની સુગંધ સદા ઉભરાતી જ રહે અને શ્રીસંઘ-સમુદાય-શાસન અને રાષ્ટ્રનું ગૌરવ વધારતા રહે, પોતાના ગુરુની જેમ ઉજ્જવળ યશસ્વી બને.’

એ. વિજય જયદોષ સુરિ

“

જામીના - સરખાતા - પદ્મિનાદિ આમિત ગુણસમૃદ્ધિના
શિખરે જા.૩૬ થઈ ઝડપથી પડનાવડે સાદે જયી
રજરિલે અંતરથી આજ્ઞાધરના

ઉદયસિંહસુર

”

અંતરનો રણકાર,

ઉષ્માભર્યો આવકાર

પરમ પૂજ્ય ન્યાયવિધાનિધિ ષડ્દર્શનનિષ્ણાત આચાર્ય ભગવંત
ગુરુદેવ શ્રીયશોવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજા

જેમના આશિષ મારી જીવનમૂઠી છે,
જેમનું સાંન્નિધ્ય આ સર્જનને સાકાર કરનાર છે,
જેમના અનલ્પ પરિશ્રમથી હું કંઈક વિદ્યાને પામી શક્યો છું,
જેઓ સ્વયં વિરાટ વૃત્તિઓના સર્જક છે,
દાર્શનિક વિદ્યાના શ્રેષ્ઠ વિદ્વાન છે,
અંતર્મુખતા જેમના જીવનમાં છે,
અધ્યાત્મ જેમના હૈયામાં છે,
એકાંતને જેઓ કાયમ ઝંખે છે,
એવા વિદ્વતા અને સાધકતાના સુમેળ સમા પૂજ્ય
ગુરુદેવશ્રી અહીં સંતોષ વ્યક્ત કરી રહ્યા છે.

અંતરબો રણકાર ઉષ્માભર્યો આવકાર

- પરમ પૂજ્ય વિદ્યાલંકાર સાધનાતીર્થ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીયશોવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજા

આજે અંતઃકરણમાં આનંદની અવધિ નથી, અપાર-અગાધ આનંદની છોળો અંદર ઉછળી રહેલ છે. કારણ કે મારા વિદ્વાન અને વિનયી શિષ્ય મુનિરાજ શ્રી ભક્તિયશવિજયજીએ ૯૦,૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ સંસ્કૃત વ્યાખ્યા ‘યશોલતા’ અને વિશદ ગુજરાતી વ્યાખ્યા ‘વિનમ્રા’ - બન્નેનું સર્જન કરી તેનાથી ‘વ્યાપ્તિપંચકગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક’ને સુશોભિત કરીને વિદ્વત્સમાજ સમક્ષ રજૂ કરેલ છે, જે આપના કરકમલને અત્યારે શણગારી રહેલ છે.

આજથી આશરે ૧૫૦ વર્ષ પૂર્વે થયેલ મૈથિલ પંડિત શિરોમણિ ધર્મદત્ત ઝાના (ઉપનામ : બચ્ચા ઝા) મસ્તક/મગજના રિસર્ય માટે અંગ્રેજ સરકારે તેની ખોપરીની માંગણી તેમના સ્વજનો સમક્ષ કરી હતી. સર્વ દર્શનોમાં તેમની સર્વત્ર અવ્યાહત પ્રજ્ઞા - બહુમુખી પ્રતિભાના લીધે ‘સર્વતન્ત્રસ્વતન્ત્ર’ નું બિરુદ તેમને આપવામાં આવેલ છે. તેમણે રચેલા અનેક વિવરણ ગ્રંથોમાં એક અતિ જટિલ ગ્રંથ એટલે ‘વ્યાપ્તિપંચક ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક’. આ ગ્રંથની પ્રત્યેક પંક્તિ એવી ગૂઢ છે કે ભલભલા વિદ્વાનોને પણ તે મૂઢ બનાવી દે છે. તેથી જ આ ગ્રંથને ઉકેલવા માટે પ્રતિવર્ષ બનારસ વગેરે સ્થળે સેમિનારો યોજાય છે. દિગ્ગજ પંડિતો પોતાની પંડિતાઈનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરે તો પણ પૂરેપૂરો ન ખૂલે એવો રહસ્યમય આ ગ્રંથ છે.

વ્યુત્પત્તિવાદ, પ્રામાણ્યવાદ વગેરે નવ્યન્યાયગ્રંથોના તલસ્પર્શી

અધ્યયન બાદ, પોતાની પ્રેક્ષા-પ્રજ્ઞા-પ્રતિભાનો પ્રકર્ષ થતાં 'વ્યાપ્તિપંચક ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક' ગ્રંથની જટિલ પંક્તિઓને સંસ્કૃત-ગુજરાતી ભાષાના માધ્યમે ખોલવાનો, સ્પષ્ટ કરવાનો દૃઢ સંકલ્પ મુનિશ્રી ભક્તિયશવિજયજીએ કર્યો.

વર્ષો સુધી બુદ્ધિના અત્યંત અટપટા આટાપાટા ખેલવાથી પણ જે ગ્રંથ ખોલી ન શકાય તેવા અતિકર્કશ-સૂક્ષ્મબુદ્ધિગમ્ય ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક ગ્રંથને મુનિશ્રી ભક્તિયશવિજયજીએ માત્ર બે વર્ષના અતિ ટૂંકા સમયગાળામાં સંસ્કૃત + ગુજરાતી બંને ભાષામાં વિશાળ અને વિશદ વિવેચન દ્વારા અતિસ્પષ્ટ કર્યો છે. મૂળ ગ્રંથ સંસ્કૃત ભાષામાં અને નવ્યન્યાયની પરિભાષામાં તર્ક-વ્યાપ્તિ-નિયમ સંબંધી છે. જે ગ્રંથની એક-એક પંક્તિનું વિવેચન કરવા જતાં એકાદ શબ્દ આઘો - પાછો થાય, ઓછો - વત્તો થાય તો અર્થ-પદાર્થ-ઐદમ્પર્યાર્થ-ભાવાર્થ બદલાઈ જતાં વાર ન લાગે, અર્થનો અનર્થ સર્જાતા વિલંબ ન થાય, એવી સૂક્ષ્મમતિગમ્ય ગૂઢ-અતિગૂઢ પંક્તિઓ, ભલ-ભલા દિગ્ગજ પંડિતોને પણ મૂઢ-અતિમૂઢ બનાવતા વાર ન લગાડે તેવી પંક્તિઓ ઉપર સંસ્કૃત ભાષામાં અને નવ્યન્યાયની પરિભાષામાં કલમ ચલાવવી અને તે પણ માત્ર ૨૦વર્ષની ઉંમરે, દીક્ષા જીવનના સાતમા વર્ષે ! 'કમાલ ! કમાલ ! કમાલ !' શબ્દો મોઢામાંથી નીકળ્યા વિના ન જ રહે. તેમાં પણ માત્ર બે જ વર્ષની અતિ અલ્પ સમયાવધિમાં સંસ્કૃત + ગુજરાતી બન્ને વ્યાખ્યાનું નિર્માણ થયેલ છે. આ પણ નાનો સૂનો ચમત્કાર નથી. પરમગુરુ અને સદ્ગુરુની મહત્તી કૃપા વિના આ શક્ય જ નથી. ૪૨ પાનાના મૂળગ્રંથને ૪૫૦૦ પૃષ્ઠના વિશાળ ફલક ઉપર સંસ્કૃત-ગુજરાતી બન્ને વ્યાખ્યા દ્વારા સ્પષ્ટ કરવો, એ પણ રસાળ અને સરળ પદ્ધતિથી, અહો આશ્ચર્યમ્ ! ૧૪ વોલ્યુમમાં પ્રકાશિત થતા આ ગ્રંથરત્ન દ્વારા વ્યાખ્યા સાહિત્યની દુનિયામાં સીમાચિહ્ન સમાન શકવર્તી મહાભારત કાર્યની ભેટ મુનિશ્રી ભક્તિયશવિજયજીએ આપી છે તેને વિદ્વાનો કદાપિ ભૂલી નહિ શકે.

મુનિશ્રી ભક્તિયશવિજયજીએ પોતાના ભગીરથ પુરુષાર્થ દ્વારા

જ્ઞાનભાગીરથીને આ અવનીતલ ઉપર લાવવાનું કાર્ય કરેલ છે, જેમાં નિમજ્જન કરીને વિદ્વજ્જનો અવશ્ય પાવન-પવિત્ર-પુનિત થશે. આમાં કોઈ શંકાને સ્થાન નથી. વિદ્વાનો આ મહાત્માના પરિશ્રમની કદર કરી, અધ્યયન-અધ્યાપનના ક્ષેત્રમાંથી ચિરકાળથી બહાર રહેલા આ ગ્રંથમાં નિહિત અમૃતનું રસપાન કરશે જ એવો વિશ્વાસ હવે અસ્થાને નહિ ગણાય.

‘વિદ્ધાનેવ વિજાનાતિ, વિદ્વજ્જનપરિશ્રમમ્’ આ પંક્તિ અનાયાસે અહીં યાદ આવી જાય છે.

જૈન આગમવિદ્યા અને આત્મીક્ષિકીવિદ્યાના ક્ષીરસમુદ્રમાં સતત નિમજ્જન કરનારા ગુણીયલ પ્રકૃતિના સ્વામી મુનિરાજ શ્રીભક્તિયશવિજયજી મહારાજના માધ્યમે હજુ એક-એકથી ચડિયાતા નૂતન ગ્રંથરત્નોની તથા અભિનવઉન્મેષશાલી વ્યાખ્યાગ્રંથોની ભેટ વિદ્યાવિશ્વને મળતી જ રહે અને તેમના ઉપર પરમગુરુની, સદ્ગુરુની, શારદામાતાની અમીનજર સતત ઠરતી જ રહે તેમ જ નમ્રતા-સરળતા-પવિત્રતાદિ આત્મિકગુણસમૃદ્ધિના શિખરે આડૂઠ થઈ ઝડપથી પરમપદને સાધે એવી અરિહંતને અંતરથી અભ્યર્થના..

લિ.

પૂનાજિહ્વાઉદ્ધારક

શ્રીવિશ્વકલ્યાણસૂરીશ્વરનો શિષ્યાણુ

યશોવિજયસૂરિ

शुभाशंसनम्

न्यायशास्त्रे व्याप्तिस्वरूपप्रतिपादकेष्वनेकेषु ग्रन्थेषु अन्यतमः प्रथमसोपानरूपोपपन्नः व्याप्तिपञ्चकाख्यः ग्रन्थोऽस्ति । यद्यपि तमनुसृत्य अनेकटीकाग्रन्थाः सम्प्रति समुपलब्धाः । तथापि तेष्वन्यतमा न्यायाध्वपान्थानां पाथेयभूता स्वनामधन्या गूढार्थतत्त्वालोकव्याख्या प्रथितचरैः विद्वत्तल्लजैः धर्मदत्तझामहोदयैः (बच्चा झा) प्रणीता ।

तत्त्वालोकविचारे दरीदृश्यमाने शेमुषीश्रमे अवगत-शास्त्ररीतीनां निरस्तन्यायाध्वध्वान्तानां शास्त्रेषु कृतभूरिपरिश्रमाणां विदुषां साक्ष्येव प्रमाणं । ईदृशस्य तत्त्वालोकस्य अध्ययनमेव दुष्करम्, अध्यापनं तु सुतराम्, किमुत व्याख्यानम् ।

तदाधारीकृत्य मन्दामन्दोपकारिणी अनास्वादित-न्यायपरिष्काररसानामप्यास्वाद्या भावावेदने चन्द्रिकायिता यशोलतानाम्नी सुविस्तृता व्याख्या, सदाचारनिष्ठैः शास्त्रेषु कृतभूरिपरिश्रमैः श्रीमद्भिः मुनिभक्तियशविजयमहाशयैः रचितेति अवलोक्य चित्तम् मोमुदीति ।

अनया शास्त्रसेवया सन्तोषितमस्मदुपास्यं श्रीकाशी-विश्वनाथम्, 'इतोप्यधिकं नैकग्रन्थव्याख्यानसामर्थ्यप्रदानेन एतान् समनुगृह्णन्तु' इति आशास्महे ।

महामहोपाध्याय राष्ट्रपतिसम्मानित

वशिष्ठत्रिपाठी

प्रो. वशिष्ठत्रिपाठी

अनुशंसा

आसीन्मिथिलामान्यो
गङ्गेशो नाम विश्रुतो विद्वान् ।
नव्यन्यायसुशास्त्रं
चिन्तामणिनामाऽकरोद्दिव्यम् ॥१॥
रघुनाथो विख्यात-
स्तदुपरि दीधितिमातनोदनुपमाम् ।
जगदीशेन च तस्या-
ष्टीका जागदीशी रचिता ॥२॥
धर्मदत्तरचितो यो
गम्भीरार्थप्रकाशको ग्रन्थः ।
तदुपरि विश्रुतकीर्तिः
गूढार्थतत्त्वालोकाख्यः ॥३॥
जैनश्रमणस्तरुणः
स्वल्पे वयसि तदीयदिव्यटीकाम् ।
यशोलतां विख्यातां
भक्तियशविजयोऽयं तनुते ॥४॥
पञ्चलक्षणीमूला
भूयाद् भव्या यशोलता ख्याता ।
धर्मदत्तविवृतेर्या
गूढार्थं सम्प्रकाशयताम् ॥५॥
अद्भुतविशालकाया
श्रीयशोविजयसूरिशिष्यकृता ।
गुरु-शिष्ययशोऽनल्पं
स्वल्पे काले भृशं कुर्यात् ॥६॥
नव्यन्यायनयाब्धौ
गम्भीरेऽवगाहने कृतयत्नः ।
सफलो मुनिश्रीभक्ति -
यशविजयो वर्धतां यशसा ॥७॥

शुभेच्छा

॥ श्रीः ॥

विद्वद्वर्यसमादृता क्षितितले यद्व्याप्तिसत्पञ्चक- ।

व्याख्याऽऽस्ते जगदीशभट्टरचिताऽवस्था च विद्यार्थिनाम् ॥ १ ॥

तस्या भावविबोधनाय जगतां यद्धर्मदत्ताभिधैः ।

बच्चाङ्गेत्युपनामभिर्विरचिता गूढार्थतत्त्वप्रभा ॥ २ ॥

(गूढार्थतत्त्वप्रभा इत्यस्य गूढार्थतत्त्वालोक इत्यर्थः ।)

छात्राणामुपयोगिनी विरचिता गूढार्थतत्त्वप्रभा- ।

बोधार्थं मुनिभक्तिकीर्तिविजयैरानन्दसंवर्धिनी ॥ ३ ॥

वाक्यं वाक्यमतिस्फुटं प्रतिपदं प्रत्यक्षरं विश्रुता ।

विद्यावत्सु विवृण्वती विजयतामाचन्द्रतारं भुवि ॥ ४ ॥

(मुनिभक्तिकीर्तिविजयैः इत्यस्य मुनिभक्तियशोविजयैः इत्यर्थः ।)

व्याख्या यशोलतानाम्नी विबुधानन्दवर्धिनी ।

मन्दानन्दयतान्नित्यं अत्यपूर्वा धरातले ॥ ५ ॥

यशोलतायशोलताऽभिवर्धतां विवर्धताम् ।

जगत्सु दिक्षु दिक्षु च प्रवर्धतां प्रवर्धताम् ॥ ६ ॥

(‘यशोलतायशोलता’ - इत्यस्य यशोलता इति या व्याख्या तस्याः
कीर्तिरूपा लता इत्यर्थः ।)

विद्यासिंहाचार्यशिष्यो नृसिंहाचार्यनामभाक् ।

आशास्ते शुभमाशास्ते ग्रन्थकर्तुर्मुहुर्मुहुः ॥ ७ ॥

इति
नरसिंहानार्यकटिहङ्गकेष्वर ।

भारतीय दार्शनिक अनुसंधान परिषद्

(भारत सरकार, मानव संसाधन विकास मंत्रालय)

INDIAN COUNCIL OF PHILOSOPHICAL RESEARCH

(Government of India, Ministry of Human Resource Development)

प्रोफेसर एस० आर० भट्ट

अध्यक्ष

Professor S. R. Bhatt

Chairman

20 अप्रैल, 2018

माननीय निदेशक,

श्री जागनाथ श्वेतांबर मूर्तिपूजक जैन संघ

राजकोट

श्रीमान,

आपके द्वारा पंडितवर्य श्री धर्मदत्त झा विरचित जागदीशी पंचलक्षणी गूढार्थतत्त्वालोक की पूज्य सिद्धान्त निष्ठ आचार्य भगवंत श्री यशोविजय सूरिश्वरजी महाराज साहेब के शिष्य रत्न मुनि श्री भक्तियश विजयजी महाराज साहेब द्वारा विरचित यशोलता नाम विशद 14 भागों में निर्मित विपुल व्याख्या के विमोचन के अवसर पर मुझे आमंत्रित किया गया इसके लिये हृदय से आभार व्यक्त करता हूँ। कार्याधिक्य के कारण उपस्थित नहीं हो पाऊँगा पर महाराजा श्री के श्री चरणों में अपनी प्रशंसा व्यक्त करना चाहूँगा। वर्तमान में ऐसी उत्कृष्ट रचना दुर्लभ है। नव्य न्याय के दुरूह ग्रन्थों पर व्याख्या करना गहन पांडित्य का द्योतक है। स्वयं बच्चा झा अद्वितीय कोटि के विद्वान थे जिन्होंने गंगेश, रघुनाथ, मथुरानाथ, आदि नव्य नैयायिकों के क्रम में न्याय परंपरा में नूतन योगदान दिया है।

आशा है कि विद्वान मुनिश्री ऐसे अनेकों ग्रन्थों की रचना कर दर्शन साहित्य को समृद्ध करेंगे।

S.R.Bhatt

भवदीय

प्रोफेसर सिद्धेश्वर रामेश्वर भट्ट

E-mail : srbhatt39@gmail.com Website : <http://www.icpr.in>

मुख्य कार्यालय : दर्शन भवन, 38 तुगलकाबाद इन्स्टीट्यूशनल एरिया, महरौली बंदरपुर रोड, नई दिल्ली - 110062 दूरभाष : +91-11-29901516, 29901527 टेलीफैक्स : 2990475

Head Office : Darshan Bhawan, 38, Tughlakabad Institutional Area, M.B. Road, New Delhi-110062 Tel.: +91-11-29901516, 29901527 Telefax: 29904750

लखनऊ कार्यालय : 3/9, विपुल खण्ड, गोमती नगर, लखनऊ - 226010 टेलीफैक्स : +91-522-2392636 E-mail : centre@icpr.in, icprkw@gmail.com

शुभसन्देशः

मानवानां दुःखनिदानमाकलय्य तन्निवर्तकानां सयुक्तिकमुपदेशपरायणेषु दर्शनेषु निरतिशयं स्थानं बिभ्रति न्यायदर्शनमिति विदन्ति सर्वे पण्डिताः। समधिगम्यते च समेषां दुःखानामात्यन्तिक-निवृत्तिप्रापकोपायसोपानेषु प्रधानत्वेन न्यायदर्शनेन प्रतिपाद्यमानोपायः षोडशपदार्थानां तत्त्वप्रमेति श्रीगोतममहर्षीणां मुनिश्रेष्ठानां प्रथमेन सूत्रेण। ईदृशपदार्थतत्त्वज्ञानं प्रत्यसाधारणनिदानस्य प्रमाणपदार्थस्य साङ्गोपाङ्गपरीक्षायै न्यायजगति रत्नमुकुटायमानं जटिलयुक्तिविभूषितग्रन्थं तत्त्वचिन्तामणिं प्रणीय नव्यन्यायस्य प्रादुर्भावः कृतः श्रीमद्गङ्गोशोपाध्यायैः। अस्मिन् महाप्रबन्धे द्वितीयखण्डे अनुमानाख्ये आदौ व्याप्तेस्स्वरूपं पूर्वपक्षसिद्धान्तमुखाभ्यां लक्ष्यते। व्याप्तेः ज्ञानमेव खलु अनुमानप्रमाणमिति गीयते। साध्याभाववदवृत्तित्वादिभेदेन पञ्चलक्षणानि व्याप्तेः मणिकारैरनद्य परामृष्टानि येषां लक्षणानां विचारपरग्रन्थः पञ्चलक्षणीति आख्यायते। तत्त्वचिन्तामणेः भावः पण्डितमूर्धन्यानां श्रीरघुनाथशिरोमणीनां दीधित्या दीधितेश्च तात्पर्यं यथाशक्यं श्रीजगदीशतर्कालङ्काराणां जागदीश्या श्रीगदाधरभट्टाचार्याणां गादाधर्या वा अवबुध्यते इति नैयायिकानां पठनपाठनसंप्रदायः। तत्राणि जागदीशी बोधकत्वेन गादाधरी व्युत्पादकत्वेन च प्रसिद्धे। पञ्चलक्षणीजागदीश्याः उपरि मिथिलादेशीयैः नैयायिकधुरन्धरैः कर्कशविचारचातुरीधुरीणैः जागदीशीवृत्तिरिति नाम्ना काचनानितरसाधारणी व्याख्या व्यरचि या गूढार्थतत्त्वालोकः इति नाम्ना प्रथिता। अतिगभीरत्वादियं व्याख्या सामान्यतः न्यायविद्वद्भिरेव समाद्रियते न न्यायछात्रैः। अस्य महतः क्लेशस्य परिहाराय जैनसंप्रदाये बद्धश्रद्धानां श्रीमतां श्रीभक्तियशविजयवर्याणां यशोलतेति नामिका अन्वर्थसंज्ञिका व्याख्या भुवि समुद्भूतेति मन्ये। एतेषां समारब्धेत्यादिदीधितितात्पर्यबोधकजागदीशीगूढार्थतत्त्वालोकयोः विवरणपरायणा प्रथमभागीया व्याख्या स्थालीपुलाकन्यायेण मया परामृष्टा। यद्यपि अत्यन्तं स्थूलतः एवेयं व्याख्या मयावल्लोकी तथापीदं निश्चप्रचं वच्मि यदनया यशोगर्भितया व्याख्यया गूढार्थतत्त्वालोकस्य समेपि गूढार्थाः संप्रति करतलामलकतुल्यतया सुस्पष्टं प्रकाशीकृताः इति। अवश्यमेवेदं व्याख्यानं समेषां छात्राणां महदपकारकं भविष्यतीति विश्वसिमि। यशोलता विजयतां भयो भूयः, अभिवर्धतां श्रीभक्तियशविजयवर्याणां यशः इति भगवन्तं उमारमणं साम्बमूर्तिं सभक्तिश्रद्धं संप्रार्थ्य विरामामि।

इति शम्

ॐ आल्लुङ्गः

डॉ. आर् बालमुरुगः,

न्यायविभागाध्यक्षः

श्रीरघुनाथकीर्तिपरिसरः राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्,

दवप्रयागः, उत्तराखण्डः

दिनाङ्कः 23-04-2018

तर्करत्नाम् -

प्रबन्ध - रङ्गनाथ. गणाचारि

अध्यापकः पूर्णप्रज्ञविद्यापीठम्

कात्रिगुप्पा मुख्यमार्गः बेल्लोर.

इ.स. १३५३५५५२२.

अभिनन्दन पत्रम्

काणादशास्त्रं सर्वशास्त्रोपकारकमिति प्रसिद्धमेव
तर्ककर्कशाविचारचानुरीधुरीणैः सर्वतन्त्रस्वतन्त्रैः शीघ्रं
अद्वैतमहाभागैः जागदीशीपञ्चालक्षणीगूढार्थतन्त्रालो
कग्रन्थरत्नस्य निर्माणं व्यथायि बहुकालात् पूर्वमेवा
यस्याध्ययनाध्यापनपरम्परा दुरवगाहगूढार्थगर्भः
तस्य बहुर्थप्रतिपादकाल्प्यशब्दश्च्यवितस्य च लुप्त
प्रायैव संस्कृतवरीवर्ति । इमां दुर्दशामभिनन्द्य
जैनान्चार्यश्रीयशोविजयसूरीश्वराणां अन्तरङ्गि
व्याः जैनगुणिक्रीभक्तियशविजयसूरीश्वराः
यशोलतानामी व्याख्यानां अध्येतृकैशविनाशन
पटीयसीं दुर्गमार्थविशदीकरणक्षमां अत मवात्यन्तो
पयुक्तां प्रणिन्युः । स्पष्टीभवति च व्याख्यानिरी
क्षणां व्याख्यातुः स्वपरशास्त्रानैपुण्यं, विवेचन
पटुता, च । तैः कृताः अनुबन्धत्वनिष्कर्षः,
निर्देशानुमानप्रयोगप्रकाशः चेत्येवमादयः विचाराः
पाण्डितानामपि मोदमासादयन्ति । तानेताव न्य
बहुशास्त्रविशारदान् जैनगुणिक्रीभक्तियशविजय
सूरीश्वरान् वयं अभिनन्दामहे ॥ इयं व्याख्या गूढार्थ
तन्त्रालोकस्य अध्येयनाध्यापनपरम्परां समुद्धेदि
ति आशास्महे ।

DEPARTMENT OF PHILOSOPHY AND RELIGION

काशी हिन्दू
विश्वविद्यालय

BANARAS HINDU
UNIVERSITY

Prof. Sachchidanand Mishra

Date: 18-05-2018

शुभाशंसा

बीसवीं शताब्दी के नव्यन्याय के विद्वानों में ब्रह्मा झा नाम से सुप्रसिद्ध धर्मदत्त झा जैसा विद्वान् दूसरा नहीं दिखायी देता। विद्वन्मण्डली के चूडामणि के समान धर्मदत्त झा ने नव्यन्याय के विविध ग्रन्थों के ऊपर गूढार्थतत्त्वालोक नाम से व्याख्याएँ लिखी हैं। ये व्याख्याएँ न केवल विद्यार्थियों अपितु नव्यन्याय के विश्रुत विद्वानों के लिए भी बहुधा दुर्बोध तथा वैदुष्य की कसौटी हैं। इन व्याख्याओं की दुर्बोधता का कारण विवेच्य विषय की अत्यन्त सूक्ष्मता, गम्भीरता तथा जटिलता है। व्याप्तिपञ्चकजागदीशी को आधार बनाकर लिखा गया गूढार्थतत्त्वालोक सिद्धान्तलक्षणजागदीशी, सामान्यनिरुक्तिगादाधरी तथा व्युत्पत्तिवाद पर लिखे गये गूढार्थतत्त्वालोक जैसा विस्तृत तो नहीं है परन्तु इसकी जटिलता उसी प्रकार की है। इस ग्रन्थ का अवबोध ही अत्यन्त श्रमसाध्य कार्य हुआ करता है। अब तक इस ग्रन्थ पर कोई भी व्याख्या किसी भी भाषा में उपलब्ध नहीं थी। जैनाचार्य श्रीयशोविजयसूरीश्वरजी के शिष्य मुनिश्री भक्तियशविजयजी द्वारा लिखित अभिनव संस्कृत व्याख्या यशोलता एक बहुत बड़ी न्यूनता को न केवल पूरा करती है अपितु इस ग्रन्थ को समझने के लिए मार्ग प्रशस्त करती है। इस व्याख्या से गूढार्थतत्त्वालोक के अध्येताओं का निश्चय ही महान उपकार हुआ है। यह व्याख्याग्रन्थ व्याख्याकार के अपूर्व वैदुष्य, अध्यापनकौशल तथा शास्त्रप्रवीणता का उत्कृष्ट साक्ष्य है। मैं इस उत्कृष्ट कार्य के लिए युवा विद्वान् मुनिश्री भक्तियशविजयजी का अभिनन्दन करता हूँ।

(सच्चिदानन्द मिश्र)

-॥ श्रीशशरणं मम ॥-
॥ मध्वराजो विजयते ॥

“काणादं पाणिनीयं च सर्वशास्त्रोपकारकं” इति वचनानुसारेण जिज्ञासूनां सर्वेषामुपकरोति न्यायवैशेषिकशास्त्राध्ययनम् । तत्रापि नव्या न्यायपद्धतिः चिन्तामणिदीधितिकारादिभिः प्रवर्तिता गदाधरजगदीशाभ्यां परिष्कृता कशाग्रमतीनां न केवलं विद्याभ्यासस्थानं किन्त्वाक्रीडोऽपि । अत एव नैके प्राचीनाश्चित्तचमत्काराय बुद्धिवैशद्याय चोपर्युपरि कोटिक्रममवर्धयन् । अद्यापि भारतेऽस्मिन्शास्त्रस्यास्य व्याख्यातारः क्रोडपत्राण्यपि शिष्येभ्यो विवृण्वन्तो विद्वत्तल्लजाः नव्यं न्यायशास्त्रमिदं रक्षन्तीति प्रमोदास्पदम् ।

अद्यत्वेवं मुखतः पाठनमिव व्याख्यानलेखनमप्यावश्यकं संजातम्, येन खलु विप्रकृष्टा अपि जिज्ञासवो विषयान्बुध्येरन् । समाहितमनस्क-मात्रसाध्यं चैतद्व्याख्यानं यावद्यावद्वित्तं भवति तावतावदत्यन्तोपकारि छात्राणाम् । इदं हि केचन गुरुमिव पश्यन्ति ।

तत्रेदं नूतनं व्याख्यानं जागदीशीपंचलक्षणीव्याख्यानगूढार्थतत्वा-लोकस्य यशोलता नाम जैनमुनिभक्तियशोविजयरचितम् । अवालोकि चास्माभिस्तत्रतत्र । तेन च विदुषां छात्राणां विमर्शकाणां संग्राह्यमेतदिति प्रतीमः । एतादृशाश्च ग्रन्थाः प्रणीयन्तां प्रकाशयन्तामिति कामयामहे ।।

इति शम्
आचार्य धीरेन्द्र सत्तीगरी
सत्यग्रामीयः धीरेन्द्राचार्यः
आरण्यकाश्रमः
गिरिनगरम् बेंगळूरु

दिनांकः-- ८/५/२०१८

પૂજ્ય સિદ્ધાંતમહોદધિ આચાર્ય ભગવંત શ્રીપ્રેમસૂરીશ્વરજી
મહારાજનું સ્વર્ગારોહણ અર્ધશતાબ્દી વર્ષ,

પૂજ્ય સકલસંઘહિતચિંતક આચાર્ય ભગવંત શ્રીભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી
મહારાજનું સ્વર્ગારોહણરજતવર્ષ

પૂજ્ય સિદ્ધાંતદિવાકર સુવિશાલગચ્છાધિપતિ શ્રીજયધોષસૂરીશ્વરજી
મહારાજનું સામ્રાજ્ય રજતવર્ષ....

આ ત્રિવેણી સંગમના અવસરે સંઘ-શાસન-સમુદાય-રાષ્ટ્ર માટે
ગૌરવરૂપ ગ્રંથનું પ્રકાશન કરતા આજે અમે અત્યંત આનંદિત છીએ...

શ્રી દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટના માધ્યમે દર વર્ષે વિશિષ્ટ ગ્રંથરત્નોનું પ્રકાશન
થતું જ રહે છે. એ શ્રેણિમાં આજે એક એવા જ વિશિષ્ટ ગ્રંથરત્નનો પ્રવેશ
થઈ રહ્યો છે. એ પૂજ્ય ગુરુદેવ શ્રીભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજની દેન છે
કે શ્રી પ્રેમ-ભુવનભાનુસૂરિ સમુદાયમાં નવ્યન્યાયનું અધ્યયન વિપુલ
પ્રમાણમાં થાય છે. અને એ જ કારણ છે કે આજે નવ્યન્યાયના શિરમોર ગ્રંથ
ગૂઢાર્થતત્વાલોકનું અભિનવ સંસ્કૃત વ્યાખ્યા - યશોલતા અને નૂતન
ગુજરાતી વિવેચન - વિનમ્રા સાથે ચૌદ ભાગમાં પ્રકાશન થવા જઈ રહ્યું છે.
બંને નૂતન વ્યાખ્યાના સર્જક છે મુનિરાજ શ્રી ભક્તિયશવિજયજી કે જેઓ
અપ્રતિમ વિદ્વાન પૂજ્ય આચાર્ય ભગવંત શ્રીયશોવિજયસૂરીશ્વરજી
મહારાજના શિષ્ય છે. પૂજ્ય યશોવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજા વિશાળકાય
ગ્રંથોની શ્રેણિ સફળતાપૂર્વક સર્જી ચૂક્યા છે, જ્યારે તેમના જ એક જીવંત
સર્જને એમના જ પંથે પગલા પાડ્યા છે, ત્યારે હૃદયમાં આશા અને વિશ્વાસ
છે કે હજુ વધુ ને વધુ તેમના અણમોલ ગ્રંથોના પ્રકાશનનો લાભ અમને
મળતો જ રહેશે...

શ્રી ઉમરા શ્રે. મૂ. જૈન સંઘ, સુરત ખરેખર ધન્યવાદને પાત્ર છે,
જેણે આવી અદ્ભુત શ્રુતભક્તિ દાખવી છે. અન્ય પણ નામી-અનામી સહુ
સહાયકોને અંતરથી અભિનંદન...

એ જ લિ. શ્રી દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ વતી,
શ્રી કુમારપાળભાઈ વી. શાહ

પ્ર
કા
શ
કી
ય

પ્રા
ક
થ
ન

“

રાજ્યસર્જન અને રાજ્યપકલનું
ખસં ફળ તો અદ્યાત્મમાં ઊંડા
ઊભરવું અને સમતામાં
ભીન બનવું એ છે.
પં. રત્નબોધિ વિજય

”

સંશોધકીય વક્તવ્ય :

ગાગરમાંથી સાગર

- પરમ પૂજ્ય ધીધનસંપન્ન તપસ્વી પંન્યાસપ્રવર
શ્રી રત્નબોધિવિજયજી મહારાજ

આ ગ્રંથ ઉપર જેમનો અનંતો ઉપકાર છે,
જેમના હસ્તાક્ષર વિના આ
ગ્રંથ પ્રકાશિત થવો શક્ય ન હતો તેવા સંશોધકશ્રીના
ઉદ્ગાર અહીં પ્રસ્તુત છે.

આ ગ્રંથને સાઘંત સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી સંશોધિત
કરનાર પૂજ્યશ્રીએ લખેલા વચનો
આ ગ્રંથ માટે ખરેખર પ્રમાણપત્ર છે.

વિરાટ સંશોધનકાર્ય જેમણે કુશળતાથી પાર પાડ્યું છે,
જેમની સૂક્ષ્મ પ્રજ્ઞાનો મને વારંવાર અનુભવ થયો છે
તે ગુણગણસમૃદ્ધ સંશોધકવર્યશ્રીની
પાવન કલમનો સ્પર્શ કરવા પધારો.

ગાગરમાંથી સાગર

- પરમ પૂજ્ય વિદ્વત્કુલાવતંસ પંન્યાસપ્રવર
શ્રી રત્નબોધિવિજયજી મહારાજા

સં
શો
ધ
કી
ય

વક્તવ્ય

એક શિષ્યએ એક કલાક મહેનત કરીને પાંચ શ્લોકોનો અભ્યાસ કર્યો. તે ખુશ થયો. તેણે ગુરુજી પાસે જઈને પોતે કરેલા અભ્યાસની વાત કરી. ગુરુજીએ તેની પ્રશંસા કરીને હિતશિક્ષા આપતા કહ્યું,

‘તેં એક કલાકમાં પાંચ શ્લોકોનો અભ્યાસ કર્યો છે, તેનો મને ખૂબ આનંદ છે. પણ તું જ્યારે પાંચ કલાકમાં એક શ્લોકનો અભ્યાસ કરીશ ત્યારે મને તેનાથી પણ વધુ આનંદ થશે.’

શિષ્ય ગુરુજીના કહેવાનો ભાવ સમજી ગયો અને અભ્યાસમાં મગી પડ્યો.

એક કલાકમાં પાંચ શ્લોકનો અભ્યાસ કરવો હજી સહેલો છે, પણ પાંચ કલાકમાં એક શ્લોકનો અભ્યાસ કરવો ઘણો અઘરો છે. કેમકે તેની માટે તે શ્લોક ઉપર ખૂબ ઊંડું ચિંતન કરવું પડે, તેને બધી રીતે વિચારવો પડે, તેના શબ્દાર્થ-ભાવાર્થ-રહસ્યાર્થ જાણવા પડે. આ બધા માટે બુદ્ધિની સૂક્ષ્મતા જરૂરી છે. સરાણ ઉપર ચપ્પુને ઘસવાથી ચપ્પુ ધારદાર બને છે તેમ ચિંતન-મનનાદિની સરાણ દ્વારા બુદ્ધિને પરિકર્મિત કરવાથી બુદ્ધિ સૂક્ષ્મ બને છે.

નેટપ્રેક્ટીસ કરીને ક્રિકેટ રમનાર સેન્ટ્રી મારી શકે છે.

ત્રણમાસિક, છમાસિક, નવમાસિક પરીક્ષાઓમાં પાસ થનાર ફાઈનલ પરીક્ષામાં સારા ટકાએ પાસ થાય છે.

હોજરીને પરિકર્મિત કરનાર ભારે ખાદ્યપદાર્થોને પચાવી શકે છે.

તેમ પરિકર્મિત થયેલી બુદ્ધિથી શાસ્ત્રોના રહસ્યાર્થો સમજાય છે અને આરાધનાના સાચા માર્ગે આગળ વધાય છે.

ન્યાયના અભ્યાસ દ્વારા બુદ્ધિ પરિકર્મિત થાય છે.

એક વાતનો ખ્યાલ રાખવો કે તર્કસંગ્રહ, મુક્તાવલી, વ્યાપ્તિપંચક વગેરે ન્યાયગ્રંથો એ સાધનગ્રંથો છે, સાધ્યગ્રંથો નથી. એટલે એ સાધનગ્રંથોના અભ્યાસમાત્રથી કૃતકૃત્ય થઈ જવાતું નથી. તે સાધનગ્રંથો દ્વારા બુદ્ધિને ઘડવાની છે, તે ઘડાયેલી બુદ્ધિ દ્વારા શાસ્ત્રોના મર્મને સમજવાના છે અને તેમને જીવનમાં ઉતારવાના છે.

બુદ્ધિને ઘડવાના ઘણા પ્રકારો છે. તેમાંથી એક પ્રકાર એ છે કે વસ્તુનું દોષરહિત લક્ષણ બનાવવું.

કોઈ પણ વસ્તુતની વ્યાખ્યાને લક્ષણ કહેવાય. જેનું લક્ષણ કરાય તેને લક્ષ્ય કહેવાય. લક્ષણ એવું હોવું જોઈએ કે બધા લક્ષ્યોમાં હોય. જો અમુક લક્ષ્યોમાં લક્ષણ રહે અને અમુક લક્ષ્યોમાં ન રહે તો એ લક્ષણ અવ્યાપ્તિ દોષવાળું કહેવાય. જો લક્ષણ લક્ષ્ય સિવાય અલક્ષ્યમાં પણ રહે તો એ લક્ષણ અતિવ્યાપ્તિ દોષવાળું કહેવાય. જો લક્ષણ એકે'ય લક્ષ્યમાં ન રહે તો તે લક્ષણ અસંભવ દોષવાળું કહેવાય. આ ત્રણે દોષથી રહિત લક્ષણ સાચું કહેવાય.

ન્યાયગ્રંથોમાં અનેક લક્ષ્યોના આવા દોષરહિત લક્ષણો બનાવવાની ચર્ચાઓ કરીને બુદ્ધિને ઘડવાના પ્રયત્નો કરાયા છે.

જ્યાં જ્યાં ધૂમાડો હોય ત્યાં ત્યાં અગ્નિ હોય.

જ્યાં જ્યાં અગ્નિ ન હોય ત્યાં ત્યાં ધૂમાડો ન હોય.

આને વ્યાપ્તિ કહેવાય. આ વ્યાપ્તિનું એક ઉદાહરણ છે. આવી ઘણી વ્યાપ્તિઓ બનાવી શકાય.

વ્યાપ્તિપંચક, વ્યધિકરણ, સિદ્ધાંતલક્ષણ વગેરે ગ્રંથોમાં વ્યાપ્તિના સાચા લક્ષણને બનાવવાના પ્રયાસો થયા છે. તે લક્ષણોમાં પ્રશ્ન કરનાર દોષો ઊભા કરે છે. ગ્રંથકાર તેમના સમાધાનો આપવા લક્ષણમાં ઉમેરા કરે છે, જેને પરિષ્કાર કહેવાય છે. અથવા તો ગ્રંથકાર લક્ષણ બદલી નાંખે છે.

ગ્રંથકારે બનાવેલ લક્ષણમાં અવ્યાપ્તિ વગેરે દોષો બતાવવા માટે બુદ્ધિને ઘણી કસરત આપવી પડે છે. પ્રશ્ન કરનારે બતાવેલા દોષોને દૂર કરવા પરિષ્કારો કરવા અને નવા લક્ષણો બનાવવા માટે પણ પ્રજ્ઞાને પુષ્કળ વ્યાયામ આપવો પડે છે. આ કસરત દ્વારા બુદ્ધિ ઘડાય છે.

શ્રી ગંગેશ ઉપાધ્યાયજીએ તત્ત્વચિંતામણિ નામનો ગ્રંથ રચ્યો છે. તેની ઉપર શ્રી રઘુનાથ શિરોમણિજીએ દીધિતિ નામની ટીકા લખી છે. તત્ત્વચિંતામણિમાં આવતા વ્યાપ્તિના પાંચ લક્ષણો ઉપરની દીધિતિ ટીકા ઉપર શ્રી જગદીશ તર્કાલંકારજીએ જાગદીશી લખી છે. તેની ઉપર શ્રી બચ્ચા ઝા (ધર્મદત્ત ઝા)જીએ ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક (વ્યાપ્તિપંચકવિવૃત્તિ) નામની ટીકા લખી છે.

આ ટીકાઓમાં લક્ષણો બનાવવાના માધ્યમે બુદ્ધિને કસરત અપાઈ છે.

ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક ખૂબ જ ગૂઢ ટીકા છે. ટીકાકારે તેમાં ખૂબ જ સૂક્ષ્મ અનુપ્રેક્ષા કરી છે. ઘણા ઊહાપોહ અને ચિંતન-મનન દ્વારા તેમને પ્રાપ્ત થયેલું નવનીત તેમણે તે ગ્રંથમાં ખૂબ જ ટૂંકાણમાં પીરસ્યું છે. જેમ સારભૂત ખાદ્યપદાર્થો પચવા મુશ્કેલ હોય છે તેમ સારભૂત આ ગ્રંથ સમજવો ખૂબ જ મુશ્કેલ છે. ગ્રંથકારે આ ગ્રંથમાં પદાર્થો ખૂબ ઠાંસી ઠાંસીને ભર્યા છે. તેમણે પદાર્થો ઉપર લાંબું વિવેચન કર્યું નથી, ટૂંકમાં પદાર્થોનું નિરૂપણ કર્યું છે. જેમ થેલીમાં ઠાંસી ઠાંસીને ભરેલી વસ્તુઓ કાઢવી મુશ્કેલ હોય છે તેમ આ ગ્રંથમાં ઠાંસી ઠાંસીને ભરેલા પદાર્થો સમજવા બહુ અઘરા છે. તેથી સામાન્યથી અભ્યાસીઓ દીધિતિ, જાગદીશી, માથુરી વગેરે ટીકાઓનો અભ્યાસ કરે છે. બહુ ઓછા અભ્યાસીઓ ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોકમાં ડૂબકી લગાવે છે.

વિદ્વદ્વ્ય મુનિરાજશ્રી ભક્તિયશવિજયજી મહારાજે ગૂઢાર્થતત્વાલોક ઉપર ખૂબ જ સરળ અને સુંદર ટીકા તથા તેના અનુવાદ લખ્યા છે. આ બન્ને દ્વારા ગૂઢાર્થતત્વાલોકની ઉપાદેયતા વધશે. આ બન્ને દ્વારા ગૂઢાર્થતત્વાલોકના મર્મને સમજવો ખૂબ સરળ બનશે. મા જેમ સાકર સાથે બાળકના ગળે કડવી દવા ઉતારી દે છે તેમ મુનિરાજશ્રીએ એકદમ અઘરા પદાર્થો સાવ સાદી-સરળ-સુગમ ભાષામાં રજૂ કરી ટીકાને સમજવી સહેલી બનાવી છે. મુનિરાજશ્રીનો આ પ્રયાસ ખૂબ જ અનુમોદનીય છે.

યશોલતા ટીકા અને વિનમ્રા વ્યાખ્યામાં તેમણે પદાર્થોનો ભાવાર્થ સમજાવીને પછી શબ્દાર્થ સમજાવ્યો છે. તેથી પંક્તિઓનો અર્થ એકદમ સરળતાપૂર્વક અને બરાબર બેસી જાય છે. પદાર્થોને તેમણે ખૂબ ખોલ્યા છે, એકદમ સ્પષ્ટ કર્યા છે, વિસ્તારથી સમજાવ્યા છે. એકદમ સહેલાઈથી પદાર્થો મગજમાં બરાબર ફીટ થઈ જાય તેવી તેમની શૈલી છે. એક-એક શબ્દ ઉપર ઊંડું ચિંતન-મનન કરીને તેમના રહસ્યાર્થો તેમણે બહાર કાઢ્યા છે. ક્યાંક-ક્યાંક તો તેમણે ચાર લીટી ઉપર ૫૦૦-૮૦૦ પાનાનું વિવેચન કર્યું છે. આનાથી તેમની ઊંડી અનુપ્રેક્ષાશક્તિ વ્યક્ત થાય છે.

વ્યાપ્તિપંચક ઉપરની ગૂઢાર્થતત્વાલોક ટીકા ૪૧ પાનાની છે. તેમાંથી ૧૮ પાનાની ટીકાનું મુનિરાજશ્રીએ ૪૫૦૦ થી વધુ પાનામાં વિસ્તારથી વિવેચન કર્યું છે. ૧૮ પાનાની ટીકા દ્વારા પરિકર્મિત બુદ્ધિવાળા જીવો માટે બાકીની ટીકા સમજવી સહેલી હોવાથી તેમણે બાકીની ટીકાનું વિસ્તારથી વિવેચન કર્યું નથી.

ગૂઢાર્થતત્વાલોક ટીકા ૯૦૦ શ્લોકપ્રમાણ છે. તેમાંથી શરૂઆતના લગભગ ૪૦૦ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા ઉપર મુનિરાજશ્રીએ ૯૦,૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા રચી છે, તે તેમના બુદ્ધિકૌશલ્યને આભારી છે.

અનેક સ્થળોએ નવા-નવા પ્રશ્નો ઉઠાવી તેના સમાધાન કરી તેમણે પદાર્થોને સ્પષ્ટ કર્યા છે. એકલી ગૂઢાર્થતત્વાલોક ટીકા વાંચો તો ખબર જ ન પડે કે ‘કયો પ્રશ્ન છે અને કયો જવાબ છે ? કયો પ્રશ્ન ક્યાં શરૂ થયો અને ક્યાં પૂરો

થયો ? વચ્ચે કયા કયા પ્રશ્ન-જવાબ આવ્યાં ? એમાં પણ કયો જવાબ કયાં શરૂ થયો અને કયાં પૂરો થયો ? વચ્ચે કેટલા અને કયા કયા શંકા-સમાધાન આવ્યા ?’ મુનિરાજશ્રીએ બધું છૂટું છૂટું કરીને એકદમ સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. પ્રશ્ન-જવાબના પ્રારંભ-અંત, વચ્ચે આવતા પ્રશ્ન-જવાબ વગેરે એકદમ વિશદ રીતે સમજાવ્યા છે. તેથી વાર્તા વાંચતા હોઈએ તેમ આ ગ્રંથ વાંચવામાં રસ પડે છે અને સુગમ બોધ થાય છે.

આ સંપૂર્ણ ગ્રંથ ૧૪ વિભાગોમાં પ્રકાશિત થઈ રહ્યો છે. યશોલતા ટીકા અને વિનમ્રા વ્યાખ્યાના તેમણે નવ વિભાગો કર્યા છે. એક-એક વિભાગને દીધિતિ એવું નામ આપ્યું છે. આ ગ્રંથ નવ દીધિતિઓમાં ગૂંથાયેલ છે.

સંસ્કૃત ટીકાનું નામ યશોલતા રાખ્યું છે અને ગુજરાતી વ્યાખ્યાનું નામ વિનમ્રા રાખ્યું છે. આ નામો મુનિરાજશ્રીની કૃતજ્ઞતાને સૂચવે છે. પોતાના ગુરુદેવ પૂજ્ય વિદ્વત્શિરોમણિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય યશોવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજના નામ પરથી તેમણે ટીકાનું નામ યશોલતા રાખ્યું છે. પોતાના દીક્ષિત પિતાશ્રી મુનિરાજ શ્રી નમ્રયશવિજયજી મહારાજના નામ પરથી તેમણે ગુજરાતી વ્યાખ્યાનું નામ વિનમ્રા રાખ્યું છે.

નાની ઉંમરમાં અને માત્ર નવ વર્ષના સંયમપર્યાયમાં તેમણે ખૂબ જ સુંદર શ્રુતઅર્જન અને અદ્વિતીય શ્રુતસર્જન કર્યું છે. આ વારસો તેમને તેમના ગુરુદેવશ્રી પાસેથી મળ્યો છે. તેમના ગુરુદેવશ્રી ખૂબ સારા વિદ્વાન, ટીકાકાર, ચિંતક અને લેખક છે. તેઓ પણ તેમના ગુરુદેવશ્રીના માર્ગે જ આગળ વધી રહ્યા છે. તેમના સર્જનો દ્વારા તેમણે તેમના ગુરુદેવશ્રીનું નામ ઉજ્જવળ કર્યું છે, તેમની પાટ દીપાવી છે. તેમના ગુરુદેવશ્રીએ માત્ર સાત વર્ષના સંયમપર્યાયમાં તેમની પ્રથમ ટીકા ભાષારહસ્ય ગ્રંથ ઉપર રચી હતી.

ટીકામાં ઘણા સ્થળોએ તેમણે લક્ષણમાં આવતા પદોને રાખવા - ન રાખવાથી થનારા ભાંગા બતાવ્યા છે. તે ભાંગાઓમાંથી એક ભાંગો શુદ્ધ હોય અને બાકીના ભાંગા અશુદ્ધ-દોષગ્રસ્ત હોય. અશુદ્ધ ભાંગાઓમાં કયા સ્થળમાં કયો

દોષ કેવી રીતે આવે છે ? તે તેમણે ખૂબ વિસ્તારથી અને ખૂબ જ સ્પષ્ટતાપૂર્વક સમજાવ્યું છે. શુદ્ધ લક્ષણનો સત્સ્થળમાં સમન્વય શી રીતે થાય ? તે પણ તેમણે ઠેકઠેકાણે ચોકસાઈથી સમજાવ્યું છે. ઘણા ઠેકાણે સરખી વાતનું થોડા ફેરફારપૂર્વક પુનરાવર્તન થતું હોવા છતાં તેમણે લગભગ અતિદેશ કર્યો નથી, પણ એ જ પદાર્થો વારંવાર સ્પષ્ટ રીતે સમજાવ્યા છે. તેથી વાચકને પદાર્થો બરાબર સમજાઈ જાય અને તેને જાતે બહુ મહેનત કરવી ન પડે. તેથી આગળ વાંચનમાં તેને રસ પડે અને અસ્ખલિત પ્રવાહે તેનો અભ્યાસ આગળ વધે. ઘણા સ્થળોએ તેમણે મૂળગ્રંથની એક પંક્તિ ઉપર ખૂબ ઊંડું ચિંતન કરીને આનુષંગિક અનેક પદાર્થો પણ સમજાવ્યા છે. લક્ષણમાં અવ્યાપ્તિ, અતિવ્યાપ્તિ વગેરે દોષો કેવી રીતે આપવા ? તેની માટેનું સ્થળ શોધવું, તે દોષો ટાળવા લક્ષણમાં કયો પરિષ્કાર કરવો ? તેનાથી લક્ષણનો સમન્વય કઈ રીતે થાય ? વગેરે બાબતોનું સૂક્ષ્મતમ નિરૂપણ તેમણે કર્યું છે. લક્ષણના, મૂળ ગ્રંથમાં નહીં બતાવેલા, પદકૃત્યો પણ તેમણે ખૂબ જ ઝીણવટથી સમજાવ્યા છે. તેથી લક્ષણનો સાંગોપાંગ બોધ થાય છે અને લક્ષણના તે તે પદો બાબત કોઈ શંકા રહેતી નથી. દરેક બાબત તેમણે માત્ર ઉપર ઉપરથી સમજાવી નથી, પણ ખૂબ જ ઊંડાણથી સમજાવી છે. ઘણા સ્થળોએ પદાર્થને પુષ્ટ કરવા અને સિદ્ધ કરવા તેમણે અન્ય ગ્રંથોના સાક્ષીપાઠો મૂકીને ગ્રંથને સુશોભિત કર્યો છે. આનાથી તેમની બહુશ્રુતતા વ્યક્ત થાય છે.

ન્યાયગ્રંથો સમજવા પણ અઘરા હોય છે અને બીજાને સમજાવવા તો તેથી વધુ અઘરા હોય છે. પોતાને ગ્રંથ બરાબર સમજાઈ ગયો હોય, બધા પદાર્થો સ્પષ્ટ થઈ ગયા હોય તો જ બીજાને તે સમજાવી શકાય. વળી, બીજાને બરાબર સમજાવવા માટે તેની કક્ષાએ ઊતરીને સમજાવવું પડે, તેના મનમાં ઊઠતી શંકાઓના સચોટ સમાધાન કરવા પડે, તેના મનમાં ઊઠનારી શંકાઓને સ્વયં વિચારીને તેના નિરાકરણ આપવા પડે. આ બધું કાર્ય ખૂબ ભારે હોય છે અને ખૂબ ખંત માગી લે તેવું હોય છે. છતાં મુનિરાજશ્રીએ નિષ્ઠાપૂર્વક, આ બધું કાર્ય પાર પાડ્યું છે.

એમ કહેવું હોય તો કહી શકાય કે બચ્ચા ઝાજીએ પોતાની અદ્વિતીય

બુદ્ધિપ્રતિભા વડે સાગરને ગાગરમાં સમાવી દીધો છે. બહુ જ ઓછા શબ્દોમાં તેમણે અતિગહન પદાર્થોનું નિરૂપણ કર્યું છે. ટીકાકાર મુનિરાજશ્રીએ પોતાના અજોડ પ્રજ્ઞાપાટવ વડે ગાગરમાંથી સાગર કાઢ્યો છે. તેમણે શબ્દોનો છૂટથી પ્રયોગ કરીને અતિસંક્ષિપ્ત પદાર્થોને ખૂબ વિસ્તૃત રીતે સમજાવ્યા છે. તે તે પદાર્થો પાછળનું અગમ્ય રહસ્ય તેમણે સ્વબુદ્ધિથી ઉકેલીને પ્રગટ કર્યું છે.

વર્ષો પૂર્વે સંસારી અવસ્થામાં કે. લાલ જાદુગરના જાદુના ખેલ જોયેલા. તેમાં તે એક ગાગરમાંથી ‘Water Of India’ ના નામે અઢળક પાણી બહાર કાઢતા, છતાં ગાગર ખાલી થતી નહીં. અહીં પણ એવી સરખામણી કરી શકાય કે મુનિરાજશ્રીએ ગૂઢાર્થતત્વાલોકરૂપી ગાગરમાંથી વિવેચનરૂપી અઢળક પાણી આ ગ્રંથમાં ઉલેચ્યું છે, છતાં હજી એ મૂળગ્રંથ - ગાગરમાં ઘણા ગૂઢ પદાર્થો આણ(ઉકેલ્યા) (આણ(ઉલેચ્યા) પડ્યા છે. આશા છે મુનિરાજશ્રી એ આણ(ઉકેલ્યા) ગૂઢપદાર્થોને પણ ધીમે ધીમે ઉકેલી નવા નવા ગ્રંથોનું સર્જન કરશે.

પૂજ્યોની કૃપાથી મને આ ગ્રંથના સંશોધનનો લાભ મળ્યો છે. વિ.સં. ૨૦૬૯ માં મારું ચોમાસુ પિંડવાડા હતું. ચોમાસાના અંતે મારી ઉપર પૂજ્ય વિદ્વત્શિરોમણિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય યશોવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજનો પત્ર આવ્યો. તેમાં તેમણે લખ્યું હતું કે, ‘બચ્ચા ઝા રચિત ગૂઢાર્થતત્વાલોક ઉપર લગભગ ૩૪૦૦ ફૂલસ્કેપ જેટલી સંસ્કૃત ટીકા અને ૧૬૦૦ ફૂલસ્કેપ જેટલું ગુજરાતી વિવેચન તૈયાર થયું છે. તે તમે સંશોધન કરી આપશો ?’ હું સમજ્યો કે આ ટીકા-વિવેચન પૂજ્ય આચાર્યશ્રીના સર્જન છે. મેં જવાબ લખ્યો, ‘આપશ્રીની વિદ્વત્તા સામે મારો ક્ષયોપશમ અતિઅલ્પ છે. એટલે આ ટીકા-વિવેચનના સંશોધનની મારી કોઈ યોગ્યતા નથી. છતાં આપની ઈચ્છા હોય તો હું પ્રયત્ન કરી જોઈશ. વળી સંશોધનકાર્ય પૂરું કરવામાં સમયમર્યાદા ન રાખશો.’ પૂજ્ય આચાર્યશ્રીએ મારી પાસે જ સંશોધનનો આગ્રહ રાખ્યો અને મારી વિનંતિ સ્વીકારી. તેઓ મને બીજું પ્રૂફ મોકલવાના હતા, જેથી વાંચવામાં સરળતા રહે. લગભગ દોઢ વર્ષ પછી વિ.સં. ૨૦૭૧ ના વૈશાખ મહિનામાં ગિરનાર તળેટીમાં પૂજ્ય આચાર્યશ્રીને રૂબરૂ મળવાનું થયું. બધી વાત થઈ. ત્યારે ખબર પડી કે આ

નૂતન સર્જનના કર્તા વિદ્વદ્વ્ય મુનિરાજશ્રી ભક્તિયશવિજયજી મહારાજ છે. તેમની કલમ પણ તેમના ગુરુદેવ જેવી જ છે. જો મેટરમાં ટીકાકાર તરીકે તેમનું નામ ન લખ્યું હોત અને રૂબરૂ વાતમાં આ બાબતનો ખુલાસો ન થયો હોત તો હું તો એમ જ સમજત કે આ ટીકા એ પૂજ્ય આચાર્યશ્રીનું સર્જન છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે આ ટીકાની ગરિમા ઘણી ઊંચી છે.

ગિરનાર તીર્થમાં તેમના તરફથી મેટર મળ્યું. મારા ગુરુદેવશ્રીની અનુમતિ લઈને અન્ય કાર્યોની વ્યસ્તતા વચ્ચે સમય કાઢીને આ ગ્રંથનું સંશોધન કરતો ગયો. જો કે નવ્યન્યાયનો એવો તલસ્પર્શી અભ્યાસ મેં કર્યો નથી, છતાં મારા ક્ષયોપશમ અનુસાર સંશોધનકાર્ય શરૂ થયું અને આગળ વધ્યું. મુનિરાજશ્રી પાસેથી મેટર કટકે કટકે આવતું હોવાથી સંશોધનમાં સરળતા રહી, બહુ બોજારૂપ ન લાગ્યું. હકીકતમાં આ સંશોધન દ્વારા મેં મુનિરાજશ્રી ઉપર કોઈ ઉપકાર કર્યો નથી. ઊલટું, મુનિરાજશ્રીએ મને આ ગ્રંથના સંશોધનનો લાભ આપી મારી ઉપર ઉપકાર કર્યો છે.

જો આ સંશોધનકાર્ય ન આવ્યું હોત તો હું મારા જીવનમાં ગૂઢાર્થતત્વાલોક વાંચવાનો ન હતો અને કદાચ વાંચત તો મને કેટલું સમજાત ? એ પ્રશ્ન હતો. પણ સંશોધનના બહાને મને આ એક નવા ગ્રંથનો અભ્યાસ કરવાનો લાભ થયો. આ સંશોધન દ્વારા મને ઘણું ઘણું નવું જાણવાનું મળ્યું છે. ન્યાયગ્રંથનું સંશોધનકાર્ય એક જટિલ અને કંટાળાજનક કાર્ય હોય છે. પણ મુનિરાજશ્રીની નિરૂપણશૈલી એટલી બધી સુગમ અને સરળ છે કે સંપૂર્ણ સંશોધનકાર્ય દરમિયાન મને ક્યારેય કંટાળો કે આણગમો થયો નથી. સંશોધનકાર્યમાં મને આનંદ આવતો. જેમ જેમ સંશોધન કરતો ગયો તેમ તેમ મારો રસ વધતો ગયો. પૂજ્ય આચાર્યશ્રીએ અને મુનિરાજશ્રીએ આ કાર્ય માટે મારી પસંદગી કરી મને આ કાર્ય સોંપીને મારી ઉપર ઘણો ઘણો ઉપકાર કર્યો છે. હું સદા તેમનો ઋણી રહીશ.

મુનિરાજશ્રીનો મને બહુ પરિચય નથી, કેમ કે અત્યાર સુધી અમે બે જ

વાર અલપઝલપ મળ્યા છીએ. પણ ગ્રન્થસંશોધન અને તેની માટેના પરસ્પર પત્રવ્યવહાર દ્વારા તેમનો પરોક્ષ રીતે વિશેષ પરિચય થયો છે, તેમની ગુણસૌરભને માણવાનું થયું છે અને તેમની સાથેની આત્મીયતા વધી છે.

વાચકોને વિનંતિ કરીશ કે જે ભાવનાથી મુનિરાજશ્રીએ આ ગ્રંથ રચ્યો છે તે ભાવનાને આ ગ્રન્થના સાંગોપાંગ અભ્યાસ દ્વારા તેઓ પૂર્ણ કરે. જેમ મુનિરાજશ્રીએ આ ગ્રન્થના સર્જન માટે ઘણી મહેનત કરી છે તેમ વાચકો પણ આ ગ્રન્થના પઠન માટે ખૂબ મહેનત કરે. જેમ મુનિરાજશ્રીએ આ ગ્રન્થ સમજાવવા માટે ખૂબ ખંત અને ધીરજ ધારણ કર્યા છે તેમ વાચકો પણ આ ગ્રન્થને સમજવા માટે અત્યંત ખંત અને ધીરજને ધારણ કરે. આ ગ્રન્થના સમ્યગ્ અભ્યાસથી પરિકર્મિત થયેલી બુદ્ધિ દ્વારા વાચકો અન્ય સાધનગ્રન્થો અને સાધ્યગ્રન્થોનો સ્વયં અભ્યાસ કરતા થાય, તે ગ્રન્થોના પદાર્થોને આત્મસાત્ કરે અને શીઘ્ર મુક્તિગામી બને એ જ શુભેચ્છા.

મુનિરાજશ્રીની ખૂબ ખૂબ અનુમોદના કરું છું અને તેમને ખૂબ ખૂબ ધન્યવાદ આપું છું. તેમણે એક ભગીરથ કાર્ય પૂર્ણ કર્યું છે. સામાન્ય વ્યક્તિ માટે લગભગ અશક્ય કહી શકાય એવી અજોડ શ્રુતસેવા તેમણે કરી છે. તેમણે કોઈ ચીલાચાલુ કાર્ય કર્યું નથી. પણ ઘણું ઉમદા અને ઊંચું કાર્ય કર્યું છે. સામાન્ય માણસ કદાચ એમના આ શ્રુતસર્જનનું મૂલ્ય સમજી નહીં શકે, પણ વિદ્વાનો અવશ્ય તેમના આ શ્રુતસર્જનનું મૂલ્યાંકન કરી શકશે.

પૂજ્ય આચાર્યશ્રીની પણ ખૂબ ખૂબ અનુમોદના કરું છું કે તેમણે પોતાના જેવા એક વિદ્વાન શિષ્યરત્નને તૈયાર કર્યો છે. તેમણે મુનિરાજશ્રીને ખૂબ સુંદર રીતે ઘડ્યા છે. તેમણે એક કુશળ માળી અને કુશળ શિલ્પીનું કાર્ય કર્યું છે. તેમના પીઠબળ, પ્રેરણા, હુંફ અને માર્ગદર્શનના બળે જ મુનિરાજશ્રી આ અતિકષ્ટસાધ્ય કાર્ય સહેલાઈથી પાર પાડી શક્યા છે.

મુનિરાજશ્રીના સહવર્તી મુનિવરોની પણ ખૂબ ખૂબ અનુમોદના કે જેમણે સહાય કરીને મુનિરાજશ્રીને આ ગ્રન્થસર્જન માટે બધી રીતની અનુકૂળતા કરી

આપી. તેઓ ઈર્ષ્યાથી ગ્રસ્ત ન થયા, પણ પ્રમોદભાવનાથી ભાવિત થઈને તેમણે મુનિરાજશ્રીને પ્રોત્સાહન આપ્યું, એ તેમની ઉત્તમતા છે.

મુનિરાજશ્રી સમક્ષ મારી અંતરની ભાવના વ્યક્ત કરું છું. આ ગ્રન્થની જેમ ન્યાયના અન્ય જટિલ ગ્રન્થો ઉપર પણ તેઓ પોતાની કલમ ચલાવી આવી સરળ ટીકાઓ લખે તો મધ્યમ બુદ્ધિવાળા જીવોને ન્યાયગ્રન્થો ભણવાનો રસ જાગે અને તેઓ તે ગ્રન્થો ભણી શકે. બીજી વાત, ન્યાયગ્રન્થો તો સાધનગ્રન્થો છે. સાધ્યગ્રન્થો તો આપણા આગમશાસ્ત્રો અને આગમેતર શાસ્ત્રો છે. તે ગ્રન્થો ઉપર આવું સૂક્ષ્મચિંતન કરીને તેઓ આવી સરળ ટીકાઓ લખે તો શાસ્ત્રો ભણવાની જીવોને રુચિ જાગે અને તેમને તેમનો સુગમ બોધ થાય. ઘણીવાર એવું બનતું હોય છે કે મધ્યમ કે મંદ ક્ષયોપશમવાળા જીવો ગ્રન્થ વાંચવાની શરૂઆત કરે છે. પણ અમુક પંક્તિઓ તેમને સમજાતી નથી, તે પંક્તિ સમજાવનાર કોઈ હોતું નથી, ત્યારે તેમનો અભ્યાસ અટકી જાય છે. વારંવાર આવતી આવી પંક્તિઓને લીધે વારંવાર અટકવાનું થવાથી તેમનો અભ્યાસ કરવાનો ઉત્સાહ ઘટી જાય છે. ધીમે ધીમે તેઓ સ્વાધ્યાય છોડી દે છે અથવા સહેલા ગ્રન્થો કે ગુજરાતી પુસ્તકો વાંચતા થઈ જાય છે. જો મુનિરાજશ્રી અઘરા શાસ્ત્રો પર આવી સરળ ટીકાઓ રચે તો અનેક જીવો માટે તે આધારભૂત બને. જેમ પાંગળો માણસ લાકડીના ટેકાથી પર્વત ઉપર ચડી જાય છે તેમ મુનિરાજશ્રી દ્વારા રચિત સરળ ટીકાઓ રૂપી લાકડીના સહારે અલ્પ ક્ષયોપશમવાળા જીવો અઘરા ગ્રન્થો રૂપી પર્વતોને સર કરી શકશે. શાસ્ત્રગ્રન્થો ઉપર રચાયેલી આવી સરળ ટીકાઓ દ્વારા જીવો ઉપર તાત્ત્વિક અને અનેકગણો ઉપકાર થશે. આશા છે મુનિરાજશ્રી મારી ભાવના સફળ કરવા અવશ્ય પ્રયત્નશીલ બનશે.

હું એવું કંઈ ભણ્યો નથી કે મારો એવો ક્ષયોપશમ પણ નથી. છતાં પુણ્યોદયે લોકોમાં મારી વિદ્વાન તરીકેની છાપ પડી ગઈ છે. તેથી જ આવા સંશોધનાદિના કાર્યો મને સોંપાય છે. સહજ છે કે મારા મંદ ક્ષયોપશમ અને પ્રમાદના કારણે આ સંશોધનકાર્યમાં ક્ષતિઓ રહી ગઈ હોય. તે બદલ હું ત્રિવિધે ત્રિવિધે ક્ષમા યાચું છું. આ સંશોધનકાર્યમાં અને આ વક્તવ્યમાં જિનાજ્ઞા વિરુદ્ધ

કંઈ પણ નિરૂપણ થયું હોય તો તેની ક્ષમા યાચું છું અને બહુશ્રુત વિદ્વાનોને તે સુધારવાની ભલામણ કરું છું.

પરમ પૂજ્ય સિદ્ધાંતમહોદય આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજા, પરમ પૂજ્ય ન્યાયવિશારદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજા, પરમ પૂજ્ય સમતાસાગર પંન્યાસપ્રવર શ્રી પદ્મવિજયજી મહારાજા, પરમ પૂજ્ય સિદ્ધાંત દિવાકર વર્તમાનગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય જયઘોષસૂરીશ્વરજી મહારાજા, પરમ પૂજ્ય વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ ગુરુદેવશ્રી આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા - આ ગુરુદેવોની અને પરમાત્માની કૃપાથી જ હું આ સંશોધનકાર્ય કરી શક્યો છું. આ કાર્યનો સંપૂર્ણ શ્રેય તેમને જાય છે. આ કાર્યની ક્ષતિઓનો ભાગી હું છું. તે પૂજ્યોના ચરણોમાં આ અવસરે કૃતજ્ઞભાવે વંદન કરું છું.

આ ગ્રન્થના લેખકને અને પાઠકોને ખાસ ભલામણ કે ગ્રન્થસર્જન અને ગ્રન્થપઠનનું ખરું ફળ તો અધ્યાત્મમાં ઊંડા ઊતરવું અને સમતામાં લીન બનવું એ છે. ગ્રન્થસર્જન અને ગ્રન્થપઠન દ્વારા આ લક્ષ્ય સિદ્ધ ન થતું હોય તો એ ગ્રન્થસર્જન અને ગ્રન્થપઠન વ્યર્થ છે. માટે એ લક્ષ્યપૂર્વક જ ગ્રન્થસર્જન અને ગ્રન્થપઠન કરવું તથા ગ્રન્થસર્જન અને ગ્રન્થપઠન બાદ એ લક્ષ્યને સિદ્ધ કરવા પ્રયત્નશીલ બનવું. માત્ર ગ્રન્થસર્જન અને ગ્રન્થપઠન કરીને પોતાની જાતને કૃતકૃત્ય ન માનવી.

પ્રાંતે, આ ગ્રન્થરત્ન ખૂબ પ્રસિદ્ધિને પામે, ખૂબ ઉપાદેય બને અને યાવચ્ચન્દ્રદિવાકરૌ વંચાતો રહે એ જ શુભેચ્છા. પાઠક, લેખક, વાચક વગેરે સહુ શીઘ્ર પરમપદને પામે એ જ પવિત્ર ભાવના.

વિ.સં. ૨૦૭૪, ચૈત્ર સુદ ૧૫
(પુંડરીકસ્વામી આદિ ૫ કરોડ
મુનિવરોનો નિર્વાણ દિન)
શનિવાર, ગાંધીનગર

પરમ પૂજ્ય વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ આચાર્યદેવ
શ્રીમદ્વિજય હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાનો
શિષ્યાણુ
પંન્યાસ રત્નબોધિ વિજય

“

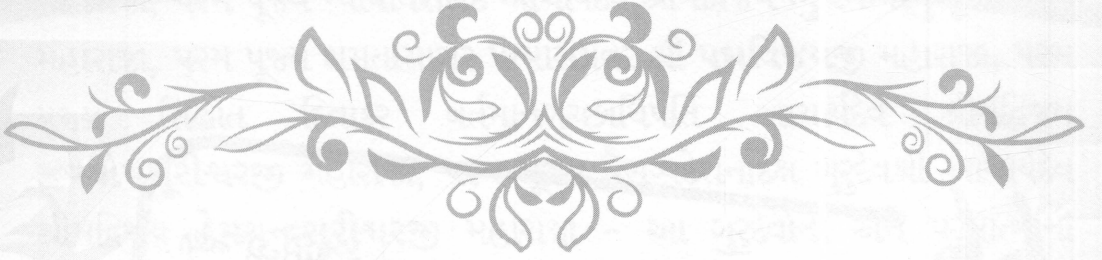
‘મારું એ મારું’ - આ જિજ્ઞાસનનું મંતવ્ય નથી.
 ‘મારું એ મારું’ - આ જ જિજ્ઞાસનનો મુદ્દાલેખ
 છે. પ્રસ્તુત સર્જનમાં પાને પાને આ મુદ્દાલેખ
 છવાયેલો છે. અદ્ભુત એવા જિજ્ઞાસનને વંદન
 વંદન વંદન.

પ્રિયમ્

”

તર્ક અને તર્કપુરુષ

- પ્રિયમ્

જે તખલ્લુસ આજે સમસ્ત જૈનશાસનમાં સર્વાધિક
લોકપ્રિય નીવડી રહ્યું છે...

આ તખલ્લુસના નામે અનેક-અનેક સાહિત્યો સર્જાયા
છે... એ તખલ્લુસ આજે આ ગ્રંથ સાથે પણ જોડાઈ રહ્યું છે,
જેનું ગૌરવ આ ગ્રંથના પૃષ્ઠે પૃષ્ઠને છે...

જેમનું જીવન સાધુતાનો આદર્શ પૂરો પાડે છે, જેમનું
સર્જન કવિ કાલિદાસની યાદ અપાવે છે, જેમનું વચન સમસ્ત
સંઘમાં આદેય બની રહ્યું છે, તે પૂજ્યશ્રી આ ગ્રંથ વિશે પણ
કંઈક કહી રહ્યા છે.

Listen very carefully

તર્ક અને તર્કપુરુષ

“ભાગો ભાગો... એક ગાંડો હાથી આવી રહ્યો છે... જલ્દી... હમાણા ચગદાઈને મરી જઈશું... દોડો...” આખો ય રાજમાર્ગ હાંફળો-ફાંફળો બન્યો છે... જીવ લઈને લોકો નાસ-ભાગ કરી રહ્યા છે. દૂરથી ઘસમસતો હાથી આવી રહ્યો છે. એના પર બેઠેલો મહાવત એને કાબુમાં લેવાના નિષ્ફળ પ્રયાસો કરી રહ્યો છે. બધાંના શ્વાસ અદ્ધર થઈ ગયા છે.

પ્રસ્તાવના

“જો હાથી આપણને આંબી ગયો તો મરી ગયા...” આ સંવેદનાના આંદોલનો આખા ય વાતાવરણમાં વ્યાપી ગયા છે. ત્યારે એક યુવાન પંડિત, વિચારમગ્ન દશામાં, દૂરથી આવતા હાથીને જોઈ રહ્યો છે...

“અરે, પંડિતજી ! ભાગો જલ્દી, ગાંડો હાથી આવે છે.” પંડિતજીને કોઈએ એકી શ્વાસે કહ્યું.

તો એ કહે, “શા માટે ભાગવું ?”

“અરે, બચવા માટે. મારી નાંખશે હાથી.”

“બરાબર, એ કોને મારી નાંખશે ?”

“અરે, જેને આંબી જશે એને મારી નાંખશે.”

“તો પછી સૌથી પહેલા તો એના પર બેઠેલા મહાવતને જ ન મારી નાંખે ? એ તો એને અડેલો જ છે. અને જો તમે કહો કે એ જેને નથી અડેલો એમને મારી નાંખશે, તો પછી ભાગવાનો કોઈ અર્થ જ રહેતો નથી.”

- પ્રિયમ્

પંડિતજીના હિતેચ્છુકે આ પછી શું કર્યું ? ને પંડિતજીનું શું થયું ? એ સમજી શકાય તેવી વાત છે. ૧૪૪૪ ગ્રંથના રચયિતા પૂજ્યપાદ આચાર્યવર્ય શ્રી

હરિભદ્રસૂરિ મહારાજાએ પોતાની અજોડ કૃતિ યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયમાં ‘હસ્તી વ્યાપાદયતીત્યુક્તૌ પ્રાપ્તાપ્રાપ્તવિકલ્પવત્’ (૯૧) - આ વચન દ્વારા ઉપરોક્ત ઘટનાનો સંકેત આપ્યો છે.

મૂળ પ્રશ્ન એ હતો કે ‘તર્ક’નું અધ્યયન કરવું કે નહીં. જુદી જુદી પરંપરામાં થયેલા જુદા જુદા વિદ્વાનો આજ સુધી એમાં બે પ્રકારનો મત આપી રહ્યા છે. એક મત ‘હકાર’માં જવાબ આપે છે. બીજો મત નકારમાં.

જેઓ ‘ના’ કહે છે, તેમની પહેલી વાત એ છે કે - ‘તર્ક’નું અધ્યયન બીજા કરે તો ભલે કરે, જેઓ મુમુક્ષુ છે, તેમનો આ વિષય જ નથી. ઉપનિષદોના રચયિતા મહર્ષિઓએ નારદપરિવ્રાજકોપનિષદમાં આ મંતવ્ય આપ્યું છે -

ન તર્કશાસ્ત્રાભ્યાસો યતેરસ્તિ ।

મુનિને તર્કશાસ્ત્રનો અભ્યાસ હોતો નથી.

અન્યશાસ્ત્રાભ્યાસો યતેરસ્તિ ચેત્,

ઉદ્દુકુઙ્કુમભારવદ્ વ્યર્થઃ પ્રયાસઃ ॥

જેમ ઊંટ ઉપર કેશરનો ભાર હોય, એનાથી ઊંટને કોઈ જ ફાયદો થતો નથી. તેમ છંદ, લક્ષણ, અલંકાર, વ્યાકરણ અને તર્કના અભ્યાસથી મુનિને કોઈ ફાયદો થતો નથી.

‘નકાર’નું બીજું કારણ અપાય છે - અનિષ્ટા. તર્કનો અંત નથી. એક વસ્તુની સાબિતી માટે એક તર્ક રજૂ કરી શકાય છે. તો તે જ વસ્તુને ખોટી પુરવાર કરવા માટે સામે પ્રતિતર્ક રજૂ કરી શકાય છે. આ તર્ક-પ્રતિતર્કની પરંપરા પૂરી થાય એની પહેલા જીવન પૂરું થઈ જાય, એવું પણ બની શકે છે. માટે જ પુરાણોમાં કહ્યું છે -

તર્કોઽપ્રતિષ્ઠઃ શ્રુતયો વિભિન્નાઃ,

નૈકો મુનિર્યસ્ય મતં ન ભિન્નમ્ ।

ધર્મસ્ય તત્ત્વં નિહિતં ગુહાયામ્,

મહાજનો યેન ગતઃ સ પન્થાઃ ॥ (ચાણક્ય રાજનીતિ - ૨/૫૪)

તર્ક અપ્રતિષ્ઠ છે. સ્મૃતિઓ જાત-જાતની છે. એક ઋષિ એવા નથી દેખાતા જેમનો મત જુદો ન હોય. ધર્મનું તત્ત્વ તો જાણે ગુફામાં ઘરબાઈ ગયું છે. શું કરવું ? એનો જવાબ એ જ છે કે જે મહાપુરુષોનો માર્ગ એ જ આપણો માર્ગ.

‘નકાર’નું ત્રીજું કારણ છે - અસામર્થ્ય. તર્ક તત્ત્વની પ્રાપ્તિ કરાવવા માટે અસમર્થ છે. માટે જ મહર્ષિ પતંજલિએ કહ્યું છે -

વાદાંશ્ચ પ્રતિવાદાંશ્ચ, વદન્તોઽનિશ્ચિતાંસ્તથા ।

તત્ત્વાન્તં નૈવ ગચ્છન્તિ, તિલપીલકવદ્ ગતૌ ॥

અનિશ્ચિત વાદ અને અનિશ્ચિત પ્રતિવાદ - આ બેના ટેકે ચાલતા ચાલતા તત્ત્વનો નિશ્ચય થવો એ શક્ય નથી. જેમ તેલની ઘાણીમાં ગોળ ગોળ ફરતા બળદો ક્યાંય પહોંચતા નથી, તેમ વાદ-પ્રતિવાદ કરનારાઓ પણ લક્ષ્યપ્રાપ્તિ કરી શકતા નથી.^૧

અસામર્થ્યનું મહત્ત્વનું કારણ એ છે કે પર્વતો વહ્નિમાન, ધૂમાત્ - આવા સ્થળે તો યથા મહાનસે - આ દૃષ્ટાન્તબળથી તર્કસિદ્ધિ અને વ્યાપ્તિસિદ્ધિ થઈ જશે, પરિણામે સાધ્યસિદ્ધિ પણ થઈ જશે. પણ જ્યારે અતીન્દ્રિય સાધ્યની સિદ્ધિ કરવાની હશે, ત્યારે શું થશે ? ત્યારે ઉભયવાદીપ્રસિદ્ધ દૃષ્ટાન્ત ક્યાંથી લાવશું ? અરે, ‘સ્વ’ ને પ્રસિદ્ધ દૃષ્ટાન્ત પણ નહીં મળે, ત્યારે પરપ્રસિદ્ધિ તો સ્વપ્નનું પણ સ્વપ્ન બની જશે. અતીન્દ્રિયાર્થની દિશામાં ‘તર્ક’ થોડું-ઘણું ચાલે એ બની શકે. પણ એને ક્યાંક તો અટકી જ જવું પડે છે. પૂ. હરિભદ્રસૂરિ મહારાજા યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયમાં આ જ વાત કરે છે.

અતીન્દ્રિયાર્થસિદ્ધ્યર્થ, યથાલોચિતકારિણામ્ ।

પ્રયાસઃ શુષ્કતર્કસ્ય, ન ચાસૌ ગોચરઃ ક્વચિત્ ॥

સમજુ વ્યક્તિઓ અતીન્દ્રિયાર્થની સિદ્ધિ માટે શુષ્ક તર્કનો આશરો લેતા નથી. તેઓ સમજે છે કે અતીન્દ્રિય વસ્તુ એ હકીકતમાં શુષ્ક તર્કનો વિષય જ નથી.

૧. તર્કવિચારે વાદપરંપરા પાર ન પામે કોય - આનંદધનીય શ્રી અભિનંદનજિનસ્તવ.

‘ન’ કારનું ચોથું અને છેલ્લું કારણ છે - અસત્યતા. તર્ક ખોટો પણ હોઈ શકે છે. જેમ કે સલોમા મળ્ડૂકાઃ, ચતુષ્પાદવત્ત્વે સત્યુત્પ્લુત્ય ગમનાત્, હરિણવત્ । “દેડકાઓ રુંવાટાવાળા હોય છે, કારણ કે તેઓ ચોપગાં હોવા સાથે કૂદીને જાય છે, હરણની જેમ.” અહીં પક્ષમાં હેતુ રહે છે, હેતુની સિદ્ધિ કરતું દૃષ્ટાંત પણ છે. દૃષ્ટાંતમાં હેતુ અને સાધ્ય બંને રહેલા છે. એ પણ સર્વવાદીસિદ્ધ છે. છતાં બધાં સમજે છે કે આનાથી જે વસ્તુ સાબિત કરવાનો પ્રયાસ થઈ રહ્યો છે, એ વસ્તુ સો ટકા ખોટી છે.

જે વિદ્વાનો એમ કહે છે કે તર્કનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ, તેઓ કહે છે - અત્રોચ્યતે । જે પહેલી વાત હતી કે ‘તર્ક’ એ સાધુનો વિષય નથી, એ સાધનાના ઘણા શિખરો સર કર્યા પછીની સ્વરૂપરમાણતામાં નિલીન થઈ ગયેલ સાધુની અપેક્ષાએ કહેલું છે. જો ઉપનિષદોનું એ વાક્ય સર્વ મુમુક્ષુઓને લાગુ કરવામાં આવે, તો ૧૪ વિદ્યાની ઉપાદેયતાની જે પ્રસિદ્ધિ છે, તે ખોટી ઠરશે. તર્કવિદ્યા એ ૧૪ વિદ્યાનો જ એક ભાગ છે.

षडङ्गी वेदाश्चत्वारो मीमांसाऽऽन्वीक्षिकी तथा ।

धर्मशास्त्रं पुराणं च विद्या एताश्चतुर्दश ॥

આમાં જે આન્વીક્ષિકી છે તે તર્કવિદ્યાનો જ પર્યાય શબ્દ છે - આન્વીક્ષિકી તુ તર્કવિદ્યા ।

જો તર્કનિષેધી મતનો એવો આગ્રહ હોય કે કોઈ પણ પ્રકારના પ્રાથમિક વિષયોમાં પડવું એ મુમુક્ષુ માટે હિતાવહ નથી જ, એમણે અત્યંત ઉચ્ચ લક્ષ્યો તરફ જ આગેફૂચ કરવી જોઈએ, તો પછી મુમુક્ષુએ તર્કાભ્યાસ જ નહીં, પણ શાસ્ત્રાભ્યાસ પણ છોડી દેવો પડશે. કારણ કે ‘શબ્દ’ એ સર્વોચ્ચ શિખર નથી, શબ્દ તો ઘણી નીચી ભૂમિકા છે. ને કોઈ પણ શાસ્ત્ર શબ્દમુક્ત હોતું નથી. યાદ આવે અષ્ટાવકગીતા -

आचक्ष्व शृणु वा तात ! नानाशास्त्राण्यनेकशः ।

तथाऽपि न तव स्वास्थ्यं, सर्वविस्मरणादृते ॥

વત્સ ! તું વિવિધ શાસ્ત્રોને ફરી ફરી બોલ કે સાંભળ, પણ જ્યાં સુધી એ બધાંની તને વિસ્મૃતિ નહીં થઈ જાય, ત્યાં સુધી તારું ઠેકાણું નહીં પડે.

Now, If you say - કે આચારાદિપ્રતિપાદક શાસ્ત્રો તે શબ્દાતીત તત્ત્વના પ્રાપક હોવાથી ઉપાદેય જ છે, તો એ વાત તર્કશાસ્ત્રોને પણ લાગુ પડે જ છે. સોપાનનો નંબર કેટલામો છે, એ મહત્ત્વની વાત નથી. મહત્ત્વની વાત તો એ છે કે એ ‘સોપાન’ છે.

‘તર્કવિદ્યા’ પણ સોપાન છે, એ સંદર્ભમાં એ વિદ્વાનો બીજું પ્રમાણ આપે છે કે - તર્ક સુપ્રતિષ્ઠ પણ હોઈ શકે છે. અપ્રતિષ્ઠ તર્કના મૂળમાં યા વાદીની ઉણપ હોય છે, યા પ્રતિવાદીનો કદાગ્રહ. તો હકીકતમાં એ તર્કનો દોષ નથી, વાદી/પ્રતિવાદીનો દોષ છે. કદાચ પરપ્રસિદ્ધિ માટે તર્કાન્તરનો ઉપન્યાસ કરવો પડે, તો એ વાત જુદી છે, પણ છેવટે તો મનીષી વાદી તર્કબળથી સાધ્યસિદ્ધિ કરી લેતો હોય છે. મતિજ્ઞાનની પ્રક્રિયામાં અવગ્રહ અને ઈલા પછી જ્યારે અવાયની (નિશ્ચયની) ભૂમિકા આવતી હોય છે, ત્યારે એ ભૂમિકાની પ્રાપ્તિમાં મુખ્ય કારણ તર્ક હોય છે. જો તર્ક એકાંતે અપ્રતિષ્ઠ જ હોત, તો ઈલા બાદ સતત દોલાયમાન અવસ્થા જ રહેત અને કોઈને પણ અર્થનિશ્ચય થાત જ નહીં.

તર્કપ્રતિષેધક વિદ્વાનોએ જે ત્રીજું કારણ આપ્યું - અસામર્થ્ય, એ કારણમાં પણ અસામર્થ્ય છે. જેમ પર્વતો વહ્નિમાન્, ધૂમાત્ - આ સ્થળે તર્ક વિવક્ષિત સાધ્યની સિદ્ધિ કરાવી આપે છે, એમ અન્ય પણ સુપ્રસિદ્ધ તર્ક તે તે સાધ્યની સિદ્ધિ કરી આપવા માટે સુસમર્થ જ હોય છે. હા, જેમને તત્ત્વનિર્ણયની અભિરુચિ જ નથી, માત્ર અહંકાર, કદાગ્રહ વગેરે દોષોને આધીન બનીને જેમને વાદ-પ્રતિવાદ જ કરવો છે, એમની સ્થિતિ ભલે તેલની ઘાણીના બળદ જેવી હોય. જેમને તત્ત્વપિપાસા છે, એમના માટે તો તર્ક તત્ત્વપ્રાપક બનીને રહે છે. માટે જ કહ્યું છે -

વાદે વાદે જાયતે તત્ત્વબોધઃ ।

પ્રત્યેક વાદ તત્ત્વબોધનો જનક બને છે.

યોગાચાર્યોએ કહ્યું છે -

આગમેનાનુમાનેન, ધ્યાનાભ્યાસરસેન ચ ।

ત્રિધા પ્રકલ્પયન્ પ્રજ્ઞાં, લભતે તત્ત્વમુત્તમમ્ ॥

આગમ, અનુમાન અને ધ્યાનાભ્યાસરસ, આ ત્રણથી જે મતિને પરિકર્મિત કરે છે તે શ્રેષ્ઠ તત્ત્વને પામે છે. તર્ક જો અસમર્થ હોય, તો આ વચનોનો કોઈ અર્થ જ નહીં રહે.

રહી વાત અતીન્દ્રિય-સાધ્યસિદ્ધિની. તો એ બાબતમાં આગમપ્રમાણની ઉપાદેયતામાં કોઈ બેમત જ નથી. પૂ. હરિભદ્રસૂરિ મહારાજા પણ યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયમાં કહે છે -

ગોચરસ્ત્વાગમસ્યૈવ તતસ્તદુપલબ્ધિતઃ ।

ચન્દ્રસૂર્યોપરાગાદિ-સંવાદ્યાગમદર્શનાત્ ॥

અતીન્દ્રિયાર્થ એ આગમનો જ વિષય બને છે. કારણ કે આગમથી અતીન્દ્રિય વસ્તુની ઉપલબ્ધિ થાય છે. આગમમાં કહેલા સમયે ચન્દ્ર-સૂર્યનું ગ્રહણ થાય છે - ઈત્યાદિ બાબતોમાં આગમનો 'સંવાદ' થાય જ છે.

પણ આ વિષયમાં એ વસ્તુ પણ ધ્યાનમાં લેવા યોગ્ય છે કે પૂજ્ય હરિભદ્રસૂરિ મહારાજાએ અતીન્દ્રિયાર્થની સિદ્ધિ માટે 'શુષ્ક તર્ક' ને જ અસમર્થ ગણાવ્યો છે, તર્કમાત્રને નહીં. ભલે અતીન્દ્રિયાર્થનું પ્રતિપાદન આગમ દ્વારા થયું હોય છે. પણ આગમપ્રતિપાદિત તે તે વસ્તુને સિદ્ધ કરવા માટે એક હદ સુધી તર્ક પણ ઉપયોગી થઈ જ શકે છે. માટે જ પૂજ્ય હરિભદ્રસૂરિ મહારાજા જેવા વિદ્વાનો દ્વારા જ સર્વજ્ઞસિદ્ધિ, સમ્મતિતર્ક, પ્રમેયકમલમાર્તણ્ડ, અષ્ટસહસ્રી, આત્મતત્ત્વવિવેક વગેરે તર્કશાસ્ત્રોમાં આત્મા, કર્મ, પરલોક વગેરે અતીન્દ્રિય તત્ત્વોની સિદ્ધિ માટે તર્કનો ભરપૂર ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે.

હવે રહી ચોથી ને છેલ્લી વાત, તર્કની અસત્યતાની. તો એમાં જે કહ્યું કે - તર્ક ખોટો પણ હોઈ શકે છે - આ પૂર્વપક્ષની અંદર જ ઉત્તરપક્ષ સમાયેલો છે કે - તર્ક સાચો પણ હોઈ શકે છે. વસ્તુતસ્તુ જે સાધ્ય દૃષ્ટેષ્ટાબાધિત હોય, એની જ સિદ્ધિ માટે તર્ક પ્રવર્તી શકે. દેડકાનું જે ઉદાહરણ આપ્યું, એમાં સાધ્ય આવું ન હતું. હકીકતમાં આ ઉદાહરણ તર્કનું ખંડન નથી કરતું, પણ કુતર્કનું ખંડન કરે છે.

જેને તર્કમાત્ર સાથે વાંધો છે, એનો હકીકતમાં ચાર્વાકમાં અંતર્ભાવ થઈ

જાય છે, કારણ કે ચાર્વાક ફક્ત પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જ માને છે. હજી આગળ વિચારીએ તો એ વ્યક્તિ ‘પ્રત્યક્ષ’ ને પણ નહીં માની શકે, કારણ કે પ્રત્યક્ષ પણ અનુમાનપૂર્વક હોય છે. આપણે કોઈ પરિચિત વ્યક્તિને જોઈને એના નામથી એને ઓળખીએ આ ‘પ્રત્યક્ષ’ના ગર્ભમાં અનુમાનની પ્રક્રિયા અવશ્ય હોય છે. અધિકં ન્યાયકુસુમાઞ્જલૌ ।

બહુ મજાની વાત તો એ છે કે તર્કવિરોધી વાદી તર્કના પ્રતિક્ષેપ માટે જેટલા તર્કોને રજૂ કરે છે, તે દરેક તર્ક જો ખોટો છે, તો તર્કવિરોધની વાત શમી જાય છે, ને તે દરેક તર્ક જો સાચો છે, તો તો તર્કવિરોધનો અર્થ જ રહેતો નથી. કારણ કે તર્કનું સાચાપણું જ તર્કના પ્રામાણ્યને સિદ્ધ કરે છે.

અહીં સાર એ છે કે તર્ક જેમ સર્વસ્વ નથી, એમ તર્ક વ્યર્થ પણ નથી. એકાંતે ઉપાદેય નથી, તેમ એકાંતે હેય પણ નથી. સાંસારિક વ્યવહારોથી માંડીને મોક્ષમાર્ગ સુધી તર્કના ઉપયોગીપણાને બિલકુલ નકારી શકાય તેમ નથી. ગૃહસ્થ કે મુમુક્ષુ બધાં માટે તર્ક ઉપયોગી છે. ગૃહસ્થ તર્કવિદ્યાના બળે આજીવન પોતાનો નિર્વાહ કરે એ શક્ય છે, પણ મુમુક્ષુ આજીવન તર્કવિદ્યામાં જ રમમાણ રહે, તો મોક્ષમાર્ગનો નિર્વાહ થઈ શકતો નથી. તર્કવિદ્યાને પણ આત્મસાત્ કરવી. પ્રયત્નપૂર્વક એનું અધ્યયન કરવું. આસ્તિક્યને દૃઢ-સુદૃઢ બનાવવું અને પછી મોક્ષમાર્ગમાં ઓર આગળ વધવું એ મુમુક્ષુનું કર્તવ્ય છે.

અનુમોદનાના ઉત્સવનું નિમિત્ત આજે આપના કરકમળમાં શોભાયમાન છે. જ્યાં સુધી મંદિર બનાવવું એ પ્રશંસ્ય કે નિન્દ્ય એ સ્પષ્ટ નહીં હોય, ત્યાં સુધી એ મંદિરની કોરણી, એના નિર્માણનો પરિશ્રમ, એના નિર્માણનો વ્યય - એ બધાંનું વર્ણન પ્રશંસાનું કારણ બનશે કે નિંદાનું તે નક્કી હોતું નથી. મારી વાત આ સર્જનના સંદર્ભમાં છે. એક જૈન શ્રમાણી કલમે થયેલ તર્કવિદ્યાનું આ વિરાટ સર્જન પ્રશસ્ય છે, સ્તુત્ય છે, ઉપાદેય છે. એટલું તો આટલા પ્રબંધથી સિદ્ધ થયેલું જ છે. રહી વાત કોરણી, પરિશ્રમ અને વ્યયની, તો આ સંદર્ભમાં એક શ્લોક યાદ આવે છે -

विद्वानेव विजानाति, विद्वज्जनपरिश्रमम् ।

न हि वन्ध्या विजानाति, गुर्वीं प्रसववेदनाम् ॥

વિદ્વાનના પરિશ્રમને તો વિદ્વાન જ જાણી શકે. પ્રસવની વેદના કેટલી કારમી હોય, એને વન્ધ્યા ક્યાંથી જાણી શકે ?

આ વોલ્યુમ્સની પહેલી જ ઝલકે સહૃદય વિદ્વાનો આ સર્જનના પરિશ્રમને સમજી શકશે. સતત પાંચ વર્ષની અવિરત જ્ઞાનસાધનાનું આ ફળ છે. આ સર્જનમાંથી પસાર થવાનું સૌભાગ્ય જેમને સાંપડશે તેઓ ખરેખર આ જ્ઞાનસાધના પર ઓવારી જશે. સાંસારિક મોહ-માયાને છોડ્યા પછી અને સદ્ગુરુનું શરણ સ્વીકાર્યા પછી જૈન શ્રમણના જીવનમાં જ્ઞાનના દ્વાર કેવા ઉઘડી જાય છે, એનું નિદર્શન આ સર્જન છે. તર્કવિદ્યાના દુનિયાભરના અભ્યાસીઓને મારી તો ખાસ ખાસ ભલામણ છે કે તમે બીજા કોઈ ગ્રંથનું અધ્યયન કરો કે ન કરો, આ ગ્રંથનું અધ્યયન અવશ્ય કરો.

બીજા કોઈ ગ્રંથમાં અટવાશો ને માથું ખંજવાળશો કે માથું પછાડશો તો ય હવે શ્રી ઉદયનાયાર્ય, શ્રી માધવાચાર્ય, શ્રી ગંગેશોપાધ્યાય કે શ્રી રઘુનાથ શિરોમણિ મળવાના નથી. વરસોવરસ શ્રી બચ્ચા ઝાની આ કૃતિને સમજવાના ભરપૂર પ્રયાસો થવા છતાં ય આ ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોકના ગૂઢાર્થો ગૂઢ જ રહે છે, એ ય પંડિતો ક્યાં નથી જાણતા ? આ ગ્રંથના કર્તા જીવંત છે, એ વૃદ્ધ નથી, યુવાન નથી, પણ નવયુવાન છે. તમે જ્યાં અટકો ત્યાંથી તમારો હાથ પકડીને તમને આગળ લઈ જાય એ માટે સમર્થ છે.

જિનશાસન એ તર્કવિદ્યા, આચારવિદ્યા અને અધ્યાત્મવિદ્યાનું પુણ્ય પ્રયાગ છે. આ દરેક વિદ્યામાં જૈનાચાર્યોએ ઉચ્ચ શિખર સર કર્યા છે. સર્વજ્ઞ પ્રભુ શ્રી મહાવીરસ્વામી માટે તો કંઈ જ કહેવાનો અવકાશ જ નથી. તેમની પરમ પાવન પરંપરામાં ૧૧ ચૌદપૂર્વી ગણધરો થયા, દુનિયાનો કોઈ વિષય જેમના જ્ઞાનમાં બાકાત ન હતો. ૧૪૪૪ ગ્રંથ કર્તા પૂ. હરિભદ્રસૂરિ મહારાજા, ૫૦૦ ગ્રંથના કર્તા શ્રી ઉમાસ્વાતિ મહારાજા, વિરાટ સર્જનકર્તા કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્ય આ બધાં જ સર્જકો આ જ પાવન પરંપરાનું સર્જન હતાં. આ જ

પરંપરામાં લગભગ ૪૦૦ વર્ષ પૂર્વે થયેલા એક મહાપુરુષ એટલે મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજા. જેમણે પોતાના વિરાટ સર્જનમાં નવ્યન્યાયની શૈલીમાં પણ અદ્ભુત ગ્રંથોની રચના કરી. એમની સેંકડો રચનાઓમાંથી એક રચના હતી ન્યાયનો એક ગ્રંથ. જેનું પ્રમાણ એક લાખ શ્લોકપ્રમાણ હતું. આ જ પરંપરાના એક આચાર્ય, જેમણે મહો. યશોવિજયજી મહારાજાના ગ્રંથો ઉપર અતિવિરાટ ટીકાઓ લખી. બીજા પણ અનેક સર્જનો કર્યાં. નયલતા નામની તેમની એક જ ટીકાનું કદ પચાસ હજાર શ્લોકપ્રમાણ છે. આ આચાર્ય આજે પણ વિદ્યમાન છે, યુવાન છે, આજે પણ એમની સર્જનયાત્રા ચાલુ જ છે. એમનું નામ છે ન્યાયમાર્તણ શ્રી યશોવિજયસૂરિ મહારાજા. આ જ સદ્ગુરુનો વારસો રાખનાર એમના જ શિષ્ય, નાની વયમાં પ્રખર પ્રતિભાનું આશ્ચર્યજનક ઉદાહરણ પૂરું પાડનાર, એવા પ્રસ્તુત સર્જનના સર્જક છે મુનિરાજ શ્રી ભક્તિયશવિજયજી મહારાજા.

સમ્મતિતર્કપ્રકરણની ૨૫૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા ‘વાદમહાર્ણવ’-ના કર્તા પૂ. અભયદેવસૂરિ મહારાજા અને પ્રમાણનયતત્વાલોકની ૮૪૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા - ‘સ્યાદ્વાદરત્નાકર’ ના કર્તા પૂ. વાદિદેવસૂરિ મહારાજા જેવા પૂર્વપુરુષોની પંક્તિમાં આજે એક વધુ તર્કચાર્યનો પ્રવેશ થઈ રહ્યો હોય, એવું અનુભવાઈ રહ્યું છે. યાદ આવે પેલો શ્લોક -

માઘો ન યત્રાસ્તિ ન કાલિદાસો

ન ભારવિશ્વાપિ ન સિદ્ધસેનઃ ।

ન સોઽસ્તિ કાલોઽત્ર કદાઽપિ લોકે

વસુન્ધરેયં બહુરત્નકા યત્ ॥

ન માઘ હોય, ન કાલિદાસ, ન ભારવિ, ન સિદ્ધસેન એવો સમય દુનિયામાં કદી હોતો નથી. કારણ કે આ વસુંધરા બહુરત્ના છે.

સર્જક મુનિપ્રવરે આ પૂર્વે ‘સરલ સંસ્કૃતમ્’ - આ નામના સંસ્કૃત અભ્યાસક્રમના પાંચ વોલ્યુમ્સ લખ્યા છે. જેમનો અભ્યાસીવર્ગ અને વિદ્વાનવર્ગ બંને તરફથી સારો પ્રતિસાદ સાંપડ્યો છે. બીજાં પણ અનેક સર્જન આ મુનિપ્રવરે

કરેલા છે, પણ ટીકાસર્જનના ક્ષેત્રે આ તેમની પ્રથમ કૃતિ છે. પ્રથમ કૃતિમાં જ આવું મહાભારત સર્જન ને એ ય આવા અતિ અતિ અતિ જટિલ ગ્રંથ ઉપર... આના દ્વારા એમણે ‘બાથ ભીડવી તો સિંહ સાથે’ – આ કહેવતને ચરિતાર્થ કરી છે. એમના આ સમગ્ર સર્જનમાં બે પ્રતિભાઓ સમાંતર ઝળકતી દેખાય છે. એક તો શ્રી બચ્ચા ઝાની પ્રતિભા અને બીજી સર્જક મુનિપ્રવરની પ્રતિભા. એક ગૂઢાર્થના ગુમ્ફનની પ્રતિભા ને બીજી એના ખંભાતી તાળાઓને કુશાગ્ર બુદ્ધિથી ખોલવાની પ્રતિભા. નવ્યન્યાયમાં કાલિક સંબંધ હંમેશા ગોટાળા સર્જતો હોય છે, પણ કાલિક સંબંધથી આ મુનિપ્રવર આપણી સાથે છે, આપણે એમના સમકાલીન છીએ એ ય આપણા માટે સૌભાગ્યની વાત છે. મુનિપ્રવરની આ પ્રતિભાના શત શત ગુણાકારો થાય અને તેમના તરફથી જગત પર ઉપકાર કરતા ઉપહારો સતત મળતા જ રહે તેવી અંતરની શુભેચ્છાઓ.

છેલ્લી વાત, તત્ત્વચિંતામણિ હોય કે દીધિતિ હોય, જાગદીશી હોય કે વિવૃત્તિ હોય. We know very well, આમાંથી એક પણ જૈન કૃતિ નથી, ને છતાં, We can see, એક જૈન શ્રમણે આ કૃતિ ઉપર ચૌદ વોલ્યુમ્સનું વિરાટ સર્જન કર્યું છે. કેટલું નેત્રદીપક છે આ ઉદાહરણ ! જૈન દર્શને કદી પણ – બીજાનું છે, માટે ખંડનીય – આવી નીતિ રાખી નથી. ખુદ સર્વજ્ઞ ભગવાન શ્રી મહાવીરસ્વામીએ વેદોની પંક્તિના યથાર્થ અર્થને ખોલી આપ્યા હતાં. ત્યારથી માંડીને અનેક જૈનાચાર્યોએ એ જ સંસ્કારોનો વારસો જાળવીને ‘ન્યાયપ્રવેશક’ જેવા ગ્રંથની ટીકાથી માંડીને કાવ્યપ્રકાશની ટીકા અને યોગસૂત્રની ટીકા સુધીના સર્જનો મુક્ત મને કર્યા છે.

‘મારું એ સારું’ – આ જિનશાસનનું મંતવ્ય નથી. ‘સારું એ મારું’ – આ જ જિનશાસનનો મુદ્રાલેખ છે. પ્રસ્તુત સર્જનમાં પાને પાને આ મુદ્રાલેખ છવાયેલો છે. અદ્ભુત એવા જિનશાસનને વંદન વંદન વંદન. પરમ તારક શ્રી જિનાજ્ઞા વિરુદ્ધ લખાયું હોય તો મિચ્છા મિ દુક્કડમ્.

જેઠ વદ-૬, વિ.સં. ૨૦૭૩
ગોદાવરી, વાસણા, અમદાવાદ

– પ્રિયમ્

“

મુનિશાસ્ત્રીએ ઘણો પરિશ્રમ કરીને આ અતિકઠિન ગ્રંથ વાચકોમાં
અતિસરળ બનાવી દીધો છે. માટે, આ ગ્રંથનું નામ, વિષય, પ્રમાણ
નોઈને જ ગભરાઈ ન જવું. જેમ જેમ આ ગ્રંથ વાંચતા જશો તેમ તેમ
પદાર્થો સહેલાઈથી બેસતા જશે, પદાર્થો બેસાડવા માટે તમારે કોઈ સહેલાઈ
કરવી નહીં પડે.

પં. રત્નબોધિ વિજય

”

શાગરનો શારંગાગરુમાં

વિભાગ - ૧૦
સંક્ષિપ્તસાર

- પરમ પૂજ્ય સૂક્ષ્મપ્રજ્ઞ પંન્યાસપ્રવર શ્રી રત્નબોધિવિજયજી મહારાજા

વિરાટ વ્યાખ્યાદ્વયનું સંશોધનકાર્ય એકલા હાથે પાર પાડવું, પછી સંશોધકીય વક્તવ્ય લખી આપવું, તે પછી'ય ચૌદે ભાગનો સંક્ષિપ્તસાર લખી આપવો - આટલું કાર્ય પછી પણ આટલું કાર્ય સોંપનારને ધન્યવાદ આપવા, તેનો ઉપકાર માનવો.... ઘડીભર ભ્રમણ થઈ આવે : સત્ત્યુગમાં તો નથી આવી ચડ્યો ને !

કમાલ છે એમની ધીરજ, ધારણા શક્તિ અને ધીમતા ! સલામ છે એમની સદ્ભાવનાને ! સહૃદયતાને ! અને સહાયકતાને !

પૂજ્યશ્રીના ચરણોમાં નાનકડી પ્રાર્થના : આપની ઉપકારવર્ષાનું આ તો મંગલાચરણ હો !

સાગરનો સાર ગાગરમાં

(સંક્ષિપ્ત સાર)

માણસ કાર્યક્રમની રૂપરેખા જાણીને તેમાં involve થાય છે.

ફરવા જતા પહેલા માણસ guidebook નો અભ્યાસ કરી લે છે.

પુસ્તકની summary વાંચીને માણસ પુસ્તકવાંચનમાં પ્રવેશ કરે છે.

મુસાફર નકશો જાણીને પછી મંઝિલ તરફ પ્રયાણ કરે છે.

મેચ રમાયા પછી તેના મુખ્ય દૃશ્યો highlights માં બતાડાય છે.

ગ્રંથ વાંચ્યા પછી વિદ્યાર્થી તેના મુદ્દાઓ નોંધી લે છે.

વિદ્વદ્વર્ય મુનિરાજશ્રી ભક્તિયશવિજયજી મહારાજે આ મહાકાવ્ય ગ્રંથનું સર્જન કર્યું છે.

‘સાગરનો સાર ગાગરમાં’ માં આ વિશાળકાવ્ય ગ્રંથનો સંક્ષિપ્ત સાર લખવાનો મેં પ્રયત્ન કરેલ છે. મુનિરાજશ્રીએ સાગર જેવો ગ્રંથ રચ્યો છે. મેં ગાગર જેવા આ લેખમાં તેનો સાર ભરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે.

આ સાર એ આ ગ્રંથની રૂપરેખા છે,

આ ગ્રંથની guidebook છે,

આ ગ્રંથની summary છે,

આ ગ્રંથનો નકશો છે,

આ ગ્રંથ વાંચ્યા પછીની highlights છે,

આ ગ્રંથ વાંચ્યા પછી નોંધેલા મુદ્દા છે.

આ સારમાં મેં કશું નવું લખ્યું નથી. મુનિરાજશ્રીએ બનાવેલ ગ્રંથ-બગીચામાંથી શબ્દ-પુષ્પોને ચૂંટીને મેં આ સાર-માળામાં ગોઠવ્યા છે.

આ ગ્રંથ નવ દીધિતિઓ (વિભાગો)માં રચાયેલો છે. આ સારમાં દરેક દીધિતિના પદાર્થોની ટૂંકનોંધ કરી છે.

ચાલો, આ લેખના માધ્યમે આ ગ્રંથની એક ઊડતી મુલાકાત લઈ લઈએ.

(પૂર્વિલ વિભાગમાં દર્શાવેલ આપત્તિના અનુસંધાનમાં હવે પાંચમા મુદ્દામાં તેનું નિરાકરણ કરવામાં આવે છે.)

- (૫) **અવાંતર પૂર્વપક્ષ** - આ અવ્યાપ્તિ ટાળવા પૂર્વોક્ત લક્ષણમાં સામાનાધિકરણના બદલે અમે વ્યાપકત્વનો પ્રવેશ કરીશું. તેથી અવ્યાપ્તિ નહીં આવે. (અહીં વિનમ્રામાં ઉપર પ્રમાણે ૧૬ ભાંગા બતાવીને અવ્યાપ્તિવારણ કર્યું છે ને તેની પાછળનું રહસ્ય સમજાવ્યું છે.)

મુખ્ય પૂર્વપક્ષ - જો આવું લક્ષણ બનાવશો તો

‘અયં સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન
વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ’ इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन

સમાવેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વત્,

તજ્ઞાનત્વાત્ - આ સ્થલમાં સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટતા અભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ આવશે.

- (૬) **અવાંતર પૂર્વપક્ષ** - આ અવ્યાપ્તિ ટાળવા અમે લક્ષણમાં થોડો ફેરફાર કરીશું.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નઅવચ્છેદકતાકત્વ નો અર્થ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઘટકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન (પ્રતિયોગિતા-નિરૂપક)પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપમાં વૃત્તિત્વ, વૃત્તિત્વ સ્વ (= પ્રતિયોગિતા) નિરૂપિતઅવચ્છેદકતા (= પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા) ઘટકસંસર્ગતા-અવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન(પ્રતિયોગિતાનિરૂપક)પર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-અવચ્છેદકત્વસંબંધથી આવો કરીશું.

એટલે હવે લક્ષણ આવું થશે-

- (૧) સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિ-અનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપમાં વૃત્તિ,
(૨) સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિત અને
(૩) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઘટકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન(પ્રતિયોગિતા-

નિરૂપક)પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપમાં સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતા-
ઘટકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન(પ્રતિયોગિતાનિરૂપક)પર્યાપ્તિઅનુ-
યોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી વૃત્તિ પ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણ-
અવૃત્તિત્વ.

આ લક્ષણ મુજબ તમે આપેલ અવ્યાપ્તિ નહીં આવે. (મૂળકારે અવ્યાપ્તિ
ટાળવા આવો જ પરિષ્કાર કેમ કર્યો ? કોઈ બીજો પરિષ્કાર કેમ ન કર્યો ? એ
બાબતની ચર્ચા યશોલતામાં કરાઈ છે.)

(૭) મુખ્ય પૂર્વપક્ષ - તમારા લક્ષણ મુજબ

‘વહ્નિરયં સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ

કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ,

સમવાયેન દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટઃ’ इत्येतज्ज्ञानं

विषयितासम्बन्धेन समवायेन वह्नित्वविशिश्टत्वे सति

કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ

यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः तद्वत्

तज्ज्ञानत्वात् - આ સ્થલમાં

કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટનો અને સમવાયથી દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટનો અભાવ લઈને
અવ્યાપ્તિ આવશે.

(આ જ સ્થળ શા માટે ? વિષયિતાસંબંધ શા માટે ? વગેરે પ્રશ્નોના સમાધાનો
યશોલતામાં અને વિનમ્રામાં સચોટ રીતે આપ્યા છે.)

આમ આ છટ્ઠી દીધિતિમાં પર્યાપ્તિઘટિત પરિષ્કાર અને તેના દૂષણ જોવાયા.

*

વિ.સં. ૨૦૭૪

ચૈ.વ. દ્વિ.૧૦

(નમિનાથ મોક્ષકલ્યાણક દિન,

વીસ વિહરમાન જિન જન્મકલ્યાણક દિન)

ગાંધીનગર

- પરમ પૂજ્ય વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ

આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય

હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજનો

શિષ્યાણુ

પં. રત્નબોધિવિજય

॥ अथातो विषयजिज्ञासा ॥

(विभाग - १० विषयानुक्रमः)

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
अव्याप्तिदानाय लघुतमस्थलमेतत्	३१०३	नास्ति तथाऽव्याप्तिप्रदर्शने लाघवम्	३१२३
एकतरस्याऽप्यप्रवेशेऽव्याप्त्यसम्भवः	३१०४	वस्तुतस्तुकल्पोपप्रदर्शनम्	३१२४
समवायेन महानसीयत्वविशिष्टस्य साध्यत्वे बाधः ३१०५		अत्यन्तं लघुभूतस्थलेऽव्याप्तिप्रदर्शनम्	३१२५
महानसीयत्वप्रवेशाऽप्रवेशाभ्यां रूपभेदः	३१०६	प्रतियोगितावच्छेदकताद्विकस्य वैशिष्ट्यविचारः	३१२६
समवायेन वस्तित्वविशिष्टस्याऽप्रवेशे- ऽप्यव्याप्त्यसम्भवः	३१०७	द्वितीयप्रतियोगितावच्छेदकताया वैशिष्ट्यनिर्णयः	३१२७
प्रतियोगिविधया एकस्याऽपि हानेऽव्याप्त्यसम्भवः ..	३१०८	प्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतया वैशिष्ट्यसम्भवः	३१२८
सम्बन्धपरावर्तनेन लाघवकरणमपि असम्भवि	३१०९	तथाविधोऽभावः समादानुं योग्यः	३१२९
कालिकेन प्रमेयविशिष्टस्य साध्यविधया प्रवेशः न कार्यः	३११०	लक्षणाऽसमन्वयाद् भवेदेवाऽव्याप्त्यापत्तिः	३१३०
कालिकेन वस्तित्वविशिष्टस्य साध्यत्वे अव्याप्तिविचारः	३१११	प्रकृतस्थले लेशतोऽपि परिवर्तनावकाशः नास्ति ...	३१३१
वैशिष्ट्यावैशिष्ट्यविचारणा	३११२	षोडशभङ्गरचनया तत्सिद्धिः	३१३२
वैशिष्ट्यविचारे नव संयोगाः	३११३	पञ्चमे भङ्गे षष्ठ्यभङ्गेऽपि च अव्याप्त्यसम्भवः ३१३३	
तिस्रोऽपि प्रतियोगितावच्छेदकताः विशिष्टाः	३११४	सप्तमे भङ्गे एव यथेष्टं स्थलम्	३१३४
तादृशाऽभावमादायाऽपि सम्भवत्यव्याप्तिः	३११५	दशमे भङ्गेऽपि नास्त्यव्याप्तिसम्भवः	३१३५
कालिकेन प्रमेयविशिष्टस्याऽप्रवेशेऽव्याप्त्यसम्भवः ..	३११६	एकादशभङ्गोऽपि अव्याप्तिजननायाऽप्रत्यलः	३१३६
तादृशाऽभावस्य निवारणं नैव जातम्	३११७	शेषाः भङ्गाः अविचारणीयाः	३१३७
तथाविधाभावमादाय वर्तते एवाऽव्याप्तिः	३११८	सम्बन्धपरिवर्तनेऽपि अव्याप्त्यसम्भवः	३१३८
कालिकेन प्रमेयविशिष्टस्य साध्यत्वाङ्गीकारेऽपि न निस्तारः	३११९	षोडशभङ्गान् विरच्य तन्निर्णयः	३१३९
समवायेन प्रमेयविशिष्टस्य प्रतियोगित्वेऽपि नेष्टसिद्धिः	३१२०	तृतीयभङ्गमाश्रित्य विचारः	३१४०
समवायेनैव महानसीयत्वविशिष्टस्य प्रतियोगित्वमङ्गीकार्यम्	३१२१	चतुर्थे भङ्गेऽव्याप्त्यभावः	३१४१
भिन्नस्थलेऽप्यव्याप्तिसम्भवप्रदर्शनम्	३१२२	पञ्चमे भङ्गेऽपि कथमव्याप्तिसम्भवः ?	३१४२
		पर्याप्तिघटितपरिष्कारोऽपि जागरुकः	३१४३
		नवमादिभङ्गेष्वपि अव्याप्त्यापादनमशक्यम्	३१४४
		त्रयोदशभङ्गे विमर्शः	३१४५
		तथाविधाऽभावग्रहणं नैव सम्भवति	३१४६
		त्रयोदशादिभङ्गेषु अपि अव्याप्त्यसम्भवः एव	३१४७

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
पञ्चदशभङ्गानुसारेण विचारणा	३१४८	प्रथमसाध्यतावच्छेदकतया सम्बन्धद्वयेनाऽपि	
अवच्छेदकरूपैक्यसम्भवः	३१४९	वैशिष्ट्याऽसम्भवः	३१७०
षोडशे भङ्गेऽभावः साध्याभाव एव	३१५०	द्वितीयसाध्यतावच्छेदकतया	
प्रमेयविशिष्टघटितसाध्यतास्थलेऽव्याप्तितादवस्थ्यम् ..	३१५१	प्रथमसम्बन्धेनाऽविशिष्टत्वम्	३१७१
स्वसामानाधिकरण्यस्थाने स्वव्यापकत्वप्रवेशः	३१५२	महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतयाऽप्यविशिष्टा ..	३१७२
पूर्वोक्तस्थले एव लक्षणसमन्वयसम्भवविचारः	३१५३	विशिष्ट-अविशिष्टनी टूंकनोंध	
वह्निसाध्यकस्थले लक्षणसमन्वयविचारणा	३१५४	चतुर्थसाध्यतावच्छेदकतया वैशिष्ट्यविचारः	३१७३
महानसीयवह्न्यभावग्रहणसम्भवाऽसम्भवविमर्शः	३१५५	महानसीयत्ववृत्ति प्र.अ. विशिष्ट के अविशिष्ट ?	
उभयसम्बन्धेन वैशिष्ट्यं सम्भवति न वा ?		सामानाधिकरण्यविरहे व्यापकत्वं दूरतोऽपास्तम्	३१७४
इत्येव चिन्त्यम्	३१५६	प्रथमेनाऽपि द्वितीयेनाऽपि च सम्बन्धेन	
कालिकावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठावच्छेदकतायाः		वैशिष्ट्याऽसम्भवः	३१७५
वैशिष्ट्यविचारः	३१५७	महानसीयत्ववृत्ति प्र.अ. अ.क प.अ. सा. अ.थी	
महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः		विशिष्ट नहीं	
वैशिष्ट्यचिन्ता	३१५८	एकयाऽपि साध्यतावच्छेदकतया विशिष्टा न	
सङ्क्षेपतः वैशिष्ट्यावैशिष्ट्यचिन्ता	३१५९	जाता	३१७६
साध्यता-प्रतियोगितावच्छेदकताचतुष्टयद्विकम्	३१६०	चतुर्थसाध्यतावच्छेदकतामादाय वैशिष्ट्यचिन्तनम् ..	३१७७
चतुष्टयद्विकस्य षोडश संयोगाः	३१६१	प्रथमप्रतियोगितावच्छेदकतयाऽविशिष्टा	३१७८
विशिष्टावच्छेदकतायाः वैशिष्ट्यमेव पुनर्विचार्यम् ..	३१६२	वह्नित्वनिष्ठ प्र.अ.नी विचारणा	
स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन वैशिष्ट्यविचारः	३१६३	व्यापकत्वाऽसम्भवः	३१७९
अस्त्युभयेनाऽपि सम्बन्धेन वैशिष्ट्यम्	३१६४	महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतया तु	
द्वितीयसाध्यतावच्छेदकतया वैशिष्ट्यविचारः	३१६५	अविशिष्टा	३१८०
महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतया		वह्नित्ववृत्ति प्र.अ. सा. अ.थी विशिष्ट	
वैशिष्ट्यविमर्शः	३१६६	वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतया भवति विशिष्टा ३१८१	
वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतया न		एकाऽवच्छेदकता सर्वसाध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टा ३१८२	
वैशिष्ट्यसम्भवः	३१६७	तादृशोऽभावो धर्तुमशक्यः	३१८३
द्वितीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः संक्षेपतः		निष्कर्षप्रदर्शनार्थं मन्थनम्	३१८४
वैशिष्ट्यविचारः	३१६८	कुल १६ स्थानानुं अंतिम सरवैयुं	
महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतामाश्रित्य		वैशिष्ट्यादिविमर्शार्थम् चारणिकाप्रदर्शनम्	३१८५
वैशिष्ट्यचिन्तनम्	३१६९	अधी प्र.अ. सा.अ.थी विशिष्ट नहीं	३१८६

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
महानसीयत्ववृत्त्यवच्छेदकता एकयाऽपि		साध्यतावच्छेदकताचतुष्टयान्यतरेणाऽपि	
साध्यतावच्छेदकतया अविशिष्टा	३१८७	विशिष्टत्वमावश्यकम्	३२०३
महानसीयवृत्ति प्र.अ.नुं सरवैयुं		सम्बन्धद्वयेन एकसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वम् ...	३२०४
समवायेन महानसीयत्वविशिष्टस्याऽभावो		नूतन अभावने लक्षणे लक्षणसमन्वय	
न ग्राह्यः	३१८८	तथाविधोऽभावो ग्रहीतुं शक्यते एव	३२०५
समवायथी महानसीयत्वविशिष्टघटित अभाव		साध्याभावाधिकरणविधया जलहृदादिकमेव प्राप्यते .	३२०६
अग्राह्य		पूर्वोक्तस्थलेष्वपि यथा नाऽव्याप्तिः तथा	
इत्थञ्च अव्याप्तिवारणं सज्जातम्	३१८९	प्रदर्शनायोपक्रमः	३२०७
अव्याप्तिवारण पाठ्यनुं रुद्धय		प्रतियोगितावच्छेदकतात्रितयस्य वैशिष्ट्यचिन्ता	३२०८
रहस्योपदर्शनम्	३१९०	प्रथमा प्रतियोगितावच्छेदकता जाता	
कालिकेन वद्वित्वविशिष्टस्याऽभावस्तु		साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा	३२०९
सुतरामग्राह्यः	३१९१	महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता नैव	
तथाविधाऽभावस्याऽग्राह्यत्वसमर्थनम्	३१९२	भवति विशिष्टा	३२१०
अवच्छेदकताद्वयस्याऽविशिष्टत्वम्	३१९३	वद्वित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता भवति	
तादृशमभावमादायाऽव्याप्त्यापिपादयिषा व्यर्था	३१९४	विशिष्टा	३२११
लक्षणसमन्वायक अभावानी विचारण		समवायेन महानसीयत्वविशिष्टप्रतियोगिकोऽभावो	
लक्षणसमन्वयकारकाऽभावग्रहणम्	३१९५	नैव ग्राह्यः	३२१२
साध्याभावमादाय लक्षणसमन्वयप्रयासः	३१९६	कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टप्रतियोगिका-	
साध्याभावस्य ग्राह्यागाह्यत्वविचारणा	३१९७	ऽभावग्रहणम्	३२१३
सङ्क्षेपतः वैशिष्ट्यविमर्शः	३१९८	महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता भवति	
कोष्ठकं प्रदर्श्य वैशिष्ट्याऽवैशिष्ट्यप्रदर्शनम्	३१९९	विशिष्टा	३२१४
नूतन अभावानी प्र.अ.ना वैशिष्ट्य-		वद्वित्वनिष्ठावच्छेदकतामादाय वैशिष्ट्यपरामर्शः ...	३२१५
अवैशिष्ट्यनी विचारण		वद्वित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि जाता	
प्रतियोगितावच्छेदकताचतुष्टयमपि विशिष्टम्	३२००	विशिष्टा	३२१६
सर्वा अपि प्रतियोगितावच्छेदकताः जाताः		तदभावमादाय लक्षणसमन्वयोऽव्याप्तिवारणञ्च	३२१७
विशिष्टाः	३२०१	पूर्वप्रदर्शितस्थलान्तरेऽपि अव्याप्तिवारणप्रदर्शनम्	३२१८
नूतन अभावानी तमात्र प्र.अ. सा.अ.थी विशिष्ट		अव्याप्त्यापादकाऽभावस्याग्राह्यत्वप्रतिपादनम्	३२१९
एकया साध्यतावच्छेदकतया तु भवन्ति एव		प्रतियोगितावच्छेदकतात्रितयस्य वैशिष्ट्यविचारः	३२२०
विशिष्टाः	३२०२	महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताऽविशिष्टैव	
		जाता	३२२१

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતામાશ્રિત્ય		સમવાયાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા એકા એવ ..	૩૨૪૨
વિચારણા	૩૨૨૨	કાલિકાવચ્છિન્નાવચ્છેદકતયાઽવિશિષ્ટત્વમ્	૩૨૪૩
તથાવિધોઽભાવઃ અગ્રાહ્યતાં ગતઃ	૩૨૨૩	સમવાયાવચ્છિન્નાવચ્છેદકતયા ભવતિ વિશિષ્ટા	૩૨૪૪
કાલિકેન મહાનસીયત્વઘટિતાભાવમાદાય સમન્વયઃ .	૩૨૨૪	અભિપ્રેતાઽભાવીયપ્રતિયોગિતા	
પ્રકૃતાઽભાવસ્યાઽપિ પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાત્રિતયમ્ .	૩૨૨૫	વિશિષ્ટભિન્નાઽનિરૂપિતા	૩૨૪૫
મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ભવતિ		વહ્નિત્વવૃત્તિ પ્ર.અ.નો એક્સ-રે	
વિશિષ્ટા	૩૨૨૬	અભિપ્રેતાઽભાવઃ ગ્રાહ્યત્વકોટિં પ્રાપ્તઃ	૩૨૪૬
વહ્નિત્વનિષ્ઠાવચ્છેદકતા તુ ભવેદેવ વિશિષ્ટા	૩૨૨૭	લક્ષણ અવ્યાપ્તિદોષદુષ્ટ	
તાદૃશાઽભાવમાદાય સ્યાદેવ સમન્વયઃ	૩૨૨૮	તદધિકરણે હેતોર્વૃત્તિત્વેનાઽવ્યાપ્તિઃ	૩૨૪૭
પૂર્વોક્તલઘુતમસ્થલેઽવ્યાપ્તિનિવારણપ્રદર્શનમ્	૩૨૨૯	પ્રકૃતસ્થલગ્રહણપ્રયોજનમીમાંસા	૩૨૪૮
પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાદ્વિતયસ્ય વૈશિષ્ટ્યવિચારઃ	૩૨૩૦	ઉભયસમ્બન્ધસ્ય સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદક	
સમવાયાવચ્છિન્નત્વેન		વિધયાઽપ્રવેશેનાઽવ્યાપ્તિઃ	૩૨૪૯
મહાનસીયત્વવૃત્ત્યવચ્છેદકતાઽવિશિષ્ટૈવ	૩૨૩૧	અવ્યાપ્તિદાનાર્થમુભયસમ્બન્ધાવશ્યકતાસિદ્ધિઃ	૩૨૫૦
અવ્યાપ્ત્યાપાદકાઽભાવનિવારણમ્	૩૨૩૨	કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટાભાવમાદાયાઽપ્યવ્યાપ્તિઃ .	૩૨૫૧
કાલિકેન મહાનસીયત્વઘટિતાઽભાવગ્રહણમ્	૩૨૩૩	અવ્યાપ્તિદાનાઽસંક્રાન્ત્યુદ્ભાવનમ્	૩૨૫૨
મહાનસીયત્વવૃત્ત્યવચ્છેદકતા જાતા વિશિષ્ટા	૩૨૩૪	સાક્ષાત્-પરમ્પરાસાધારણાઽવચ્છેદકતાગ્રહણમ્	૩૨૫૩
તાદૃશાઽભાવમાદાય ભવત્યેવ સમન્વયઃ	૩૨૩૫	કાલિકસ્ય પ્રવેશાઽપ્રવેશાભ્યાં વૈલક્ષણ્યમ્	૩૨૫૪
સ્વવ્યાપકત્વઘટિતલક્ષણદૂષણોપક્રમઃ	૩૨૩૬	અવ્યાપ્તિદાનસંક્રાન્તિપ્રદર્શનમ્	૩૨૫૫
વ્યાપકત્વઘટિત લક્ષણના ખંડન માટે ઉપક્રમ		અર્થ એ જ, શબ્દો ગ્રંથકારના	
વિષયિતાસમ્બન્ધેન સાધ્યગ્રહણમ્	૩૨૩૭	વિષયિતાસમ્બન્ધેન સાધ્યતાસ્થલેઽવ્યાપ્ત્યાપાદનમ્ ...	૩૨૫૬
વિષયિતાસંબંધથી ઘટિત સ્થલનું ગ્રહણ		સાધ્યતાવચ્છેદકતાવૈશિષ્ટ્યં સમ્ભવત્યેવ	૩૨૫૭
અનુલ્લિખિતં મહાનસીયાદિકં ન ભવતિ વિષયં		અવ્યાપ્તિને પડકાર, પ્રતિબંધીથી	
જ્ઞાને	૩૨૩૮	અવચ્છેદકરૂપભેદસાધનેનાઽવ્યાપ્તિવારણમ્	૩૨૫૮
જ્ઞાનેઽવિષયસ્યાઽપ્રતિભાસઃ	૩૨૩૯	સંબંધભેદથી અવચ્છેદકરૂપભેદ, અવ્યાપ્તિવારણ	
ઉભયવિધ અવચ્છેદકતાના અધિકરણોમાં સામ્ય		પૂર્વોક્તકથનતાત્પર્યાન્વેષણમ્	૩૨૫૯
અવચ્છેદકરૂપૈક્યં નૂતનસ્થલે	૩૨૪૦	અલગ દષ્ટિકોણે પુરાણા તર્કનું ખંડન	
સમ્બન્ધદ્વયેન વૈશિષ્ટ્યવિચારાઽસરમ્ભઃ	૩૨૪૧	પુનરવ્યાપ્ત્યાપાદનાઽસંક્રાન્ત્યાવેદનમ્	૩૨૬૦
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાવૈશિષ્ટ્યવિમર્શ		પુનઃ અવ્યાપ્તિઆપાદન ઉપર પ્રશ્ન	

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
परम्परयाऽवच्छेदकताग्रहणेऽव्याप्तिवारणम्	३२६१	परिष्कारपदकृत्यप्रदर्शनप्रारम्भः	३२८०
साक्षात् + परंपराये अधिकरणे लेता		तदितरानवच्छिन्नत्वाऽप्रवेशे अव्याप्तिः	३२८१
अव्याप्तिवारणम्		अवच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वप्रवेशेऽपि न निस्तारः ..	३२८२
अव्याप्तिदानस्यायुक्तत्वप्रतिपादनम्	३२६२	संसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नत्वमेव	
प्रश्न योग्य, पक्ष काण अयोग्य		प्रवेशनीयम्	३२८३
अव्याप्तिनिराकरणाय प्रयासः	३२६३	प्रथमपर्याप्त्यनिवेशेऽव्याप्तिः	३२८४
संबंधोने भयार्थाभां लेतो परिष्कार		पर्याप्तिनिवेशेऽव्याप्तिवारणम्	३२८५
लक्षणे परिष्कारः	३२६४	सम्बन्धकोटौ तदितरानवच्छिन्नत्वसार्थक्यप्रदर्शनम् ...	३२८६
साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गस्पर्शिपरिष्कारः	३२६५	नूतने विषयितासम्बन्धेन	
परिष्कृतलक्षणानुसारेण वह्निसाध्यके		साध्यतास्थलेऽव्याप्तिप्रदर्शनम्	३२८७
समन्वयप्रदर्शनम्	३२६६	सम्बन्धद्वयेन वह्नित्वविशिष्टस्या-	
अवच्छेदकरूपैक्यं वर्तते	३२६७	ऽभावमादायाऽव्याप्तिः	३२८८
वह्निसाध्यके सज्जातः समन्वयः	३२६८	उक्ताऽव्याप्तिवारणाय प्रयासः	३२८९
समवायेन कालिकेन वा		स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्याऽपि प्रवेशः	३२९०
वह्नित्वविशिष्टस्याभावमादाय नाऽव्याप्तिः	३२६९	तथाविधसम्बन्धप्रवेशेऽव्याप्तिवारणम्	३२९१
परिष्कारनो लक्षणभां प्रवेश		समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्याऽभावमादाय	
साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धौ द्वौ	३२७०	समन्वयः	३२९२
साध्यताकोटौ अवच्छेदकं रूपं द्वित्वम्	३२७१	तत्परिष्कारापेक्षया तदितरानवच्छिन्नत्वस्य	
प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धः		लघुत्वम्	३२९३
समवाय एव	३२७२	अवच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वप्रवेशेऽपि	
प्रतियोगिकोटौ अवच्छेदकं रूपम् एकत्वम्	३२७३	अव्याप्तितादवस्थम्	३२९४
समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्याऽभावनिवारणम्	३२७४	तदितरानवच्छिन्नत्वं प्रवेशनीयमेव	३२९५
कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्याऽभावोऽप्यग्राह्यः	३२७५	तत्प्रवेशेऽव्याप्तिवारणम्	३२९६
समवाय-कालिकोभयेन		समवायेन वह्नित्वविशिष्टाभावमादाय	
वह्नित्वविशिष्टस्यैवाऽभावो ग्राह्यः	३२७६	लक्षणसमन्वयः	३२९७
तदभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धौ		द्वितीयपर्याप्तिप्रवेशप्रयोजनम्	३२९८
अपि द्वौ	३२७७	पर्याप्त्यनिवेशे अव्याप्त्यापत्तिः	३२९९
प्रतियोगितावच्छेदकताद्वितीयमपि विशिष्टं भवति ...	३२७८	पर्याप्तिनिवेशेऽव्याप्तिवारणम्	३३००
परिष्कारेण लक्षणं परिशुद्धं जातमिति परिस्फुटम् .	३२७९	समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्याऽभाववारणायासः	३३०१
		परिष्कारनी पूर्णता अर्थे प्रश्न	

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
અવચ્છેદકતાત્વાવચ્છિન્નત્વપરિષ્કારપ્રવેશ: ૩૩૦૨		દ્વિતીયસમ્બન્ધવિધયા પરિષ્કારપ્રવેશે	
અવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નત્વનો પ્રવેશ પરિષ્કારમાં,		લક્ષણસમન્વયાદિકમ્ ૩૩૧૫	
પરિણામે લક્ષણમાં પણ		દ્વિતીયસમ્બન્ધવિધયા પ્રવેશે નાસ્તિ આપત્તિ: ૩૩૧૬	
પર્યાપ્તિસમ્બન્ધાવચ્છિન્નાડનુયોગિતૈવ ગ્રાહ્યા ૩૩૦૩		ભવતિ તાદૃશાત્ પરિષ્કારાદવ્યાપ્તિવારણમ્ ૩૩૧૭	
સંપૂર્ણતા માટે સવાલ		સમવાય-કાલિકાભ્યાં	
પરિષ્કારાદપિ અવ્યાપ્તિવારણાડસમ્ભવ: ૩૩૦૪		વહ્નિત્વવિશિષ્ટસ્યાડભાવમાદાય સમન્વય: ૩૩૧૮	
પર્યાપ્તિનો પ્રવેશ		સમ્બન્ધવિધયા અપ્રવેશોડનુચિત: ૩૩૧૯	
દ્વિતીય સંબંધના પરિષ્કાર રૂપે પ્રવેશ કરતા		સમ્બન્ધવિધયા પ્રવેશે ઇષ્ટસિદ્ધ્યસમ્ભવ: ૩૩૨૦	
અવ્યાપ્તિનિવારણ અશક્ય		સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટસ્યાડભાવમાદાય	
કાલિકાવચ્છિન્નસાધ્યતાવચ્છેદકતયાડવિશિષ્ટા ૩૩૦૫		આપત્તિ: ૩૩૨૧	
સમવાયાવચ્છિન્નસાધ્યતાવચ્છેદકતયા		અભિપ્રેતાડભાવગ્રહણપ્રયાસ: ૩૩૨૨	
જાતા વિશિષ્ટા ૩૩૦૬		પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં વૈશિષ્ટ્યં સમ્ભવતિ ૩૩૨૩	
વહ્નિત્વવૃત્તિ સા.અ.થી પ્ર.અ. વિશિષ્ટ થઈ જતા		પરિષ્કારે કૃતેડપિ તદભાવાડવારણાદવ્યાપ્તિ: ૩૩૨૪	
અવ્યાપ્તિ		પ્રતિયોગિતાવિશેષણવિધયૈવ પરિષ્કારપ્રવેશે	
સ્વાતંત્ર્યેણ પરિષ્કારપ્રવેશ: ૩૩૦૭		ઔચિત્યમ્ ૩૩૨૫	
સ્વાતંત્ર્યેણ પરિષ્કારના પ્રવેશથી		પુન: પરિષ્કૃતલક્ષણદૂષણાય પ્રયાસ: ૩૩૨૬	
અવ્યાપ્તિવારણ સુશક્ય		અદ્ભુત સ્થળ, જડબેસલાક અવ્યાપ્તિ	
અવ્યાપ્ત્યાપાદકાડભાવનિવારણમ્ ૩૩૦૮		નૂતનસ્થળપરામર્શ: ૩૩૨૭	
લક્ષણસમન્વય અને અવ્યાપ્તિવારણ		મુખ્ય પૂર્વપક્ષ પ્રદર્શિત સ્થળની સારણી	
અવચ્છેદકતાત્વેતરાડનવચ્છિન્નત્વમપિ પ્રવેશ્યમ્ ૩૩૦૯		અવ્યાપ્ત્યાપાદનપ્રત્યલાડભાવસ્યોપદર્શનમ્ ૩૩૨૮	
સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગસ્પર્શિપરિષ્કાર: ૩૩૧૦		અવચ્છેદકરૂપૈક્યસમ્ભવ: ૩૩૨૯	
ગ્રંથકારના શબ્દોના અરીસામાં એ જ અર્થનું		નૂતન સ્થલે ઈચ્છિત અભાવનું ગ્રહણ	
પ્રતિબિંબ		સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગેષુ અપિ સામ્યમ્ ... ૩૩૩૦	
વૃત્તિતાનિયામકસમ્બન્ધપ્રદર્શનમ્ ૩૩૧૧		પ્ર.અ.ના વૈશિષ્ટ્યની વિચારણા	
પ્રતિયોગિત્વાદિકમર્થત: પ્રદર્શિત મન્તવ્યમ્ ૩૩૧૨		સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતા-	
પરિષ્કારાદ્ યથા દોષવિલય: તથોપદર્શનમ્ ૩૩૧૩		સ્પર્શિપરિષ્કારોડપિ ઘટતે ૩૩૩૧	
નૂતન લક્ષણ આધારે અવ્યાપ્તિવારણ		અથ વૈશિષ્ટ્યમેવ વિચારણીયમવશિષ્યતે ૩૩૩૨	
સાક્ષાત્ પ્રતિયોગિતાવિશેષણવિધયા કિમર્થ		પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાદ્વિવિધ્યમ્ ૩૩૩૩	
પરિષ્કારપ્રવેશ: ? ૩૩૧૪			

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
द्रव्यत्वनिष्ठावच्छेदकतायाः वैशिष्ट्यविमर्शः	३३३४	अभावस्य ग्राह्यत्वेऽपि नाऽव्याप्तिसम्भवः !	३३४९
द्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वसम्भवः	३३३५	विषयितासंबंध लेवा पाछणनुं प्रयोजन	
वह्नित्ववृत्ति प्र.अ.नी विचारण		तादृशाऽभावाधिकरणे हेतुवृत्तिरेवाऽस्ति !	३३५०
द्रव्यत्वनिष्ठावच्छेदकता		अत्माव ग्रहण शक्य पण हेतु तो अवृत्ति ज	
साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा	३३३६	कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्याऽप्रवेशः साध्यकोटौ .	३३५१
वैशिष्ट्याऽवैशिष्ट्यनिष्कर्षोपदर्शनम्	३३३७	विषयितासंबंधक स्थले ज अव्याप्ति उचित	
प्र.अ.ओनुं टूंक विश्लेषण		तथाविधसाध्यकस्थले नाऽव्याप्तिसम्भवः	३३५२
तादृशाऽव्याप्त्यापादकाऽभावग्रहणसम्भवः	३३३८	संसर्गतावच्छेदकमेकमेव प्राप्यते साध्यताकोटौ	३३५३
तमाम प्र.अ. सा.अ.थी विशिष्ट		अवच्छेदकरूपैक्याऽसम्भवादव्याप्तिसम्भवः	३३५४
प्रतीतिभेदाद् विषयभेदः	३३३९	परम्पराधिकरणविधया सम्बन्धग्रहणेऽपि न	
अवच्छेदकताअवच्छेदक संबंधोमां साम्य		निस्तारः	३३५५
साक्षात्परम्परासाधारणाधिकरणग्रहणेऽपि		प्रतियोगिकोटौ परिवर्तनम्	३३५६
न निस्तारः	३३४०	तथाविधपरिवर्तनाङ्गीकारे तदभावो धर्तुं शक्यते .	३३५७
उभयसम्बन्धघटितपरिष्कारमनुसृत्य विमर्शः	३३४१	तदभावाधिकरणे हेतोरवृत्तित्वाल्लक्षणसमन्वयः	
वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता		एव	३३५८
साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा	३३४२	लघुस्थलेऽप्यव्याप्तिसम्भवप्रतिपादनम्	३३५९
छिद्यत अत्मावनुं ग्रहण शक्य		समवाय-कालिकाभ्यां यथाक्रमं	
कालिकावच्छिन्नावच्छेदकता		वह्नित्व-द्रव्यत्वविशिष्टस्य साध्यत्वम्	३३६०
द्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतया अविशिष्टा	३३४३	प्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयस्य वैशिष्ट्यविचारः	३३६१
द्रव्यत्वनिष्ठावच्छेदकताऽपि		कालिक-समवायाभ्यां वह्नित्व-	
साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा	३३४४	द्रव्यत्वविशिष्टस्याऽभावग्रहणम्	३३६२
प्रतियोगितावच्छेदकताद्वयमपि भवति विशिष्टम्	३३४५	अन्यदपि लघुस्थलम्, यत्राऽव्याप्तिः सम्भवति	३३६३
लक्षणअसमन्वय, परिणाम अव्याप्ति		संयोगसम्बन्धेन साध्यता	३३६४
कोऽपि परिष्कारः क्रियताम्, अव्याप्तिः		भूतले कालिकेन घटत्वविशिष्टस्याऽभावः	३३६५
स्यादेव !	३३४६	लघुस्थलेऽव्याप्तिसम्भवे किमर्थं	
विषयितासम्बन्धेन साध्यताग्रहणं किमर्थम् ?	३३४७	गुरुस्थलग्रहणम् ?	३३६६
आ ज स्थल शा भाटे ? : प्रश्न		गुरुस्थलग्रहणसाङ्गत्योपदर्शनम्	३३६७
संयोगेन साध्यतास्थले अव्याप्तिसम्भवः	३३४८	स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धप्रवेशः	३३६८
संयोगसंसर्गक स्थल साथे सादृश्य			

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
तथाविधपरिष्कारे लघुस्थलेऽव्याप्तिनिवारणम्	३३६९	कालिकेन वस्तित्वविशिष्टस्य प्रवेश आवश्यकः ..	३३८९
प्रथमस्थले यथाऽव्याप्तिः निवर्तते तथोपदर्शनम् ...	३३७०	समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्याऽप्रवेशो-	
उभयसम्बन्धेन वैशिष्ट्यं ग्राह्यम्	३३७१	ऽपीष्टाऽसाधकः	३३९०
आपादकाऽभाववारणम्, समन्वायकाभावग्रहणम्	३३७२	सम्बन्धपरिवर्तनेऽपि नाऽव्याप्तिसम्भवः	३३९१
संसर्गादीनामपि		प्रतिकालिकं भिन्नकालिकत्वाभ्युपगन्तुमतोपदर्शनम् .	३३९२
परम्परयाऽधिकरणत्वेऽव्याप्त्यसम्भवः	३३७३	कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टस्य साध्यविधया ग्रहणम् .	३३९३
द्वितीयस्थलेऽप्यव्याप्तिपरिहारः परिष्कारात्	३३७४	तथाविधस्थलेऽप्यव्याप्त्यापादनसम्भवोपपादनम्	३३९४
उभयसम्बन्धेन वैशिष्ट्यसम्भवाऽसम्भवविचारः	३३७५	तादृशाऽभावग्रहणं शक्यम्	३३९५
अव्याप्त्यापादकाऽव्याप्तिपरिहारः	३३७६	तादृशाऽव्याप्त्यापादनस्य कथञ्चिदयुक्तत्वद्योतनम् .	३३९६
लक्षणसमन्वयकारकाभावग्रहणम्	३३७७	कालिकत्वादेर्भिन्नत्वेऽव्याप्त्यसम्भवः	३३९७
स्थलद्वितयस्मिन्नपि प्रदर्शिताऽव्याप्तिः		ग्रन्थकृत्प्रदर्शितस्थलेऽव्याप्तिः सम्भवत्येव	३३९८
परिष्कारपरिहार्या	३३७८	प्रतियोगिकोटौ अपि परिवर्तनमशक्यम्	३३९९
ग्रन्थकृता प्रदर्शिताऽऽपत्तिः न परिष्कारपरिहार्या ..	३३७९	समवायेन वस्तित्वविशिष्टस्य प्रवेशेनाऽव्याप्तिः ...	३४००
समवायेन वस्तित्वविशिष्टस्याऽप्रवेशे		सूक्ष्मधीगम्यं निरूपणम्	३४०१
मतिमान्द्यमेव	३३८०	प्रकृतस्थले क्रमपरिवर्तनमप्यशक्यम्	३४०२
अव्याप्त्यापादकाभावतया गृहीतोऽभावः		पूर्वापरभावे रूपभेदः	३४०३
समन्वयकारको जातः	३३८१	समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्य पूर्वनिपातेऽपि	
कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टस्य प्रवेशेऽपि		नाऽव्याप्तिः	३४०४
अव्याप्त्यसम्भवः	३३८२	वस्तित्व-द्रव्यत्वतः द्रव्यत्व-वस्तित्वे भिन्ने	३४०५
समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्याऽप्रवेशे		अन्यथा क्रमपरावर्तनमपि असम्भावितम् एव	३४०६
नाऽव्याप्तिसम्भवः	३३८३	स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वाऽप्रवेशेऽपि	
इतरावच्छेदकताऽनिरूपितत्वाऽसम्भवः	३३८४	नाऽव्याप्तिः	३४०७
प्रतियोगिकोटौ अपि तदनुपादाने		इत्थं पर्याप्तिघटितपरिष्कारः दूषितः	३४०८
नाऽव्याप्तिसम्भवः	३३८५	संक्षेपमां शब्दार्थ	
साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गेषु भेदः	३३८६	षष्ठदीधितिसम्पूर्णता	३४०९
साध्यकोटौ त्रितयस्याऽपि प्रवेशावश्यकतोपपादनम् .	३३८७		
प्रतियोगिकोटौ गृहीतस्य सार्थक्योपपादनम्	३३८८		

પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં મૂળમાં જ્યાં જ્યાં અવ્યાપ્તિ વગેરે દોષો આપ્યા છે અને જ્યાં જ્યાં નવા પરિષ્કારો કે નવા લક્ષણો દ્વારા તે દોષોનું નિવારણ કર્યું છે ત્યાં ત્યાં તે દોષો કઈ રીતે આવે અને તેમનું નિવારણ કઈ રીતે થાય તે મૂળમાં બતાવેલું ન હોવા છતાં યશોલતામાં અને વિનમ્રામાં એકદમ સ્પષ્ટ રીતે સમજાવ્યું હોવાથી વાચકને તે બાબતે વિચારવું પડતું નથી, ટીકા-વ્યાખ્યા વાંચવાથી તેના મગજમાં પદાર્થો સીધા બેસી જાય છે. આમ મુનિરાજશ્રીએ ઘણો પરિશ્રમ કરીને આ અતિકઠિન ગ્રંથ વાચકોમાં અતિસરળ બનાવી દીધો છે. માટે, આ ગ્રંથનું નામ, વિષય, પ્રમાણ જોઈને ગભરાઈ ન જવું. જેમ જેમ આ ગ્રંથ વાંચતા જશો તેમ તેમ પદાર્થો સહેલાઈથી બેસતા જશે. પદાર્થો બેસાડવા માટે તમારે કોઈ મહેનત કરવી નહીં પડે. આ ગ્રંથ શરૂઆતમાં કદાચ થોડો અઘરો લાગશે, પણ ધીરજ રાખીને ખંત પૂર્વક આગળ વધશો તો સંપૂર્ણ ગ્રંથનો સાંગોપાંગ અભ્યાસ કરી શકશો.

પં. રત્નબોધિ વિજય

अनन्तरमव्याप्तिः यत्र स्थले प्रदर्शिता तद्धि अव्याप्तिदानाय लघुतमं स्थलम्, नास्ति अत्र अतोऽपि लघुत्वसम्भवः न वा सम्बन्धपरिवर्तनशक्यता, अन्यथाऽव्याप्त्यसम्भवात् । तद्यथा - यदि साध्यविधया समवायेन प्रमेयविशिष्टस्य प्रवेशः नेष्यते तदा 'पर्वतः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति समवायेन यः वह्नित्वविशिष्टः तद्वान्, धूमाद्' - इत्यत्र कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तदभावमादायाऽव्याप्तिः नैव सम्भवति, यतः एतत्स्थले साध्यतावच्छेदकतात्वेतर-धर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वं प्राप्यते, अभिप्रेताभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च प्रमेय-महानसीयत्व-वह्नित्वगतबहुत्वमेव लभ्यते, ततः तादृशाभावीय-प्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्व-सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूप-वृत्तित्वमेव न सम्भवति तर्हि कथं तमादायाऽव्याप्तिकल्पना सङ्गच्छते ?

य
शो

किञ्च, समवायेन महानसीयत्वस्य तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया तादृशाभावीय-प्रतियोगितानिरूपिका या समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता सा स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन च साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवेत्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकत्वेन समवायसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन विशिष्टत्वेऽपि स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेनाऽविशिष्टत्वात्, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यताव-च्छेदकत्वेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वसामानाधिकरण्य-सम्बन्धेन विशिष्टत्वेऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन अविशिष्टत्वाच्च स्वसामाना-धिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठ-साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेद-कताविशिष्टावच्छेदकताविधया वा समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेद-कता धर्तुं न शक्यते, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता-समवायसम्बन्धा-

ल
ता

वच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतोभयभिन्ना साध्यतावच्छेदकता तु नास्त्येवेति स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता कथं धर्तुं शक्यते ?

अत एव यदि कालिकेन प्रमेयविशिष्टस्य प्रतियोगितया अनभ्युपगम्य 'पर्वतः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति समवायेन यः वह्नित्वविशिष्टः तद्वान्, धूमाद्' - इत्यत्र समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टः यः तदभाव-मादायाऽव्याप्तिः आपादयितुमिष्यते तदाऽपि तन्न सम्भवति, प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदक-सम्बन्धविधया कालिकस्याऽप्रवेशात् साक्षात्-परम्परासाधारणानि यदि साध्यतावच्छेदकता-प्रतियोगितावच्छेदकताधिकरणानि गृह्यन्ते तदा साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूप-तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपयोरैक्याऽसम्भवात् ।

य
शो
ल
ता

यदि च 'पर्वतः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वान् धूमाद्' - इत्यत्र कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तदभावमादायाऽव्याप्तिरापादयितुमिष्यते तदा प्रतियोगिता-वच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया कालिकसम्बन्धस्य प्राप्या साध्यतावच्छेदकतायाः प्रतियोगिता-वच्छेदकतायाश्च साक्षात्परम्परासाधारणाधिकरणग्रहणेऽपि साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूप-तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपयोरैक्यसम्भवेऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभय-सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावैशिष्ट्यं तु नैव सम्भवति इति तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्या-वच्छेदकताऽनिरूपितत्वाऽसम्भवात् तमादायाऽव्याप्तिकथा दिवास्वप्नतुल्यैव ।

यदि च समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-सम्बन्धेनाऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि च समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-निष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवतीति कृत्वा 'पर्वतः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे

सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः, तद्वान् धूमाद्' - इत्यत्र समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तदभावमादायाऽव्याप्तिः दातुमिष्यते तदा तु नूनं देवानांप्रियत्वमेव अभिव्यक्तीकृतं स्यात्, तादृशस्थले धूमहेतोः बाधदोषदुष्टत्वेन असत्त्वात् तत्र अव्याप्तिकल्पनायाः देवानांप्रियत्वसामानाधिकरण्यात् ।

एवमेव कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां तु स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेनाऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदतावैशिष्ट्यम् अस्त्येवेति यदि 'पर्वतः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वान्, धूमाद्' - इत्यत्र कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति समवायेन यो वह्नित्वविशिष्टः तदभावमादायाऽव्याप्तिरापादयितुमिष्यते तदापि मौर्ख्यमेव प्रकाशितं भवेत्, कथं हि कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति समवायेन यः वह्नित्वविशिष्टः तदभावः पर्वते स्यात् ? वह्नेरेव कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वात्, तस्य च पर्वतेऽवश्यम्भावात्, अन्यथा उक्तस्थलस्य असत्त्वापत्तेः । अतः तादृशाभावमादाय न लक्षणाऽसमन्वयः, अपि तु लक्षणसमन्वयः एव स्यात् ।

ततश्च प्रमेयनिष्ठा समवायसम्बन्धावच्छिन्ना साध्यतावच्छेदकता निवेश्या एव, अर्थात् 'पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वान्, धूमाद्' - इत्यत्र कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तदभावमादायैवाऽव्याप्तिरापादनीया, साध्यतावच्छेदकता-प्रतियोगितावच्छेदकतयोः साक्षात् साक्षात्-परम्परासाधारणानि वा अधिकरणानि गृह्यन्तामुभयथाऽपि साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपजैकमेव स्याताम्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठ-साध्यतावच्छेदकताविशिष्टाऽपि स्यात् ।

एवञ्च यदि कालिकेन महानसीयत्वस्य साध्यत्वमनभ्युपगम्य 'पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वान्, धूमाद्' - इत्यत्र कालिकेन प्रमेय-

विशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वस्तित्वविशिष्टः तदभावमादायाऽव्याप्तिः आपादयितुमिष्यते तदा सेच्छाऽपि गगनकुसुमजिघृक्षातुल्या एव, यतः तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तस्याः स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कयाचिदपि साध्यतावच्छेदक-तयाऽविशिष्टत्वात्, स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकतायाः समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वेऽपि, समवायसम्बन्धा-वच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वेऽपि च स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकत्वेनाऽपि अविशिष्टत्वात्, समवायसम्बन्धावच्छिन्न-वस्तित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकत्वेनाऽपि अविशिष्टत्वाच्च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वसामाना-धिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽ-निरूपितत्वं कथं भवेत् ?

य
शो
ल
ता

यदि चैतदापत्तिनिवारणाय 'पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वस्तित्वविशिष्टः तद्वान्, धूमाद्' - इत्यत्र समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महान-सीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वस्तित्वविशिष्टः तदभावमादायाऽव्याप्तिरापादयितुमिष्यते, तथा च समवायसम्बन्धावच्छिन्ना प्रमेयनिष्ठा या तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका प्रतियोगिता-वच्छेदकता तस्याः स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेनाऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि च समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकत्वेनापि समवायसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठ-साध्यतावच्छेदकत्वेनाऽपि च विशिष्टत्वात् तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्व-सम्भवः **तदापि** उक्तस्थले साध्यतावच्छेदककोटौ महानसीयत्वाऽप्रवेशेन प्रतियोगितावच्छेदककोटौ च तत्प्रवेशेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदक-रूपविधया प्रमेय-वस्तित्वादिगतबहुत्वस्यैव प्राप्तेः, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मा-नवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया प्रमेय-महानसीयत्व-वस्तित्वादिगत-बहुत्वप्राप्तेश्च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकप्रमेय-वस्तित्वादिगतबहुत्वरूपवृत्तित्वं नैव सम्भवति इति कथं तादृशा-

भावमादाय अव्याप्तिकथाऽपि सम्भवति ? ततश्च कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टस्यापि साध्यकोटौ प्रवेशः आवश्यकः इति निश्चीयते ।

एवं यदि समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्य प्रवेशः नेष्यते, किन्तु 'पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन यः महानसीयत्वविशिष्टः तद्वान्, धूमाद्' - इत्यत्र कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तदभावमादायाऽव्याप्तिरापादयितुमिष्यते तदाऽपि तदसम्भवः एव, यतः साध्यतावच्छेदकविधया वह्नित्वस्याऽप्राप्तेः प्रतियोगितावच्छेदकरूपेण वह्नित्वस्य ग्रहणाच्च साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया प्रमेय-महानसीयत्वादिगतबहुत्वं लभ्यते, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियो-गितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च प्रमेय-महानसीयत्व-वह्नित्वादिगतबहुत्वं प्राप्यते इति तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-नुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-नुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं न सम्भवतीति कथं तादृशाभावमादायाऽव्याप्तिः सम्भवेदपि ? ततश्च समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्य साध्यविधया ग्रहणमावश्यकमिति फलितम् ।

यदि च कालिकेन प्रमेयविशिष्टस्य प्रतियोगिविधया ग्रहणं नानुमन्यते, अपि तु 'पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्व-विशिष्टः तद्वान् धूमाद्' - इत्यत्र समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तदभावमादायाऽव्याप्तिरापादयितुमिष्यते तदापि तदसम्भवः एव, यतः तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकविधया प्रमेयाऽप्राप्तेः साध्यतावच्छेदकविधया च तत्प्राप्तेः साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया प्रमेय-महानसीयत्व-वह्नित्वगतबहुत्वस्य प्राप्तिः, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानव-च्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वस्यैव प्राप्तिः इति तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं नैव सम्भवेदिति कथं तमादाय अव्याप्तिसम्भवः ?

यदि च कालिकेन प्रमेयविशिष्टस्य प्रवेशमङ्गीकृत्य 'पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति समवायेन यः वह्नित्वविशिष्टः तद्वान्, धूमाद्' - इत्यत्र कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तदभावमादाय अव्याप्तिरापाद्यते तदा तत्सम्भवेदेव, उभयत्र प्रमेयनिवेशादिति उक्तमेव । ततश्च कालिकेन प्रमेयविशिष्टस्य प्रतियोगिविधया ग्रहणमावश्यकमिति निश्चीयते ।

यदि च समवायेन महानसीयत्वविशिष्टस्य प्रवेशमङ्गीकृत्य 'पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वान् धूमाद्' - इत्यत्र कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टः यः तदभावमादायाऽव्याप्तिरापादयितुमिष्यते तदा तु व्यक्तमेव मूर्खत्वम्, कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति वह्नेः समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वेन पर्वते वह्निसत्त्वे कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन यः वह्नित्वविशिष्टः तदभावः कथं प्राप्यते ? तादृशाभावश्च यत्र जलहृदादौ वह्न्यभावः वर्तते तत्रैव स्यादिति तत्र धूमहेतोरवृत्तेः तादृशाभावमादाय अव्याप्तिः सम्भवत्येव कथम् ? अतः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टस्य ग्रहणन्तु अनिवार्यम् एव, अव्याप्तिमूलं हि तत्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकता-वैशिष्ट्यप्राप्त्यर्थमेव प्रमेयादिग्रहणम्, यदि च तदेव परिहीयते तर्हि कथमव्याप्तिदानादिकं सम्भवेत् ?

यदि च समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्य प्रतियोगितामङ्गीकृत्य 'पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति, कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वान् धूमाद्' - इत्यत्र कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन यः महानसीयत्वविशिष्टः तदभावमादाय अव्याप्तिरापादयितुमिष्यते तदापि तदसम्भवात् सेच्छा वन्ध्यापुत्रदिदृक्षातुल्या एव, यतः एवं सति साध्यतावच्छेदककोटौ वह्नित्वस्य प्रवेशेन प्रतियोगितावच्छेदककोटौ च तदप्रवेशेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूप-विधया प्रमेय-महानसीयत्व-वह्नित्वादिगतबहुत्वं प्राप्यते, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतर-धर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च प्रमेय-महानसीयत्वादिगत-

बहुत्वं लभ्यते इति तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं कथं सम्भवेत् ? तथा च तमादायाऽव्याप्तिः नैव सम्भवति । ततश्च समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्य प्रतियोगिविधया ग्रहणमावश्यकमिति फलितम् ।

यथा चैकस्याऽपि हानिरत्राशक्या, तद्वत् सम्बन्धपरावर्तनेन लाघवमप्यत्राऽसम्भवि एव । तद्यथा - यदि समवायेन प्रमेयविशिष्टस्य साध्यत्वस्थाने कालिकेन प्रमेयविशिष्टस्य तदङ्गीकृत्य 'पर्वतः कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वान्, धूमाद्' - इत्यत्र कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तदभावमादायाऽव्याप्तिरापादयितुमिष्यते तदापि तदसम्भवः एव, यतः एवं सति तादृशाभावीयप्रतियोगितायां प्रतियोगितावच्छेदक-साध्यतावच्छेदकयोः साम्येन स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकप्रमेय-महानसीयत्व-वह्नित्वादिगतबहुत्वरूपवृत्तित्वसम्भवेऽपि स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं न सम्भवति, यतः तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता सा स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया धर्तुं न शक्यते, या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तया स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः विशिष्टत्वेऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन अविशिष्टत्वात् स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते । एवं या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तयाऽपि स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः विशिष्टत्वेऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन विशिष्टत्वाऽसम्भवात् स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-

निष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधयाऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते । एवं या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यता-वच्छेदकता तथा समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वावच्छेदक-सम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन विशिष्टत्वेऽपि स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन विशिष्टत्वाऽसम्भवात् स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्व-निष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधयाऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते ।

इत्थञ्च प्रकृते याः तिस्रः साध्यतावच्छेदकताः (१) कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठ-साध्यतावच्छेदकता, (२) कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता, (३) समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता च तासु एकयाऽपि साध्यतावच्छेदकतया स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अविशिष्टत्वात् स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वो-भयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताविधया एव तादृशसमवायसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते, ततश्च तन्निरूपितायां तादृशाभावीय-प्रतियोगितायां स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकता-विशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं कथं स्यात् ? तथा च तादृशाभावमादायाऽव्याप्तिरपि नैव सम्भवति इति कालिकेन प्रमेयविशिष्टः नैव साध्यतया निवेश्यः, किन्तु समवायेन प्रमेय-विशिष्टः एव ग्राह्यः, तथा च समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायाः स्वसामाना-धिकरण्यसम्बन्धेनाऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि च समवायसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां वर्तमानत्वात् समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवाय-सम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया धर्तुं शक्यते, अतः समवाय-सम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्न-त्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया एव ग्राह्या इति तन्निरूपितायां तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं सम्भवेदेवेति तादृशाभावमादायाऽव्याप्तिः

सम्भवतीति समवायेन प्रमेयविशिष्टस्य साध्यविधया ग्रहणं कार्यम्, न तु कालिकेनेति निश्चीयते ।

यदि समवायेन महानसीयत्वविशिष्टस्य साध्यत्वमभिप्रेतं न तु कालिकेन तदा 'पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वान्, धूमाद्' - इत्यत्र कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तदभावमादायाऽव्याप्तिः सम्भवत्यपि कथम्? पर्वते समवायेन महानसीयत्वविशिष्टस्य वृत्तितायाः अत्यन्तमसम्भावितत्वेन बाधदोषदुष्टत्वादेतत्स्थलीयहेतोरत्राऽव्याप्तेरत्यन्तमसम्भवात् । ततश्च कालिकेनैव महानसीयत्वविशिष्टस्य प्रवेश एष्टव्य इति स्थितम् ।

यदि कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्य साध्यत्वमङ्गीक्रियते तदा यद्यपि 'पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वान्, धूमाद्' - इत्यत्र कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तदभावमादायाऽव्याप्तिः सम्भवत्येव, यतः प्रकृते साध्यतावच्छेदकविधया प्रतियोगितावच्छेदकविधया च प्रमेय-महानसीयत्व-वह्नित्वानामेव प्राप्तेः साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च प्रमेय-महानसीयत्व-वह्नित्वगतबहुत्वमेव लभ्यते, प्रकृते साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकधर्मविधया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकधर्मविधया च प्रमेयत्व-महानसीयत्वत्व-वह्नित्वत्वानामेव प्राप्तेः साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया च समवाय-कालिकयोरेव प्राप्तेश्च साध्यतावच्छेदकता-प्रतियोगितावच्छेदकत्वयोः साक्षात्-परम्परासाधारणाधिकरणग्रहणेऽपि साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदक-तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपयोरभेदः एवेति तादृशाभावीय-प्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्व-सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदक-

रूपवृत्तित्वं तु स्यादेव ।

तादृशाभावीयप्रतियोगितायाञ्च स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभय-सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वमपि सम्भवति, यतः तादृशाभा-वीयप्रतियोगितानिरूपिका या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता, या सम-वायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता या च समवायसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्व-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तासां स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया एव ग्राह्यत्वम्, तथा हि -

(१) या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तस्याः समवायसम्बन्धा-वच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकत्वेन स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन विशिष्टत्वेऽपि स्वावच्छे-दकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन अविशिष्टत्वात् स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्न-त्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता समवायसम्बन्धावच्छिन्न-प्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया धर्तुं न शक्यते ।

(२) कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वसामानाधिकरण्य-सम्बन्धेनाऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहान-सीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्न-त्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकता-विधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते ।

(३) एवं स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेनाऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्व-निष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभय-सम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते ।

तथा च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽ-विशिष्टत्वेऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् कालिक-

इत्थञ्च समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वेऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वेऽपि च समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते एव ।

(८) समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वसामानाधिकरण्य-सम्बन्धेनाऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-साध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वात् स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवाय-सम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते ।

इत्थञ्च स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धा-
वच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यता-
वच्छेदकताऽविशिष्टत्वेऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽविशिष्ट-
त्वेऽपि च समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रेमयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् समवायसम्बन्धावच्छिन्न-
वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन
साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा एव कथ्यते, न तु साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्या ।

तथा च कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तदभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकता, या समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता या च समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तासां सर्वासां स्वसामानाधिकरण्य

-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताविधयाऽ-
ग्राह्यत्वेन तादृशाभावीयप्रतियोगितायाः एतत्त्रितयातिरिक्तावच्छेदकताऽनिरूपितत्वेन च तादृशा-
भावीयप्रतियोगितायां स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यता-
वच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं स्यादेव ।

इत्थञ्च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभय-
सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य च सत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वेतर-
धर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मा-
नवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छे-
दकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या
प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्व-
विशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तदभावः धर्तुं शक्यते । पर्वते च समवायेन
महानसीयत्वविशिष्टः न कोऽपि वर्तते, समवायेन महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टः
महानसीयवह्निरेव, स च कालिकेन प्रमेयविशिष्टोऽपि, महानसीयवह्नेश्च पर्वतेऽसत्त्वात्
कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन
वह्नित्वविशिष्टः तदभावाधिकरणविधया पर्वतः लभ्यते, तत्र च धूमहेतोः वृत्तितया
लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः । इत्थञ्च ‘पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति
कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वान्, धूमाद्’ -
इत्यत्रापि कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः
समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तदभावमादाय अव्याप्तिः सम्भवति **तथापि** एवमव्याप्तिप्रदर्शने न
किमपि लाघवं सम्पद्यते, येन उक्तस्थलं त्यक्त्वा एतत्स्थलपर्यन्तमनुधावनमनिवार्यम्,
एतत्स्थलेऽव्याप्तिप्रदर्शने ‘उक्तस्थले किमर्थमव्याप्तिः न प्रदर्शिता ?’ इति शङ्कानिवृत्तिश्चापि
भवेत्, अभावप्रतियोगि-साध्ययोः अधिकं साम्यं समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्य साध्यत्वे प्राप्यते
इति तद्ग्रहणौचित्यात् । तथा च यथोक्तरीत्याऽव्याप्तिप्रदर्शने नास्ति किमपि बाधकम् ।

यदि च प्रमेयनिष्ठतादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया कालिकं न निवेश्यते, किन्तु समवायः एव निवेश्यते तदा 'पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टः यः तद्वान् धूमाद्' - इत्यत्र समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तदभावमादायाऽव्याप्तिः प्रदर्शनीया भवेत्, किन्तु साध्यतावच्छेदकतावच्छेदक-सम्बन्धकोटौ कालिकप्रवेशात् तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धकोटौ कालिका-ऽप्रवेशाच्च यदा साध्यतावच्छेदकतायाः प्रतियोगितावच्छेदकतायाश्च साक्षात्परम्परासाधारणानि अधिकरणानि गृह्यन्ते तदा साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयो-गितावच्छेदकरूपविधया प्रमेय-महानसीयत्व-वह्नित्व-समवाय-कालिक-प्रमेयत्व-महानसीयत्वत्व-वह्नित्वत्वादिगतबहुत्वं लभ्यते, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियो-गितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च प्रमेय-महानसीयत्व-वह्नित्व-समवाय-प्रमेयत्व-महानसीयत्वत्व-वह्नित्वत्वादिगतबहुत्वं लभ्यते । तथा च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छे-दकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छे-दकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्यैवाऽसत्त्वात् कथं हि तादृशाभावमादाय अव्याप्तिः सम्भवेत् ?

यदि हि एतदापत्तिवारणाय तादृशाभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदक-सम्बन्धविधया कालिकसम्बन्धः निवेश्यते तदाऽपि 'पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति समवायेन यः वह्नित्वविशिष्टः तद्वान्, धूमाद्' - इत्यत्र समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन यः वह्नित्वविशिष्टः तदभावमादायाऽव्याप्तिः न सम्भवति । यद्यपि अत्र प्रतियोगितावच्छेदकता-वच्छेदकसम्बन्धविधया कालिकस्यापि प्रवेशात् साध्यतावच्छेदकतायाः साक्षात्परम्परासाधारणा-धिकरणविधया यानि प्रमेय-महानसीयत्व-वह्नित्व-कालिक-समवाय-प्रमेयत्व-महानसीयत्वत्व-वह्नित्वत्वादीनि लभ्यन्ते तान्येव तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साक्षात्परम्परासाधारणा-धिकरणविधया लभ्यन्ते, तथा च साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-नुयोगितावच्छेदकरूप-तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपयोरैक्यसम्भवात् तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतर-

धर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं सम्भवेत्, तथापि स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं नैव स्यात्, यतः तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तस्याः स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वेन च स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया ग्राह्यत्वम् अनाविलम्, या समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तस्याः अपि स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया ग्राह्यत्वम् अनाविलम्, किन्तु या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तस्याः स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन न केनाऽपि साध्यतावच्छेदकत्वेन विशिष्टत्वात् स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताविधया एव तादृशप्रतियोगितावच्छेदकता गृह्यते । तद्यथा - या समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तया स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः विशिष्टत्वेऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन अविशिष्टत्वात् स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता कथं धर्तुं शक्यते ?

एवं या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तया स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः विशिष्टत्वेऽपि स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन अविशिष्टत्वात् स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते ।

एवं या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तथा स्वसामानाधिकरण्य-सम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः विशिष्टत्वेऽपि स्वावच्छेदक-सम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन अविशिष्टत्वात् स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभय-सम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिक-सम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता कथं धर्तुं शक्यते ?

इत्थञ्च या समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तथा, या कालिकसम्बन्धा-वच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तथा, या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यता-वच्छेदकता तथा वा स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिक-सम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताविशिष्टा न भवतीति कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्या एव स्यात्, ततश्च तन्निरूपितायां तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्या-वच्छेदकताऽनिरूपितत्वं कथं स्यात् ? तथा च समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभावमादायाऽव्याप्तिः नैव सम्भवति ।

यदि च प्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया समवायसम्बन्धं परित्यज्य कालिकसम्बन्धो निवेश्यते तदापि अव्याप्तिस्तु नैव सम्भवति, यतः ‘पर्वतः कालिकेन प्रमेय-विशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वान्, धूमाद्’ - इत्यत्र समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभावमादाय यदि अव्याप्तिरापादयितुमिष्यते तदा तदशक्यमेव भवेत्, यद्यपि अत्र उभयत्र साध्यतावच्छेदककोटौ प्रतियोगितावच्छेदककोटौ च समानधर्मनिवेशेन एतदभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्या-प्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं तु सम्भवत्येव, तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका कालिकसम्बन्धा-वच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तस्याः स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धा-वच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताविशिष्टत्वसम्भवात्

लभ्यते, तन्निरूपितायां तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं कथं सम्भवेत् ? तथा च तादृशाभावमादायाऽव्याप्तिरपि न सम्भवति ।

इत्थञ्च यदि प्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया समवायसम्बन्धः गृह्यते तदा कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवस्तुनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्या सज्जायते, यदि च प्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया कालिकसम्बन्धः गृह्यते तदा समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्या सज्जायते इति प्रमेयनिष्ठा साध्यतावच्छेदकता समवायसम्बन्धावच्छिन्ना एव ग्राह्या, वस्तुनिष्ठा प्रतियोगितावच्छेदकताऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्ना ग्राह्या, प्रमेयनिष्ठा प्रतियोगितावच्छेदकता च कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना ग्राह्या । एतावता प्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया कालिकसम्बन्धः ग्राह्यः इति निश्चीयते ।

महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तु समवायसम्बन्धेनैवाऽवच्छिन्ना ग्राह्या, कालिकसम्बन्धेन नैव, यतः ‘पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति समवायेन यः वस्तुनिष्ठविशिष्टः तद्वान् धूमाद्’ - इत्यत्र कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वस्तुनिष्ठविशिष्टः तदभावमादायाऽव्याप्तिः सम्भवत्येव न, विश्वस्थसर्ववस्तीनामनित्यानां कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वस्तुनिष्ठविशिष्टत्वात्, पर्वते च वस्तुसत्त्वेन कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वस्तुनिष्ठविशिष्टः तदभावस्याऽसम्भवात् । यत्र वह्न्यभावस्तत्रैवाऽयमभावः स्यात्, तत्र च धूमहेतोरवृत्तितया लक्षणसमन्वयः एव स्यात्, ततश्च तादृशाभावग्रहणसम्भवेऽपि अव्याप्तिस्तु नैव वर्तते । अतः समवायः एव महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धः, न तत्र परिवर्तनविचारणावकाशोऽपि ।

यदि च वस्तुनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया कालिकसम्बन्धः धर्तुमिष्यते तदाऽपि अव्याप्तिः न सम्भवति, यतः ‘पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन

महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वान्, धूमाद्' - इत्यत्र कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभावमादायाऽव्याप्तिः न सम्भवति, यतः एतदभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वसम्भवेऽपि स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं नैव सम्भवति, तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिकायाः कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वात् ।

यदि च 'पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वान्, धूमाद्' - इत्यत्र कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभावमादायाऽव्याप्तिरापादयितुमिष्यते तदा तत्सम्भवत्येव, यतः साध्यतावच्छेदकविधया ये धर्माः प्राप्यन्ते तेषामेव प्रतियोगितावच्छेदकविधया प्राप्तेः तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं सम्भवत्येव ।

स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वमपि तत्र स्यादेव, यतः तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तस्याः स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वाच्च तादृशकालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया एव गृह्यते, एवं या समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तस्याः स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् सा समवायसम्बन्धाव-

च्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वो-
भयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा एव भवेत्, एवं या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-
प्रतियोगितावच्छेदकता तस्याः अपि स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन
कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् सा कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-
वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन
साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा एव भवेत् ।

तथा च स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकता-
विशिष्टान्यावच्छेदकताविधया ग्राह्यावच्छेदकतानिरूपितत्वाभावस्य तादृशाभावीयप्रतियोगितायां
सत्त्वात्, तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपकावच्छेदकताविधया उक्तत्रितयावच्छेदकतायाः एव प्राप्तेः,
तदितराऽप्राप्तेः, तादृशावच्छेदकतात्रितयस्य स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वो-
भयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताविधयाऽग्राह्यत्वाच्च तादृशाभावीयप्रति-
योगितायां स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकता-
विशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वमपि सम्भवत्येव ।

तथा च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभय-
सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य च सत्त्वात् स्वसामानाधिकरण्य-
स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता
स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्य-
तावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना च या
प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे
सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभावः धर्तुं शक्यते । महानसवृत्तिः यः कोऽपि
अनित्यपदार्थः सः कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति
कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः भवेदेव, तदभावस्तु पर्वते स्यादेव, तत्र च धूमहेतोः वृत्तितया
लक्षणासमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः । एवञ्च 'पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति
कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वान्, धूमाद्' -

इत्यत्र कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वस्तित्वविशिष्टः तदभावमादायाऽपि अव्याप्तिः सम्भवत्येव ।

एवं 'पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वस्तित्वविशिष्टः तद्वान्, धूमाद्' - इत्यत्रापि समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वस्तित्वविशिष्टः तदभावमादायाऽपि अव्याप्तिः सम्भवत्येव, यतः तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदककोटौ साध्यतावच्छेदककोटौ च प्रमेय-महानसीयत्व-वस्तित्वादेः समानधर्मस्यैव प्राप्तेः तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकता-त्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वे-तरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं तु सम्भवत्येव, स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽ-निरूपितत्वमपि सम्भवत्येव, तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेय-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तस्याः स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात्, या समवायसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तस्याः स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वो-भयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात्, या कालिकसम्बन्धा-वच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तस्याः स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्न-त्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वाच्च । तथा च स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यता-वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वसामाना-धिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽ-निरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वस्तित्वविशिष्टः तदभावः धर्तुं शक्यते, तदधिकरणे च धूमहेतोरवृत्तितया लक्षणाऽसमन्वयात् सम्भवत्येवाऽव्याप्तिः, तथापि नात्र किमपि लाघवं वर्तते येन 'पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वस्तित्वविशिष्टः तद्वान् धूमाद्' - इत्यत्र कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वस्तित्वविशिष्टः तदभावमादायाऽव्याप्ति-प्रदर्शनमयुक्तं स्यादिति भावः ।

इत्थञ्च (१) पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वान्, धूमाद् - इत्यत्र कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तदभावमादायाऽव्याप्तिः, (२) पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वान्, धूमाद् - इत्यत्र कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तदभावमादायाऽव्याप्तिः, (३) पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वान्, धूमाद् - इत्यत्र कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तदभावमादायाऽव्याप्तिः, (४) पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वान्, धूमाद् - इत्यत्र समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तदभावमादायाऽव्याप्तिश्च सम्भवन्तीति विभावनीयम् ।

वस्तुतस्तु अत्र उक्तस्थलापेक्षयाऽपि लघुभूतं स्थलं सम्भवत्येव, 'पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तद्वान्, धूमाद्' - इत्यत्र कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन यः महानसीयत्वविशिष्टः तदभावमादायाऽव्याप्ते-स्सम्भवात् । तद्यथा - प्रकृते साध्यतावच्छेदकविधया प्रमेयं महानसीयत्वञ्च लभ्येते, तादृशा-भावीयप्रतियोगितावच्छेदकविधयापि प्रमेयं महानसीयत्वमेव च लभ्येते इति साध्यतावच्छेदकतायाः तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाश्च पर्याप्तिसम्बन्धेन अधिकरणविधया प्रमेय-महानसीयत्वा-नामेव प्राप्तेः साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं प्रमेय-महानसीयत्वगतबहुत्वमेव भवेत्, (प्रमेयस्य जात्यपेक्षया एकत्वविवक्षणे द्वित्वरूपं प्राप्यते, प्रमेयस्य बहुत्वविवक्षणे बहुत्वरूपमिति ध्येयम्) तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वे-तरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपमपि प्रमेय-महानसीयत्वगत-बहुत्वमेव लभ्यते । तथा च स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-वच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-वच्छेदकरूपवृत्तित्वं तादृशाभावीयप्रतियोगितायां भवेदेव ।

यदि च साध्यतावच्छेदकतायाः प्रतियोगितावच्छेदकतायाश्च साक्षात्परम्परासाधारणाधिकरणानि गृह्यन्ते तदापि नाऽऽपत्तिः, यतः प्रकृते साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकधर्मविधया प्रमेयत्व-महानसीयत्वत्वयोः प्राप्तिः, तादृशसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया समवायः कालिकश्च प्राप्येते इति साध्यतावच्छेदकतायाः साक्षात्परम्परासाधारणाधिकरणविधया प्रमेय-महानसीयत्व-समवाय-कालिक-प्रमेयत्व-महानसीयत्वत्वानि एव लभ्यन्ते । तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकधर्मविधया प्रमेयत्व-महानसीयत्वत्वयोः प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया कालिक-समवाययोश्चैव प्राप्तेः तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साक्षात्परम्परासाधारणाधिकरणविधयाऽपि प्रमेय-महानसीयत्व-समवाय-कालिक-प्रमेयत्व-महानसीयत्वत्वानि एव प्राप्यन्ते । तथा च साक्षात्परम्परासाधारणाधिकरणग्रहणेऽपि साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च प्रमेय-महानसीयत्व-समवाय-कालिक-प्रमेयत्व-महानसीयत्वत्वादिगतबहुत्वरूपस्यैव प्राप्तेः तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं तु सम्भवत्येव ।

किञ्च, तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वमपि स्यादेव, यतः यदि तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या प्रमेयनिष्ठा कालिकसम्बन्धेन अवच्छिन्ना प्रतियोगितावच्छेदकता या च महानसीयत्वनिष्ठा समवायसम्बन्धावच्छिन्ना प्रतियोगितावच्छेदकता तदुभयमपि स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन च साध्यतावच्छेदकताविशिष्टं भवेत् तदैव तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं स्यादिति तादृशाभावीयप्रतियोगिता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति न वा ? तच्चिन्त्यते -

(१) तत्रादौ कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति न वा ? तच्चिन्तनावसरः -

प्रथमः सम्बन्धः - स्वसामानाधिकरण्यम् ।

समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणविधया प्रमेयं प्राप्यते, तादृश-
कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि प्रमेये एव वर्तते इति कालिक-
सम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छे-
दकताधिकरणवृत्तित्वसत्त्वात् स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रति-
योगितावच्छेदकता समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा स्यादेव ।

द्वितीयः सम्बन्धः - स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वम् ।

समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया समवायसम्बन्धः
लभ्यते, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तु कालिकसम्बन्धेनैव अवच्छिन्ना,
न समवायसम्बन्धेनेति कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां समवायसम्बन्धा-
वच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वविरहात् स्वावच्छेदकसम्बन्धा-
वच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशकालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता समवायसम्बन्धा-
वच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवेत् ।

फलितार्थः - कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वसामानाधिकरण्य-
सम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वेऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धा-
वच्छिन्नत्वसम्बन्धेन अविशिष्टत्वात् स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन
समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धाव-
च्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते ।

(२) अथ कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-
महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति न वा ? तच्चिन्त्यते -

प्रथमः सम्बन्धः - स्वसामानाधिकरण्यम् ।

कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणविधया महानसीयत्वं
प्राप्यते, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता प्रमेये वर्तते, महानसीयत्वं
प्रमेयमेवेति महानसीयत्वेऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्यादेव ।
तथा च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहान-
सीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणवृत्तित्वसत्त्वात् स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन कालिकसम्ब-

न्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-
प्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता गृह्यते ।

द्वितीयः सम्बन्धः - स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वम् ।

कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया कालिक-
सम्बन्धः लभ्यते, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि कालिकसम्बन्धेनैव
अवच्छिन्ना इति कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-
महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदककालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकसम्बन्धा-
वच्छिन्नत्वसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-
महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा स्यादेव ।

फलितार्थः - कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वसामानाधिकरण्य-
सम्बन्धेन स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-
निष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन
कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिक-
सम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते ।

निष्कर्षः - स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धा-
वच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतया
अविशिष्टत्वेऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् स्वसामाना-
धिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया
एव तादृशकालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते, न तु साध्यताव-
च्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताविधया ।

(३) अथ समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता कालिकसम्बन्धा-
वच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टाऽस्ति न वा ? तच्चिन्तनावसरः -

प्रथमः सम्बन्धः - स्वसामानाधिकरण्यम् ।

कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणविधया महानसीयत्वं
प्राप्यते, समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि महानसीयत्वे एव

वर्तते, ततश्च समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणवृत्तित्वसत्त्वात् स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

द्वितीयः सम्बन्धः - स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वम् ।

कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया कालिकसम्बन्धः प्राप्यते, समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तु कालिकसम्बन्धेन अवच्छिन्ना नास्ति, समवायसम्बन्धेनैवाऽवच्छिन्ना वर्तते, तथा च समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदककालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वविरहात् स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवेत् ।

फलितार्थः - समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा न भवति, समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वेऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तयाऽविशिष्टत्वात् ।

(४) अथ समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति न वा ? तच्चिन्त्यते -

प्रथमः सम्बन्धः - स्वसामानाधिकरण्यम् ।

समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणविधया प्रमेयं प्राप्यते, महानसीयत्वं प्रमेयमेवेति समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणविधया महानसीयत्वमपि प्राप्यते एव, समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता महानसीयत्वे एव वर्तते इति समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणवृत्तित्वसत्त्वात् स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन समवाय-

सम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यता-
वच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

द्वितीयः सम्बन्धः - स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वम् ।

समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया समवायः एव
लभ्यते, समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता समवायसम्बन्धेनैव अवच्छिन्ना
इति समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां समवायसम्बन्धावच्छिन्न-
प्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-
सम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता समवायसम्बन्धावच्छिन्न-
प्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति ।

फलितार्थः - समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वसामाना-
धिकरण्यसम्बन्धेनाऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि च समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेय-
निष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन
समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धाव-
च्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते ।

निष्कर्षः - समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वसामाना-
धिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठ-
साध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वेऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात्
स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा-
वच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते ।

इत्थञ्च कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन यः महानसीयत्वविशिष्टः तदभावीय-
प्रतियोगितानिरूपिका या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता या च समवाय-
सम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता - एतदुभयस्यापि स्वसामानाधिकरण्य-स्वा-
वच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधयैव ग्राह्यत्वात्,
एतत्प्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयातिरिक्तप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वस्य तादृशाभावीयप्रति-
योगितायामसत्त्वाच्च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छि-

न्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं स्यादेव, स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं तु वर्तते एवेति स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टः तदभावः धर्तुं शक्यते ।

विश्वस्थाः सर्वेऽपि वह्नयः (अनित्याः) समवायेन वह्नित्वादिरूपप्रमेयविशिष्टाः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टाश्च सन्त्येवेति यत्र यत्र धूमः तत्र तत्र वह्निः, यत्र यत्र वह्न्यभावः तत्र तत्र धूमाभावः - इत्येवं यथा कथयितुं शक्यते, तथैव यत्र यत्र धूमः तत्र तत्र समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः स्यादेव, धूमाधिकरणे वह्नेः अवश्यं सत्त्वात्, वह्नेश्च समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वात् । यत्र च समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टस्तदभावः वर्तते, तत्र वह्निः नैव सम्भवति, वह्निसत्त्वे तादृशाभावाऽसम्भवात्, वह्नेरेव तथात्वात्, तथा च तत्र धूमोऽपि नैव भवेत्, वह्निं विना धूमस्याऽसम्भवात्, ततश्च यत्र यत्र समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभावः तत्र तत्र धूमाभावस्यापि अवश्यम्भावः इति कथयितुं शक्यते एव, अर्थात् 'पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तद्वान्, धूमाद्' - इत्यस्य सत्स्थलत्वम् । कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टस्तु महानसे वर्तमानः कश्चिदनित्यः पदार्थः एव लभ्यते । महानसवृत्तिपदार्थस्य पर्वतेऽसम्भवात् पर्वते कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टः तदभावः लभ्यते, तत्र च धूमहेतोः वृत्तितया लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः । एवञ्च 'पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तद्वान्, धूमाद्' - इत्यत्र कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टाभावमादायाऽव्याप्तिः सम्भवत्येव ।

एतच्च अव्याप्तिदानाय लघुतमं स्थलम्, स्थलसङ्कोचस्येदं स्थलं सीमा, नात्रैकपदहानेः कस्यचिदपि परिवर्तनस्य वा अवकाशः । एतस्य स्पष्टप्रतिपत्त्यर्थं शिष्यशेमुषीशैत्यशातनार्थं च भङ्गकरचनेन अयं पदार्थः स्पष्टीक्रियते - अत्र यदि कस्यचिदपि प्रवेशः नेष्यते तदा कथमव्याप्तिः न सम्भवति ? तज्ज्ञानाय इत्थं भङ्गा रचनीयाः -

साध्यविधया

प्रतियोगिविधया

क्रमाङ्कः	समवायेन प्रमेयविशिष्टं	कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टं	समवायेन महानसीयत्वविशिष्टं	कालिकेन प्रमेयविशिष्टं
१	प्रविष्टम्	प्रविष्टम्	प्रविष्टम्	प्रविष्टम्
२	प्रविष्टम्	प्रविष्टम्	प्रविष्टम्	अप्रविष्टम्
३	प्रविष्टम्	प्रविष्टम्	अप्रविष्टम्	प्रविष्टम्
४	प्रविष्टम्	प्रविष्टम्	अप्रविष्टम्	अप्रविष्टम्
५	प्रविष्टम्	अप्रविष्टम्	प्रविष्टम्	प्रविष्टम्
६	प्रविष्टम्	अप्रविष्टम्	प्रविष्टम्	अप्रविष्टम्
७	प्रविष्टम्	अप्रविष्टम्	अप्रविष्टम्	प्रविष्टम्
८	प्रविष्टम्	अप्रविष्टम्	अप्रविष्टम्	अप्रविष्टम्
९	अप्रविष्टम्	प्रविष्टम्	प्रविष्टम्	प्रविष्टम्
१०	अप्रविष्टम्	प्रविष्टम्	प्रविष्टम्	अप्रविष्टम्
११	अप्रविष्टम्	प्रविष्टम्	अप्रविष्टम्	प्रविष्टम्
१२	अप्रविष्टम्	प्रविष्टम्	अप्रविष्टम्	अप्रविष्टम्
१३	अप्रविष्टम्	अप्रविष्टम्	प्रविष्टम्	प्रविष्टम्
१४	अप्रविष्टम्	अप्रविष्टम्	प्रविष्टम्	अप्रविष्टम्
१५	अप्रविष्टम्	अप्रविष्टम्	अप्रविष्टम्	प्रविष्टम्
१६	अप्रविष्टम्	अप्रविष्टम्	अप्रविष्टम्	अप्रविष्टम्

य
शो
ल
ता

प्रथमं भङ्गं मुक्त्वा कुत्राऽपि स्थले अव्याप्तिः न सम्भवति, तद्यथा -

(२) द्वितीयभङ्गानुसारिस्थलम् -

‘पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तद्वान्, धूमाद्’ - इत्यत्र समवायेन महानसीयत्वविशिष्टाभावमादायाऽव्याप्तिरापादयितुमिष्यते, किन्तु तन्न सम्भवति, **यद्यपि** तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या एका एव समवायसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभय-सम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया एव गृह्यते, एतत्प्रतियोगितावच्छेदकताऽतिरिक्तावच्छेदकतानिरूपितत्वञ्च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां न वर्तते इति तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभय-सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं तु वर्तते एव; **तथापि** प्रतियोगिता-वच्छेदकविधया प्रमेयाऽग्रहणात् साध्यतावच्छेदकविधया च तद्ग्रहणात् साध्यतावच्छेदकतात्वेतर-धर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं प्रमेय-महानसीयत्वादिगतबहुत्वं स्यात्, तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छे-
 य
 शो
 ल
 ता
 दकरूपविधया महानसीयत्वगतैकत्वमेव प्राप्यते, ततश्च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकता-
 त्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वे-
 तरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं नैव सम्भवति । तथा
 च स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यता-
 वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना, स्वसामाना-
 धिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽ-
 निरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया समवायेन महानसीयत्वविशिष्टस्याऽभावः
 धर्तुं न शक्यते इति कथं तमादाय अव्याप्तिः ?

(३) तृतीयभङ्गानुसारिस्थलम् -

‘पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तद्वान्, धूमाद्’ - इत्यत्र कालिकेन प्रमेयविशिष्टाभावमादायाऽव्याप्तिरापादयितुमिष्यते, किन्तु कालिकेन प्रमेयविशिष्टः वह्निः पर्वते वर्तते एवेति कालिकेन प्रमेयविशिष्टाभावः तत्र नैव प्राप्यते, यत्र च स अभावः प्राप्यते तत्र धूमोऽपि नैव भवति इति तदधिकरणे धूमहेतोरवृत्तितया कथं हि तमादायाऽव्याप्तिरापादयितुमिष्यते ?

(४) चतुर्थभङ्गे उभयस्य प्रतियोगिविधयाऽप्रवेशः, ततश्च न कोऽपि अभावः लभ्यते, अर्थात् तादृशोभयस्य प्रतियोगिविधया अप्रवेशे कोऽभावः ग्राह्यः ? अन्यस्य कस्यचिदभावस्य ग्रहणे नाऽव्याप्तिः सम्भवतीति एषः भङ्गः त्याज्यः एव ।

(५) पञ्चमभङ्गानुसारिस्थलम् -

‘पर्वतः समवायेन यः प्रमेयविशिष्टः तद्वान्, धूमाद्’ - इत्यत्र कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टस्तदभावमादायाऽव्याप्तिरापादयितुमिष्यते । किन्तु एतन्न सम्भवति, यतः तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तस्याः स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टतया स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदक-सम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया ग्राह्यत्वेऽपि या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तस्याः स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वेऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-सम्बन्धेनाऽविशिष्टतया स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवाय-सम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वात् सा कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यता-वच्छेदकताविशिष्टान्या भवति । ततश्च तन्निरूपितायां तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वसामाना-धिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽ-निरूपितत्वं कथं भवेत् ?

किञ्च, प्रकृते साध्यतावच्छेदकविधया महानसीयत्वाऽप्रवेशात् तादृशाभावीयप्रतियोगिताव-च्छेदकविधया च तत्प्रवेशात् साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनु-योगितावच्छेदकरूपविधया महानसीयत्वगतैकत्वं प्राप्यते, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वे-तरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च प्रमेय-महानसीयत्वादि-गतबहुत्वं लभ्यते इति तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं कथं सम्भवेत् ? तथा च स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मा-

नवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्व-विशिष्टः तदभावः कथं लभ्यते ? कथं हि तदभावमादायाऽव्याप्तिवार्ताऽपि सम्भवेत् ?

(६) षष्ठभङ्गानुसारिस्थलम् -

पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टः यः तद्वान्, धूमाद् - इत्यत्र समवायेन महानसीयत्व-विशिष्टस्याभावमादायाऽव्याप्तिः आपादयितुमिष्यते, किन्तु एतन्न सम्भवति, यतः यद्यपि तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तस्याः स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेनाऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि च समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात्, तादृशप्रतियोगितावच्छेदकता-भिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य तादृशाभावीयप्रतियोगितायां सत्त्वाच्च स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं तादृशाभावीयप्रतियोगितायां सम्भवेत् तथापि साध्यतावच्छेदकतायाः प्रमेये वर्तमानत्वात्, प्रतियोगितावच्छेदकतायाः महानसीयत्वे वर्तमानत्वाच्च साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं भिन्नं तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपञ्च भिन्नमेव स्यादिति तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं तु नैव सम्भवेत् । तथा च स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया समवायेन महानसीयत्वविशिष्टाभावः कथं धर्तुं शक्यते ?

(७) सप्तमभङ्गानुसारिस्थलम् -

‘पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टः यः तद्वान्, धूमाद्’ - इत्यत्र कालिकेन प्रमेयविशिष्टाभाव-
मादायाऽव्याप्तिरापादयितुमिष्यते, किन्तु नैतत्सम्भवति, पूर्वोक्तरीत्या कालिकेन प्रमेयविशिष्टा-
भावाधिकरणे धूमहेतोरवृत्तेः ।

(८) अष्टमभङ्गानुसारिस्थले तु सुतरामव्याप्तिः न सम्भवति इति पूर्ववद् योज्यम् ।

(९) नवमभङ्गानुसारिस्थलम् -

‘पर्वतः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः यः तद्वान्, धूमाद्’ - इत्यत्र कालिकेन
प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टः तदभावमादायाऽव्याप्तिरापादयितुमिष्यते,
किन्तु तन्न सम्भवति, यतः तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकविधया प्रमेय-महानसीयत्वप्राप्तेः
साध्यतावच्छेदकविधया केवलमहानसीयत्वस्यैव प्राप्तेश्च साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-
प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मा-
नवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपञ्च भिन्नं भिन्नमेव स्यादिति तादृशाभावीय-
प्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्ब-
न्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं
कथं स्यात् ? नैव स्यादिति भावः ।

किञ्च तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगिता-
वच्छेदकता तस्याः स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेनाऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि
च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टतया स्वसामानाधिकरण्य-
स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वं सम्भवति, किन्तु या
समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तस्याः स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन
कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वेऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धाव-
च्छिन्नत्वसम्बन्धेन अविशिष्टत्वात् स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभय-
सम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया
तादृशसमवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता नैव धर्तुं शक्यते इति
समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छे-
दकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताविधया धर्तुं शक्यते,

ततश्च तादृशप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितायां तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वसामानाधिकरण्य-
स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपित-
त्वमपि कथं सम्भवेत् ? ततश्च स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभय-
सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपका-
भावविधया कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टस्तदभावः कथं
धर्तुं शक्यते ? सुतरां नैव ध्रियते इति तमादायाऽव्याप्तिरपि कथं सम्भवति ?

(१०) दशमभङ्गवर्तिस्थलम् -

‘पर्वतः यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टस्तद्वान्, धूमाद्’ - इत्यत्र समवायेन यः
महानसीयत्वविशिष्टः तदभावमादाय अव्याप्तिरापादयितुमिष्यते, किन्तु एतन्न सम्भवति, यतः
यदि अत्र साध्यतावच्छेदकतायाः प्रतियोगितावच्छेदकतायाश्च साक्षादधिकरणानि एव गृह्यन्ते
तदा यद्यपि साध्यतावच्छेदकविधया प्रतियोगितावच्छेदकविधया च महानसीयत्वस्यैव प्राप्तेः
साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया महा-
नसीयत्वगतैकत्वमेव प्राप्यते, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-
निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपञ्चापि महानसीयत्वगतैकत्वमेव स्यादिति तादृशाभावीय-
प्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्व-
सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूप-
वृत्तित्वं सम्भवेत् तथापि तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहान-
सीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तस्याः स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-
महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वेऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन
तदविशिष्टत्वात् स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धाव-
च्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वं तादृशसमवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-
निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां न सम्भवति, ततश्च समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठ-
प्रतियोगितावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यता-
वच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया न धर्तुं शक्यते, किन्तु साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्या-

वच्छेदकताविधया एव ध्रियते । तथा च तन्निरूपितायां तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं न सम्भवति, अतः स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया समवायेन महानसीयत्वविशिष्टस्याभावः नैव धर्तुं शक्यते, ततः कथं तमादायाऽव्याप्तिवार्ताऽपि?

(११) एकादशभङ्गानुसारिस्थलम् -

‘पर्वतः यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टस्तद्वान्, धूमाद्’ - इत्यत्र कालिकेन प्रमेयविशिष्टस्याभावमादायाऽव्याप्तिः आपादयितुमिष्यते, किन्तु तन्न सम्भवति । यद्यपि तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता सा स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेनाऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति इति कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया गृह्यते । तथा च तादृशप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वस्यैव तादृशाभावीयप्रतियोगितायां सत्त्वात्, तदितरावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य सत्त्वाच्च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं वर्तते एव तथापि प्रतियोगितावच्छेदकविधया प्रकृते प्रमेयप्राप्तेः साध्यतावच्छेदकविधया च महानसीयत्वप्राप्तेः साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपञ्च भिन्नं भिन्नमेव स्यादिति तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं कथं सम्भवेत् ? ततश्च स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन

साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया कालिकेन प्रमेयविशिष्टस्याभावः धर्तुं नैव शक्यते इति तमादायाऽव्याप्तिरपि नैव सम्भवति ।

(१२) द्वादशभङ्गानुसारिस्थलमपि अव्याप्तिग्रस्तं नैव भवेत्, अभावस्यैवाऽग्रहादिति पूर्ववदनुयोज्यम् ।

(१३-१६) शेषाश्चत्वारो भङ्गाः साध्यस्यैवाऽनिश्चयादव्याप्तिदानायाऽप्रत्यलाः एवेति शून्यप्रायाः । एवञ्च 'पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन यः महानसीयत्वविशिष्टः तद्वान्, धूमाद्' - इत्यत्र कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टः तदभावमादायैवाऽव्याप्तिः प्रदर्शनीया, नात्र कस्यचिदपि हानिः शक्या इति प्रतिपादितम्, अधुनाऽत्र सम्बन्धपरिवर्तनमपि नैव शक्यमिति प्रतिपादनावसरः ।

तत्रैवं भङ्गकरचना -

य शो ल ता	क्रमाङ्कः	प्रमेयनिष्ठसाध्यता- वच्छेदकता- वच्छेदकः सम्बन्धः	महानसीयत्व- निष्ठसाध्यता- वच्छेदकता- वच्छेदकः सम्बन्धः	प्रमेयनिष्ठ- प्रतियोगिता- वच्छेदकता- वच्छेदकः सम्बन्धः	महानसीयत्वनिष्ठ- प्रतियोगिता- वच्छेदकता- वच्छेदकः सम्बन्धः
	१	समवायसम्बन्धः	समवायसम्बन्धः	समवायसम्बन्धः	समवायसम्बन्धः
	२	समवायसम्बन्धः	समवायसम्बन्धः	समवायसम्बन्धः	कालिकसम्बन्धः
	३	समवायसम्बन्धः	समवायसम्बन्धः	कालिकसम्बन्धः	समवायसम्बन्धः
	४	समवायसम्बन्धः	समवायसम्बन्धः	कालिकसम्बन्धः	कालिकसम्बन्धः
	५	समवायसम्बन्धः	कालिकसम्बन्धः	समवायसम्बन्धः	समवायसम्बन्धः
	६	समवायसम्बन्धः	कालिकसम्बन्धः	समवायसम्बन्धः	कालिकसम्बन्धः
	७	समवायसम्बन्धः	कालिकसम्बन्धः	कालिकसम्बन्धः	समवायसम्बन्धः
	८	समवायसम्बन्धः	कालिकसम्बन्धः	कालिकसम्बन्धः	कालिकसम्बन्धः
	९	कालिकसम्बन्धः	समवायसम्बन्धः	समवायसम्बन्धः	समवायसम्बन्धः
	१०	कालिकसम्बन्धः	समवायसम्बन्धः	समवायसम्बन्धः	कालिकसम्बन्धः
	११	कालिकसम्बन्धः	समवायसम्बन्धः	कालिकसम्बन्धः	समवायसम्बन्धः

१२	कालिकसम्बन्धः	समवायसम्बन्धः	कालिकसम्बन्धः	कालिकसम्बन्धः
१३	कालिकसम्बन्धः	कालिकसम्बन्धः	समवायसम्बन्धः	समवायसम्बन्धः
१४	कालिकसम्बन्धः	कालिकसम्बन्धः	समवायसम्बन्धः	कालिकसम्बन्धः
१५	कालिकसम्बन्धः	कालिकसम्बन्धः	कालिकसम्बन्धः	समवायसम्बन्धः
१६	कालिकसम्बन्धः	कालिकसम्बन्धः	कालिकसम्बन्धः	कालिकसम्बन्धः

अत्र सप्तमभङ्गं मुक्त्वा अन्यत्र सर्वत्रापि अव्याप्तिः नैव सम्भवति । तद्यथा -

(१) प्रथमभङ्गानुसारिस्थलम् -

प्रथमभङ्गाभ्युपगन्तृभिः 'पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टः तद्वान्, धूमाद्' - इत्यत्र समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टस्तदभावमादायाऽव्याप्तिरापादयितुमिष्यते, किन्त्वेतत्तु उन्मत्तप्रलापतुल्यम्, यतः एतत्स्थलमेवाऽसत्, समवायेन महानसीयत्वविशिष्टः महानसे एव स्यात्, महानसवृत्तिपदार्थस्यैव समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वात्, धूमश्च पर्वतादौ अपि वर्तते, ततः कथं यत्र यत्र धूमः तत्र तत्र समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टः सः स्यात् ? पर्वतादौ धूमसत्त्वेऽपि समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टस्याऽसत्त्वात्, तथा च व्यभिचार-बाधदोषदुष्टः धूमहेतुरत्र, असत्स्थलं चेदम् ।

यदि 'महानसं समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टः तद्वत्, महानसीयधूमाद्' - इत्यत्र समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टस्याभावमादायाऽव्याप्तिरापादयितुमिष्यते तदा यद्यपि सत्स्थलमिदम्, महानसीयधूमस्य महानसे एव सत्त्वात्, तत्र च समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टस्याऽवश्यम्भावादिति तथापि तत्र समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टः तदभावमादायाऽव्याप्तिः कथं सम्भवेत् ? समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टः तदभावस्य साध्याभावरूपत्वात्, साध्याभावमादाय किं कदापि लक्षणाऽसमन्वयः स्यात् लक्षणसमन्वयः वा ? कथं हि तमादायाऽव्याप्तिवार्ताऽपि भवन्मनसि समुद्भूता ।

(२) द्वितीयभङ्गानुसारिस्थलम् -

य
शो
ल
ता

तत्र 'पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन यः महानसीयत्वविशिष्टः तद्वान् धूमाद्' - इत्यत्र समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन यः महानसीयत्वविशिष्टः तदभावमादायाऽव्याप्तिरपि कथं सम्भवेत् ? उक्तरीत्या अस्याऽसत्स्थलत्वात् । यदि च 'महानसं समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वत्, महानसीयधूमाद्' - इत्यत्र समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन यः महानसीयत्वविशिष्टः तदभावमादायाऽव्याप्तिरिष्यते तदा तादृशमहानसीयधूमहेतुकस्य सत्स्थलत्वेऽपि महानसे महानसीयधूमसत्त्वे कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति समवायेन प्रमेयविशिष्टस्याऽवश्यम्भावात् तदभावाधिकरणे महानसीयधूमहेतुरवृत्तिरेव स्यादिति कथं तमादायाऽव्याप्त्याशङ्काऽपि । न हि एतद्वीत्या कथमपि अव्याप्तिः सम्भवति ।

(३) तृतीयभङ्गानुसारिस्थलम् -

य
शो
ल
ता

अत्र 'पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टः तद्वान्, धूमाद्' - इत्यत्र कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टः तदभावमादायाऽव्याप्तिरापादयितुमिष्यते, किन्त्वेतत्स्थलमेव पूर्वोक्तरीत्या असदिति कथं तत्राऽव्याप्त्यादिसम्भावनाऽपि, कुड्यं विना चित्रकर्मसम्भावनावत् ।

यदि च 'महानसं समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टः तद्वत्, महानसीयधूमाद्' - इत्यत्र कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टः यः तदभावमादायाऽव्याप्तिरापादयितुमिष्यते तदाऽपि महानसे समवायेन महानसीयत्वविशिष्टस्याऽभावः स्यादेव कथम् ? पर्वतादौ तादृशाभावः स्यात्, तत्र च धूमसत्त्वेऽपि महानसीयधूमस्य असत्त्वान्न तादृशाभावाधिकरणवृत्तित्वं हेतौ स्याद् येन अव्याप्तिः भवेत्, महानसीयधूमश्च महानसे एव स्यात्, तत्र च कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टः स्यादेव, तदभावः पर्वतादौ वर्तते, तत्र च महानसीयधूमहेतोरवृत्तितया कथमव्याप्तिः ?

यदि च 'महानसं समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टः तद्वत्, महानसीयधूमाद्' - इत्यत्र कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन यः पर्वतीयत्वविशिष्टस्तदभावमादाय अव्याप्तिरिष्यते तदा यद्यपि तादृशाभावः यदि धर्तुं शक्यः भवेत्, तदा महानसे समवायेन पर्वतीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन प्रमेयविशिष्टस्याभावसत्त्वात्

तादृशाभावाधिकरणे महानसीयधूमहेतोः वृत्तितया अव्याप्तिः सम्भवति, तथापि तादृशाभावः धर्तुं नैव शक्यते, साध्यतावच्छेदकविधया प्रकृते प्रमेय-महानसीयत्वप्राप्तेः तादृशाभावीयप्रतियोगिता-वच्छेदकविधया च प्रमेय-पर्वतीयत्वप्राप्तेः साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूप-तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपयोरैक्यं नैव सम्भवति, तथा च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यता-वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं नैव स्यात् ।

किञ्च तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकता तस्याः स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धा-वच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकत्वेनापि समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदक-त्वेनापि च अविशिष्टतया स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यता-वच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया तादृशकालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेद-कताऽग्रहात् तन्निरूपितायां तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धाव-च्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वमपि नैव सम्भवति, तथा च स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना, स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्या-वच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन पर्वतीयत्वविशिष्टस्तदभावः धर्तुं कथं शक्यते ? तथा च कथमपि एवं रीत्या अव्याप्तिः नैव सम्भवति ।

(४) चतुर्थभङ्गानुसारिस्थलम् -

‘पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टः तद्वान्, धूमाद्’ - इत्यत्र कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टस्तदभाव-मादायाऽव्याप्तिरापादयितुमिष्यते, एतदपि न सम्भवति, पूर्वोक्तरीत्या अस्याऽसत्स्थलत्वात्, यदि च ‘महानसं समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टः तद्वत्,

महानसीयधूमाद्' - इत्येतादृशसत्स्थले कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टस्तदभावमादायाऽव्याप्तिरिष्यते तदाऽपि अव्याप्तिरसम्भविता एव, कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टस्य महानसीयधूम-वह्न्यादेः महानसेऽ-वश्यम्भावेन, तदभावाधिकरणविधया ग्राह्ये कस्मिंश्चिन्नित्यपदार्थे महानसीयधूमहेतोरवृत्तितया तादृशाभावमादायाऽव्याप्तेरसम्भवात् ।

(५) पञ्चमभङ्गानुसारिस्थलम् -

य
शो
ल
ता

‘पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टस्तद्वान्, धूमाद्’ - इत्यत्र समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टः यः तदभावमादायाऽव्याप्तिरापादयितुमिष्यते, किन्तु अव्याप्तिः नैव सम्भवति, यद्यपि पूर्वोक्तरीत्या सत्स्थलमिदम्, पर्वते च समवायेन महानसीयत्वविशिष्टस्याऽसत्त्वेन समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टः तदभावस्य सत्त्वात्, धूमहेतोस्तत्र वृत्तित्वाच्च तादृशाभावः यदि धर्तुं शक्यते तदाऽव्याप्तिरपि सम्भवति, तथापि प्रकृते एतदभावग्रहणं दिवास्वप्नतुल्यम् । तद्यथा - यदि साध्यतावच्छेदकतायाः प्रतियोगितावच्छेदकतायाश्च साक्षादधिकरणानि एव गृह्यन्ते तदा तु साध्यतावच्छेदकताधिकरणविधया प्रमेय-महानसीयत्वप्राप्तेः तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताधिकरणविधयाऽपि तस्यैव प्राप्तेश्च साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया प्रमेय-महानसीयत्वादिगतबहुत्वं प्राप्यते, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधयाऽपि तदेव प्राप्यते इति तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं सम्भवति, किन्तु यदि साध्यतावच्छेदकतायाः प्रतियोगितावच्छेदकतायाश्च साक्षात्परम्परासाधारणानि अधिकरणानि गृह्यन्ते तदा तु साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया कालिकस्य प्राप्तेः तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया कालिकस्याऽप्राप्तेश्च साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया प्रमेय-महानसीयत्व-समवाय-कालिक-प्रमेयत्व-महानसीयत्वत्वगतबहुत्वं प्राप्यते, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च प्रमेय-महानसीयत्व-समवाय-प्रमेयत्व

-महानसीयत्वत्वगतबहुत्वं प्राप्यते, ततश्च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं कथं सम्भवेत् ?

यद्यपि तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता साऽपि स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया गृह्यते, या च समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता साऽपि स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेनाऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनापि च समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा इति स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया लभ्यते, तादृशाभावीयप्रतियोगितायां समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नसमवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि नास्ति इति स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं तादृशाभावीयप्रतियोगितायां वर्तते **तथापि** स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वविरहात् स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टस्तदभावः धर्तुं न शक्यते, न वा तमादायाऽव्याप्तिवार्तोत्थानिकाऽपि ।

(६) षष्ठभङ्गानुसारिस्थलम् -

‘पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तद्वान्, धूमाद्’ - इत्यत्र समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः

तदभावमादायाऽव्याप्तिरापादयितुमिष्यते, किन्तु एतद्धि कथं ? साध्याभावः एवाऽयम्, तमादायाऽव्याप्तिः सम्भवेदपि कथम् ?

(७) सप्तमभङ्गानुसारिस्थलेऽव्याप्तिस्तु इष्टा एव, तथैव दर्शितत्वात् ।

(८) अष्टमभङ्गानुसारिस्थलम् -

‘पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तद्वान्, धूमाद्’ - इत्यत्र कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टस्तदभाव-
मादायाऽव्याप्तिरापादयितुमिष्यते, किन्तु यदि एषः अभावः स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-
प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-
प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना, स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धा-
वच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता
तन्निरूपकाभावविधया ग्राह्यः भवेत् तदापि तादृशाभावमादायाऽव्याप्तिः नैव सम्भवति, यतः
यत्र धूमः स्यात्, तत्र वह्निः स्यादेव, वह्निश्च कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन
महानसीयत्वविशिष्टः भवेदेव, अतः यत्र वह्निः न स्यात् तादृशवह्न्यभावाधिकरणे एव
कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तदभावः स्यात्, तत्र
धूमहेतुरपि नैव वर्तते इति तादृशाभावाधिकरणे धूमहेतोः वृत्तिताया एव असत्त्वात् कथं
तमादायाऽव्याप्तिवार्ताऽपि ?

(९) नवमभङ्गानुसारिस्थलम् -

‘पर्वतः कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टः तद्वान्
धूमाद्’ - इत्यत्र समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टस्तद-
भावमादायाऽव्याप्तिः दुर्वारा एवेत्युच्यते तदपि असम्भवितम्, तादृशस्थलस्यैवाऽसत्त्वात्, न
हि पर्वते कदाचनाऽपि समवायेन महानसीयत्वविशिष्टः वर्तते, न वा धूमस्य कदाचिदपि
समवायेन महानसीयत्वविशिष्टनिरूपितव्याप्यत्वं सम्भवति । यदि च ‘महानसं कालिकेन
प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टः तद्वद् महानसीयधूमाद्’ - इत्यत्र
समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टः तदभावमादाय अव्याप्तिरा-
पादयितुमिष्यते तदापि तदशक्यमेव, तादृशाभावस्य महानसे महानसीयधूमादिसत्त्वेऽवश्यम-
सत्त्वात् ।

(१०) दशमभङ्गानुसारिस्थलम् -

‘पर्वतः कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टः तद्वान् धूमाद्’ - इत्यत्र समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तदभावमादायाऽव्याप्तिप्रदानं नैव सम्भवति, स्थलस्याऽसत्त्वात्, पूर्वोक्तरीत्या महानसीयधूमहेतुकस्थलादरेऽपि उक्ताभावस्य महानसेऽसम्भवादव्याप्तेरशक्यत्वमेवेति ।

(११) एकादशभङ्गानुसारिलक्षणम् -

‘पर्वतः कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टः तद्वान् धूमाद्’ - इत्यत्र कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टस्तदभावमादायाऽव्याप्तिप्रदानं सम्भविततासीमातिक्रान्तम्, तादृशस्थलस्यैवाऽसत्त्वात्, महानसीयधूमहेतुकस्थलादरेऽपि महानसे तादृशाभावस्याऽवर्तमानत्वादव्याप्तिः नैव सम्भवति ।

(१२) द्वादशभङ्गानुसारिस्थलम् -

‘पर्वतः कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टः तद्वान् धूमाद्’ - इत्यत्र कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तदभावमादायाऽव्याप्तिः नैव सम्भवति, तादृशस्थलस्याऽसत्त्वात्, महानसीयधूमहेतुकस्थलादरेऽपि तत्र तादृशाऽभावस्याऽवर्तमानत्वाच्च ।

(१३) त्रयोदशभङ्गानुसारिस्थलम् -

‘पर्वतः कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तद्वान् धूमाद्’ - इत्यत्र समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टस्तदभावमादायाऽव्याप्तिः नैव सम्भवति । यद्यपि इदं सत्स्थलम्, यतः यत्र यत्र धूमः तत्र तत्र वह्निः भवत्येव, वह्निश्च कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टोऽपि भवत्येव, तथा च यत्र यत्र धूमः तत्र तत्र कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः स्यादेव, तथा च सत्स्थलमिदम् । पर्वते च समवायेन महानसीयत्वविशिष्टो न कोऽपि प्राप्यते इति समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टस्तदभावमादायाऽव्याप्तिरपि सम्भवत्येव, यदि तादृशाभावः स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-

प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना, स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया धर्तुं शक्यते, यतः तादृशाभावः पर्वते वर्तते, पर्वते समवायेन महानसीयत्वविशिष्टस्याऽवृत्तेः धूमहेतुश्चाऽपि तत्र वर्तते इति स्यादेवाऽव्याप्तिः । किञ्च, यदि साध्यतावच्छेदकतायाः तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साक्षादधिकरणानि एव गृह्यन्ते तदा तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं स्यादेव, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकतायाश्चाधिकरणविधया प्रमेय-महानसीयत्वादेरेव प्राप्तेः साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूप-तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता-त्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपयोरैक्यसम्भवात् तथापि यदि साक्षात्परम्परासाधारणानि साध्यतावच्छेदकता-प्रतियोगितावच्छेदकत्वयोरधिकरणानि गृह्यन्ते तदा साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया कालिकसम्बन्धस्य प्राप्तेः तादृशाभावीयप्रतियोगिता-वच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया समवायसम्बन्धस्यैव प्राप्तेश्च साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया प्रमेय-महानसीयत्व-कालिक-प्रमेयत्व-महानसीयत्वत्वगतबहुत्वं लभ्यते, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च प्रमेय-महानसीयत्व-समवाय-प्रमेयत्व-महानसीयत्वत्वगतबहुत्वमेव प्राप्यते, तथा च कथं तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकता-त्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकता-त्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं सम्भवेत् ?

किञ्च, तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकता सा स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता-विशिष्टाऽपि भवति, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टाऽपि भवति । किन्तु स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशसमवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकता कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टाऽपि नैव भवति, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टाऽपि नैव भवति,

ततः स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया वा तादृशसमवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता नैव धर्तुं शक्यते, अत एव तादृशसमवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया धर्तुं न शक्यते ।

एवं तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता सा स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टाऽपि भवति, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टाऽपि भवति, किन्तु स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टाऽपि नैव भवति, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टाऽपि नैव भवति, ततः स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया वा तादृशकालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं नैव शक्यते, अत एव समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा कथं भवेत् ?

तथा च तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता या च समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता एतदुभयस्याऽपि स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यत्वात्, तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं कथं स्यात् ? ततश्च स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च

या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्व-
विशिष्टः तदभावः धर्तुं नैव शक्यते इति कथं तमादाय अव्याप्तिवार्ताऽपि ?

(१४) चतुर्दशभङ्गानुसारिस्थलम् -

‘पर्वतः कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तद्वान्,
धूमाद्’ - इत्यत्र समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः
तदभावमादाय अव्याप्तिः नैव सम्भवति, पर्वते तादृशाभावस्यैवाऽसत्त्वात्, पर्वते धूमस्तु वर्तते
एव, धूमसत्त्वे वस्तिरपि स्यात्, वस्ति-धूमौ समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन
महानसीयत्वविशिष्टौ स्तः एव, ततः कथं तत्र तस्याऽभावः धर्तुं शक्यते ? यत्र च
तादृशाऽभावः स्यात्, तत्र धूमहेतुरपि नैव स्यादिति लक्षणासमन्वयाऽभावात् तादृशाभाव-
मादायाऽव्याप्तिः नैव सम्भवति ।

(१५) पञ्चदशभङ्गानुसारिस्थलम् -

‘पर्वतः कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तद्वान्,
धूमाद्’ - इत्यत्र कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टस्तदभाव-
मादायाऽव्याप्तिः नैव सम्भवति, यद्यपि इदं स्थलं सदेव वर्तते, पूर्वोक्तहेतोः, पर्वते समवायेन
महानसीयत्वविशिष्टस्य असत्त्वात् कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्व-
विशिष्टः तदभावः लभ्यते एव, ततश्च यदि कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन
महानसीयत्वविशिष्टः तदभावः स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनु-
योगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनु-
योगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन
साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया
धर्तुं शक्यते, तर्हि तदधिकरणे धूमहेतोः वृत्तितया लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः ।

किञ्च, पूर्वोक्तरीत्या अत्र साध्यतावच्छेदकताधिकरणविधया प्रतियोगितावच्छेदकताधिकरण-
विधया च प्रमेयस्य महानसीयत्वस्य चैव प्राप्त्या साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-
निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रति-
योगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपञ्च अभिन्नमेव स्यादिति तादृशाभावीयप्रतियोगितायां

स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यता-
 वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं तु वर्तते
 एव । या तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगिताव-
 छेदकता सा स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धाव-
 छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टाऽपि भवति, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठ-
 साध्यतावच्छेदकताविशिष्टाऽपि भवति । तथापि साध्यतावच्छेदकतायाः तादृशाभावीयप्रतियो-
 गितावच्छेदकतायाश्च साक्षात्परम्परासाधारणाधिकरणानि यदि गृह्यन्ते तदा साध्यतावच्छेदकतायाः
 अधिकरणविधया प्रमेय-महानसीयत्व-कालिक-प्रमेयत्व-महानसीयत्वत्वानि प्राप्यन्ते, तादृशाभावीय-
 प्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया प्रमेय-महानसीयत्व-समवाय-कालिक-प्रमेयत्व-महानसीय-
 त्वत्वादीनि एव लभ्यन्ते इति साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनु-
 योगितावच्छेदकरूपविधया प्रमेय-महानसीयत्व-कालिक-प्रमेयत्व-महानसीयत्वत्वगतबहुत्वं प्राप्यते
 तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदक-
 रूपविधया च प्रमेय-महानसीयत्व-समवाय-कालिक-प्रमेयत्व-महानसीयत्वत्वगतबहुत्वं प्राप्यते
 इति .तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनु-
 योगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनु-
 योगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं न सम्भवत्येव । किञ्च, तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या
 समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता सा स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन
 कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसी-
 यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा च भवति किन्तु स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तु
 कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टाऽपि न भवति, कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-
 महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टाऽपि नैव भवति इति स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदक-
 सम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया तादृशसमवायसम्बन्धा-
 वच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता कथं धर्तुं शक्यते ? तादृशप्रतियोगितावच्छेदकता-
 निरूपितायाञ्च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभय-
 सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं कथं स्यादिति स्वावच्छेदकतात्वेतर-
 धर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मा-

નવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપે વર્તમાના સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વાવચ્છે-
દકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાઽનિરૂપિતા ચ યા
પ્રતિયોગિતા તન્નિરૂપકાભાવવિધયા કાલિકેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ સમવાયેન મહાનસીયત્વ-
વિશિષ્ટસ્તદભાવઃ ધર્તુમેવ ન શક્યતે इति કથં તમાદાય અવ્યાપ્ત્યાશઙ્કાઽપિ ?

(૧૬) ષોડશભટ્ટગાનુસારિસ્થલમ્ -

ય
શો
લ
તા

‘પર્વતઃ કાલિકેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વાન્,
ધૂમાદ્’ - इत्यत्र કાલિકેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટસ્તદ-
ભાવમાદાયાઽવ્યાપ્તિઃ કથં સમ્ભવેત્ ? તાદૃશાભાવસ્ય સાધ્યાભાવત્વાત્ ।

इत्थञ्च ‘પર્વતઃ સમવાયેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ
તદ્વાન્, ધૂમાદ્’ - इत्यत्र કાલિકેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ
તદભાવમાદાયૈવાઽવ્યાપ્તિઃ પ્રદર્શનીયા इति સ્થિતમ્, ગ્રન્થકૃતા ચ ‘પર્વતઃ કાલિકેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે
સતિ સમવાયેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ સમવાયેન
વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વાન્ ધૂમાદ્’ - इत्यत्र કાલિકેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન
પ્રમેયવિશિષ્ટઃ યઃ સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટસ્તદભાવ-
માદાયાઽવ્યાપ્તિઃ પ્રદર્શિતા इति ન વિસ્મર્તવ્યમ્ ।

ટૂંકમાં, હવે ક્યાં ક્યાં અવ્યાપ્તિ આવે છે ને નથી આવતી - તેની ચર્ચા છોડી મૂળ
વાત ઉપર આવીએ કે,

(૧) સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયો-
ગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-
નિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપમાં વૃત્તિ અને (૨) સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છે-
દકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ - ઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિતપ્રતિ-
યોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ - આ પ્રમાણે લક્ષણ બનાવશો તો પણ,

વિ
ન
મ્રા

પર્વતઃ કાલિકેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ

સમવાયેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ

કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ

યઃ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વાન્, ધૂમાત્ - આ સ્થલમાં

કાલિકથી પ્રમેયવિશિષ્ટ હોતે છતે,

કાલિકેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન પ્રમેયવિશિષ્ટો યઃ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટસ્તસ્ય સાધ્યતાયાં ધૂમે સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટોક્તત્રિતયવિશિષ્ટા-ભાવમાદાયાઽવ્યાપ્તેઃ ।

અત્ર શબ્દાર્થશ્ચૈવમ્ - ‘પર્વતઃ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટસ્તદ્વાન્, ધૂમાદ્’ - इत्यत्र સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવમાદાયાઽવ્યાપ્તિનિવારણાય સ્વાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવાધિકરણનિરૂપિત-વૃત્તિત્વાભાવઃ - इत्येवं લક્ષણે પ્રતિયોગિતાવિશેષણવિધયા સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધા-વચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાઽનિરૂપિતત્વમપિ પ્રવેશનીયમિતિ ન ચ વાચ્યમ્, તથાપિ અવ્યાપ્ત્યપરાહતેઃ । एतदेवाह - કાલિકેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન પ્રમેયવિશિષ્ટો યઃ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તસ્ય સાધ્યતાયાં ધૂમે સદ્દેતૌ = ‘પર્વતઃ કાલિકેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન પ્રમેયવિશિષ્ટઃ યઃ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વાન્ ધૂમાદ્’ - इत्यत्र સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટોક્તત્રિતયવિશિષ્ટાભાવમાદાય = કાલિકેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટસ્તદભાવમાદાય અવ્યાપ્તેઃ । यथा चाऽव्याप्तिः तथा प्रदर्शितमेव

સમવાયથી પ્રમેયવિશિષ્ટ હોતે છતે,

સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે

જે સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેનો અભાવ લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બનશે !

શબ્દાર્થ :- મુખ્ય પૂર્વપક્ષ :- (.....આ પ્રમાણે નહીં કહેવું. કારણ કે) કાલિકથી પ્રમેયવિશિષ્ટ હોતે છતે સમવાયથી પ્રમેયવિશિષ્ટ એવું જે કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેની સાધ્યતામાં = તે સાધ્ય હશે ત્યારે અને ધૂમ હેતુ હશે ત્યારે સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને બાકીના ત્રણ ઉપરના વિશેષણોથી વિશિષ્ટ જે હોય તેનો અભાવ લઈને અવ્યાપ્તિ આવશે.

પ્રાગિતિ નેહ પુનઃ વિતન્યતે ।

અથ એતદવ્યાપ્તિનિવારણાય એવં હિ લક્ષણમઙ્ગીકર્તવ્યમ્ - ‘સ્વાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્મા-
નવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્મા-
નવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપે વર્તમાના સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદક-
સમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાઽનિરૂપિતા ચ યા પ્રતિ-
યોગિતા તન્નિરૂપકાભાવાધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિત્વાભાવઃ’ । એતલ્લક્ષણાનુસારેણ ‘પર્વતઃ કાલિકેન
પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન પ્રમેયવિશિષ્ટઃ યઃ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ
સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટસ્તદ્વાન્, ધૂમાદ્’ - ઇત્યત્ર કાલિકેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ
સમવાયેન પ્રમેયવિશિષ્ટઃ યઃ સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ
તદભાવમાદાયાઽવ્યાપ્તિઃ ન સમ્ભવતિ, યતઃ તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાયાં યદિ સ્વાવચ્છેદકતાત્વે-
તરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાત્વે-
તરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વં સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદક-

મતલબ કે, પર્વતઃ કાલિકેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ

સમવાયેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ

કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ

યઃ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વાન્, ધૂમાત્ - આ સ્થલમાં

કાલિકથી પ્રમેયવિશિષ્ટ હોતે છતે,

સમવાયથી પ્રમેયવિશિષ્ટ હોતે છતે,

સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે

સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેનો અભાવ લઈને અવ્યાપ્તિ આવશે.

આ જ વાત ઉપર વિસ્તારથી જણાવી જ ગયા છીએ. ઇતિ નેહ પુનઃ પ્રતન્યતે ।

અવાંતર પૂર્વપક્ષ :- આવી રીતે છલ કરીને જ અવ્યાપ્તિ આપવી હોય તો સામે ‘ઈંટનો જવાબ પથ્થરથી’ એ ઉક્તિ અનુસારે થોડા ભોંકા પડવાની તૈયારી રાખવી જ પડે. તમે જે અવ્યાપ્તિ આપી તેનું નિરાકરણ નિમ્નોક્ત લક્ષણથી થઈ જશે -

(૧) સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુ-
યોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-
નિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપમાં વૃત્તિ અને

સમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વં ચ સ્યાતામ્, તદૈવ તાદૃશોઽભાવઃ ધર્તુ શક્યતે । પૂર્વોક્તરીત્યા સાધ્યતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-નિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપવિધયા પ્રમેય-મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતબહુત્વસ્યૈવ પ્રાપ્તેઃ

(૨) **સ્વવ્યાપકત્વ**-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ. બોલ્ડ ટાઈપના મેટર સિવાયનું આખું લક્ષણ યથાવત્ છે.

તમે જે અભાવ લીધો તે અભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅન-વચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ પ્રમેય-મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વ-ગતબહુત્વ થાય છે તથા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-નિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ પણ પ્રમેય-મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતબહુત્વ જ થાય છે. માટે, સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-અવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપક-પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક પ્રમેય-મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતબહુત્વમાં ઉક્તઅભાવીય-પ્રતિયોગિતા વૃત્તિ થઈ જાય છે.

માટે, હવે ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-ઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટ(પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાભિન્નઅનિરૂપિત થાય છે કે નહીં ? - તે જોવાનું છે.

યાદ રહે ! જ્યાં જેનું વ્યાપકત્વ હોય ત્યાં તેનું સામાનાધિકરણ્ય તો હોય જ. પરંતુ જ્યાં જેનું સામાનાધિકરણ્ય હોય ત્યાં તેનું વ્યાપકત્વ હોય પણ અને ન પણ હોય. જેમ કે, ધૂમનું વ્યાપકત્વ વહ્નિમાં છે તો ધૂમનું સામાનાધિકરણ્ય પણ વહ્નિમાં હોય જ. પરંતુ ઘટ-પટ એક અધિકરણમાં રહ્યા હોય ત્યારે ઘટનું સામાનાધિકરણ્ય પટમાં રહેતું હોવા છતાં ઘટનું વ્યાપકત્વ પટમાં ન રહી જાય.

તેથી, ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપક

- (૧) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા,
- (૨) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા,
- (૩) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા,
- (૪) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા -

ય તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવ-
 શો ચ્છેદકરૂપવિધયાંઽપિ ચ પ્રમેય-મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતબહુત્વસ્યૈવ પ્રાપ્તેઃ તાદૃશાભાવીયપ્રતિયો-
 લ ગિતાયાં સ્વાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકત્વ-
 તા સમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપ-
 વૃત્તિત્વં તુ વર્તતે એવ ।

આ ચાર પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાંથી જે જે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વસામા-
 નાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી

- (૧) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા,
- (૨) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા,
- (૩) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા,
- (૪) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા -

વિ
ન
મ્રા

આ ચાર સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાંથી જે જે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ ન
 હતી તે તે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી
 તે તે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વિશિષ્ટ ન જ થાય. જે જે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી જે જે
 પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી
 વિશિષ્ટ થતી હતી તે તે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ તે તે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી
 સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી વિશિષ્ટ થાય જ - તેવું નથી.

પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાત્ - આ સ્થલમાં આ વાત (= આ લક્ષણ) સમજીએ. પછી પાછા
 પ્રસ્તુત સ્થળે આવશું તો સરળતા રહેશે.

પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાત્ - આ સ્થલે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-
 પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ તથા વહ્નિઅભા-
 વીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયો-
 ગિતાઅવચ્છેદક રૂપ પણ વહ્નિત્વગતએકત્વ થવાથી વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વઅવચ્છે-
 દકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વ-
 સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુ-
 યોગિતાઅવચ્છેદક રૂપમાં વૃત્તિ થઈ જશે.

આ સ્થલમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા એક જ છે. સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-

અતઃ અધુના તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાયાં સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભય-સમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાઽનિરૂપિતત્વં વર્તતે ન વા ? તદેવ ચિન્તનીયમ્, તત્ર યદિ પૂર્વોક્તરીત્યા સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન તાદૃશાભાવીય-

ય
શો

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા તથા વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા (= સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા) પણ એક જ છે.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વમાં રહે છે, ત્યાં ત્યાં (= વહ્નિત્વમાં) પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા પણ રહે જ છે. એટલે કે જ્યાં જ્યાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા ત્યાં ત્યાં વહ્નિઅભાવીય-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા - આ પ્રમાણે કહી જ શકાશે. આ પ્રતીતિમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા વ્યાપ્ય તરીકે જણાય છે અને વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વ્યાપક તરીકે જણાય છે. આ રીતે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાની વ્યાપકતા વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલી હોવાથી સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

તથા આ વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધથી અવચ્છિન્ન છે. સામે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા પણ સમવાયસંબંધથી જ અવચ્છિન્ન છે. આ રીતે, સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વસંબંધથી વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

વિ
ન
મ્રા

આમ, સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી વહ્નિઅભાવીય-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જવાથી અને આ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સિવાય અન્ય કોઈ પણ અવચ્છેદકતાથી તાદૃશપ્રતિયોગિતા નિરૂપિત ન હોવાથી તાદૃશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-ઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિત થઈ જશે. તેથી તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક વહ્નિઅભાવ લઈ શકાશે. તેનું અધિકરણ જલદૂદ. ધૂમ ત્યાં અવૃત્તિ હોવાથી લક્ષણસમન્વય થઈ જશે.

આ સ્થલે જો મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લેવામાં આવે તો તે મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય-પ્રતિયોગિતા (૧) સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિ-અનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિ-

યોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક વહ્નિત્વગતએકત્વરૂપમાં વૃત્તિ પણ નથી. અને (૨) સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટ-ભિન્નઅનિરૂપિત પણ નથી, કારણ કે મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપક (૧) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અને (૨) સમવાયસંબંધ-અવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા - આ બન્ને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જો સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય તો જ મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય-પ્રતિયોગિતા સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિત થાય.

જ્યાં જ્યાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા છે ત્યાં ત્યાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ છે જ. માટે, સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

વિ

ન

મ્રા

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનો તથા વહ્નિત્વવૃત્તિ-મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાનો - ઉભયનો અવચ્છેદક સંબંધ સમવાય જ હોવાથી સ્વઅવચ્છેદકસંબંધ-અવચ્છિન્નત્વસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

આ રીતે, મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપક સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તો સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-ઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

કિંતુ, મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપક સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વવૃત્તિ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભય-સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થાય.

હા ! મહાનસીયત્વવૃત્તિ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ અને સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ બન્ને સમવાય જ હોવાથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક-સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ તો મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપક મહાનસીયત્વ-વૃત્તિ-સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહી જાય. માટે, સ્વઅવચ્છેદક-સંબંધઅવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તો સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વવૃત્તિ-પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જાય.

પ્રતિયોગિતાનિરૂપિકા યા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્ચિન્નપ્રમેયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા કાલિકસમ્બન્ધા-
વચ્ચિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્ચિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા-
વિશિષ્ટા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્ચિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા સમવાયસમ્બન્ધા-

ય
શો

પરંતુ સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્ચિન્ન-મહાનસીયત્વવૃત્તિ-પ્રતિયોગિતા-
અવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ ન થાય. કારણ કે જ્યારે પ્રસ્તુત સમવાયસંબંધ-
અવચ્ચિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાની સાથે
સામાનાધિકરણ્યના પણ ફાંફા છે ત્યારે વ્યાપકત્વ તો કેવી રીતે આવે ? સમવાયસંબંધ-
અવચ્ચિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા કોઈ એક
અધિકરણમાં પણ ભેગા થઈ રહેતા નથી તો પછી જ્યાં જ્યાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા ત્યાં ત્યાં
સમવાયસંબંધઅવચ્ચિન્ન-મહાનસીયત્વવૃત્તિ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા - આવું કહેવું શી રીતે
શક્ય બને ?

આ રીતે, મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપક સમવાયસંબંધઅવચ્ચિન્ન
-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્ચિન્નત્વ-
ઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી અવિશિષ્ટ થઈ જતાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય-
પ્રતિયોગિતામાં સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્ચિન્નત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છે-
દકતાવિશિષ્ટભિન્નનિરૂપિતત્વ રહી જશે. માટે, મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ નહીં શકાય.
ફલતઃ તેને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ પણ દૂર થઈ જશે. આ વાત થઈ પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાન્
- આ સ્થલની.

વિ
ન
મ્રા

હવે, આપણે આપણા મૂળ સ્થલમાં પાછા ફરીએ -

પર્વતઃ કાલિકેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ,
સમવાયેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ,
કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ,
યઃ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વાન્, ધૂમાન્ - આ સ્થલમાં
કાલિકથી પ્રમેયવિશિષ્ટ હોતે છતે,
સમવાયથી પ્રમેયવિશિષ્ટ હોતે છતે,
સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે

સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેના અભાવની પ્રતિયોગિતા સ્વઅવચ્છેદક-
તાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્ચિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી

ય
શો
લ
તા

વચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા વા ભવેત્, યા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠ-
પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સાડપિ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવેત્,
સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવેત્, કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાન-
સીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવેત્, સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતા-
વચ્છેદકતાવિશિષ્ટા વા ભવેત્, યા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા
સા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવેત્, સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-
પ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવેત્, કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતા-
વચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવેત્, સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા વા
ભવેત્, યા ચ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સા કાલિકસમ્બન્ધાવ-
ચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા, સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા-

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-
અવચ્છેદકરૂપ પ્રમેય-મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વાદિગતબહુત્વમાં વૃત્તિ તો છે જ.

હવે તે પ્રતિયોગિતા સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી
સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિત છે કે નહીં ? તે જ જોવાનું છે !

જો ઉક્તઅભાવીપ્રતિયોગિતાનિરૂપક

(૧) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા,

(૨) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા,

(૩) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા,

(૪) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા - આ ચાર

વિ
ન
બ્રા

પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઓ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી

(૧) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા,

(૨) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા,

(૩) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા અને

(૪) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા -

આ ચાર સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાંથી કોઈ એક સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ
જાય તો ઉક્તઅભાવીપ્રતિયોગિતા સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભય-
સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિત થઈ જાય. પરંતુ આ વાત શક્ય

વિશિષ્ટા, કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા, સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા વા ભવેત્, તદા તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાયાં સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વં સ્યાત્ ।

બનશે નહીં. સ્વસામાનાધિકરણ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી ઉક્ત-અભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપક ચારે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઓ ઉક્ત ચાર સાધ્યતા-અવચ્છેદકતામાંથી એકાદ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી તો વિશિષ્ટ થઈ જ જાય છે. પરંતુ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતા-નિરૂપક ચારેય પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઓ ઉક્ત ચાર સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાંથી કોઈ એકાદ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય જ તેવું નથી.

આપણે આ વાત દરેક પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનો વારાફરતી સંયોગ કરી પાકી કરી લઈએ.

	(૧) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન- પ્રમેયનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી	સ્વસામા. થી વિશિષ્ટ સ્વઅવ. થી વિશિષ્ટ <u>પરિણામ - વિશિષ્ટ</u>
(૧) કાલિકસંબંધ- અવચ્છિન્ન- પ્રમેયનિષ્ઠ- પ્રતિયોગિતા-	(૨) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન- પ્રમેયનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી	સ્વસામા. થી વિશિષ્ટ સ્વઅવ. થી અવિશિષ્ટ <u>પરિણામ - અવિશિષ્ટ</u>
પ્રતિયોગિતા- અવચ્છેદકતા	(૩) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન- મહાનસીયત્વનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી	સ્વસામા. થી વિશિષ્ટ સ્વ.અવ. થી વિશિષ્ટ <u>પરિણામ - વિશિષ્ટ</u>
	(૪) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન- વહ્નિત્વનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી	સ્વસામા. થી વિશિષ્ટ સ્વઅવ. થી અવિશિષ્ટ <u>પરિણામ - અવિશિષ્ટ</u>

આમાંથી, જે - જે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઓથી કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અવિશિષ્ટ થાય છે તેને તો જોવાની જરૂર જ નથી. કારણ કે સ્વસામાનાધિકરણ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી જે - જે સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાથી કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વિશિષ્ટ ન થઈ

ય
શો
લ

વિ
જ
મા

હોય તે તે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી વિશિષ્ટ ન જ હોય. માટે, આપણે ફક્ત એટલું જ જોવાનું રહે કે જે જે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વગેરે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદક-સંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી વિશિષ્ટ થાય છે તે તે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી તે તે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી વિશિષ્ટ થાય છે કે નહીં ? આ માટે સૌ પ્રથમ નિમ્નોક્ત ચાર્ટના માધ્યમથી થોડી (બાયફર્ગેશન =) છાંટણી કરવી પડશે.

વિ
ન
મ્રા

વિશેષણથી	વિશેષ્ય	સ્વસામા- નાધિકરણ્ય સંબંધથી વિશિષ્ટ કે નહીં ?	સ્વઅવચ્છેદક- સંબંધ- અવચ્છિન્નત્વ સંબંધથી વિશિષ્ટ કે નહીં ?	અંતિમ પરિણામ
(૧)	(૨)	(૩)	(૪)	(૫)
(૧) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન- પ્રમેયનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા	કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન- પ્રમેયનિષ્ઠ- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા	✓	✓	✓
(૨) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન- પ્રમેયનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા	„	✓	×	×
(૩) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન- મહાનસીયત્વનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા	„	✓	✓	✓
(૪) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન- વહ્નિત્વનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા	„	✓	×	×
(૫) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન- પ્રમેયનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા	સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન- પ્રમેયનિષ્ઠ- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા	✓	×	×

(૬) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન- પ્રમેયનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા	સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન- પ્રમેયનિષ્ઠ- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા	✓	✓	✓
(૭) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન- મહાનસીયત્વનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા	”	✓	x	x
(૮) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન- વહ્નિત્વનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા	”	✓	✓	✓
(૯) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન- પ્રમેયનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા	સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન મહાનસીયત્વનિષ્ઠ- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા	✓	x	x
(૧૦) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન- પ્રમેયનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા	”	✓	✓	✓
(૧૧) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન- મહાનસીયત્વનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા	”	✓	x	x
(૧૨) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન- વહ્નિત્વનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા	”	x	✓	x
(૧૩) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન- પ્રમેયનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા	સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન- વહ્નિત્વનિષ્ઠ- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા	✓	x	x
(૧૪) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન- પ્રમેયનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા	”	✓	✓	✓

વિ
વ
મ્રા

(૧૫) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન- મહાનસીયત્વનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા	”	x	x	x
(૧૬) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન- વક્તિત્વનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા	”	✓	✓	✓

આ ૧૬ સ્થાનમાંથી જે સ્થાનોમાં અંતિમ પરિણામમાં ‘✓’ છે તેટલાં જ આપણે જોવાના છે.

મતલબ કે -

સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી

(એ) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા

(૧) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી અને

વિ (૨) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય છે કે નહીં ?

ન તેવી જ રીતે,

મા (બી) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા

(૧) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી અને

(૨) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વક્તિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય છે

કે નહીં ? તથા

(સી) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા

(૧) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય છે કે

નહીં ? અને

(ડી) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વક્તિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા

(૧) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી અને

(૨) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વક્તિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય છે

કે નહીં ? - આટલું જ વિચારવાનું છે. આ સિવાયની સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી તે - તે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી વિશિષ્ટ નહીં થાય. હવે, ક્રમસર ઉક્ત સાતે’ય પ્રશ્નોના જવાબ મેળવી લઈએ -

(૭) તત્રાદૌ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેન ભવતિ ન વા ? તત્ત્વિન્યતે - યત્ર યત્ર ધૂમઃ તત્ર તત્ર વહ્નિઃ - હત્પેવં વત્તું શક્યતે, યતઃ ધૂમાધિકરણે વહ્ન્યભાવઃ ન કદાપિ સમ્ભવતિ, અતઃ એવ ધૂમવ્યાપકત્વં વહ્નૌ વર્તતે, કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા પ્રમેયેષુ વર્તતે, કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાઽપિ પ્રમેયેષુ એવ વર્તતે, ન હિ તાદૃશમધિકરણં લભ્યતે યત્ર કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા ભવેત્, કિન્તુ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ન ભવેત્, અતઃ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવ્યાપકત્વં વર્તતે એવેતિ સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેન તાદૃશકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવત્યેવ ।

પૂર્વોક્તરીત્યા સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેન તાદૃશકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા તુ અસ્ત્યેવેતિ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ધર્તુ

(૧) સૌ પ્રથમ કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય છે કે નહીં ? તે જોઈએ -

પ્રથમ સંબંધ છે - સ્વવ્યાપકત્વ.

કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણો છે દુનિયાના અનંતા પ્રમેયો.

કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણો પણ છે દુનિયાના અનંતા પ્રમેયો.

માટે, જ્યાં જ્યાં કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા ત્યાં ત્યાં કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા - આ પ્રમાણે કહી જ શકાશે.

તેથી, કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું વ્યાપકત્વ કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહી જશે. પરિણામે, સ્વવ્યાપકત્વ-સંબંધથી કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મ્રા

શક્યતે ।

(૨) અથ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવતિ ન વા ? તત્ત્વિન્યતે -

પ્રથમઃ સમ્બન્ધઃ - સ્વવ્યાપકત્વમ્ ।

સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા સર્વપ્રમેયેષુ વર્તતે, કાલિકસમ્બન્ધા-વચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાઽપિ સર્વપ્રમેયેષુ વર્તતે, ન હિ તાદૃશમધિકરણં પ્રાપ્યતે યત્ર કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા નાસ્તિ, સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેય-નિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા અસ્તિ ઇતિ યત્ર યત્ર સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા તત્ર તત્ર કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા - ઇત્યેવં વક્તું શક્યત્વાત્ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતા-વચ્છેદકતાવ્યાપકત્વસત્ત્વાત્ સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેન કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-વચ્છેદકતા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવેદેવ ।

દ્વિતીય સંબંધ છે - સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ.

કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ છે - કાલિક. તથા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ કાલિકસંબંધથી અવચ્છિન્ન છે. આ રીતે, કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વસંબંધથી કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિ-યોગિતાઅવચ્છેદકતા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

આ રીતે, સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી જે રીતે કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેય-નિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય છે તે રીતે સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધ-અવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

(૨) હવે, કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા કાલિકસંબંધ-અવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય છે કે નહીં ? તે જોઈએ.

કિન્તુ સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેન કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-વચ્છેદકતા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ન ભવતીતિ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા-વિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ધર્તુ ન શક્યતે ।

(૩) અથ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવતિ ન વા ? તચ્ચિન્ત્યતે -

પ્રથમઃ સમ્બન્ધઃ - સ્વવ્યાપકત્વમ્ ।

કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વે વર્તતે, કાલિક-સમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા પ્રમેયેષુ વર્તતે, મહાનસીયત્વં પ્રમેયમેવેતિ મહાન-સીયત્વેऽપિ વર્તતે, તદિતરપ્રમેયેષુ અપિ વર્તતે इति યત્ર યત્ર કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા તત્ર તત્ર કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા - इत्येवं વક્તું ન શક્યતે, ઘટાદિપ્રમેયેષુ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ

પ્રથમ સંબંધ છે - સ્વવ્યાપકત્વ.

કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ તમામ પ્રમેય બને - મતલબ કે વહ્નિત્વ, મહાનસીયત્વ, ઘટ, પટ, મઠ વગેરે...

જ્યારે કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ માત્ર મહાનસીયત્વ જ મળે. તેથી જ્યાં જ્યાં કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા હોય ત્યાં ત્યાં કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા હોય જ - આ પ્રમાણે કહી શકાશે. કારણ કે કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાન-સીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ માત્ર મહાનસીયત્વ છે. તેમાં તો કાલિકસંબંધ-અવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા રહે જ છે, ઉપરાંતમાં વહ્નિત્વ વગેરેમાં પણ રહે.

આ રીતે, કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાની વ્યાપકતા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલી હોવાથી સ્વવ્યાપકત્વ-સંબંધથી કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી કાલિકસંબંધ-અવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વિશિષ્ટ થઈ જશે.

દ્વિતીય સંબંધ છે - સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ.

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મ્રા

સત્ત્વેઽપિ મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાયાઃ અસત્ત્વાત્ તથાપિ યત્ર યત્ર કાલિકસમ્બન્ધા-
વચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા તત્ર તત્ર કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-
વચ્છેદકતા વર્તતે એવ, મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાધિકરણમાત્રેષુ પ્રમેયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-
વચ્છેદકતાયાઃ વર્તમાનત્વાત્, તથા ચ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં
કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવ્યાપકત્વસત્ત્વાત્ સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેન
કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠ-
સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવતિ ।

સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેનાઽપિ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-
વચ્છેદકતા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા અસ્ત્યેવેતિ સ્વવ્યાપ-
કત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતા-
વચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ધર્તુ
શક્યતે ।

(૪) અથ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-
વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવતિ ન વા ? તત્ત્વિન્તનાવસરઃ -

કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ છે
કાલિક. તથા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ કાલિકસંબંધથી
અવચ્છિન્ન છે. આમ, કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા-
અવચ્છેદકકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતા-
અવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વસંબંધથી પણ કાલિકસંબંધ-
અવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ
-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

ફલિતાર્થ :- જેવી રીતે સ્વસામાનાધિકરણ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભય-
સંબંધથી કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન
-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થતી હતી તેવી રીતે સ્વવ્યાપકત્વ-
સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી પણ કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી
વિશિષ્ટ થઈ જશે.

प्रथमः सम्बन्धः - स्वव्यापकत्वम् ।

समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता वह्नित्वे वर्तते, वह्नित्वं प्रमेयमेवेति कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वे भवेदेव, तदतिरिक्तेषु घटादिषु अपि स्यादिति यत्र यत्र समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तत्र तत्र कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता - इत्येवं वक्तुं शक्यते एव, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणसामान्ये कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः वर्तमानत्वात् । तथा च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वसत्त्वात् स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवत्येव ।

किन्तु स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते, अतः स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवेत् ।

इत्थञ्च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतया च अविशिष्टत्वेऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वाच्च स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया तादृशकालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते ।

एवं समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वात्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वात्, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वात्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वाच्च स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन उक्तसाध्यता-

य
शो
ल
ता

ય
શો
લ
તા

વચ્છેદકતાચતુષ્ટયવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ધર્તું શક્યતે, કિન્તુ સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા સમવાયસમ્બન્ધા-વચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ચ ભવેત્, કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતા-વચ્છેદકતાવિશિષ્ટા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ચ ન ભવેદિતિ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન તાદૃશસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા સમવાયસમ્બન્ધા-વચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ચૈવ ભવેત્, કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા, કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ચ નૈવ ભવેત્ તથાપિ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા એવ ગૃહ્યતે ।

ટૂંકમાં,

વિ
ન
બ્રા

(૧) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન- સ્વવ્યાપ. થી વિશિષ્ટ
પ્રમેયનિષ્ઠ- સ્વઅવ. થી વિશિષ્ટ
સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી પરિણામ : વિશિષ્ટ

કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન- (૨) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન- સ્વવ્યાપ. થી વિશિષ્ટ
પ્રમેયનિષ્ઠ- મહાનસીયત્વનિષ્ઠ- સ્વઅવ. થી વિશિષ્ટ
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી પરિણામ : વિશિષ્ટ

(૩) હવે, સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાય-સંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય છે કે નહીં ? તે જોઈએ -

પ્રથમ સંબંધ છે - સ્વવ્યાપકત્વ.

સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણો છે અનંતા પ્રમેય પદાર્થો તથા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના પણ અધિકરણો છે દુનિયાના અનંતા પદાર્થો. જ્યાં જ્યાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતા-અવચ્છેદકતા હોય ત્યાં ત્યાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ હોય જ. આ રીતે, સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાની વ્યાપકતા

અથ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવતિ ન વા ? તત્ત્વિન્યતે -

પ્રથમઃ સમ્બન્ધઃ - સ્વવ્યાપકત્વમ્ ।

સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વે વર્તતે, મહાનસીયત્વાતિરિકેષુ વહ્નિત્વાદિષુ ન વર્તતે, કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા તુ મહાનસીયત્વેઽપિ વર્તતે, તદિતરસ્મિન્ વહ્નિત્વાદૌ અપિ વર્તતે, તથા ચ યત્ર યત્ર કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા તત્ર તત્ર સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ભવેદેવેતિ નૈવ કથ્યતે, વહ્નિત્વાદૌ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાસત્ત્વેઽપિ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ન સમ્ભવતિ ઇતિ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવ્યાપકત્વં કથં સમ્ભવેત્ ? તથા ચ સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા નૈવ ભવેત્ ।

સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેનાઽપિ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા નૈવ ભવતિ ઇતિ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેનાઽપિ, સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેનાઽપિ ચ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાઽવિશિષ્ટત્વાત્ સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેન સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેન ચ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ન પ્રાપ્યતે ।

સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલી હોવાથી સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

દ્વિતીય સંબંધ છે - સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ.

સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધથી અવચ્છિન્ન છે. તથા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક-

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મ્

અથ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવતિ ન વા ? તત્ત્વિન્તનાવસરઃ -

પ્રથમઃ સમ્બન્ધઃ - સ્વવ્યાપકત્વમ્ ।

પૂર્વોક્તરીત્યા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા વહ્નિત્વ-મહાનસીયત્વાદિષુ સર્વેષુ પ્રમેયેષુ વર્તતે, સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વે ય એવ વર્તતે, ન તુ વહ્નિત્વાદિપ્રમેયેષુ મહાનસીયત્વેતરેષુ અપિ । તથા ચ યત્ર યત્ર સમવાય-
સમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા તત્ર તત્ર સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠ-
પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા - इत्येवं वक्तुं न शक्यते, વહ્નિત્વાદૌ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠ-
સાધ્યતાવચ્છેદકતાયાઃ સત્ત્વેડપિ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ
તા અસત્ત્વાત્ । તથા ચ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં સમવાય-
સમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવ્યાપકત્વં ન સમ્ભવતીતિ સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેન
સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા સમવાયસમ્બન્ધા-
વચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા નૈવ ધર્તું શક્યતે ।

સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેન તુ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવ-
ચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા
ધર્તું શક્યતે, તતશ્ચ સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વ-
નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટત્વે

સંબંધ પાણ સમવાય જ છે. આ પ્રમાણે સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતા-
અવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ
-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વસંબંધથી સમવાય-
સંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેય-
નિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

ન ફલિતાર્થ :- સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સમવાય-
સંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ
-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

(૪) હવે, સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાય-

અપિ સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ અગ્રાહ્યત્વાત્ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા નૈવ ગૃહ્યતે ।

અથ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ગૃહ્યતે ન વા ? તત્ત્વિન્તનાવકાશઃ-

પ્રથમઃ સમ્બન્ધઃ - સ્વવ્યાપકત્વમ્ ।

અત્ર કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ચોભયમપિ મહાનસીયત્વે એવ વર્તતે, નાન્યત્ર કુત્રચિદિતિ યત્ર યત્ર કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા તત્ર તત્ર સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સ્યાદેવ, ન હિ તાદૃશમધિકરણં પ્રાપ્યતે યત્ર કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા ભવેત્, કિન્તુ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ન ભવેત્ । અતઃ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવ્યાપકત્વ-સત્ત્વાત્ સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવેત્ ।

સંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય છે કે નહીં ? તે જોઈએ -

પ્રથમ સંબંધ છે - સ્વવ્યાપકત્વ.

સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ વહ્નિત્વ છે. સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અનંતા પ્રમેયોમાં રહે છે. તેમાં વહ્નિત્વનો તો સમાવેશ થઈ જ જાય છે. આથી, જ્યાં જ્યાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા ત્યાં ત્યાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા - આ પ્રમાણે કહી શકાશે. કારણ કે સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા જે વહ્નિત્વમાં રહે છે તેમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તો રહે જ છે. ઉપરાંતમાં તે અન્યાન્ય મહાનસીયત્વ વગેરે અધિકરણોમાં રહે છે. આ રીતે, સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાની

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મા

સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-
 ય વચ્છેદકતા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા નૈવ ભવતીતિ
 શો સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ કાલિક-
 લ સમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટત્વેડપિ સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વ-
 સમ્બન્ધેન અવિશિષ્ટત્વાત્ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન કાલિક-
 તા સમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા સમવાયસમ્બન્ધા-
 વચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ધર્તુ ન શક્યતે ।

વ્યાપકતા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલી હોવાથી
 સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાય-
 સંબંધઅવચ્છિન્ન-વહિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

દ્વિતીય સંબંધ છે - સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ.

સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધથી
 અવચ્છિન્ન છે. તથા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક
 સમવાયસંબંધ છે. આ રીતે, સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા-
 અવચ્છેદકસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતા-
 અવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વસંબંધથી સમવાયસંબંધ-
 અવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતા-
 અવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

ફલિતાર્થ :- સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સમવાય-
 સંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહિત્વનિષ્ઠ
 -સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

આમ જોઈએ તો પ્રથમ અને દ્વિતીય પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાની પરિસ્થિતિ પૂર્વેની
 પરિસ્થિતિને સમાન જ છે. જે ફરક પડશે તે હવે પડશે.

★ વિશિષ્ટ-અવિશિષ્ટની ટૂંકનોંધ ★

અત્યાર સુધીનો ટૂંકસાર -

(૧) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી અને

અથ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સમવાયસમ્બન્ધા-
વચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવતિ ન વા ? તચ્ચિન્ત્યતે -

પ્રથમઃ સમ્બન્ધઃ - સ્વવ્યાપકત્વમ્ ।

સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા વહ્નિત્વે વર્તતે, સમવાયસમ્બન્ધા-
વચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વે વર્તતે, એતદ્વિતયસ્ય સામાના-
ધિકરણ્યમપિ નાસ્તિ તર્હિ વ્યાપ્ય-વ્યાપકભાવઃ કથં સ્યાત્ ? તથા ચ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-
મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદ-
કતાવ્યાપકત્વં નાસ્ત્યેવેતિ સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયો-
ગિતાવચ્છેદકતા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા નૈવ ભવેત્ ।

(૨) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી કાલિકસંબંધ-
અવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વિશિષ્ટ થાય છે.

તથા

(૧) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન- સ્વવ્યા. થી વિશિષ્ટ
પ્રમેયનિષ્ઠ- સ્વઅવ. થી વિશિષ્ટ
સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી પરિણામ : વિશિષ્ટ

(૨) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન- (૨) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન- સ્વવ્યાપ. થી વિશિષ્ટ
પ્રમેયનિષ્ઠ- વહ્નિત્વનિષ્ઠ- સ્વઅવ. થી વિશિષ્ટ
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી પરિણામ : વિશિષ્ટ

ૐ મહાનસીયત્વવૃત્તિ પ્ર.અ. વિશિષ્ટ કે અવિશિષ્ટ ? ૐ

હવે,

(૫) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાય-
સંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય છે કે નહીં ? તે જોઈએ -
પ્રથમ સંબંધ છે - સ્વવ્યાપકત્વ.

સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા માત્ર મહાન-
સીયત્વમાં જ રહે છે. જ્યારે સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના
અધિકરણો તો અનંતા છે.

ય શો લ તા સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-
વચ્છેદકતા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવતિ, તથા ચ
સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ સમવાય-
સમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાઽવિશિષ્ટત્વાત્ સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેન
સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટત્વેઽપિ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદક-
તા સમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા-
વચ્છેદકતાવિધયા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ન પ્રાપ્યતે ।

હા, મહાનસીયત્વ પણ એક પ્રમેય હોવાથી મહાનસીયત્વરૂપ એક અધિકરણમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અને સમવાયસંબંધ-અવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા - બન્ને રહી જાય, તેથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાનું સામાનાધિકરણ્ય રહી જાય છે.

પરંતુ, મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાની અપેક્ષાએ સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણો ઘણાં વધારે હોવાથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાની વ્યાપકતા સમવાય-સંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં ન રહે.

વિ ન આ મતલબ કે, જ્યાં જ્યાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા છે ત્યાં ત્યાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા છે - આ પ્રમાણે કહી શકાય છે.

પરંતુ, જ્યાં જ્યાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા છે ત્યાં ત્યાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા છે - આ પ્રમાણે કહેવું શક્ય નથી. કારણ કે સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાના મહાનસીયત્વરૂપ અધિકરણ સિવાયના વહ્નિત્વ વગેરે અનંતા પ્રમેયોમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા રહેલી છે.

આ રીતે, સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાની વ્યાપકતા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલી ન હોવાથી સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થાય.

ઇત્યજ્ચ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા-ડવિશિષ્ટત્વાત્, સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાડવિશિષ્ટત્વાત્, કાલિક-સમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાડવિશિષ્ટત્વાત્, સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વ-નિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાડવિશિષ્ટત્વાચ્ચ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-વચ્છેદકતા કથં ધર્તું શક્યતે ?

દ્વિતીય સંબંધ છે - સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ.

સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ છે - સમવાય. અને સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ સમવાયસંબંધથી અવચ્છિન્ન છે. માટે, સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવ-ચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વ-નિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહી જશે. પરિણામે, સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધ-અવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

❀ મહાનસીયત્વવૃત્તિ પ્ર.અ. એક પણ સા. અ.થી વિશિષ્ટ નહીં ❀

ફલિતાર્થ :- સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાન-સીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થવા છતાં પણ સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થતી ન હોવાથી સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-ઉભયસંબંધથી તાદૃશ સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છે-દકતા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થાય, નહીં કહેવાય.

ઉલ્લેખનીય છે કે સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા (૧) કાલિકસંબંધ-અવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી, (૨) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મ્રા

અથ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવતિ ન વા ? તચ્ચિન્ત્યતે -

પ્રથમઃ સમ્બન્ધઃ - સ્વવ્યાપકત્વમ્ ।

કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા સર્વેષુ પ્રમેયેષુ વર્તતે, સમવાયસમ્બન્ધા-
ય વચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા કેવલવહ્નિત્વે એવ વર્તતે, વહ્નિત્વાતિરિક્તેષુ પ્રમેયેષુ,
શો યત્ર કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા વર્તતે તત્ર સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વ-
લ નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા નૈવ વર્તતે ઇતિ યત્ર યત્ર કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતા-
તા વચ્છેદકતા તત્ર તત્ર સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા - ઇત્યેવં વક્તું
નૈવ શક્યતે, મહાનસીયત્વાદૌ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાયાઃ સત્ત્વેડપિ
સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ અસત્ત્વાત્ । તથા ચ સમવાયસમ્બન્ધા-
વચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા-
વ્યાપકત્વવિરહાત્ સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા
કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા નૈવ ભવેત્ ।

-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી, અને (૩) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતા-
અવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થતી ન હતી. માત્ર (૧) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ
-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી જ વિશિષ્ટ થતી હતી.

જો સ્વસામાનાધિકરણ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સમવાય-
સંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા (૧) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન
-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી, (૨) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતા-
વિ અવચ્છેદકતાથી, (૩) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ
ન થતી ન હોય તો સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સમવાયસંબંધ-
મ્રા અવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સુતરાં (૧) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન
-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી, (૨) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ
-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી અને (૩) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતા-
અવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ ન જ થાય. તથા આપણે હમણાં જ જોયું તે મુજબ સ્વવ્યાપકત્વ
-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વ-
નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી
પણ વિશિષ્ટ થઈ શકે તેમ નથી.

સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેન કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ધર્તુ નૈવ શક્યતે । તતશ્ચ સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેનાઽપિ સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેનાઽપિ ચ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેય-નિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાઽવિશિષ્ટત્વાત્ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા કથં ધર્તુ શક્યતે ?

અથ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવતિ ન વા ? તચ્ચિન્ત્યતે -

પ્રથમઃ સમ્બન્ધઃ - સ્વવ્યાપકત્વમ્ ।

ઉક્તરીત્યા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાયાઃ સર્વેષુ પ્રમેયેષુ વર્તમાનત્વાત્,

પ્રસ્તુત સ્થલમાં કુલ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા ચાર છે -

- (૧) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા,
- (૨) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા,
- (૩) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા અને
- (૪) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા -

આ ચારે ય સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાંથી કોઈ એક પણ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી સમવાય-સંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદક-સંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી વિશિષ્ટ થતી નથી. માટે, આ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા (= સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા) સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ ન કહેવાય, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી અવિશિષ્ટ = વિશિષ્ટભિન્ન કહેવાય.

માટે, સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત પ્રતિયોગિતા સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા-વિશિષ્ટભિન્નનિરૂપિત કેવી રીતે કહેવાય ?

ટૂંકમાં,

ય
શો
લ
તા

વિ
ળ
મા

સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ કેવલવહ્નિત્વે એવ વર્તમાનત્વાત્, વહ્નિત્વાતિરિક્તપ્રમેયેષુ અવર્તમાનત્વાચ્ચ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવ્યાપકત્વં નૈવ સમ્ભવતિ ઇતિ સ્વવ્યાપકત્વ-સમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેય-નિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા નૈવ ભવેત્ ।

ય શો લ તા સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-વચ્છેદકતા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાઽસ્તિ । તતશ્ચ સમવાય-સમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટત્વેઽપિ સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેન સમવાય-સમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાઽવિશિષ્ટત્વાત્ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધા-વચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતા-વિધયા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ધર્તુ નૈવ શક્યતે ।

(૩) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન- (૧) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન- સ્વવ્યાપ. થી વિશિષ્ટ
મહાનસીયત્વનિષ્ઠ- પ્રમેયનિષ્ઠ- સ્વઅવ. થી વિશિષ્ટ
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પરિણામ : વિશિષ્ટ

★ વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્ર.અ.ની વિચારણા ★

(દ) હવે, સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાય-સંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય છે કે નહીં ? તે જોઈએ -

પ્રથમ સંબંધ છે - સ્વવ્યાપકત્વ.

વિ ન મ્રા પૂર્વે જણાવ્યું તે મુજબ જ સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવ-ચ્છેદકતાનું અધિકરણ એક માત્ર વહ્નિત્વ જ થાય છે. જ્યારે સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણો દુનિયાના તમામ પ્રમેય છે. માટે, જ્યાં જ્યાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ત્યાં ત્યાં સમવાયસંબંધ-અવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા - આ પ્રમાણે વ્યાપ્તિ બનાવી શકાય. પરંતુ, જ્યાં જ્યાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા ત્યાં ત્યાં સમવાયસંબંધ-અવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા - આ પ્રમાણે કહી ન શકાય. કારણ કે સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના વહ્નિત્વરૂપ અધિકરણ

અથ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવતિ ન વા ? તચ્ચિન્ત્યતે -

પ્રથમઃ સમ્બન્ધઃ - સ્વવ્યાપકત્વમ્ ।

કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકત્વ-સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વ-નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકત્વયોઃ સામાનાધિકરણ્યમપિ ન સમ્ભવતિ, તતઃ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદતાવ્યાપકત્વં સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-વચ્છેદકતાયાં કથં સ્યાદિતિ સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેન કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-વચ્છેદકતા ધર્તુ ન શક્યતે ।

સિવાયના મહાનસીયત્વ વગેરે રૂપ ઘણાં અધિકરણોમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા રહે છે.

હા ! વહ્નિત્વરૂપ એક જ અધિકરણમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અને સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા - બન્ને રહેલા હોવાથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું સામા-નાધિકરણ્ય સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહે. પરંતુ સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ કરતા સમવાય-સંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણો ઘણાં-ઘણાં વધારે હોવાથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું વ્યાપકત્વ સમવાયસંબંધઅવ-ચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં ન રહે. માટે, સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી સમવાય-સંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ ન થાય.

દ્વિતીય સંબંધ છે - સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ.

સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ છે - સમવાય. તથા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ સમવાય-સંબંધથી જ અવચ્છિન્ન છે. આ રીતે, સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છે-દકતાઅવચ્છેદકસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયો-ગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વસંબંધથી સમવાયસંબંધ-અવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મ્રા

દ્વિતીયઃ સમ્બન્ધઃ - સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વમ્ ।

ય શો તલ તા તેન સમ્બન્ધેનાઽપિ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા-વચ્છેદકતાવિધયા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવસ્તિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ધર્તુ ન શક્યતે । તતશ્ચ સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેનાઽપિ સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેનાઽપિ ચ સમવાયસમ્બન્ધા-વચ્છિન્નવસ્તિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતા-વચ્છેદકતાઽવિશિષ્ટત્વાત્ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન કાલિકસમ્બ-ન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-વસ્તિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ધર્તુ નૈવ શક્યતે ।

-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

ફલિતાર્થ :- સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વક્તિત્વ-નિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ હોવા છતાં પણ સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વક્તિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિ-યોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થતી ન હોવાથી સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સમવાય-સંબંધઅવચ્છિન્ન-વક્તિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થાય.

વિ

❁ વક્તિત્વવૃત્તિ પ્ર.અ. સા. અ.થી વિશિષ્ટ ❁

ન

મ્રા

(૭) હવે, સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વક્તિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાય-સંબંધઅવચ્છિન્ન-વક્તિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થશે કે નહીં ? તે જોઈએ -

પ્રથમ સંબંધ છે - સ્વવ્યાપકત્વ.

સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વક્તિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ માત્ર વક્તિત્વ. તથા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વક્તિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ પણ માત્ર વક્તિત્વ. માટે, જ્યાં - જ્યાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વક્તિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા ત્યાં ત્યાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વક્તિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા - આ પ્રમાણે કહી શકાશે. કારણ કે સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વક્તિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાય-સંબંધઅવચ્છિન્ન-વક્તિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણીભૂત વક્તિત્વ સિવાય અન્યત્ર વૃત્તિ છે જ નહીં.

અથ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા ધર્તુ શક્યતે ન વા ? તત્ત્વિન્યતે -

પ્રથમઃ સમ્બન્ધઃ - સ્વવ્યાપકત્વમ્ ।

સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા વહ્નિત્વે વર્તતે, નાન્યત્ર કુત્રચિત્, સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાઽપિ વહ્નિત્વે એવ વર્તતે, નાન્યત્ર કુત્રચિદિતિ યત્ર યત્ર સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા તત્ર તત્ર સમવાય-સમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા વર્તતે એવ ઇતિ વક્તું શક્યતે, તથા ચ સમ-વાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાવચ્છેદકતાવ્યાપકત્વસત્ત્વાત્ સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા સ્યાદેવ ।

સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-વચ્છેદકતા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા વર્તતે એવ, તથા ચ

આ રીતે, સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાની વ્યાપકતા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલી હોવાથી સ્વવ્યા-પકત્વસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાય-સંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

દ્વિતીય સંબંધ છે - સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ.

સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધથી અવચ્છિન્ન છે. તથા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ પણ સમવાય જ છે. આ રીતે, સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતામાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસમ-વાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ રહેલું હોવાથી સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વસંબંધથી સમવાય-સંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

ફલિતાર્થ :- સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી સમવાય-સંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધ-અવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મ્રા

समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वव्यापकत्वसम्बन्धेनाऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि च समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते ।

तथा च समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वेऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वेऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वेऽपि च समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया एव समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता गृह्यते ।

इत्थञ्च कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तदभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता, या समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता - एतासां सर्वासां स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वेऽपि या समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तस्याः स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वात् तादृशाभावीयप्रतियोगितायां

ट्रुंभां,

वि		प्रमेयनिष्ठ-	स्वअव. थी विशिष्ट
न		साध्यताअवच्छेदकताथी	परिणाम : विशिष्ट
भ्रा	(४) समवायसंबंधअवच्छिन्न-	(२) समवायसंबंधअवच्छिन्न-	स्वव्याप. थी विशिष्ट
	वह्नित्वनिष्ठ-	वह्नित्वनिष्ठ-	स्वअव. थी विशिष्ट
	प्रतियोगिताअवच्छेदकता	साध्यताअवच्छेदकताथी	परिणाम : विशिष्ट

સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતા-નિરૂપિતત્વમપિ સ્યાત્, સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વમપિ સ્યાત્, અર્થાત્ તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાયાં સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાઽનિરૂ-પિતત્વં નૈવ સ્યાત્ ।

તતશ્ચ તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાયાં સ્વાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપક-પર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપક-પર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વસત્ત્વેઽપિ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભય-સમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાઽવચ્છેદકતાઽનિરૂપિતત્વાઽસત્ત્વાત્ સ્વાવચ્છેદકતાત્વેતર-ધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્મા-નવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપે વર્તમાના સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદક-સમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાઽનિરૂપિતા ચ યા પ્રતિયોગિતા તન્નિરૂપકાભાવવિધયા સમવાયેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવઃ ધર્તુ ન શક્યતે ।

આ રીતે, સ્વવ્યાપકત્વ - સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વોભયસંબંધથી

(૧) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા

(એ) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી અને

(બી) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ

જશે.

(૨) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા

(એ) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી અને

(બી) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

(૩) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા કોઈ પણ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થાય. તથા

(૪) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
શ્રી

(એ) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થાય. કિંતુ,

(બી) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

❧ કુલ ૧૬ સ્થાનોનું અંતિમ સરવૈયું ❧

વિશેષણથી	વિશેષ્ય	સ્વવ્યા- પકત્વ થી વિ. છે કે નહીં ?	સ્વઅવ. થી વિશિષ્ટ	અંતિમ પરિણામ છે કે નહીં ?
(૧) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન- પ્રમેયનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી	કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન- પ્રમેયનિષ્ઠ- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા	✓	✓	✓
(૨) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન- પ્રમેયનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી	”	✓	x	x
(૩) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન- મહાનસીયત્વનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી	”	✓	✓	✓
(૪) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન- વહ્નિત્વનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી	”	✓	x	x
(૫) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન- પ્રમેયનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી	સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન- પ્રમેયનિષ્ઠ- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા	✓	x	x
(૬) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન- પ્રમેયનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી	”	✓	✓	✓

(७) कालिकसंबंधअवच्छिन्न- महानसीयत्वनिष्ठ- साध्यताअवच्छेदकताथी	"	✓	x	x
(८) समवायसंबंधअवच्छिन्न- वह्नित्वनिष्ठ- साध्यताअवच्छेदकताथी	"	✓	✓	✓
(९) कालिकसंबंधअवच्छिन्न- प्रमेयनिष्ठ- प्रतियोगिताअवच्छेदकता	समवायसंबंधअवच्छिन्न- महानसीयत्वनिष्ठ- साध्यताअवच्छेदकताथी	x	x	x
(१०) समवायसंबंधअवच्छिन्न- प्रमेयनिष्ठ- साध्यताअवच्छेदकताथी	"	x	✓	x
(११) कालिकसंबंधअवच्छिन्न- महानसीयत्वनिष्ठ- साध्यताअवच्छेदकताथी	"	✓	x	x
(१२) समवायसंबंधअवच्छिन्न- वह्नित्वनिष्ठ- साध्यताअवच्छेदकताथी	"	x	✓	x
(१३) कालिकसंबंधअवच्छिन्न- प्रमेयनिष्ठ- साध्यताअवच्छेदकताथी	समवायसंबंधअवच्छिन्न- वह्नित्वनिष्ठ- प्रतियोगिताअवच्छेदकता	x	x	x
(१४) समवायसंबंधअवच्छिन्न- प्रमेयनिष्ठ- साध्यताअवच्छेदकताथी	"	x	✓	x
(१५) कालिकसंबंधअवच्छिन्न- महानसीयत्वनिष्ठ- साध्यताअवच्छेदकताथी	"	x	x	x

वि
न
भा

(૧૬) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન- વહિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતા- અવચ્છેદકતાથી	”	✓	✓	✓
---	---	---	---	---

✽ બધી પ્ર.અ. સા.અ.થી વિશિષ્ટ નહીં ✽

આટલી લાંબી ચર્ચા દ્વારા આટલું સ્પષ્ટતયા ફલિત થશે કે - સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદક-સંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી

(૧) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા

(એ) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી અને

(બી) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ ન હોવા છતાં પણ

(એ) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી અને

(બી) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ હોવાથી

વિ

ન

મ્રા

સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ જ કહેવાય, અવિશિષ્ટ = વિશિષ્ટભિન્ન નહીં.

તેવી જ રીતે, સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી

(૨) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા

(એ) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી અને

(બી) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ ન હોવા છતાં પણ

(એ) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી અને

(બી) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જવાથી

સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ જ કહેવાય, વિશિષ્ટભિન્ન નહીં.

આ જ રીતે, સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી

(૩) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા

(એ) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી,

(બી) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી અને

(સી) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ ન હોવા છતાં પણ

(એ) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જવાથી

સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ જ કહેવાય, વિશિષ્ટ-ભિન્ન નહીં.

★ મહાનસીયત્વવૃત્તિ પ્ર.અ.નું સરવૈયું ★

ફક્ત

(૪) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા (સમવાય-સંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા ન હોવાથી)

(એ) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા,

(બી) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા,

(સી) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા,

(ડી) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા

- આ ચારમાંથી એક પણ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદક-સંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી વિશિષ્ટ ન થાય. માટે, સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધ-અવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવ-ચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થાય, વિશિષ્ટભિન્ન જ થશે.

આ રીતે, ઉક્તઅભાવીપ્રતિયોગિતાનિરૂપક

(૧) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા,

(૨) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા,

(૩) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા,

(૪) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા

વિ
ન
મ્રા

- આ ચારેય પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઓ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી

- (૧) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા,
- (૨) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા,
- (૩) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા અને

(૪) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા - આ ચાર સાધ્યતા-અવચ્છેદકતામાંથી ઓછામાં ઓછી એક સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય જ છે - તેવું નથી. કારણ કે સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સમવાયસંબંધ-અવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પૂર્વે જણાવ્યા મુજબ એક પણ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નથી થતી.

✽ સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઘટિત અભાવ અગ્રાહ્ય ✽

આ રીતે, કાલિકથી પ્રમેયવિશિષ્ટ હોતે છતે, સમવાયથી પ્રમેયવિશિષ્ટ હોતે છતે, સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેનો જે અભાવ તમે લીધો હતો તે અભાવીયપ્રતિયોગિતામાં સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધ-અવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ

- (૧) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી,
- (૨) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી,
- (૩) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી ભિન્ન
- (૪) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી પણ નિરૂપિતત્વ રહેલું હોવાથી તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક ઉક્તઅભાવ લઈ નહીં શકાય.

કારણ કે તમારા લક્ષણ મુજબ જે અભાવીયપ્રતિયોગિતા

- (૧) સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપમાં વૃત્તિ હોય અને

- (૨) સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા-વિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિત હોય તે જ અભાવ લઈ શકાય છે.

ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-નિરૂપકપર્યામિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅન-વચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યામિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક પ્રમેય-મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વા-દિગતબહુત્વમાં વૃત્તિ હોવા છતાં પણ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભય-સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિત નથી.

આથી તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક ઉક્તઅભાવ લઈ ન શકાય કે જેને લઈને તમે અમારા લક્ષણ મુજબ અવ્યાપ્તિ આપી શકો.

આ રીતે,

પર્વતઃ કાલિકેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ

સમવાયેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ

કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ

સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વાન્, ધૂમાત્ - આ સ્થલમાં

કાલિકથી પ્રમેયવિશિષ્ટ હોતે છતે

સમવાયથી પ્રમેયવિશિષ્ટ હોતે છતે

સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે

સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેનો અભાવ લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ ટળી ગઈ.

કારણ કે તે અભાવ જ લઈ શકાતો નથી.

વિ
ન
પ્રા

★ અવ્યાપ્તિવારણ પાછળનું રહસ્ય ★

આ અવ્યાપ્તિ આવી અને તેનું નિરાકરણ શી રીતે થયું ? તેનું મૂળભૂત રહસ્ય આ છે -

પર્વતઃ કાલિકેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ

સમવાયેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ

કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ

સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વાન્, ધૂમાત્ -

આ સ્થલમાં વાસ્તવમાં સાધ્યાભાવ તરીકે

કાલિકથી પ્રમેયવિશિષ્ટ હોતે છતે,

સમવાયથી પ્રમેયવિશિષ્ટ હોતે છતે,

કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે

સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેનો અભાવ મળે.

જ્યારે તમે કાલિકથી પ્રમેયવિશિષ્ટ હોતે છો,

સમવાયથી પ્રમેયવિશિષ્ટ હોતે છો,

સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છો

જે સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેનો અભાવ લીધો. ફરક માત્ર એક સંબંધનો છે. વાસ્તવિક સાધ્યાભાવની પ્રતિયોગિકોટિમાં કાલિકથી મહાનસીયત્વનો પ્રવેશ છે. જ્યારે, ગૃહીત અભાવની પ્રતિયોગિકોટિમાં સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટનો પ્રવેશ છે. પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાન્ - આ સ્થલમાં અવ્યાપ્તિ આપવા માટે મહાનસીયવહ્નિઅભાવનું ગ્રહણ આપણે કરતાં આવ્યા છીએ. સાધ્ય તરીકે વહ્નિસામાન્ય અને ગૃહીતઅભાવીયપ્રતિયોગિકોટિમાં મહાનસીયવહ્નિ લઈ શકાય એટલે અવ્યાપ્તિ આવી જાય. તે માટે સાધ્યમાં કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટનું અને સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટનું ગ્રહણ કર્યું. પ્રતિયોગિકોટિમાં સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટનું અને સમવાયથી જ વહ્નિત્વવિશિષ્ટનું ગ્રહણ કર્યું. હવે પ્રશ્ન જાગ્યો કે આ બંને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાને સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધ-અવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ કેમ કરવી ?

સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તો સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જાય. પરંતુ, સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી (૧) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી અને (૨) સમવાય-સંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ નહીં શકે. માટે, અવ્યાપ્તિ આપનારે સાધ્યતાકોટિમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનો પ્રવેશ કરાવ્યો એટલે કે સમવાયસંબંધથી પ્રમેયવિશિષ્ટનો પ્રવેશ કરાવ્યો.

પરિણામે, સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વ-નિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વિશિષ્ટ થઈ ગઈ.

આમાં મૂળ વાત એ છે કે સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાને સમાનાધિકરણ હતી,

કાલિકેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન મહાનસીયત્વ-વિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટસ્તદભાવસ્તુ સુતરાં ધર્તું ન શક્યતે, પૂર્વોક્તરીત્યા તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાયાં સ્વાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતા-વચ્છેદકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતા-વચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વસત્ત્વેઽપિ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સાધ્યતા-વચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાઽનિરૂપિતત્વાત્ । તદ્વથા - તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપિકા યા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા, યા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા યા ચ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા - એતાસાં તિસૃણામવચ્છેદકતાનાં તુ સમાના એવ ગતિઃ, અર્થાત્

(૧) કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદક-સમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાઽવિશિષ્ટત્વેઽપિ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાઽવિશિષ્ટત્વેઽપિ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેય-નિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટત્વાત્ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા-વિશિષ્ટત્વાચ્ચ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા-વચ્છેદકતાવિધયા એવ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ગૃહ્યતે ।

(૨) એવં યા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા તસ્યા અપિ સ્વવ્યાપ-કત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવ-ચ્છેદકતાઽવિશિષ્ટત્વેઽપિ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાઽવિશિષ્ટ-ત્વેઽપિ ચ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટત્વાત્ સમવાયસમ્બન્ધા-વચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટત્વાચ્ચ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિ-

પણ વ્યાપક ન હતી. માટે, સામાનાધિકરણને છોડી જેવો વ્યાપકત્વનો પ્રવેશ થયો કે આ બધી બાબતોનો એક ઝાટકે અંત આવી ગયો. મતલબ કે સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-ઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી અવિશિષ્ટ થઈ ગઈ. માટે, તાદૃશઅભાવ લઈ ન શકાતા અવ્યાપ્તિ દૂર થઈ ગઈ. સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાને છોડી અન્ય એક પણ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા માટે આ પ્રશ્ન નડે તેમ નથી.

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મ્રા

न्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकता गृह्यते ।

(३) या समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तस्यास्तु स्व-व्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताऽविशिष्टत्वात्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता-ऽविशिष्टत्वात्, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताऽविशिष्टत्वात्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताऽविशिष्टत्वाच्च स्वव्यापकत्व-स्वाव-च्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवाय-सम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं नैव शक्यते ।

या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता सा स्वव्यापकत्व-स्वाव-च्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति न वा ? तच्चिन्तना-वसरः । तत्र या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तया कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-वस्तित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन विशिष्टा भवति, किन्तु स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन विशिष्टा नैव भवति, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठप्रतियो-गितावच्छेदकतायां कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदककालिकसम्ब-न्धावच्छिन्नत्वसत्त्वेऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वाऽ-सत्त्वादिति स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेय-निष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठप्रतियो-गितावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते ।

एवं या समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तया स्वव्यापकत्वसम्बन्धेनाऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकता विशिष्टा नैव भवेत्, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य तादृश-प्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वस्य चाऽसत्त्वादिति स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धाव-च्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता नैव धर्तुं शक्यते ।

एवं या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तथा स्वावच्छेदक-
सम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः विशिष्ट-
त्वेऽपि स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन विशिष्टत्वं न सम्भवति, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-
प्रतियोगितावच्छेदकतायां कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदतावच्छेदककालिक-
सम्बन्धावच्छिन्नत्वसत्त्वेऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वस्य
असत्त्वादिति स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-
महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-
प्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते ।

एवं या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तथा कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-
वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वव्यापकत्वसम्बन्धेनैव विशिष्टा भवति, स्वावच्छेदकसम्बन्धा-
वच्छिन्नत्वसम्बन्धेन नैव, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः समवाय-
सम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वेऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-
साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धेनाऽनवच्छिन्नत्वात् । तथा च स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदक-
सम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा-
वच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते ।

तथा च स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-
वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽ-
विशिष्टत्वात्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वात्, कालिकसम्बन्धा-
वच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वात्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-
साध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वाच्च स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन
साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगिता-
वच्छेदकता धर्तुं नैव शक्यते । ततश्च कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन प्रमेय-
विशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तदभावीय-
प्रतियोगितानिरूपिका या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता या च समवाय-
सम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तयोः स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वो-
भयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया ग्राह्यत्वेऽपि या समवायसम्बन्धावच्छिन्न-
महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता या च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगिता-

ય
શો
લ
તા

વચ્છેદકતા તયોઃ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાઽ-
વિશિષ્ટત્વાત્ તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાયાં સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન
સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વં વર્તતે એવેતિ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદક-
સમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાઽનિરૂપિતપ્રતિયોગિતા-
નિરૂપકાભાવવિધયા કાલિકેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન
મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટસ્તદભાવો ધર્તુ ન શક્યતે, તતઃ
કથં તમાદાયાઽવ્યાપ્તિશઙ્કાવકાશઃ ?

કિન્તુ પ્રકૃતે સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતા-
વિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાઽનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકાભાવવિધયા કાલિકેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ
સમવાયેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ સમવાયેન

આ રીતે,

પર્વતઃ કાલિકેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ,

સમવાયેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ,

કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ,

યઃ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વાન્, ધૂમાન્ - આ સ્થલભાં

કાલિકથી પ્રમેયવિશિષ્ટ હોતે છતે,

સમવાયથી પ્રમેયવિશિષ્ટ હોતે છતે,

સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે,

જે સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેનો અભાવ લઈ નહીં શકાય.

વિ
ન
મ્રા

❧ લક્ષણસમન્વાયક અભાવની વિચારણા ❧

લક્ષણસમન્વાય માટે કાલિકથી પ્રમેયવિશિષ્ટ હોતે છતે,

સમવાયથી પ્રમેયવિશિષ્ટ હોતે છતે,

કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે,

જે સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેનો અભાવ લેવો પડે. આ અભાવ અને પૂર્વોક્ત
અભાવ સમાન જ છે. ફક્ત એક જ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનો ફરક છે. પૂર્વેના અભાવમાં
ચાર પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં તૃતીયા પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-

વહ્નિત્વવિશિષ્ટસ્તદભાવઃ એવ ધર્તુ શક્યતે । યતઃ તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાયાં સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાઽનિરૂપિતત્વં વર્તતે, તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપિકા યા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા યા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા, યા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા, યા ચ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા તાસાં સર્વાસાં સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટત્વાત્ ।

મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા હતી. જ્યારે આ અભાવમાં કાલિકસંબંધ-અવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા છે. મુખ્ય તફાવત એ પડશે કે -

સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી (૧) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા, (૨) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા, (૩) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા, (૪) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા-આ ચારમાંથી કોઈ એક સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી પણ વિશિષ્ટ નથી થતી.

જ્યારે, કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે. તે આ પ્રમાણે -

પ્રથમ સંબંધ છે - સ્વવ્યાપકત્વ.

કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ કાલિક છે અને તેનું અધિકરણ માત્ર મહાનસીયત્વ જ છે. તે જ રીતે કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા માત્ર કાલિકસંબંધથી જ અવચ્છિન્ન છે. તેનું અધિકરણ પણ માત્ર મહાનસીયત્વ જ છે.

તેથી, જ્યાં જ્યાં કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા ત્યાં ત્યાં કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા - આ પ્રમાણે સુપેરે કહી શકાશે. ફલતઃ કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણીભૂત મહાન-

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મ્રા

તદ્યથા - યા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સા કાલિકસમ્બન્ધા-
વચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતયા સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેન વિશિષ્ટા ભવતિ, સ્વાવચ્છેદક-
સમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેન વિશિષ્ટા ન ભવતીતિ સા પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સ્વવ્યાપકત્વ
-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા-
વિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા ધર્તુ ન શક્યતે, એવં કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતા-
વચ્છેદકતયાઽપિ સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેનૈવ સા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-વચ્છેદકતા
વિશિષ્ટા ભવતિ, સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેન વિશિષ્ટા ન ભવતીતિ સ્વવ્યાપકત્વ-
સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતા-
વચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ન
ગૃહ્યતે । કિન્તુ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતયા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-

સીયત્વ સિવાય અન્યત્ર ક્યાંય પણ ન રહેતી હોવાથી કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાન-
સીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાની વ્યાપકતા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહી જશે. માટે, સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન
-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ
-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

દ્વિતીય સંબંધ છે - સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ.

કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ કાલિક
છે. તથા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ કાલિક-
સંબંધથી જ અવચ્છિન્ન છે. આ રીતે, કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતા-
અવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વસંબંધથી
કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન
-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

ફલિતાર્થ :- સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી કાલિકસંબંધ-
અવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વ-
નિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

આ નવા અભાવનું સરવૈયું પણ જોઈ લઈએ -

या समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तथा तु स्वव्यापकत्वसम्बन्धेनाऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकता विशिष्टा न भवतीति स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धा-वच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते ।

य कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते ।
 शो या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तथा स्वव्यापकत्वसम्बन्धेनाऽपि
 ल स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठ-
 ता प्रतियोगितावच्छेदकता विशिष्टा न भवतीति स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभय-
 सम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिक-
 सम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं नैव शक्यते इति स्पष्टमेव ।

तथा च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वव्यापकत्व-
स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता-
विशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकता-
विधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया च
अग्रहणेऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया
ग्रहणात् स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा-
वच्छेदकताविधया एव कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते ।

या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता सा स्वव्यापकत्वसम्बन्धेनाऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता-

✱ નૂતન અભાવની પ્ર.અ.ના વૈશિષ્ટ્ય-અવૈશિષ્ટ્યની વિચારણા ✱

વિશેષણથી	વિશેષ્ય	સ્વવ્યા- પકત્વ થી વિ. છે કે નહીં ?	સ્વઅવ. થી વિશિષ્ટ છે કે નહીં ?	અંતિમ પરિણામ
(૧) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન- પ્રમેયનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી	કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન- પ્રમેયનિષ્ઠ- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા	✓	✓	✓
(૨) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન- પ્રમેયનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી	”	✓	✗	✗
(૩) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન- મહાનસીયત્વનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી	”	✓	✓	✓
(૪) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન- વહ્નિત્વનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી	”	✓	✗	✗
(૫) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન- પ્રમેયનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી	સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન- પ્રમેયનિષ્ઠ- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા	✓	✗	✗
(૬) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન- પ્રમેયનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી	”	✓	✓	✓
(૭) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન- મહાનસીયત્વનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી	”	✓	✗	✗

વિ
ન
મ્

વિ
ન
મ્

(૮) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન- વક્તિત્વનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી	સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન- પ્રમેયનિષ્ઠ- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા	✓	✓	✓
(૯) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન- પ્રમેયનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી	કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન- મહાનસીયત્વનિષ્ઠ- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા	×	✓	×
(૧૦) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન- પ્રમેયનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી	”	×	×	×
(૧૧) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન- મહાનસીયત્વનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી	”	✓	✓	✓
(૧૨) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન- વક્તિત્વનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી	”	×	×	×
(૧૩) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન- પ્રમેયનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી	સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન- વક્તિત્વનિષ્ઠ- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા	×	×	×
(૧૪) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન- પ્રમેયનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી	”	×	✓	×
(૧૫) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન- મહાનસીયત્વનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી	”	×	×	×
(૧૬) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન- વક્તિત્વનિષ્ઠ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી	”	✓	✓	✓

વિશિષ્ટા ન ભવતિ ઇતિ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધા-
વચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા-
વિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા ધર્તુ ન શક્યતે । યા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતા-
વચ્છેદકતા તયા સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠ-
પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા વિશિષ્ટા ભવતિ, કિન્તુ સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેન વિશિષ્ટા ન ભવતિ ઇતિ
સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતા-
વચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા
ધર્તુ ન શક્યતે । યા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા તયા
સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેનાઽપિ સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેનાઽપિ ચ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-
વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા વિશિષ્ટા ન ભવતિ ઇતિ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવ-
ચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા કાલિકસમ્બ-

ય
શો
લ
તા

❖ નૂતન અભાવની તમામ પ્ર.અ. સા.અ.થી વિશિષ્ટ ❖

આ રીતે, આપણે જે અભાવ લીધો છે તે કાલિકથી પ્રમેયવિશિષ્ટ હોતે છતે,
સમવાયથી પ્રમેયવિશિષ્ટ હોતે છતે, કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે સમવાયથી
વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેના અભાવની પ્રતિયોગિતાનિરૂપક

- (૧) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા,
- (૨) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા,
- (૩) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા,
- (૪) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા

વિ
ન

આ ચારે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઓ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-
ઉભયસંબંધથી

પ્રા

- (૧) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા,
- (૨) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા,
- (૩) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા અને
- (૪) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા -

આ ચાર સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાંથી કોઈ એકાદ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી તો વિશિષ્ટ

ન્યાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા ધર્તુ ન શક્યતે । યા
સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા તયા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વ-
નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેનાઽપિ સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેનાઽપિ
ચ શો ચ વિશિષ્ટા વર્તતે ઇતિ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધા-
લ વચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વ-
તા નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ધર્તુ શક્યતે । તથા ચ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વો-
ભયસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ કાલિકસમ્બન્ધા-
વચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠ-
થાય જ છે.

(૧) સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-
પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા (૧) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતા-
અવચ્છેદકતાથી અને (૨) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી
વિશિષ્ટ ન થવા છતાં પણ (૧) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી
અને (૨) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ
જવાને કારણે સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી કાલિકસંબંધ-
અવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ જ કહેવાય.
વિ વિશિષ્ટભિન્ન નહીં.

ન (૨) સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સમવાયસંબંધ-
અવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા (૧) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ
પ્રા -સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી અને (૨) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતા-
અવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ ન થવા છતાં પણ (૧) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ
-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી અને (૨) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતા-
અવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ હોવાથી સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી
સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી
વિશિષ્ટ જ કહેવાય, વિશિષ્ટભિન્ન નહીં.

(૩) તેવી જ રીતે, સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી
કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા (૧) કાલિકસંબંધ-

સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતા-વચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા ચ અગ્રાહ્યત્વેઽપિ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતા-વચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા ગ્રાહ્યત્વાત્ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભય-સમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયો-ગિતાવચ્છેદકતા ગૃહ્યતે ।

ય
શો
લ
તા

તથા ચ કાલિકેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન

અવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી, (૨) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી અને (૩) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ ન હોવા છતાં પણ (૧) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ હોવાથી સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભય-સંબંધથી કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ જ કહેવાય, વિશિષ્ટભિન્ન નહીં.

આ જ રીતે, (૪) સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સમવાય-સંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા (૧) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેય-નિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી, (૨) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી અને (૩) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ ન હોવા છતાં પણ (૧) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી તો વિશિષ્ટ હોવાથી સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સમવાયસંબંધ-અવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ જ કહેવાય, વિશિષ્ટભિન્ન નહીં.

વિ
ન
શ્રી

આ રીતે, ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપક

- (૧) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા,
- (૨) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા,
- (૩) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા,
- (૪) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા -

આ ચારે ય પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઓ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ જ હોવાથી વિશિષ્ટભિન્ન ન હોવાથી ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવ-ચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિત થઈ જશે.

ય
શો
લ
તા

મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટસ્તદભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપિકા
યા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા, યા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રમેયનિષ્ઠ-
પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા, યા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા, યા
ચ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા તાસાં સર્વાસાં સ્વવ્યાપકત્વ-
સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા ગ્રાહ્ય-
ત્વાત્, એતત્પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાચતુષ્ટયાતિરિક્તાવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વસ્ય તાદૃશાભાવીયપ્રતિ-
યોગિતાયામસત્ત્વાચ્ચ તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાયાં સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભય-
સમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વં સ્યાદેવ ।

❖ નૂતન અભાવને લઈને લક્ષણસમન્વય ❖

આ અભાવીયપ્રતિયોગિતા

(૧) સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુ-
યોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિ-
યોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક પ્રમેય-મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વાદિગત-
બહુત્વરૂપમાં વૃત્તિ તો છે જ. તથા

(૨) સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા-
વિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિત પણ થઈ ગઈ.

વિ
ળ
પ્રા

માટે,

પર્વતઃ કાલિકેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ,

સમવાયેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ,

કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ,

સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ યઃ તદ્વાન્, ધૂમાત્ - આ સ્થલમાં

કાલિકથી પ્રમેયવિશિષ્ટ હોતે છતે,

સમવાયથી પ્રમેયવિશિષ્ટ હોતે છતે,

કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે

સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેનો અભાવ લઈ શકાશે. કારણ કે આ અભાવીય-
પ્રતિયોગિતા

(૧) સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુ-

તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ પર્યાપ્તિસમ્બન્ધેન અધિકરણવિધયા પ્રમેય-મહાન-સીયત્વ-વહ્નિત્વાદેરેવ પ્રાપ્તેઃ તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-નિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપવિધયા પ્રમેય-મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વાદિગતબહુત્વમેવ લભ્યતે, સાધ્યતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપવિધયાઽપિ પ્રમેય-મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વાદિગતબહુત્વમેવ પ્રાપ્યતે इति તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાયાં સ્વાવચ્છેદકતા-ત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાત્વેતર-ધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વં વર્તતે એવેતિ સ્વાવચ્છેદકતા-ત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાત્વે-તરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપે વર્તમાના, સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છે-દકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાઽનિરૂપિતા ચ યા પ્રતિયોગિતા તન્નિરૂપકાભાવવિધયા કાલિકેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટસ્તદભાવઃ ધર્તું શક્યતે ।

ય
શો
લ
તા

યોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-નિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક પ્રમેય-મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વાદિગતબહુત્વમાં વૃત્તિ છે તથા

(૨) સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદ-કતાવિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિત પણ છે. તમારા લક્ષણ મુજબ જે અભાવીયપ્રતિયોગિતા

(૧) સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયો-ગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-નિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપમાં વૃત્તિ હોય તથા

વિ
બ
મ્રા

(૨) સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા-વિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિત હોય તે અભાવ લઈ શકાય છે.

પ્રસ્તુતઅભાવનો પ્રતિયોગી કેવલ મહાનસીયવહ્નિ નથી. કિંતુ દુનિયાના બધાં વહ્નિ છે. માટે, તેનો અભાવ પર્વત ઉપર ન મળે. કિંતુ જલદ્રુદમાં મળે. ધૂમ ત્યાં અવૃત્તિ હોવાથી લક્ષણસમન્વય થઈ જશે. અવ્યાપ્તિ નહીં આવે.

આ રીતે,

સર્વેઽપિ વહ્નયઃ કાલિકેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટાઃ ભવન્તીતિ યત્ર વહ્નિઃ ભવેત્, તત્ર તાદૃશોઽભાવઃ ધર્તુ ન શક્યતે, અર્થાત્ કાલિકેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવાધિકરણવિધયા પર્વતઃ નૈવ પ્રાપ્યતે, કિન્તુ જલહ્રદાદિકં લભ્યતે, ધૂમહેતુસ્તત્રાઽવૃત્તિરેવેતિ લક્ષણસમન્વયાન્નાસ્ત્યેવાઽવ્યાપ્તિઃ । ઇત્યજ્ચ સ્વસામાનાધિકરણ્યસ્થાને સ્વવ્યાપકત્વપ્રવેશમાત્રેણૈવાઽવ્યાપ્તિનિરાસઃ સમ્ભવતીતિ સ્પષ્ટમેવ ।

ય શો લ તા
 એવં પૂર્વ યા ‘પર્વતઃ સમવાયેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન યઃ વહ્નિત્વવિશિષ્ટસ્તદ્વાન્ ધૂમાદ્’ - ઇત્યત્ર કાલિકેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદભાવમાદાયાઽવ્યાપ્તિઃ પ્રદર્શિતા સાઽપિ એતલ્લક્ષણાનુસારેણ ન સમ્ભવતિ । તથા હિ -

તાદૃશાભાવઃ તદૈવ ધર્તુ શક્યતે યદા તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાયાં સ્વાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્મા-
 નવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્મા-
 નવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વં સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધા-
 વચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાઽનિરૂપિતત્વજ્ચ સ્યાતામ્ ।
 તત્ર પૂર્વોક્તરીત્યા સાધ્યતાવચ્છેદકતાયાઃ પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાશ્ચ પર્યાપ્તિસમ્બન્ધેન અધિકરણ-
 વિધયા પ્રમેય-મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વાદેરેવ પ્રાપ્તેઃ સાધ્યતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયો-
 ગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપવિધયા તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્મા-

વિ
 (૧) સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયો-
 ગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયો-
 ગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપમાં વૃત્તિ -

જ
 મ્રા
 (૨) સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા-
 વિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ - આ પ્રમાણે જો
 લક્ષણ બનાવવામાં આવે તો અવ્યાપ્તિ વગેરેનો લેશ પણ અવકાશ નથી. આ લક્ષણમાં
 સ્વવ્યાપકત્વનો પ્રવેશ કર્યો છે, સ્વસામાનાધિકરણને છોડી દીધું છે. બોલો ! આ લક્ષણ
 તો નિર્દોષ ને ! કે હવે દૂધમાંથી પોરા કાઢવા છે ?

नवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च प्रमेय-महानसीयत्व-वह्नित्वादि-गतबहुत्वमेव लभ्यते इति तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं वर्तते एव ।

अतः स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं वर्तते न वा ? तच्चिन्तनीयम् । तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता या समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता या च समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता ताः सर्वाः अपि यदि स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टाः, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टाः, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टाः वा भवेयुः तदा तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं भवेत् ।

तत्र या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता सा स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति, किन्तु स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन विशिष्टा नैव भवति, यत्र यत्र समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता वर्तते तत्र तत्र कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताया अवश्य-म्भावात् कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वसत्त्वेऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वाऽसत्त्वात् । तथा च स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते ।

या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तथा तु कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वव्यापकत्वसम्बन्धेनाऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि च विशिष्टा वर्तते, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता-

य निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्व-
शो सत्त्वेऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छि-
ल न्नत्वस्य कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां विरहादिति स्वव्यापकत्व-
ता स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता-
विशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता नैव धर्तुं
शक्यते ।

ततश्च स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्न-
प्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठ-
साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छे-
दकतायाः अग्राह्यत्वेऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेद-
कताविधया ग्राह्यत्वात् कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वव्यापकत्व-स्वा-
वच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया धर्तुं शक्यते ।

या समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता सा स्वावच्छेदकसम्बन्धा-
वच्छिन्नत्वसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति, किन्तु
स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन विशिष्टा नैव भवति, समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियो-

यशो लता

ततश्च समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वव्यापकत्व

य
शो
ल
ता

य
शो
ल
ता

य
शो
ल
ता

य
शो
ल
ता

वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वव्यापकत्वसम्बन्धेनाऽपि, स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-
सम्बन्धेनाऽपि च विशिष्टा भवति, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणे
समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अवश्यं वृत्तितया समवायसम्बन्धा-
वच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वस्य समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियो-
गितावच्छेदकतायां सत्त्वात् समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवाय-
सम्बन्धावच्छिन्नत्वस्याऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वाच्चेति
स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-
साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगिता-
वच्छेदकता धर्तुं शक्यते । ततश्च समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः
स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यता-
वच्छेदकताऽविशिष्टत्वेऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽविशिष्ट-
त्वेऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् स्वव्यापकत्व-स्वावच्छे- य
दकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया एव समवाय- शो
सम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते । ल
ता

इत्थञ्च कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः
समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तदभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठ-
प्रतियोगितावच्छेदकता सा स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यता-
वच्छेदकताविशिष्टा भवति, या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता साऽपि
साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति, किन्तु या समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगिता-
वच्छेदकता सा स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा-
वच्छेदकताविधया नैव गृह्यते इति तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धा-
वच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि भवेत् । तथा
च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यता-
वच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं नैव भवेत् । अतः स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मान-
वच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मान-
वच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धा-
वच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता

तन्निरूपकाभावविधया कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तदभावः धर्तुं न शक्यते, ततः कथं तमादाय अव्याप्त्या-शङ्काऽपि ?

किन्तु प्रकृते समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तदभावः एव धर्तव्यः । तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः प्रकृतसाध्यतावच्छेदकतायाश्च पर्याप्तिसम्बन्धेनाधिकरणविधया प्रमेय-महानसीयत्व-वह्नित्वादेरेव प्राप्तेः साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च प्रमेय-महानसीयत्व-वह्नित्वादिगतबहुत्वस्यैव प्राप्तेः तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यता-वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं तु वर्तते य एव ।

शो
ल
ता

तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिकाः तिस्रः अवच्छेदकताः लभ्यन्ते - (१) समवायसम्बन्धा-वच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता, (२) कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियो-गितावच्छेदकता, (३) समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता च । तत्र या समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता सा स्वव्यापकत्वसम्बन्धेनाऽपि स्वावच्छे-दकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि च समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता-विशिष्टा भवति, समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणे समवायसम्बन्धावच्छिन्न-प्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः वर्तमानत्वात्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियो-गितावच्छेदकतायाः समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्ब-न्धेनावच्छिन्नत्वाच्च । तथा च स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवाय-सम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेय-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता गृह्यते ।

या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तथा स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता विशिष्टा भवति, स्वावच्छेदकसम्बन्धा-वच्छिन्नत्वसम्बन्धेन विशिष्टा न भवति, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता-

धिकरणे समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अवश्यं वर्तमानत्वेऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदककालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायामसत्त्वादिति स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदक-सम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा-वच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता न प्राप्यते ।

या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तया समवायसम्बन्धावच्छिन्न-प्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन विशिष्टा भवति, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणे समवायसम्बन्धावच्छिन्न-प्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अवश्यं वृत्तित्वात्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतायां समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवाय-सम्बन्धावच्छिन्नत्वसत्त्वाच्च ।

अतः समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदक-सम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा-वच्छेदकताविधया धर्तुं शक्यते ।

इत्थञ्च समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदक-सम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽ-विशिष्टत्वेऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकत्वेन समवायसम्बन्धावच्छिन्न-वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकत्वेन च विशिष्टत्वात् समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकता स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा एव कथ्यते, न तु अविशिष्टा ।

अथ कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकता-विशिष्टा भवति न वा ? तच्चिन्तनावसरः । तत्र कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकता स्वव्यापकत्वसम्बन्धेनाऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि च समवायसम्ब-न्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतया विशिष्टा न भवति, समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठ-साध्यतावच्छेदकतायाः महानसीयत्वातिरिक्तेषु वह्नित्वादिप्रमेयेषु अपि वर्तमानतया तत्र च कालिक-

य
शो
ल
ता

या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तथा तु कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वव्यापकत्वसम्बन्धेनाऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि च विशिष्टा न भवति, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणे कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः वृत्तित्वस्याऽपि असम्भवेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वस्याऽसम्भवात्, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रति-

योगितावच्छेदकतायां कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्यैव सत्त्वेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वविरहेण च समवायसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्यापि असम्भवाच्च । तथा च स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते ।

इत्थञ्च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वेऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वेऽपि च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा एव कथ्यते ।

अथ या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता सा समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतया स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन विशिष्टा न भवति, स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन विशिष्टा भवति, समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणेषु वस्तित्वातिरिक्तमहानसीयत्वादिप्रमेयेषु समवायसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अवर्तमानत्वेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वस्य समवायसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायामसत्त्वेऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य समवायसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वादिति स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते ।

या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तया तु स्वव्यापकत्वसम्बन्धेनाऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि च समवायसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता विशिष्टा न भवति, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताधिकरणवस्तित्वभिन्नमहानसीयत्वेऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यता-

य
शो
ल
ता

ततश्च समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतया च अविशिष्टत्वेऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतया विशिष्टत्वात् स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते ।

इत्थञ्च समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तदभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकता, या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता, या च समवाय-

सम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तासां सर्वासामपि स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया ग्राह्यत्वात्, एतत्त्रितयावच्छेदकतातिरिक्तावच्छेदकतानिरूपितत्वस्य तादृशाभावीयप्रतियोगितायामसत्त्वाच्च स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं तादृशाभावीयप्रतियोगितायां भवेदेवेति तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य च सत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्ट-स्तदभावः धर्तुं शक्यते ।

य
शो
ल
ता

सर्वेऽपि वह्नयः समवायेन प्रमेयविशिष्टाः, कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टाः समवायेन वह्नित्वविशिष्टाश्च भवन्त्येव, अतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तदभावाधिकरणविधया जलहृदादिकमेव लभ्यते । तत्र च धूमहेतुरवृत्तिरिति लक्षणसमन्वयः सुतरां सम्भवति । तथा च 'पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वान्, धूमाद्'- इत्यत्र अव्याप्तिः न सम्भवति ।

एवं 'पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वान्, धूमाद्' - इत्यत्र कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तदभावमादायाऽप्यव्याप्तिः न सम्भवति स्वव्यापकत्वप्रवेशे । तद्यथा - प्रकृतलक्षणानुसारेण तादृशाभावग्रहणं तदैव सम्भवति यदा स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन

तादृशाभावीयप्रतियोगिता साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनु-
योगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना भवेत्, तादृशाभावीयप्रतियोगितायाञ्च स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदक-
सम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं भवेत् ।

तत्र पूर्वोक्तरीत्या साध्यतावच्छेदकतायाः तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाश्च प्रमेय-
महानसीयत्व-वह्नित्वेषु एव पर्याप्ततया साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रति-
योगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च प्रमेय-महानसीयत्व-वह्नित्वगतबहुत्वस्यैव
प्राप्तेः तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-
नुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-
नुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं वर्तते एव ।

य अधुना तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन
शो साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं वर्तते न वा ? तच्चिन्तनावसरः । तत्र
ल तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिकाः तिस्रः एवाऽवच्छेदकताः - (१) कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-
ता प्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता, (२) समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता,
(३) समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता च । तत्र या कालिकसम्बन्धा-
वच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता सा समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतया
स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन विशिष्टा भवति, स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन नैव, समवाय-
सम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणे कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगिता-
वच्छेदकतायाः अवश्यं वर्तमानतया समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वस्य
कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वेऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेय-
निष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य कालिकसम्बन्धेनैवाऽवच्छिन्नायां
प्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायामसत्त्वात् । ततश्च स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्न-
त्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया
कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते ।

या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तया कालिकसम्बन्धाव-

या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तयाऽपि स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदक-सम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता विशिष्टा भवति, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणे कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-प्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अवश्यं वृत्तितया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यता-वच्छेदकताव्यापकत्वस्य कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वात्, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदककालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य कालिक-सम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वाच्च । तथा च स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदक-सम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा-वच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते । ततश्च स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रति-योगितावच्छेदकतायाः समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वेऽपि कालिक-सम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात्, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्व-निष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वाच्च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा एव कथ्यते ।

या समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्त्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता सा स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा न भवति, स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-

सम्बन्धेन विशिष्टा भवति, समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवाय-
सम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वेऽपि
समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताऽनधिकरणेषु अपि वह्नित्वादि-
प्रमेयेषु समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायाः वृत्तितया समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेय-
निष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वस्य समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छे-
दकतायामसत्त्वात् । ततश्च स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धा-
वच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-
निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते ।

या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तया समवायसम्बन्धावच्छिन्न-
महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन विशिष्टा भवति, स्वावच्छेदक-
सम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन विशिष्टा न भवति, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यता-
वच्छेदकताधिकरणे महानसीयत्वे समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः
अवश्यंवृत्तितया समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां कालिकसम्बन्धा-
वच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वसत्त्वेऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-
निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदक-
कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्याऽसत्त्वात् । तथा च स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभय-
सम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया
-समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते ।

या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तया तु स्वव्यापकत्वसम्बन्धेनाऽपि
स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि च समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियो-
गितावच्छेदकता विशिष्टा न भवेत्, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधि-
करणे वह्नित्वे समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अवृत्तितया
समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्व-
निष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वस्याऽसत्त्वात्, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता-
वच्छेदककालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य समवायसम्बन्धेनैवाऽवच्छिन्नायां महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगिता-

वच्छेदकतायामसत्त्वाच्चेति स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिक-सम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं नैव शक्यते ।

ततश्च समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यता-वच्छेदकत्वेनापि अविशिष्टत्वात्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकत्वेनाऽपि अविशिष्टत्वात्, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकत्वेनाऽपि अविशिष्टत्वाच्च स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया धर्तुं न शक्यते ।

अथ या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता सा स्वावच्छेदकसम्बन्धा-वच्छिन्नत्वसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति, स्वव्या-पकत्वसम्बन्धेन विशिष्टा न भवति, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वसत्त्वेऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायाः समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानधिकरणमहानसीयत्वादिप्रमेयेषु अपि वर्तमानतया समवायसम्बन्धावच्छिन्न-प्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वस्य समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छे-दकतायामसत्त्वात् । तथा च स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्ब-न्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्व-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते ।

या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तया समवायसम्बन्धावच्छिन्न-वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वव्यापकत्वसम्बन्धेनाऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-सम्बन्धेनाऽपि च विशिष्टा न भवति, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता-नधिकरणे महानसीयत्वे एव कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायाः वर्तमानतया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वस्य समवायसम्ब-न्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायामसम्भवात्, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-

निष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदककालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य समवायसम्बन्धेनैवाऽवच्छिन्नायां समवाय-
सम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायामसम्भवाच्चेति स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदक-
सम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशि-
ष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते ।

या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तया समवायसम्बन्धावच्छिन्न-
वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन विशिष्टा भवति, स्वावच्छेदकसम्बन्धा-
वच्छिन्नत्वसम्बन्धेन विशिष्टा न भवति, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता-
धिकरणे समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अवश्यं वृत्तितया समवायसम्ब-
न्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यता-
वच्छेदकताव्यापकत्वसम्भवेऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदक-
कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य समवायसम्बन्धेनैवाऽवच्छिन्नायां वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता-
यामसत्त्वादिति स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-
वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-
प्रतियोगितावच्छेदकता नैव धर्तुं शक्यते ।

ततश्च समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदक-
सम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वात्,
कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वात्, कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-
वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वाच्च स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभय-
सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-
प्रतियोगितावच्छेदकता कथं धर्तुं शक्यते ? तथा च कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन
महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तदभावीयप्रतियोगितानिरूपका-
वच्छेदकतात्रितयेषु कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता एव स्वव्यापकत्व-
स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति, समवायसम्बन्धा-
वच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगिता-
वच्छेदकता च साध्यतावच्छेदकताविशिष्टे न भवतः इति तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वव्यापकत्व

-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि भवति, साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि च भवति ।

ततश्च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वसत्त्वेऽपि स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभय-सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्याऽसत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वेतर-धर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतर-धर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदक-सम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्व-विशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तदभावः धर्तुं न शक्यते ।

किन्तु समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाव आदातव्यः । तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकता-याश्च प्रमेय-महानसीयत्व-वह्नित्वेषु एव पर्याप्ततया साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च प्रमेय-महानसीयत्व-वह्नित्वगतबहुत्व-स्यैव प्राप्तेः तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं वर्तते ।

तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिकाः तिस्रः एवावच्छेदकताः - (१) समवायसम्बन्धावच्छिन्न-प्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता, (२) कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छे-दकता, (३) कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता च । तत्र समवायसम्ब-न्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतया स्वव्यापकत्व-सम्बन्धेनाऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि च विशिष्टा भवति, समवाय-सम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणे समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रति-

य
शो
ल
ता

य
शो
ल
ता

या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तथा समवायसम्बन्धावच्छिन्न-
प्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन विशिष्टा भवति, स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छि-
न्नत्वसम्बन्धेन विशिष्टा न भवति, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणे
वह्नित्वे समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अवश्यं वृत्तितया कालिक-
सम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वस्य समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रति-
योगितावच्छेदकतायां सत्त्वेऽपि समवायसम्बन्धेनैवाऽवच्छिन्नायां प्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदक-
तायां कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदककालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-
विरहादिति स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-
वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठ-
प्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते ।

इत्थञ्च स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्व-निष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया वा समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियो-गितावच्छेदकताया अग्राह्यत्वेऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छे-दकताविधया ग्राह्यत्वात् स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्ब-न्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा एव कथ्यते ।

अथ या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता सा स्वव्यापकत्व-सम्बन्धेनाऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि च समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठ-साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा न भवति, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छे-दकतानधिकरणेऽपि वस्तित्वादिप्रमेयेषु समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायाः वर्तमानतया समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वस्य कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायामसत्त्वात्, कालिकसम्बन्धेनैवाऽवच्छिन्नायां महानसीयत्व-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवाय-सम्बन्धावच्छिन्नत्वस्याऽसत्त्वाच्चेति स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवाय-सम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहा-नसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते इति स्पष्टमेव ।

या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तया स्वव्यापकत्वसम्बन्धेनाऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियो-गितावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणे कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताया अवश्यं वृत्तितया कालिकसम्बन्धा-वच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वस्य कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वात्, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छे-दकतावच्छेदककालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकतायां सत्त्वाच्चेति स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्ब-न्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-

च्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-
प्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं नैव शक्यते ।

या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तया स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन
कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता विशिष्टा न भवति, स्वावच्छेदकसम्बन्धा-
वच्छिन्नत्वसम्बन्धेन विशिष्टा भवति, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताऽ-
नधिकरणे महानसीयत्वे एव कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायाः
वर्तमानतया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वस्य कालिकसम्बन्धा-
वच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायामसत्त्वेऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठ-
साध्यतावच्छेदकतावच्छेदककालिकसम्बन्धेनावच्छिन्नत्वस्य कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-
प्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वादिति स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन
कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिक-
सम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते ।

या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तया स्वव्यापकत्वसम्बन्धेनाऽपि
स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगिता-
वच्छेदकता विशिष्टा भवति, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणे
कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अवश्यं वृत्तितया कालिकसम्ब-
न्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वस्य कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रति-
योगितावच्छेदकतायां सत्त्वात्, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदक-
कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वा-
च्चेति स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्व-
निष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियो-
गितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते ।

इत्थञ्च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वव्यापकत्व-स्वाव-
च्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता-
विशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा-

वच्छेदकताविधया अग्राह्यत्वेऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा-
वच्छेदकताविधया ग्राह्यत्वात् कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वव्या-
पकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा एव कथ्यते, न
तु अविशिष्टा ।

तथा च समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति, कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः
कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभावीयप्रतियोगितानिरूपिकाः याः तिस्रः अवच्छेदकताः तासां सर्वा-
सामपि स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात्,
एतदवच्छेदकतात्रितयातिरिक्तावच्छेदकतानिरूपितत्वस्य तादृशाभावीयप्रतियोगितायाम् असत्त्वाच्च
स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेद-
कताऽनिरूपितत्वं तादृशाभावीयप्रतियोगितायां भवेदेव । ततश्च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां
स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यता-
वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य स्वव्यापकत्व-
स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य
च सत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन
साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना
स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छे-
दकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति
कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तदभावो धर्तुं शक्यते ।
विश्वे च सर्वेऽपि वह्नयः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे
सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टाः सन्त्येवेति यत्र वह्निः स्यात् तत्र समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे
सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन यः वह्नित्वविशिष्टः तदभावः नैव
सम्भवति, किन्तु यत्र वह्न्यभावः स्यात्तत्रैव तादृशाभावः स्यात् । वह्न्यभावाधिकरणे च धूमः
नैव स्यादिति समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः
कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभावाधिकरणे धूमो नैव वर्तते, ततः लक्षणसमन्वयान्नास्त्येवाऽव्याप्तिः ।

यथा च 'पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति

यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वान् धूमाद्' - इत्यत्र स्वसामानाधिकरण्यघटितपूर्वलक्षणे कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्व-विशिष्टस्तदभावमादाय अव्याप्तिः, सामानाधिकरण्यस्थाने व्यापकत्वं निवेश्य उक्तलक्षणाङ्गीकारे तन्निवारणम्, समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभावमादाय लक्षणसमन्वयश्चेत्यादिकम् उपदर्शितम्, तथैव (१) 'पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्व-विशिष्टः तद्वान्, धूमाद्' - इत्यत्रैव कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्व-विशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तदभावमादायाऽपि अव्याप्तिः, तन्निवारणम्, पूर्वोक्ताभावमादाय लक्षणसमन्वयः - इत्यादिकम्, (२) पूर्वोक्तस्थले एव समवायेन प्रमेय-विशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभाव-मादायाऽव्याप्तिः, तन्निवारणं पूर्वोक्ताभावमादाय लक्षणसमन्वयश्चेत्यादिकम्... स्वयं विभावनीयम्, अतिविस्तरभयान्नोच्यते इहेति ।

अथ स्वसामानाधिकरण्यनिवेशे पूर्वं 'पर्वतः समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तद्वान्, धूमाद्' - इत्यत्र कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टः तदभावमादायाऽपि या अव्याप्तिः दर्शिता सा स्वव्यापकत्वघटितप्रकृतलक्षणा-नुसारेण न सम्भवति, यतः प्रकृतलक्षणानुसारेण तदैव तादृशाभावः धर्तुं शक्यते यदा तादृशाभावीय-प्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्व-सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूप-वृत्तित्वं स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा-न्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं च स्याताम् । तत्र पूर्वोक्तरीत्या साध्यतावच्छेदकतायाः तादृशाभावीय-प्रतियोगितावच्छेदकतायाश्च प्रमेय-महानसीयत्वेषु एव पर्याप्ततया साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मा-नवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया तादृशाभावीयप्रतियोगिताव-च्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च प्रमेय-महा-नसीयत्वादिगतबहुत्वस्यैव प्राप्तेः तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं वर्तते एवेति तादृशाभावीयप्रतियोगितायां

स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽ-
निरूपितत्वं वर्तते न वा ? तच्चिन्तनीयम् ।

तत्र तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिके द्वे एव अवच्छेदकते - (१) कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-
प्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता, (२) समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छे-
दकता च, या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता सा स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन
समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति, स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-
सम्बन्धेन नैव, तादृशकालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः समवायसम्बन्धा-
वच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणे अवश्यं वृत्तितया समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठ-
साध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वस्य कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वेऽपि
समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य कालिक-
सम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाम् असत्त्वादिति स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धा-
वच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकता-
विधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते ।

या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तया कालिकसम्बन्धाव-
च्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वव्यापकत्वसम्बन्धेनाऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-
सम्बन्धेनाऽपि च विशिष्टा भवति, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधि-
करणे कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अवश्यं वृत्तितया कालिक-
सम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वस्य कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेय-
निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वात्, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता-
वच्छेदककालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां
सत्त्वाच्चेति स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-
महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेय-
निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते ।

ततश्च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वव्यापकत्व-स्वावच्छे-
दकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽविशिष्ट-

कताविशिष्टावच्छेदकताविधया धर्तुं न शक्यते ।

प्रकृते द्वे एव साध्यतावच्छेदकते - (१) समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता, (२) कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता च । समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तु स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टाऽपि न भवति, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टाऽपि न भवति, ततश्च स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता न प्राप्यते । तथा च कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टः तदभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता, या च समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तत्र कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा उच्यते, किन्तु या समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता सा स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा न भवति इति तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि भवेत्, साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि भवेत् ।

इत्थञ्च कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टस्तदभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वसत्त्वेऽपि स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वविरहात् स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टस्तदभावः धर्तुं न शक्यते

इति कथं तमादायाऽव्याप्तिसम्भवः ?

किन्तु प्रकृते समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टस्तदभावः ग्राह्यः, तादृशाभावीयप्रतियोगितायाः साध्यतावच्छेदकतायाश्च प्रमेय-महानसीयत्वादौ एव पर्याप्ततया साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च प्रमेय-महानसीयत्वादिगतबहुत्वस्यैव प्राप्तेः तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं वर्तते एव । अतोऽधुना स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं वर्तते न वा ? तच्चिन्तनावसरः । तत्र तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिके द्वे एव अवच्छेदकते - (१) समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता (२) कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता च ।

या समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता सा समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतया स्वव्यापकत्वसम्बन्धेनाऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि च विशिष्टा भवति, समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणे समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अवश्यं वृत्तितया समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वस्य समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वात्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वाच्चेति स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते ।

या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तया समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन विशिष्टा भवति, स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन विशिष्टा न भवति, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणे समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अवश्यं वृत्तितया कालिक-

सम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वस्य समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वेऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता-वच्छेदककालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य समवायसम्बन्धेनैवाऽवच्छिन्नायां प्रमेयनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकतायामसत्त्वादिति स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्ब-न्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धाव-च्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं नैव शक्यते ।

ततश्च स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताया अग्राह्यत्वेऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा-वच्छेदकताविधया ग्राह्यत्वात् समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा एव कथ्यते ।

य
शो
ल
ता

या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता सा स्वव्यापकत्वसम्ब-न्धेनाऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि च समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यता-वच्छेदकताविशिष्टा न भवति, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता-नाधिकरणेषु अपि वह्नित्वादिप्रमेयेषु समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायाः वर्तमानतया समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वस्य कालिकसम्बन्धा-वच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायामसत्त्वात्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यता-वच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य कालिकसम्बन्धेनैवाऽवच्छिन्नायां प्रमेयनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतायामसत्त्वाच्चेति स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धा-वच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता न गृह्यते ।

या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तथा कालिकसम्बन्धाव-च्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वव्यापकत्वसम्बन्धेनाऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धा-वच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि च विशिष्टा भवति, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छे-दकताधिकरणे कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताया अवश्यं वृत्तितया

कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वस्य कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वात्, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदककालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वाच्चेति स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते ।

ततश्च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया अग्राह्यत्वेऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया ग्राह्यत्वात् स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया एव कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता गृह्यते ।

इत्थञ्च समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टस्तदभावीयप्रतियोगितानिरूपिकायाः समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाश्च स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात्, उक्तावच्छेदकताद्वितयातिरिक्ताऽवच्छेदकतानिरूपितत्वस्य तादृशाभावीयप्रतियोगितायामसत्त्वाच्च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं स्यादेवेति तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य च सत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या

પ્રતિયોગિતા તન્નિરૂપકાભાવવિધયા સમવાયેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન મહાનસીયત્વ-
વિશિષ્ટસ્તદભાવઃ ધર્તું શક્યતે ।

સર્વેઽપિ વહ્નયઃ સમવાયેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટાઃ સન્ત્યેવેતિ
યત્ર વહ્નિઃ વર્તતે તત્ર સમવાયેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટઃ
તદભાવઃ નૈવ સ્યાત્, વહ્નેરેવ તથાત્વાદિતિ વહ્ન્યભાવાધિકરણે એવ સમવાયેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે
સતિ યઃ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટસ્તદભાવઃ પ્રાપ્યતે, તાદૃશાભાવાધિકરણસ્ય વહ્ન્ય-
ભાવાધિકરણત્વાવશ્યમ્ભાવાત્ તત્ર ધૂમોઽપિ નૈવ સ્યાદિતિ સમવાયેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ
કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટસ્તદભાવાધિકરણે ધૂમહેતોરવૃત્તિતયા લક્ષણસમન્વયઃ સ્યાદેવ ઇતિ
નાસ્ત્યેવ કાચિદાપત્તિઃ ।

શો ઇત્યજ્ઞ સ્વસામાનાધિકરણ્યસ્થાને સ્વવ્યાપકત્વપ્રવેશમાત્રેણ ઉક્તસર્વાવ્યાપ્તિનિરાસઃ સમ્ભ-
લ વતીતિ નૈવ લક્ષણમસ્માકમસાધુ, પરિષ્કારેણાઽપાદિતદોષપરિહારાદિતિ સ્વીકર્તવ્યમેવ લક્ષણમેતદિતિ
તા આશંકાયામાહ - સામાનાધિકરણ્યમિત્યાદિ ।

અયમ્ભાવઃ - લક્ષણમેતત્ ત્યાજ્યમેવ । ઉક્તસ્થલેષુ અવ્યાપ્તિપરિહારેઽપિ ન સર્વથાઽ-
વ્યાપ્તિવિરહિતં તત્ । તદ્વથા - સ્વસામાનાધિકરણ્યસમ્બન્ધં વિહાય સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધમાદૃત્ય
“સ્વાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકત્વસમ્બન્ધેન
સાધ્યતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપે વર્તમાના
સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છે-
દકતાઽનિરૂપિતા ચ યા પ્રતિયોગિતા તન્નિરૂપકાભાવાધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિત્વાભાવઃ” - ઇત્યેવં
લક્ષણાભ્યુપગમેઽપિ ‘અયં (વહ્નિઃ) સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ’
- ઇત્યેતજ્ઞાનં વિષયિતાસમ્બન્ધેન સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ

•❖ વ્યાપકત્વઘટિત લક્ષણના ખંડન માટે ઉપક્રમ •❖

વિ મુખ્ય પૂર્વપક્ષ :- (સામા.) ભાગ્યશાળી ! ટક્કર સારી ઝીલી. પણ, જ્યારે આ
ન લક્ષણનો વિનાશ વિધાતાએ જ વિચારી રાખ્યો હોય ત્યારે આપણે કોણ એને બચાવનારા !
મ્રા આટલો પરિષ્કાર કરવા છતાં તમારા લક્ષણમાં અવ્યાપ્તિ આવવાની જ છે. અમે સ્થળ
બદલશું. પણ, અવ્યાપ્તિ નહીં આવે તેવું નહીં બને !

તદ્વત્, તજ્ઞાનત્વાત્ - इत्यत्र समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्याऽभावमादायाऽव्याप्तिः दुर्वारा ।

તથા હિ - यस्मिन् ज्ञाने यद् विषयं तत्तत्र विषयितासम्बन्धेन वर्तते इति 'अयं वह्निः'
- इत्येतज्ज्ञाने वह्नेः विषयतया विषयितासम्बन्धेन (= स्वनिष्ठविषयतानिरूपकविषयितासम्बन्धेन)
वह्निः तादृशज्ञाने वर्तते । 'अयं (वह्निः) समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्व-
विशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञाने समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्य

સૌ પ્રથમ એક વાતનો ખુલાસો કરી દઈએ કે તમે જે સાક્ષાત્-પરંપરાસાધારણ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધમાં અને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધમાં પણ લઈ જાઓ છો તે ન ચાલે. આ લક્ષણના શબ્દો તેવું નથી કહેતા. તમારે તે માટે નવો પરિષ્કાર કરવો પડે. હજુ સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધનો અને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધનો કોઈ પરિષ્કાર થયો નથી. માટે, તેને અનુલક્ષીને અમે અવ્યાપ્તિ દર્શાવીએ છીએ. તે પરિષ્કાર થશે ત્યારે શું કરવું ? તે પછી જોઈશું.

✽ વિષયિતાસંબંધથી ઘટિત સ્થલનું ગ્રહણ ✽

સ્થલ છે -

‘वह्निरयं समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे

सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः’ - इत्येतज्ज्ञानम्,

विषयतासम्बन्धेन समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति

यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् ।

આ સ્થલમાં વિષયિતાસંબંધથી, માત્ર સમવાયસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટનો અભાવ લઈને અવ્યાપ્તિ આવશે.

સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ દુનિયાના તમામ અનિત્ય વહ્નિ બને. જે વહ્નિના નિત્ય પરમાણુ છે તે તમામ માત્ર સમવાયથી જ વહ્નિત્વવિશિષ્ટ બને. જ્યાં જ્યાં ધૂમ હોય ત્યાં ત્યાં સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વ-વિશિષ્ટ હોય જ - આ પ્રમાણે જણાવ્યું હતું. પરંતુ, જે જ્ઞાનમાં માત્ર સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ જ વિષય બનતો હોય તે જ્ઞાનમાં કાલિક-સમવાયઉભયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ એવો અનિત્ય વહ્નિ વિષય બને જ - તેવો કોઈ નિયમ નથી. તે જ રીતે જે જ્ઞાનમાં માત્ર અનિત્ય વહ્નિ

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મ્રા

ય
શો
લ
તા

વિષયતયા તાદૃશં જ્ઞાનં વિષયિતાસમ્બન્ધેન સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વદ્ ભવતિ । તત્ર ચ તજ્ઞાનત્વહેતુરપિ વર્તતે એવેતિ સત્સ્થલમેતત્ । અત્ર ચેદમવધાતવ્યં યદુત - ‘અયં વહ્નિઃ’ - इत्येतज्ज्ञाने वह्निरेव विषयतयाऽवभासते इति तत्र वह्निरेव विषयितासम्बन्धेन वर्तमानः स्यात्, न तु महानसीयवह्निः, महानसीयवह्नित्वेनाऽ-विषयात् । तथैव ‘अयं समवायेन वह्नित्वविशिष्टत્વે सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः’ - इत्येतज्ज्ञाने समवायेन वह्नित्वविशिष्टत્વે सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः स एव विषयतया प्रतिभासते इति स एव तज्ज्ञाने वर्तमानः स्यात्, न तु केवलसमवायेन वह्नित्वविशिष्टः,

વિષય બનતો હોય તે જ્ઞાનમાં નિત્ય વહ્નિ વિષય બને જ તેવો નિયમ નથી. માટે, સમવાય-કાલિકઉભયસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટને વિષય બનાવનાર ઉક્ત જ્ઞાનમાં સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટનો વિષયિતાસંબંધથી અભાવ મળી જ જાય. આ જ્ઞાનમાં માત્ર સમવાય જ સંબંધ તરીકે જણાય છે.

ટૂંકમાં, પ્રસ્તુત સ્થલમાં

- સાધ્ય - સમવાય + કાલિક - ઉભયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ.
- સાધ્યતાઅવચ્છેદક સંબંધ - વિષયિતાસંબંધ.
- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સમવાય અને કાલિક.
- સાધ્યતાઅવચ્છેદક ધર્મ - વહ્નિત્વ.
- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ - વહ્નિત્વત્વ.

વિ
ન
બ્રા

વહ્નિત્વ શબ્દતઃ ઉલ્લિખ્યમાન હોવાથી વહ્નિત્વત્વને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક

ધર્મ બનવાનું સૌભાગ્ય સાંપડે છે. અભાવમાં

- પ્રતિયોગી - માત્ર સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ.
- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક સંબંધ - વિષયિતા.
- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક ધર્મ - વહ્નિત્વ.
- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સમવાય.
- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ - વહ્નિત્વત્વ.

આ અભાવ જો લેવો હોય તો તમારા પરિષ્કાર મુજબ અભિપ્રેતઅભાવીપ્રતિયોગિતા

(૧) સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુ-યોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-

કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ વા, તથાઽપ્રતિભાસાત્, ઉભયસમ્બન્ધેનૈવ વૈશિષ્ટ્યસ્યાવગાહનાત્, ઉભયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવૈશિષ્ટ્યતઃ અન્યતરસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવૈશિષ્ટ્યસ્ય વિલક્ષણત્વાદિતિ એકજ્ઞાને અન્યસ્ય પ્રતિભાસાઽયોગાદિતિ તાદૃશજ્ઞાને વિષયિતાસમ્બન્ધેન સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટસ્યાઽ-વર્તમાનત્વાત્ તદભાવઃ પ્રાપ્યતે । અયઞ્ચાભાવઃ પ્રકૃતલક્ષણાનુસારેણ ગૃહ્યતે ન વા ? તત્ત્વિન્તનીયમ્ -

ય
શો
લ
તા

નિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપમાં વૃત્તિ હોવી જોઈએ અને

(૨) સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદ-કતાવિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિત હોવી જોઈએ. અર્થાત્ સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીય-પ્રતિયોગિતા જો

(૧) સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુ-યોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિ-યોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપમાં વૃત્તિ હોય અને

(૨) સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા-વિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિત હોય તો સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટનો અભાવ લઈ શકાય.

✽ ઉભયવિધ અવચ્છેદકતાના અધિકરણોમાં સામ્ય ✽

પ્રસ્તુતમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વમાં રહે છે. વહ્નિત્વ જ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ છે. વહ્નિત્વ સિવાય અન્ય કોઈ અધિકરણમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા રહેતી નથી. આ સ્થલમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા બે છે -

(૧) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા અને (૨) સમવાયસંબંધ-અવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા. આ બન્ને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું પર્યાપ્તિસંબંધથી અધિકરણ એક માત્ર વહ્નિત્વ જ છે.

આમ, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મ-અનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા ઉભય સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેનારી મળે. તાદૃશપ્રતિયોગિતા-નિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા વહ્નિત્વમાં મળે. માટે, તાદૃશઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ પણ વહ્નિત્વગતએકત્વ જ થાય. એટલે કે પ્રસ્તુત સ્થલમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મ-અનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ થાય.

વિ
જ
મ્રા

તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સાધ્યતાવચ્છેદકતા ચ વહ્નિત્વે એવ પર્યાપ્તા ઇતિ સાધ્યતાવચ્છેદકતાપર્યાપ્ત્યધિકરણવિધયા તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાપર્યાપ્ત્યધિકરણવિધયા ચ વહ્નિત્વમેવ લભ્યતે, અર્થાત્ સાધ્યતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્ય-નુયોગિતા તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્ય-નુયોગિતા ચ વહ્નિત્વે એવ ભવેતામિતિ સાધ્યતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્ય-નુયોગિતાવચ્છેદકરૂપવિધયા તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-નિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપવિધયા ચ વહ્નિત્વગતૈકત્વમેવ પ્રાપ્યતે ઇતિ તાદૃશાભાવીય-પ્રતિયોગિતાયાં સ્વાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકત્વ-સમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકવહ્નિત્વ-ગતૈકત્વરૂપવૃત્તિત્વં સ્યાદેવ, સાધ્યતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્ય-નુયોગિતાવચ્છેદકવહ્નિત્વગતૈકત્વરૂપે તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકત્વસત્ત્વાત્ ।

વહ્નિત્વવિશિષ્ટનો જે અભાવ લીધો છે તે અભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ માત્ર વહ્નિત્વમાં જ રહે છે. પ્રસ્તુતમાં પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક જ છે - સમવાયસંબંધ-અવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા. આ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક વહ્નિત્વમાં જ રહે છે. આથી, પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ પણ વહ્નિત્વગતએકત્વ જ થશે.

આ રીતે, પ્રસ્તુતમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ પણ વહ્નિત્વ-ગતએકત્વ થશે અને સમવાયસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિકઅભાવીય-પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયો-ગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ પણ વહ્નિત્વગતએકત્વ જ થાય છે.

માટે, સમવાયસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિકઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વઅવચ્છેદક-તાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-અવચ્છેદક વહ્નિત્વગતએકત્વરૂપમાં વૃત્તિ થઈ જશે.

અધુના તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાયાં સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાઽનિરૂપિતત્વં વર્તતે ન વા ? તચ્ચિન્તનાવસરઃ । તત્ર તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપિકા એકા એવ અવચ્છેદકતા - સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વ-નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા । સાધ્યતાવચ્છેદકતા દ્વેધા - (૧) કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વ-નિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા (૨) સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા ચ । તત્ર સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવતિ ન વા ? તચ્ચિન્ત્યતે -

હવે, આ વહ્નિત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિકઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદક-સંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નનિરૂપિત થાય છે કે અનિરૂપિત ? તે જોવાનું રહ્યું. જો આ વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિત થાય તો જ વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવ લઈ શકાય.

વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-ઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિત તો જ થાય જો વહ્નિત્વવિશિષ્ટ-અભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપક એક માત્ર સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા સ્વવ્યાપકત્વ અને સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ - ઉભયસંબંધથી (૧) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા અને (૨) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા - આ બેમાંથી કોઈ એક સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જાય.

ૐ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાવૈશિષ્ટ્યવિમર્શ ૐ

સૌપ્રથમ સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા કાલિકસંબંધ-અવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય છે કે નહીં ? તે જોઈએ.

પ્રથમ સંબંધ છે - સ્વવ્યાપકત્વ.

સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અને કાલિકસંબંધ-અવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા - બન્નેના અધિકરણ તરીકે એક માત્ર વહ્નિત્વ જ મળવાનું છે. માટે, જ્યાં જ્યાં કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા ત્યાં ત્યાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા - આ પ્રમાણે કહી

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મા

પ્રથમ: સમ્બન્ધ: - સ્વવ્યાપકત્વમ્ ।

યત્ર યત્ર કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા તત્ર તત્ર સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સ્યાદેવ, કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નતાદૃશસાધ્યતાવચ્છેદકતાયા: વહ્નિત્વમાત્રવૃત્તિત્વાત્, વહ્નિત્વે ચ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયા: અવશ્યં વૃત્તિત્વાત્ । તથા ચ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવ્યાપકત્વં સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં વર્તતે ઇતિ સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા એવ સ્યાત્ ।

દ્વિતીય: સમ્બન્ધ: - સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વમ્ ।

વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાયા: કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નાયા: એવ ગ્રહણાત્ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસમ્બન્ધવિધયા કાલિકસમ્બન્ધ એવ લભ્યતે, વહ્નિત્વનિષ્ઠા યા પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સા સમવાયસમ્બન્ધેનૈવ અવચ્છિન્ના, ન તુ કાલિકેનેતિ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકકાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિ-

શકાય. આ રીતે, કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાની વ્યાપકતા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલી હોવાથી સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

દ્વિતીય સંબંધ છે - સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ.

સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધથી અવચ્છિન્ન છે. જ્યારે કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંબંધ છે કાલિક. આ રીતે, કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં ન રહેલું હોવાથી કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વઅવચ્છેદકસંબંધ-અવચ્છિન્નત્વસંબંધથી વિશિષ્ટ નહીં થાય.

ફલિતાર્થ :- સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતા-

ન્નત્વસ્ય સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં વિરહાત્ સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધા-
વચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા કાલિક-
સમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા નૈવ ભવેત્ ।

તથા ચ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેન
કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટત્વેઽપિ સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવ-
ચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેન અવિશિષ્ટત્વાત્ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન કાલિક-
સમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-
વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા નૈવ પ્રાપ્યતે ।

ય
શો
લ
તા

અધુના સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-
વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવતિ ન વા ? તત્ત્વિન્યતે -

(૧) પ્રથમઃ સમ્બન્ધઃ - સ્વવ્યાપકત્વમ્ ।

યત્ર યત્ર સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા તત્ર તત્ર સમવાયસમ્બન્ધાવ-
અવચ્છેદકતા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ હોવા
છતાં પણ સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વ-
નિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી
વિશિષ્ટ ન હોવાથી કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી સમવાય-
સંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધ-
અવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી વિશિષ્ટ ન કહેવાય.

હવે, સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધ-
અવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય છે કે નહીં ? તે જોઈએ -

પ્રથમ સંબંધ છે - સ્વવ્યાપકત્વ.

પૂર્વની જેમ જ જ્યાં જ્યાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા
છે ત્યાં ત્યાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા છે - આવું
કહેવું શક્ય હોવાથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાની વ્યાપકતા
સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહી જશે. આથી, સ્વવ્યા-
પકત્વસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાય-

વિ
ન
મ્રા

ચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સ્યાદેવ, સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાધિકરણવિધયા વહ્નિત્વસ્યૈવ પ્રાપ્તેઃ, વહ્નિત્વે ચ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ અવશ્યં વૃત્તેરિતિ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવ્યાપકત્વસ્ય સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં સત્ત્વાત્ સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવતિ ।

ય
શો
લ
તા

(૨) દ્વિતીયઃ સમ્બન્ધઃ - સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વમ્ ।

સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસ્ય સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં સત્ત્વાત્ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેનાઽપિ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવેત્ ।

તતશ્ચ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેનાઽપિ સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેનાઽપિ ચ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટત્વાત્ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવતિ ।

●

ઇત્થજ્ઞ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

દ્વિતીય સંબંધ છે - સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ.

સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅવચ્છેદક(સમવાય)સંબંધઅવચ્છિન્નત્વસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

આ રીતે, સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી વિશિષ્ટ થઈ જાય છે.

દકતાયાઃ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વ-
નિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાઽવિશિષ્ટત્વેઽપિ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા-
વિશિષ્ટત્વાત્ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા-
વચ્છેદકતાવિધયા એવ ગૃહ્યતે સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ।

સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટાભાવીયપ્રતિયોગિતા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયો-
ગિતાવચ્છેદકતયૈવ નિરૂપિતા, તદિતરાવચ્છેદકતાઽનિરૂપિતા, સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વ-
નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ચ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સાધ્યતા-
વચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ઇતિ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છે-
દકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વમેવ તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાયાં સ્યાત્, ન તુ સાધ્યતા-
વચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વમ્ ।

ॐ વહ્નિત્વવૃત્તિ પ્ર.અ.નો એક્સ-રે ॐ

ટૂંકમાં,

	(૧) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન- વહ્નિત્વવૃત્તિ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી	સ્વવ્યાપ. થી વિશિષ્ટ સ્વઅવ. થી અવિશિષ્ટ પરિણામ : અવિશિષ્ટ
(૪) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન- વહ્નિત્વવૃત્તિ- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા	(૨) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન- વહ્નિત્વવૃત્તિ- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી	સ્વવ્યાપ. થી વિશિષ્ટ સ્વઅવ. થી વિશિષ્ટ પરિણામ : વિશિષ્ટ

આ રીતે, ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપક સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વ-
વૃત્તિપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી
કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ ન હોવા છતાં પણ
સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વ-
નિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ હોવાથી સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-
ઉભયસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવ-
ચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ જ કહેવાશે. વિશિષ્ટભિન્ન નહીં.

આથી, સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિકઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વવ્યાપકત્વ

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મ્રા

તથા ચ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટાભાવીયપ્રતિયોગિતાયાં સ્વાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્ન-
પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્ન-
પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વસ્ય સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવ-
ચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વસ્ય ચ સત્ત્વાત્ સ્વાવ-
ચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છે-
દકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપે વર્તમાના સ્વવ્યાપકત્વ
-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાનિરૂપિતા
ચ યા પ્રતિયોગિતા તન્નિરૂપકાભાવવિધયા સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટાભાવઃ ધર્તું શક્યતે ।

-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિત
જ થશે. કારણ કે તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતા માત્ર સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી જ નિરૂપિત છે. આ સિવાયની અવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિત
જ છે. તથા હમણાં જણાવ્યું તે મુજબ ઉક્ત પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી
વિશિષ્ટ જ છે, વિશિષ્ટભિન્ન નહીં.

❀ લક્ષણ અવ્યાપ્તિદોષદુષ્ટ ❀

આ રીતે, સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટપ્રતિયોગિકઅભાવીયપ્રતિયોગિતા

(૧) સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુ-
યોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-
નિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપમાં વૃત્તિ છે. અને

(૨) સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદ-
કતાવિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિત પણ છે. માટે, ઉક્ત અભાવ લઈ શકાશે. તેનું અધિકરણ
વહ્નિઃ અયં કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ - આવા પ્રકારનું
જ્ઞાન. ત્યાં તજ્જ્ઞાનત્વ હેતુ વૃત્તિ હોવાથી લક્ષણસમન્વય નહીં થાય. અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બનશે.
આટલા પરિષ્કાર પછી પણ મહાશય ! તમારા લક્ષણમાં અવ્યાપ્તિ તો ઊભી જ છે.

(જો આ અવ્યાપ્તિ અંગે પ્રશ્નો ઊઠતા હોય તો થોડા સમય માટે તેનો ઉપશમ કરી
સૌ પ્રથમ નીચેનો શબ્દાર્થ વાંચી પંક્તિ બેસાડી દો. પછી તમારા પ્રશ્નોને ઉદયમાં લાવી
તેનો ક્ષય કરી દઈશું.)

‘अयं समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः’ - इत्याकारकज्ञाने पूर्वोक्त-
रीत्या न समवायेन वह्नित्वविशिष्टः विषयीभवति, किन्तु समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः
कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः स एवेति तादृशज्ञाने केवलसमवायेन वह्नित्वविशिष्टस्य विषयिता-
सम्बन्धेनाव्याप्तिः लभ्यते एव, तत्र च तज्ज्ञानत्वहेतुः वृत्तिरिति लक्षणाऽसमन्वयाद् दुर्बारा
एवाऽव्याप्तिः । ततश्च स्वसामानाधिकरण्यस्थाने स्वव्यापकत्वप्रवेशेऽपि न निस्तारः ।

अत्र यदि साध्यविधया समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्य प्रवेशः न क्रियते किन्तु ‘अयं
कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः’ - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन कालिकेन वह्नित्वविशिष्टविशिष्टम्,
तज्ज्ञानत्वाद् - इत्याकारकं स्थलं गृह्यते तदा न तत्र समवायेन वह्नित्वविशिष्टाभावमादायाऽ-
व्याप्तिरापादयितुं शक्यते, स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-
वच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-
वच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकता-
विशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया समवायेन वह्नित्व-
विशिष्टाभावस्य धर्तुमशक्यत्वात् ।

तद्यथा - यद्यपि तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकतायाश्च वह्नित्वे
एव पर्याप्तत्वात् साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छे-
दकरूपविधया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-
नुयोगितावच्छेदकरूपविधया च वह्नित्वगतैकत्वस्यैव प्राप्तेः तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छे-
दकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकता-
त्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वृत्तित्वं वर्तते एव, तथापि
तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यता-
वच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं न वर्तते । तद्यथा - तादृशाभावीयप्रतियोगिता-
निरूपिका एका एवाऽवच्छेदकता - समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता,
एतदतिरिक्ताऽवच्छेदकतानिरूपितत्वं तादृशाभावीयप्रतियोगितायां नैव वर्तते इति यदि समवायसम्ब-
न्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभय-
सम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेत् तदा एव तादृशा-

भावीयप्रतियोगितायां स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं स्यात् ।

यत्र यत्र कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तत्र तत्र समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताया अवश्यं वृत्तितया तादृशकालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वस्य समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वात् स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वस्य समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वेऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदककालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायामसत्त्वात् स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते । तथा च समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वेऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन अविशिष्टत्वात् स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता न प्राप्यते इति स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधयाऽपि तादृशप्रतियोगितावच्छेदकता न प्राप्यते इति तन्निरूपितप्रतियोगितायां स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं नैव स्यादिति स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना, स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्याऽभावो नैव गृह्यते इति कथं तमादाय अव्याप्तिसम्भवः ?

यदि समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्यैव साध्यविधया प्रवेशः क्रियते, कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्य नैवेति 'अयं समवायेन वह्नित्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन समवायेन वह्नित्व-

य
शो
ल
ता

एवं समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वात् स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता प्राप्यते । इत्थञ्च समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वव्यापकत्वसम्बन्धेनाऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि च समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् स्वव्यापकत्वस्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता गृह्यते इति स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकता-

विधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता गृह्यते । तथा च तादृशाभावीय-प्रतियोगितानिरूपिका या एकैवाऽवच्छेदकता तस्याः स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभय-सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदक-सम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वमपि वर्तते एवेति स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छे-दकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्याऽभावः गृह्यते; **तथापि** तादृशाभावाधिकरणे तज्ज्ञानत्वहेतोरवृत्तितया लक्षणसमन्वयान्न भवत्येव तमादायाऽव्याप्तिः । न हि 'अयं समवायेन वह्नित्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञाने विषयितासम्बन्धेन समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्याभावः सम्भवति, समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्य तत्र विषयत्वात्, य किन्तु अन्यत्र तादृशाभावः भवेत्, तत्र च तज्ज्ञानत्वहेतुरवृत्तिरेवेति लक्षणसमन्वयात् कुतोऽ- शो व्याप्तिः ? अतः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्य कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्य चेत्युभययोः ल साध्यविधया प्रवेशः आवश्यकः इति फलितम् ।

यथा समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्याभावमादायाऽव्याप्तिरुपदर्शिता तथा कालिकेन वह्नित्व-विशिष्टस्याभावमादायाऽप्यव्याप्तिरापादयितुं शक्यते, 'अयं कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र । तद्यथा - तादृशाभावीय-प्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकता च वह्नित्वे एव पर्याप्ता इति साध्यतावच्छेदकतात्वे-तरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया तादृशाभावीयप्रतियोगिता-वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च वह्नित्व-गतैकत्वमेव प्राप्यते इति स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छे-दकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदक-रूपवृत्तित्वं तादृशाभावीयप्रतियोगितायां वर्तते । तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका अवच्छेदकता एका एव - कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता । साध्यतावच्छेदकता द्विधा - (१) समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता, (२) कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-

वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता च ।

वच्छेदकता धर्तुं शक्यते । कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्याऽभावीयप्रतियोगितायाः कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतयैव निरूपितत्वात्, तदितरेण केनचिदपि अवच्छेदकत्वेन अनिरूपितत्वात्, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वाच्च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं भवेदेव ।

य
शो
ल
ता

तथा च कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्याऽभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य च सत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्याऽभावः धर्तुं शक्यते ।

‘अयं कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टः’ - इत्येतज्ज्ञाने कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्यैव भानात्, कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्य अभानात् कालिकेन वह्नित्वविशिष्टाभावाधिकरणविधया ‘अयं कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टः’ - इत्येतज्ज्ञानं प्राप्यते, तत्र च तज्ज्ञानत्वहेतोः वृत्तितया लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेव अव्याप्तिः ।

ननु कथं हि एवंपरीत्या अव्याप्तिदानं सङ्गच्छते ? अव्याप्त्यसम्भवात् । तद्यथा - ‘अयं समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः’ - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र समवायेन वह्नित्वविशिष्टाभावमादायाऽव्याप्तिः आपादयितुं तदैव शक्या यदा तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदक-

रूपवृत्तित्वं स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्या-
वच्छेदकताऽनिरूपितत्वञ्च स्याताम्, किन्तु तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मा-
नवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानव-
च्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वमेव न सम्भवति, यतः साध्यता-
वच्छेदकतायाः साक्षादधिकरणविधया केवलवह्नित्वमेव प्राप्यते, किन्तु परम्परया तदधिकरणविधया
समवायकालिकादिकमपि प्राप्यते, तस्य साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकत्वेन तत्र परम्परया साध्यता-
वच्छेदकतायाः सत्त्वात् । तथा च साध्यतावच्छेदकतायाः साक्षात्परम्परासाधारणाधिकरणग्रहणे
साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता वह्नित्व-समवाय-
कालिकादिषु स्यादिति साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-
वच्छेदकं रूपं वह्नित्व-समवाय-कालिकादिगतबहुत्वं प्राप्यते ।

समवायेन वह्नित्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साक्षादधिकरणविधया वह्नित्वं य
प्राप्यते, परम्परयाऽधिकरणविधया समवायादि प्राप्यते, समवायस्य प्रतियोगितावच्छेदकताव- शो
च्छेदकत्वात्, कालिकः नैव प्राप्यते, प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकविधया तदप्राप्तेः । तथा च ल
तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता ता
वह्नित्व-समवायादिषु एव भवेत्, तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साक्षात् परम्परया
चाधिकरणविधया वह्नित्व-समवायादीनामेव प्राप्तेरिति तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतर-
धर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया समवाय-वह्नित्वादिगतबहुत्व-
मेव प्राप्यते ।

साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया
प्राप्यमाणं बहुत्वं तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया प्राप्यमाणं बहुत्वं च भिन्नं भिन्नमेव वर्तते इति स्वाव-
च्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यता-
वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं तादृशा-
भावीयप्रतियोगितायां नैव वर्तते इति स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन
साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य तादृशाभावीयप्रतियोगितायां सत्त्वेऽपि

स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया समवायेन वस्तित्वविशिष्टस्याऽभावः कथं धर्तुं शक्यते ?

किन्तु समवायेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वस्तित्वविशिष्टस्याऽभावः एव ग्राह्यः, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया कालिक-समवायोभयस्याऽपि प्राप्तेः साक्षात्परम्परासाधारणसाध्यतावच्छेदकता-प्रतियोगितावच्छेदकताग्रहणेऽपि साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च वस्तित्व-कालिक-समवाय-वस्तित्वत्वादिगतबहुत्वस्यैव प्राप्तिरिति तादृशाभावीयप्रतियोगिता साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन वृत्तिः स्यात् । तादृशाभावाधिकरणविधया 'अयं समवायेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वस्तित्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञानं नैव प्राप्यते, तत्र समवायेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वस्तित्वविशिष्टस्य विषयत्वात्, किन्तु अन्यत्र एव तादृशाभावः स्यात्, तत्र च तज्ज्ञानत्वहेतोः अवृत्तितया लक्षणसमन्वयः इति कुतोऽव्याप्त्याशङ्का ?

एवं कालिकेन वस्तित्वविशिष्टस्याऽभावमादायाऽपि अव्याप्तिः न सम्भवति, यतः साक्षात्परम्परासाधारणसाध्यतावच्छेदकता-प्रतियोगितावच्छेदकताग्रहणे साध्यतावच्छेदकता वस्तित्व-समवाय-कालिक-वस्तित्वत्वेषु पर्याप्ता भवेत्, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता च वस्तित्व-कालिक-वस्तित्वत्वेषु एव पर्याप्ता भवेत्, साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया समवायस्यापि प्राप्तेः कालिकेन वस्तित्वविशिष्टस्याभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया कालिकस्यैव प्राप्तेः, समवायस्याऽप्राप्तेः चेत्येति साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया तादृशवस्तित्व-समवाय-कालिक-वस्तित्वत्वगतबहुत्वं प्राप्यते, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च वस्तित्व-कालिक-वस्तित्वत्वगतबहुत्वं प्राप्यते इति कथं तादृशाभावीयप्रतियोगितायां

સામાનાધિકરણ્યં વિહાય વ્યાપકત્વસ્ય પ્રવેશેડપિ

ગૂ

સ્વાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વં સમ્ભવેત્ ? તતશ્ચ સ્વાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપે વર્તમાના સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાડનિરૂપિતા ચ યા પ્રતિયોગિતા તન્નિરૂપકાભાવવિધયા કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટસ્યાડભાવઃ નૈવ ધર્તુ શક્યતે इति કથં કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટસ્યાડભાવમાદાયાડપિ અવ્યાપ્તિઃ સમ્ભવતિ ?

ન ચ સાક્ષાત્પરમ્પરાસાધારણસાધ્યતાવચ્છેદકતાદિગ્રહણે કાલિકાદીનામન્તઃ પ્રવેશઃ અદૃષ્ટપૂર્વઃ, પૂર્વં ભવતૈવ પરમ્પરયા સાધ્યતાવચ્છેદકધર્મવિધયા કાલિકાદિસમ્બન્ધસ્ય ગૃહીતત્વાદિતિ चेत् ?

ય
શો
લ
તા

सत्यम्, तथापि ये केचन साक्षात् साध्यतावच्छेदकधर्मविधया वह्नित्वस्य परम्परया साध्यता-वच्छेदकधर्मविधया वह्नित्वत्वस्यैव प्रवेशमभ्युपगच्छन्ति, अर्थात् साक्षात्परम्परासाधारणसाध्यता-वच्छेदकताधिकरणविधया वह्नित्व-वह्नित्वत्वयोरेवाङ्गीकारं कुर्वन्ति, कालिक-समवाययोः सम्बन्धत्वात् परम्परयाऽपि धर्मकोटौ साध्यतावच्छेदकताधिकरणत्वमपाकुर्वन्ति तेषां मते इयमव्याप्तिः सम्भवति, येषां मते कालिकादीनां तत्रैव समावेशः तेषां मते एतदव्याप्त्यसम्भवेऽपि अन्याऽव्याप्तिः सम्भवत्येवेति स्वयं दर्शयिष्यति ग्रन्थकारः, मा त्वरिष्ठाः । सम्बन्धानां धर्मकोटौ प्रवेशाऽनभ्युपगमेऽपि यथोक्ताऽव्याप्तिनिवारणं भवति तथा परिष्कृत्याऽव्याप्तिः प्रदर्शयिष्यते इत्यवधेयम् ।

अधुना अक्षरार्थः - सामानाधिकरण्यं विहाय व्यापकत्वस्य प्रवेशेऽपि = स्वसामानाधिकरण्य

❀ अर्थ એ જ, શબ્દો ગ્રંથકારના ❀

શબ્દાર્થ :- સામાનાધિકરણ્યને છોડી વ્યાપકત્વનો પ્રવેશ જો તમે કરાવશો = “(૧) સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપમાં વૃત્તિ (૨) સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધ-અવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપક-અભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ” - આ પ્રમાણે લક્ષણને છોડી “(૧) સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્ત-

વિ
ન
મા

गू समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्य
 ढा विषयितया साध्यतायां तज्ज्ञानत्वे सद्भेतौ समवायेन वह्नित्वविशिष्टा-
 र्थ भावमादायाऽव्याप्त्यापत्तेः ।

य शो ल ता -स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य
 अभावीयप्रतियोगिताविशेषणविधया लक्षणे प्रवेशः कृतः, तत्र सम्बन्धकोटौ सामानाधिकरण्यं
 परित्यज्य व्यापकत्वप्रवेशाऽभ्युपगमेऽपि, (सामानाधिकरण्यघटितलक्षणे तु साऽव्याप्तिः भवत्येव,
 व्यापकत्वघटितलक्षणेऽपि भवति इत्यप्यर्थः = अपेरर्थः ।) अर्थात् स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मा-
 नवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मा-
 नवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदक-
 सम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या
 प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः - इत्येवं लक्षणाभ्युपगमे यद्यपि 'पर्वतः
 कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति, समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति, कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे
 सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वान्, धूमाद् - इत्यत्र समवायेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति
 कालिकेन प्रमेयविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्व-
 विशिष्टः तदभावमादायाऽव्याप्तिः न सम्भवति तथापि समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति
 कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्य विषयितया साध्यतायां तज्ज्ञानत्वे सद्भेतौ = 'अयं समवायेन
 वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः'- इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन यः समवायेन
 वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र समवायेन
 वह्नित्वविशिष्टाभावमादाय, उपलक्षणत्वादस्य कालिकेन वह्नित्वविशिष्टाभावमादाय च
 अव्याप्त्यापत्तेः, तादृशाभावीया या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता
 कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता वा तयोः स्वव्यापकत्वसम्बन्धेनाऽपि

वि न भा धर्मअनवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्तिअनुयोगिताअवच्छेदकत्वसंबंधथी साध्यताअव-
 च्छेदकतात्वअतिरिक्तधर्मअनवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्तिअनुयोगिताअवच्छेदक-
 ३५भां वृत्ति, (२) स्वव्यापकत्व-स्वअवच्छेदकसंबंधअवच्छिन्नत्वउभयसंबंधथी साध्यता-
 अवच्छेदकताविशिष्टभिन्नअनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकअभावअधिकरशअवृत्तित्व - आ
 प्रभाषे लक्षश अनावो तथा ते लक्षश अनुसारे

સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેનાઽપિ ચ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતા-
વચ્છેદકતયા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતયા વા વિશિષ્ટત્વાદિત્યાદિ શો
પ્રાગેવ વિભાવિતમ્ ।

પર્વતઃ કાલિકેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ
સમવાયેન પ્રમેયવિશિષ્ટત્વે સતિ
કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ
યઃ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વાન્, ધૂમાન્ -

આ સ્થલમાં કાલિકથી પ્રમેયવિશિષ્ટ હોતે છતે
સમવાયથી પ્રમેયવિશિષ્ટ હોતે છતે
સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે

જે સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેનો અભાવ લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ દૂર કરો તો પણ સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તે જ્યારે વિષયિતાસંબંધથી સાધ્ય હશે અને તજ્ઞાનત્વ જ્યારે હેતુ હશે ત્યારે અર્થાત્ ‘અયં સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ’ - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन समवायेन वह्नित्वविशिष्टत્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વાન્, તજ્ઞાનત્વાન્ - આ સ્થલમાં સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટના અભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બનશે.

ॐ અવ્યાપ્તિને પડકાર, પ્રતિબંદીથી ॐ

પ્રશ્ન :- ભાગ્યશાળી ! તમે ગજબ છો ! અમે જ્યારે અવ્યાપ્તિ આપતા હતા ત્યારે તમે તે ઊડાવી દેતા હતા અને પછી તમે પોતે એ જ રીતે અવ્યાપ્તિ ઠોકી બેસાડો છો - આ તો નાદિરશાહી કહેવાય. થોડું ભૂલી ગયા હો તો સ્મૃતિને ફંફોસો. યાદ કરો એ પર્વતો વહ્નિત્વવાન્ ધૂમાન્ - સ્થલ કે જેમાં ઘટાનુયોગિકકાલિકસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટનો અભાવ લઈને અવ્યાપ્તિ પૂર્વપક્ષના લક્ષણમાં આપવામાં આવી હતી. જ્યારે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ-અવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપમાં સ્વ(= પ્રતિયોગિતા)-અવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી વૃત્તિ-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ - આ પ્રમાણે લક્ષણ બનાવવામાં આવ્યું ત્યારે તે અવ્યાપ્તિ દૂર કરતી વખતે તમે જ જણાવ્યું હતું કે -

“પ્રસ્તુત સ્થલમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ સમવાય છે. જ્યારે

પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ ઘટાનુયોગિકકાલિક છે. માટે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વધર્મઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતા-નિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ પણ વહ્નિત્વગતએકત્વ અને તાદૃશવહ્નિત્વવિશિષ્ટ-અભાવીપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વધર્મઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-અવચ્છેદકરૂપ પણ વહ્નિત્વગતએકત્વ હોવા છતાં બે વહ્નિત્વગતએકત્વ જુદા જુદા છે. સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટવહ્નિત્વગતએકત્વ છે. જ્યારે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક-તાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ ઘટાનુયોગિકકાલિક-સંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટવહ્નિત્વગતએકત્વ છે. માટે, સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપમાં (= સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વૃત્તિતાવિશિષ્ટવહ્નિત્વગતએકત્વમાં) વૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપક ઉક્તઅભાવ નહીં થાય. માટે અવ્યાપ્તિ નહીં આવે.”

વિ

✠ સંબંધભેદથી અવચ્છેદકરૂપભેદ, અવ્યાપ્તિવારણ ✠

ન

પ્રા

તમે જે આ તર્ક દેખાડ્યો છે તે પ્રસ્તુતમાં પણ લાગુ પાડી દો - (જો ઉપરોક્ત તર્ક વ્યવસ્થિત ન સમજાયો હોય તો વાચક તે પ્રકરણ કાઢી ત્યાં દૃષ્ટિપાત કરી શકે છે. અહીં પિષ્ટપેષણના ભયથી વધુ વિસ્તારની ઉપેક્ષા કરીએ છીએ.)

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ પણ વહ્નિત્વગતએકત્વ પ્રસ્તુતમાં હોય અને સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મ-અનવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-અવચ્છેદકરૂપ પણ ભલે પ્રસ્તુતમાં વહ્નિત્વગતએકત્વ હોય છતાં બન્ને વહ્નિત્વગતએકત્વ જુદા - જુદા છે.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ સમવાય-કાલિકઉભયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વૃત્તિતાવિશિષ્ટવહ્નિત્વગતએકત્વ છે. તથા સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-નિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ માત્ર સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટવહ્નિત્વ-

ગતએકત્વ છે. આથી, સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટના અભાવની પ્રતિયોગિતા સ્વઅવચ્છેદક-તાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપક-પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક સમવાય-કાલિકઉભયસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટવહ્નિત્વગતએકત્વમાં વૃત્તિ ન હોવાથી, તાદૃશ અભાવ લઈ નહીં શકાય. માટે, તેને લઈને અવ્યાપ્તિ નહીં આવે. જ્યારે આટલી સરળતાથી અવ્યાપ્તિ દૂર કરી શકાય છે ત્યારે આ રીતે અવ્યાપ્તિનો ટોપલો શા માટે અમારા માથે ચઢાવી દો છો ?

✽ અલગ દૃષ્ટિકોણે પુરાણા તર્કનું ખંડન ✽

ઉત્તર :- તમારી વાત સાચી જ છે. અમે પૂર્વે જણાવેલું જ હતું. પરંતુ તે એક તર્ક દેખાડ્યો હતો કે જેથી પંક્તિની બહાર ઊઠી સ્વતંત્રતયા વિચાર કરવાની શક્તિ ખીલે. ત્યારે જ અમે બે કલ્પ = મત દેખાડી છેલ્લે જણાવ્યું જ છે કે ‘આ અંગે નવો પરિષ્કાર ઘણા સમય પછી ગ્રંથકાર પોતે જ કરવાના છે.’ તે પરિષ્કાર પૂર્વે પૂર્વપક્ષના રૂપમાં જોઈ જ ગયા છીએ તથા લો ! તમે જે તર્ક દેખાડ્યો એનું કથંચિત્ ખંડન પણ જોઈ લઈએ -

(૧) વહ્નિત્વ જાતિ છે. માટે, વહ્નિત્વગતએકત્વ જ ઉભયત્ર અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપે મળે, જે એક જ છે.

(૨) વિશિષ્ટ શુદ્ધાન્નાતિરિચ્યતે - ન્યાયથી પણ શુદ્ધવહ્નિત્વગતએકત્વ જ તાદૃશઅનુયોગિતા-અવચ્છેદકરૂપ તરીકે મળશે...

ઈત્યાદિ અનેક તર્કો મળી શકશે.

પર્વતો વહ્નિત્વવદ્વાન્ ધૂમાન્ - આ સ્થલમાં જે ઘટાનુયોગિકકાલિકસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટના અભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ આપવામાં આવી હતી તેનું નિરાકરણ તો હમણાં જે નવો પરિષ્કાર કર્યો તેનાથી થઈ જ જાય છે.

નવો પરિષ્કાર છે કે અભિપ્રેતઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદક-સંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિત હોવી જોઈએ. પ્રસ્તુતમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા એક જ છે - સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-સાધ્યતા-અવચ્છેદકતા. તથા અભિપ્રેતઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપક ઘટાનુયોગિકકાલિકસંબંધ-અવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા છે. સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી ઘટાનુયોગિક-

કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થવા છતાં પણ બન્ને અવચ્છેદકતાના અવચ્છેદક સંબંધો જુદા - જુદા હોવાને કારણે સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વસંબંધથી સમવાયસંબંધ-અવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી ઘટાનુયોગિકકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વ-નિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વિશિષ્ટ નહીં થાય.

આ રીતે, ઘટાનુયોગિકકાલિકસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટના અભાવની પ્રતિયોગિતા સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટ-ભિન્નનિરૂપિત જ થશે, અનિરૂપિત નહીં. માટે, તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક ઘટાનુયોગિકકાલિક-સંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટનો અભાવ લઈ જ નહીં શકાય. માટે, અવ્યાપ્તિને કોઈ અવકાશ રહેતો નથી.

વિ ન જ માટે વખતે આ પરિષ્કાર જણાવવો શક્ય ન હોવાથી પ્રાથમિક તર્ક દ્વારા અવ્યાપ્તિનિરાકરણ દર્શાવી દીધું. જો ત્યાં અવ્યાપ્તિનિરાકરણ કરવામાં ન આવે તો જિજ્ઞાસા ઉત્થિત જ રહે, જે ગ્રંથ આગળ વાંચવામાં પ્રતિબંધક બની રહે. માટે, તે વખતે તે રીતે અવ્યાપ્તિનિરાકરણ જણાવેલ. વાસ્તવિક ખુલાસો ઉપરોક્ત રીતે જ સમજવો.

❀ પુનઃ અવ્યાપ્તિઆપાદન ઉપર પ્રશ્ન ❀

પ્રશ્ન :- હજુ બીજી રીતે પણ અવ્યાપ્તિ ટાળી શકાય છે. યાદ કરો ! અમે પ્રશ્ન કરેલો કે - ‘સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વધર્મઅવ-ચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપમાં સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્ત-ધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયો-ગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી વૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ’ - આ લક્ષણમાં અવ્યાપ્તિ આપવા માટે

પર્વતઃ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ

યઃ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વાન્, ધૂમાન્ -

આ સ્થલમાં કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે

સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોય તેનો જ અભાવ કેમ લીધો ?

સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે

જે સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેનો જ અભાવ લઈ લો.”

અમારા આ પ્રશ્નના જવાબમાં તમે જણાવ્યું હતું કે “જ્યારે સાક્ષાત્-પરંપરાસાધારણ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા અને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા લેવામાં આવે ત્યારે ઉક્ત સ્થલમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વ-કાલિક-સમવાયા-દિગતબહુત્વ થાય. જ્યારે જે અભાવ લીધો તે અભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વ-અતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિ-અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વ-મહાનસીયત્વ-સમવાયાદિગતબહુત્વ થાય. કાલિકનો તેમાં સમાવેશ નહીં થાય. માટે, બન્ને બહુત્વ ભિન્ન-ભિન્ન કહેવાય.

આથી, સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિ-અનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ-અતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વ-સમવાય-કાલિકાદિગતબહુત્વમાં વૃત્તિ ન થવાથી તાદૃશ અભાવ લઈ નહીં શકાય માટે, અવ્યાપ્તિ ન આવે. આ રીતે કોઈ જો અવ્યાપ્તિનું નિરાકરણ કરી દે તો લક્ષણ બદલવાની જરૂર ન પડે. તેથી, ગ્રંથકારે પર્વતઃ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વાન્, ધૂમાત્ - આ સ્થલમાં સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેનો અભાવ લેવાને બદલે સમવાયથી મહાનસીયત્વ-વિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેનો અભાવ લીધો. આ અભાવીય-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ તરીકે પરંપરાએ કાલિકનો પણ સમાવેશ થઈ જતાં પ્રસ્તુતઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપક-પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વ-સમવાય-કાલિકાદિગતબહુત્વ જ થશે. આથી, પ્રસ્તુતઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ-અતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વ-સમવાય-કાલિકાદિગતબહુત્વમાં વૃત્તિ થઈ જવાથી ઉક્ત અભાવ લઈ શકાશે. આ રીતે, સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેના અભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ જડબેસલાક બને છે. માટે ગ્રંથકારે ઉક્ત અભાવ લઈને અવ્યાપ્તિ દર્શાવી.”

✠ સાક્ષાત્ + પરંપરાએ અધિકરણ લેતા અવ્યાપ્તિવારણ ✠

પૂર્વે જણાવેલી આ પદ્ધતિ મુજબ જ હમણાં જે અવ્યાપ્તિ આપી તે દૂર થઈ જશે.

અર્થાત્ વહ્નિરયં સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन समवायेन वह्नित्वविशिष्टत્वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - આ સ્થલમાં સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટના અભાવને લઈને તમે જે અવ્યાપ્તિ આપી તે હવે દૂર થઈ જશે. કારણ કે પ્રસ્તુત સ્થલમાં

સાધ્યતાઅવચ્છેદક ધર્મકોટિ

સાધ્યતાઅવચ્છેદક સંબંધકોટિ

-- વહ્નિત્વ

-- વિષયિતા

-- સમવાય

-- વિષયિતાત્વ...

-- કાલિક

-- વહ્નિત્વત્વ...

વિ

ન

બ્રા

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા સાક્ષાત્ વહ્નિત્વમાં રહે છે. પરંપરાએ સમવાય-કાલિક વગેરેમાં પણ રહેશે. સાક્ષાત્-પરંપરાસાધારણ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા લેવામાં આવે ત્યારે સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાના અધિકરણ તરીકે વહ્નિત્વ-સમવાય-કાલિક વગેરે બધાં આવશે. માટે, સાક્ષાત્-પરંપરાસાધારણસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિ-અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વ-સમવાય-કાલિકાદિગતબહુત્વ થાય. જ્યારે, સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-નિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વ-સમવાય-કાલિકાદિગતબહુત્વ થાય. કાલિકનો એમાં સમાવેશ નથી. આથી, સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વઅવચ્છેદકતાત્વ-અતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-અવચ્છેદક વહ્નિત્વ-સમવાય-કાલિકાદિગતબહુત્વમાં વૃત્તિ નહીં થાય. માટે, તાદૃશ અભાવ લઈ ન શકાય. તો પછી આ અભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ આપવાની વાત શક્ય શેં બને ?

ॐ પ્રશ્ન યોગ્ય, પણ કાળ અયોગ્ય ॐ

ઉત્તર :- સો ટકા તમારી વાત સાચી. આ રીતે અવ્યાપ્તિ દૂર થઈ જ જાય. માટે, ગ્રંથકાર આગળ હજુ એક નવા સ્થળે અવ્યાપ્તિ આપવાના છે, તે સ્થળે તો સાક્ષાત્-પરંપરાસાધારણ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા અને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા લેવા છતાં પણ અવ્યાપ્તિ આવવાની જ છે. વચ્ચે આ સ્થળે અવ્યાપ્તિ એટલા માટે જ બતાવી કે જો કોઈ એમ કહે કે “સાક્ષાત્-પરંપરાસાધારણ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા લઈ ન શકાય. પૂર્વે જણાવ્યું હતું તેમ ધર્મવિધયા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્ત... ઈત્યાદિ રીતે લક્ષણ બનાવવાનું છે. તો

અથ પુનઃ એતદવ્યાપ્તિનિરાકરણાય પ્રયતતે - સાધ્યતેત્યાદિ । અયમાશયઃ તસ્ય - ભવતા 'અયં સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ' - ઇત્યેતજ્ઞાનં વિષયિતા-સમ્બન્ધેન સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટસ્તદ્વત્, તજ્ઞાનત્વાત્ - ઇત્યત્ર સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટસ્યાઽભાવમાદાયાઽવ્યાપ્તિઃ આપાદયિતુમિષ્યતે, અત્ર સ્પષ્ટં જ્ઞાયતે યદુત સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસમ્બન્ધવિધયા કાલિક-સમવાયૌ ઉભૌ પ્રાપ્યેતે, તાદૃશાભાવીય-પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસમ્બન્ધવિધયા કેવલસમવાયઃ એવ લભ્યતે । અતઃ યદિ તાદૃશઃ પરિષ્કારઃ કશ્ચિદ્ આદ્રિયતે યદનુસારેણ સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસમ્બન્ધવિધયા યાનિ યાવન્તિ ચ પ્રાપ્યન્તે તાનિ તાવન્તિ ચ યદભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસમ્બન્ધવિધયા પ્રાપ્યન્તે

પછી સંયોગ-સમવાય-કાલિક વગેરે પ્રસ્તુતમાં કેવી રીતે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના પરંપરાએ પણ અધિકરણ બને ? તમારે પરિષ્કાર કરવો હોય તો તે માટે નવો પરિષ્કાર કરો. પણ, આ પરિષ્કારથી કામ ન ચલાવી શકાય.” આવી કોઈની શંકા સામે ઉપાયે સત્તિ કર્તવ્યં સર્વેષાં ચિત્તરજ્જનં - આ ન્યાયથી એક પરિષ્કાર કરી પછી ફાઈનલ અવ્યાપ્તિ આપી દેશે કે જેથી લક્ષણને છોડ્યે જ છૂટકો !

હવે તો તમારા પ્રશ્નોના સમાધાન થઈ ગયા ને ? તો પછી ચાલો ! આ અવ્યાપ્તિનું સમાધાન અવાંતર પૂર્વપક્ષ શું કરે છે અને કયો પરિષ્કાર કરે છે ? તે જોઈએ.

✽ સંબંધોને મર્યાદામાં લેતો પરિષ્કાર ✽

અવાંતર પૂર્વપક્ષ :- વાહ ભાઈ વાહ ! અવ્યાપ્તિ આપવામાં તો તમારો જોટો ન જડે. ક્યાંથી ક્યાંથી નવા - નવા સ્થળ શોધી લાવો છો ? લાગે છે અવ્યાપ્તિ આપવાનો તમારો સ્વભાવ છે. અમારો સ્વભાવ તમારી અવ્યાપ્તિ દૂર કરે રાખવાનો છે. દુર્જન જો પોતાનો સ્વભાવ ન છોડતો હોય તો સજ્જન એવા અમે પણ કેવી રીતે તમારી અવ્યાપ્તિ દૂર કરવાનો અમારો સ્વભાવ છોડી શકીએ ?!!!

આગળનું લક્ષણ તો આપણે યથાવત્ જ રાખીએ. લક્ષણનો જે ઉત્તરાર્થ છે તેમાં સંબંધનો પ્રવેશ છે. સંબંધ બે છે - (૧) સ્વવ્યાપકત્વ અને (૨) સ્વઅવચ્છેદકસંબંધ-અવચ્છિન્નત્વ. આ બે સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટ અભિપ્રેતઅભાવીય તમામ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા થવી જોઈએ. મતલબ કે કોઈ એકાદ પણ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાને વ્યાપક અભિપ્રેતઅભાવીય તમામ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા થવી જોઈએ. અને સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્ન અભિપ્રેતઅભાવીય તમામ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મા

સ એવાઽભાવઃ ગ્રાહ્યઃ, નાન્યઃ કશ્ચિત્, તદા સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટસ્યાઽભાવઃ નૈવ ધર્તુ શક્યતે, ન હિ યાનિ યાવન્તિ ચ સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસમ્બન્ધવિધયા પ્રાપ્યન્તે તાનિ તાવન્તિ ચ તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસમ્બન્ધવિધયા પ્રાપ્યન્તે, સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદક- સમ્બન્ધવિધયા સમવાય-કાલિકોભયસ્ય પ્રાપ્તેઃ, તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદક- સમ્બન્ધવિધયા કેવલસમવાયસ્યૈવ પ્રાપ્તેશ્ચેતિ તાદૃશઃ એવ પરિષ્કારઃ નિવેશ્યતે, તતશ્ચ લક્ષણમેવમ્ - (૧) સ્વાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપે વર્તમાના,

હોવી જોઈએ. આ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ એટલે શું ? - એ વાત સ્પષ્ટ કરી દઈએ કે તરત તમારી અવ્યાપ્તિ દૂર થઈ જશે !

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંબંધને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઘટકસંબંધ પણ કહેવાય. આ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંસર્ગ (= સંબંધ) તરીકે પ્રસ્તુતમાં બે સંબંધ મળે છે - (૧) સમવાય અને (૨) કાલિક. માટે, સમવાયત્વ અને કાલિકત્વ - આ બે ધર્મમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતા રહે. આમાં રહેનાર છે - સાધ્યતા- અવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતા તથા રાખનાર છે સમવાયત્વ અને કાલિકત્વ. માટે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઘટકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપક-અનુયોગિતા સમવાયત્વમાં અને કાલિકત્વમાં રહે. આ અનુયોગિતાનું અવચ્છેદક રૂપ સમવાયત્વમાં અને કાલિકત્વમાં રહેનાર દ્વિત્વ બને. આ રીતે, પ્રસ્તુતમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઘટક- સંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ સમવાયત્વ- કાલિકત્વગતદ્વિત્વ. (કાલિકત્વ ઘણાં છે એ વિવક્ષાથી બહુત્વ પણ આવી શકે છે.)

સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટનો જે અભાવ લીધો છે તે અભાવીયપ્રતિયોગિતા- અવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ માત્ર સમવાય જ છે. આથી સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ- અભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદક સમવાયત્વ જ થશે. આમાં, વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતા સમવાયત્વમાં રહેલી હોવાથી સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદ- કતાઅવચ્છેદકસંબંધતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતા સમવાયત્વમાં આવે. તાદૃશઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ સમવાયત્વગતએકત્વ બને. આ રીતે, સમવાયથી વહ્નિત્વ- વિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા- નિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ સમવાયગતએકત્વ છે. આથી, આપણે કહી શકીએ કે

(૨) સ્વાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતા-વચ્છેદકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-નિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપે વર્તમાના, (૩) સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાનિરૂપિતા ચ યા પ્રતિયોગિતા તન્નિરૂપકાભાવાધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિત્વાભાવઃ ।

તત્રાદૌ પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાદ્ - इत्यत्र प्रतिपत्तिसौकर्यार्थं लक्षणसमन्वयः प्रदर्श्यते - एतत्स्थले वह्न्यभावः धर्तुमिष्यते । ततश्च पूर्वोक्तरीत्या साध्यतावच्छेदकतात્वेतરधर्मानवच्छिन्न-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनુयોगितावच्छेदकरूपविधया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताત્વે-तरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनુयોगितावच्छेदकरूपविधया च वह्नित्वगतैकत्वस्यैव प्राप्तेः तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात્वेतરधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-नુयોगितावच्छेदकत्वसम્बन्धेन साध्यतावच्छेदकताત્વેतરधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-नુयોगितावच्छेदकरूपवૃત્તિત્વં વર્તતે એવ ।

અધુના તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાયાં સ્વાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવ-ચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવ-ચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વં વર્તતે ન વા ?

●
સ્વઅવચ્છેદકતાઘટકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વ સંબંધથી સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા-ઘટકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક કાલિકત્વ-સમવા-યત્વગતદ્વિત્વમાં વૃત્તિ નહીં થઈ શકે.

માટે, જો આપણે આ રીતે લક્ષણ બનાવીએ કે -

(૧) સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયો-ગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-નિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપમાં વૃત્તિ અને

(૨) સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુ-યોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વ (વૃત્તિત્વ સ્વઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયો-ગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી) ઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટ-ભિન્નઅનિરૂપિત એવા પ્રકારની જે પ્રતિયોગિતા તન્નિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

ય
શો
લ
તા

વિ
ળ
મ્રા

तच्चिन्तनीयम् । तत्र साध्यतावच्छेदकं वह्नित्वमेकमेव प्राप्यते, तस्य वह्नित्वे समवायेनैव वृत्तितायाः विवक्षणात् साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया एकः समवायः एव लभ्यते इति साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता केवलसमवाये एव भवेत् । ततश्च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकं समवायत्वं भवेत्, नान्यत् किमपीति साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकता केवलसमवायत्वे एव पर्याप्ता भवेत्, अर्थात् साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतायाः पर्याप्त्याऽधिकरणं समवायत्वं स्यात् । पर्याप्तिसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकता समवायत्वे वर्तते इति समवायत्वं हि अनुयोगि, साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकता च प्रतियोगिविधया प्राप्यते, प्रतियोगिनिष्ठप्रतियोगिता अनुयोगिनिष्ठानुयोगितानिरूपिकाऽपि भवति, तन्निरूपिताऽपि, अनुयोगित्व-प्रतियोगित्वयोः परस्परं निरूप्यनिरूपकभावापन्नत्वात् ।

य
शो
ल
ता

तथा च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकानुयोगिता समवायत्वे स्यात्, इयं हि अनुयोगिता पर्याप्तिसम्बन्धावच्छिन्नेति साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताऽपि समवायत्वे एव स्यात् । साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेनैवाऽवच्छिन्ना, तदितरेणाऽनवच्छिन्ना इति साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्ना कथ्यते, अतः साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता समवायत्वे एव वर्तते इति अवसीयते । तथा च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं समवायत्वगतैकत्वमेव स्यात् ।

वह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकमपि वह्नित्वमेकमेवेति तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकवह्नित्वस्य समवायेनैव वह्नौ वृत्तित्वविवक्षणात् तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया समवायः एव लभ्यते । अतः समवाये तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता भवेत्, तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकं च समवायत्वमेव भवेत् । समवायत्वातिरिक्तस्य वह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकत्वाभावात् तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतायाः समवायत्वे

एव पर्याप्तत्वं ज्ञेयम् । अर्थात् पर्याप्तिसम्बन्धेन वह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदक-
संसर्गतावच्छेदकताधिकरणविधया समवायत्वमेव लभ्यते । पर्याप्तिसम्बन्धेन वह्न्यभावीय-
प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकता समवायत्वे वर्तते इति वह्न्यभावीयप्रतियोगिता-
वच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकता प्रतियोगिविधया प्राप्यते, समवायत्वञ्चानुयोगिविधया,
तत्तन्निष्ठा प्रतियोगिता अनुयोगिता च परस्परं निरूप्य-निरूपकभावापन्ना, पर्याप्तिसम्बन्धावच्छिन्ना
चेति वह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-
नुयोगिता समवायत्वे भवेत् । वह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकता-
निष्ठप्रतियोगिता च वह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेनैव अवच्छिन्ना,
तदितरेणाऽनवच्छिन्नेति वह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मा-
नवच्छिन्ना कथ्यते सा प्रतियोगिता । तादृशप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितायाः समवायत्वे
वर्तमानत्वात् समवायत्वे तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वे-
तरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता वर्तते । तादृशानुयोगितावच्छेदकं समवायत्व-
गतैकत्वमेव स्यात्, अर्थात् तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वे-
तरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं समवायत्वगतैकत्वमेव भवेत् ।

इत्थञ्च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता-
वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च समवायत्व-
गतैकत्वस्यैव प्राप्या साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-
निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकसमवायत्वगतैकत्वरूपे तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता-
वच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात्
तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-
प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गताव-
च्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकसमवायत्वगतैकत्व-
रूपवृत्तित्वं सम्भवति ।

वह्न्यभावीयप्रतियोगितानिरूपिका एका एव अवच्छेदकता - समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्व-

निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता । यत्र यत्र समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तत्र तत्र समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अवश्यं वृत्तितया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वं समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां स्यादेवेति स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते ।

य
शो
ल
ता

ततश्च वह्न्यभावीयप्रतियोगितानिरूपकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकतानिरूपितत्वस्य तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां सत्त्वाच्च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं वर्तते एव ।

तथा च वह्न्यभावीयप्रतियोगितायां (१) स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य, (२) स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य, (३) स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य च सत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना, स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना, स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया वह्न्यभावः धर्तुं शक्यते, वह्न्यभावाधिकरणे च धूमहेतुरवृत्तिरिति लक्षणसमन्वयान्नास्त्येवाऽव्याप्तिः । इत्थञ्च पर्वतो वह्निमान् धूमाद् - इत्यत्र वह्न्यभावमादाय नूतनपरिष्कृतलक्षणानुसारेण लक्षणसमन्वयः परिभावितः ।

वि
न
भ्रा

एतदनुसारेण 'अयं समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्ट- स्तद्वत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्राऽपि समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्यऽभावमादाय कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्यऽभावमादाय वा या अव्याप्तिः प्रदर्शिता तन्निराकरणं सम्भवति, तद्यथा - पूर्वोक्तरीत्या प्रकृते साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता- वच्छेदकरूपविधया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य- नुयोगितावच्छेदकरूपविधया च वह्नित्वगतैकत्वस्यैव प्राप्तेः स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न- प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न- प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वं तु सम्भवत्येव ।

य
शो
ल
ता

तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न- प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकસंसર્ગતા- વच्छેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વં વર્તતે ન વા ? તત્ત્વિન્તનીયમ્ । તત્ર સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસમ્બન્ધવિધયા સમવાય-કાલિકૌ ઉભૌ પ્રાપ્યેતે ઇતિ સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતા સમવાય-કાલિકોભયસ્મિન્નેવ સ્યાત્, સાધ્યતાવચ્છે- દકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકવિધયા સમવાયત્વં કાલિકત્વજ્ચ પ્રાપ્યેતે । સાધ્યતાવચ્છેદકતા-

❀ પરિષ્કારનો લક્ષણમાં પ્રવેશ ❀

આ લક્ષણ મુજબ અવ્યાપ્તિ દૂર થઈ જશે. તે આ પ્રમાણે -

‘વહ્નિરયં કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ’ - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - આ સ્થલમાં સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટનો જે અભાવ લીધો હતો તે હવે તો જ લઈ શકાશે કે જો ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતા (૧) સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મ- અનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છે- દકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપમાં વૃત્તિ હોય અને

વિ
ન
મ્રા

(૨) સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુ- યોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિત હોય.

વચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાયાઃ સ્વરૂપસમ્બન્ધેન અધિકરણવિધયા કેવલસમવાયત્વમપિ પ્રાપ્યતે, કેવલકાલિકત્વમપિ, કિન્તુ સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતા ન કેવલસમવાયત્વે પર્યાપ્તા, ન વા કેવલકાલિકત્વે, કિન્તુ સમવાયત્વ-કાલિકત્વોભયસ્મિન્નેવ પર્યાપ્તેતિ પર્યાપ્તિસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાધિકરણવિધયા સમવાયત્વ-કાલિકત્વોભયમેવ પ્રાપ્યતે, ન કેવલસમવાયત્વમ્, ન વા કેવલકાલિકત્વમ્ ।

સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતા પર્યાપ્તિસમ્બન્ધેન સમવાયત્વ-કાલિકત્વોભય-સ્મિન્ વર્તતે इति સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતા પ્રતિયોગિવિધયા પ્રાપ્યતે, સમવાયત્વ-કાલિકત્વોભયમ્ અનુયોગિવિધયા, પ્રતિયોગ્યનુયોગિનિષ્ઠપ્રતિયોગિત્વાનુયોગિત્વે પર્યાપ્તિસમ્બન્ધ-વચ્છિન્ને નિરૂપ્ય-નિરૂપકભાવાપન્ને ચેતિ સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયો-ગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતા સમવાયત્વ-કાલિકત્વોભયસ્મિન્નેવ સ્યાત્ । તાદૃશસાધ્યતાવચ્છેદકતાવ-ચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાત્વેનાઽ-

પ્રસ્તુતમાં, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપક-પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ પણ વહ્નિત્વગતએકત્વ છે તથા સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ-અભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિય-અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ પણ વહ્નિત્વગતએકત્વ જ છે. માટે, સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ-અભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપક-પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક વહ્નિત્વગતએકત્વરૂપમાં વૃત્તિ થઈ જાય.

તેથી કહી શકાય કે જો સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ-વૃત્તિત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિત થાય તો જ તાદૃશ-પ્રતિયોગિતાનિરૂપક સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટનો અભાવ લઈ શકાય.

પ્રથમ સંબંધ છે - સ્વવ્યાપકત્વ.

સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાને અને સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાને - ઉભયને વ્યાપક છે. માટે, સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી તો સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતા-

વચ્છિન્ના, તદિતરેણાઽનવચ્છિન્નેતિ સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્ના કથ્યતે, તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતા સમવાયત્વ-કાલિકત્વોભયસ્મિન્ વર્તતે इति સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતા સમવાયત્વ-કાલિકત્વોભયસ્મિન્નેવ વર્તતે । તથા ચ સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદક-તાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપવિધયા સમવાયત્વ-કાલિક-ત્વોભયગતદ્વિત્વમેવ પ્રાપ્યતે ।

સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટસ્યાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસમ્બન્ધવિધયા સમવાય-સમ્બન્ધઃ પ્રાપ્યતે, ન કાલિકસમ્બન્ધઃ, અર્થાત્ તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતા સમવાયે એવ વર્તતે, ન કાલિકે इति તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદક-ધર્મવિધયા સમવાયત્વમેવ પ્રાપ્યતે, ન કાલિકત્વમ્, અર્થાત્ તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકસંસર્ગતા-વચ્છેદકતા સમવાયત્વે એવ પર્યાપ્તા, ન સમવાયત્વ-કાલિકત્વોભયસ્મિન્ । તથા ચ તાદૃશાભાવીય-પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાપર્યાપ્ત્યધિકરણવિધયા સમવાયત્વમેવ પ્રાપ્યતે ।

અવચ્છેદકતાથી અને કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ શકે છે. આ વાત પૂર્વે જોઈ જ ગયા છીએ.

પરંતુ, સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક-સંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ માત્ર સમવાયત્વ-ગતએકત્વ હોવાથી અને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ કાલિકત્વ-સમવાયત્વગતદ્વિત્વ હોવાથી સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવ-ચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા-અવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક કાલિકત્વ-સમવાયત્વગતદ્વિત્વમાં વૃત્તિ નથી.

આ રીતે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-નિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વ સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતામાં રહેલું ન હોવાથી સ્વઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-નિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વસંબંધથી સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીય-પ્રતિયોગિતાનિરૂપક સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતા-

પર્યાપ્તિસમ્બન્ધેન તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતા સમવાયત્વે વર્તતે
 इति તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતા પ્રતિયોગિવિધયા પ્રાપ્યતે,
 સમવાયત્વમનુયોગિવિધયા ।

ય શો લ તા
 એતત્પ્રતિયોગિતાનુયોગિત્વે પર્યાપ્ત્યા ગૃહીતે इति તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદક-
 સંસર્ગતાવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતા સમવાયત્વે સ્યાત્ । સા તાદૃશાભા-
 વીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતા-
 વચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાત્વેનૈવ અવચ્છિન્ના, તદિતરેણાઽનવચ્છિન્નેતિ તાદૃશાભાવીય-
 પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્ના કથ્યતે । તથા ચ તાદૃશા-
 ભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતા સમવાયત્વે
 એવ સ્યાત્ । તતશ્ચ તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપક-
 પર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપમપિ સમવાયત્વગતૈકત્વમેવ સ્યાત્ ।

અવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થાય.

ફલિતાર્થ :- સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વવ્યા-
 પકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ હોવા છતાં પણ સ્વઅવચ્છેદકસંસર્ગતા-
 અવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વસંબંધથી સાધ્યતા-
 અવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ ન હોવાથી સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતા-
 નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વઉભયસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવ-
 ચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ ન કહેવાય.

વિ

ન

મ્રા

આ રીતે, વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંસર્ગતા-
 અવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતા-
 અવચ્છેદકતાવિશિષ્ટમિત્રઅનિરૂપિત નહીં થાય. માટે, વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતા
 સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવ-
 ચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપક-
 પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક વહ્નિત્વગતએકત્વરૂપમાં વૃત્તિ હોવા છતાં પણ તાદૃશ-
 પ્રતિયોગિતાનિરૂપક વહ્નિત્વવિશિષ્ટાભાવ લઈ નહીં શકાય. તો પછી તેને લઈને અવ્યાપ્તિ
 આવવાનો પ્રશ્ન જ ક્યાં રહ્યો ?

इत्थञ्च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया समवायत्व-कालिकत्वगतद्वित्वं प्राप्यते, तादृशाभावीयप्रतियो-गितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-वच्छेदकरूपविधया च समवायत्वगतैकत्वमेव लभ्यते इति साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदक-तात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकसमवायत्व-कालिकत्वगतद्वित्व-रूपे तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वविरहात् तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतावच्छेदक-संसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयो-गितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं नैव सम्भवति ।

तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका एका एवावच्छेदकता - समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्व-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता, एतदतिरिक्तेन केनाऽपि अवच्छेदकत्वेन तादृशाभावीयप्रतियोगिता न निरूपिता, तादृशसमवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाश्च समवायसम्ब-न्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वात् स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकता-विशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते इति तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकता-ऽनिरूपितत्वं वर्तते ।

ततश्च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्या-वच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य च सत्त्वेऽपि स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता-वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य असत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यता-वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वावच्छेदकता-

वच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्याऽभावः धर्तुं न शक्यते, ततः कुतः तमादायाऽव्याप्तिवार्ताऽपि ?

य शो ल ता एवं कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्याऽभावमादायाऽपि अव्याप्तिः न सम्भवति, तद्यथा - साध्यतावच्छेदकतायाः तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाश्च पूर्वोक्तरीत्या वह्नित्वे एव पर्याप्ततया साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च वह्नित्वगतैकत्वस्यैव प्राप्तेः स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं तादृशाभावीयप्रतियोगितायां वर्तते ।

प्रकृते साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया समवाय-कालिकोभयस्य प्राप्तेः पूर्वोक्तरीत्या साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया समवायत्व-कालिकत्वोभयं प्राप्यते । कालिकेन वह्नित्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया केवलकालिकः एव लभ्यते इति तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता केवलकालिके एव भवेत् । अतः तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकता कालिकत्वे एव स्यात्, अर्थात् तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकता केवलकालिकत्वे एव पर्याप्ता भवेत्, न तु कालिकत्व-समवायत्वोभयस्मिन् । तथा च पर्याप्तिसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकता कालिकत्वे वर्तते इति कालिकत्वमनुयोगि, प्रतियोगिता च तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतायां । एतत्प्रतियोगित्वानुयोगित्वे निरूप्यनिरूपकभावापन्ने पर्याप्तिसम्बन्धेनाऽवच्छिन्ने चेति तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता कालिकत्वे भवेत् । एषा हि तादृशा-

भावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता तादृशाभावीयप्रतियोगिता-
वच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेनैवाऽवच्छिन्ना, तदितरेण अनवच्छिन्ना इति सा प्रतियोगिता
तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्ना कथ्यते इति
तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-
निरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता कालिकत्वे स्यात् । तथा च तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छे-
दकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया
कालिकत्वगतैकत्वमेव लभ्यते ।

इत्थञ्च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया समवायत्व-कालिकत्वगतद्वित्वं प्राप्यते, तादृशाभावीयप्रतियोगिता-
वच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छे-
दकरूपविधया च कालिकत्वगतैकत्वमेव लभ्यते इति साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेद-
कतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकसमवायत्व-कालिकत्वगतद्वित्वे
तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरू-
पकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वाऽसत्त्वात् तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंस-
र्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यता-
वच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताव-
च्छेदकसमवायत्व-कालिकत्वगतद्वित्वरूपवृत्तित्वं न सम्भवति ।

तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका एका एव अवच्छेदकता - कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-
वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता, एतदतिरिक्तेन अवच्छेदकत्वेन तादृशाभावीयप्रतियोगिता
निरूपिता न वर्तते, इयञ्च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वव्यापकत्व-
सम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति इति स्वव्यापकत्व-
सम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा-
वच्छेदकताविधया प्राप्यते । तथा च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यता-
वच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं वर्तते एव ।

इत्थञ्च कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्याऽभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मान-

वच्छिन्न-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य च सत्त्वेऽपि स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्याऽसत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्याऽभावः कथं धर्तुं शक्यते ? ततश्च न तमादायाऽव्याप्तिसम्भवः ।

किन्तु प्रकृते समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन यः वह्नित्वविशिष्टस्तदभावः एव ग्राह्यः । तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वे एव वर्तते, साध्यतावच्छेदकताऽपि वह्नित्वे एव वर्तते इति तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च वह्नित्वगतैकत्वमेव लभ्यते । ततश्च साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपे तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वं वर्तते एव ।

समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः यः तदभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया समवाय-कालिकौ उभौ प्राप्येते इति तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया प्राप्तसमवाय-कालिकोभयस्मिन् तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता लभ्यते । ततश्च तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेद-

दकधर्मविधया समवायत्व-कालिकत्वोभयमेव प्राप्यते, न केवलसमवायत्वम्, कालिकत्वं वा इति तादृशा-
भावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकता समवायत्व-कालिकत्वोभयस्मिन् पर्याप्ता
स्यादिति पर्याप्तिसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकताधिकरण-
विधया समवायत्व-कालिकत्वोभयस्य प्राप्तेः तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता-
वच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता समवायत्व-कालिकत्वोभयस्मिन्नेव स्यात् ।
एषा हि तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता तादृशा-
भावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेनैवाऽवच्छिन्ना, तदितरेणाऽनवच्छिन्नेति
तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्ना सा कथ्यते ।
तथा च तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रति-
योगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता समवायत्व-कालिकत्वोभयस्मिन्नेव भवेत् । ततश्च तादृशाभावीय-
प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनु-
योगितावच्छेदकरूपविधया समवायत्व-कालिकत्वोभयगतद्वित्वमेव प्राप्यते ।

य
शो
ल
ता

साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया समवाय-कालिकोभयस्यैव प्राप्तेः साध्यतावच्छेदकता-
वच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकताऽपि पूर्वोक्तरीत्या समवायत्व-कालिकत्वोभयस्मिन्नेव पर्याप्ता भवेदिति
साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-
वच्छेदकरूपविधयाऽपि समवायत्व-कालिकत्वोभयगतद्वित्वमेव लभ्यते । इत्थञ्च तादृशाभावीय-
प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-
नुयोगितावच्छेदकरूपविधयाऽपि समवायत्व-कालिकत्वगतद्वित्वं प्राप्यते, साध्यतावच्छेदकतावच्छेदक-
संसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधयाऽपि
समवायत्व-कालिकत्वगतद्वित्वमेव प्राप्यते इति साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतर-
धर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकसमवायत्व-कालिकत्वगतद्वित्वरूपे तादृशा-
भावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-
प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता-
वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं स्यादेव ।

तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिके द्वे एव अवच्छेदकते - (१) समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्व-
निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता (२) कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता च ।
यत्र यत्र समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-
साध्यतावच्छेदकता वा वर्तते तत्र तत्र समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताया
अवश्यं वृत्तितया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वमपि कालिक-
सम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वमपि च समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-
प्रतियोगितावच्छेदकतायां स्यादेवेति स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-
साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधयाऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यता-
वच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधयाऽपि च समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगिता-
वच्छेदकता धर्तुं शक्यते इति स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगिता-
वच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा स्यादेव ।

य
शो
ल
ता

एवं कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अपि समवायसम्बन्धाव-
च्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणे कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेद-
कताधिकरणे च अवश्यं वृत्तितया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायामपि
समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वं कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्व-
निष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वञ्च स्यातामेवेति स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-
वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताया अपि समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता-
विशिष्टत्वात्, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वाच्च स्वव्यापकत्व-
सम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा
एव भवेत् । ततश्च तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिकायाः कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रति-
योगितावच्छेदकतायाः समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाश्च स्वव्यापकत्व-
सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात्, एतदवच्छेदकताद्वितयातिरिक्तावच्छेदकतानिरूपितत्वस्य
तादृशाभावीयप्रतियोगितायामसत्त्वाच्च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन
साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वमपि स्यात् ।

इत्थञ्च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-

पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य च सत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावाविधया समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तदभावः धर्तुं शक्यते इति । तादृशाभावाधिकरणविधया च 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति अयं कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः'- इत्येतज्ज्ञानं नैव प्राप्यते, तादृशज्ञाने तस्य विषयत्वात् । किन्तु एतदतिरिक्तमेव प्राप्यते, तत्र च तज्ज्ञानत्वहेतोः अवृत्तितया स्यादेव लक्षणसमन्वयः इति कुतोऽव्याप्त्याशङ्का ? तथा च इत्थं परिष्कारकरणे नास्त्येवाऽऽपत्तिः ।

अधुना पदकृत्यावसरः । तत्र साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नत्वस्य, तदुत्तरं पर्याप्तेः, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नत्वस्य तदुत्तरं पर्याप्तेश्च प्रयोजनं परीक्षणीयम् । तत्र साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नत्वमप्रवेश्य 'स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः'- इत्येवमेव लक्षणाभ्युपगमे 'अयं समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन

वह्नित्वविशिष्टस्तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्याभावमादाय अव्याप्ति-
स्तदवस्था एव स्यात् । तद्यथा -

साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गविधया समवाय-कालिकोभयमेव प्राप्यते इति साध्यता-
वच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकता समवायत्व-कालिकत्वोभयस्मिन्नेव पर्याप्ता भवति । किन्तु
साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकता यदि समवायत्ववृत्तिताविशिष्टा गृह्यते तदा तादृश-
समवायत्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकता केवलसमवायत्वे एव पर्याप्ता
भवेत्, अर्थात् पर्याप्तिसम्बन्धेनाऽपि तादृशसमवायत्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदक-
संसर्गतावच्छेदकता समवायत्वे एव भवेदिति समवायत्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदक-
संसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता केवलसमवायत्वे एव भवेत् । इयञ्च
समवायत्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता साध्यता-
वच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठाऽपि कथ्यते एव, विशिष्टं शुद्धान्नातिरिच्यते इति
न्यायेन समवायत्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतायाः साध्यता-
वच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतातोऽनतिरेकादिति साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छे-
दकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताऽपि समवायत्वे वर्तमाना भवेदेवेति साध्यतावच्छे-
दकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया
समवायत्वगतैकत्वं प्राप्यते ।

समवायेन वह्नित्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गविधया समवायस्यैव
प्राप्त्या तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतायाः केवलसमवायत्वे एव
पर्याप्तत्वात् पूर्वोक्तरीत्या तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मा-
नवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया समवायत्वगतैकत्वमेव प्राप्यते ।
तथा च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-
वच्छेदकरूपविधया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-
प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधयाऽपि च समवायत्वगतैकत्वस्य प्राप्तेः तादृशा-
भावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-
निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठ-
प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं वर्तते एव ।

पूर्वोक्तरीत्या तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वञ्च वर्तते एव । ततश्च स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना, स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया समवायेन वह्नित्वविशिष्टाभावः धर्तुं शक्यते, तदधिकरणविधया 'अयं समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञानं धर्तुं शक्यते, तत्र च तज्ज्ञानत्वहेतोः वृत्तितया लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः ।

यदि च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितामादृत्य 'स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना, स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना, स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः' - इत्येवं लक्षणाभ्युपगमेऽपि नोक्ताऽऽपत्तिवारणं शक्यम्, यतः साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्व-समवायत्ववृत्तित्वावैशिष्ट्योभयधर्मावच्छिन्ना हि सा समवायत्ववृत्तित्वाविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेनाऽवच्छिन्ना एव कथ्यते, न तु अनवच्छिन्ना इति साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताविधया समवायत्ववृत्तित्वाविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता धर्तुं शक्यते एव । समवायत्ववृत्तित्वाविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितायाः केवलसमवायत्वे एव वर्तमानत्वात् साध्यता-

वच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताऽपि केवल-
समवायत्वे एव स्यादिति साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिता-
निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधयाऽपि समवायत्वगतैकत्वमेव प्राप्यते । तथा च साध्यता-
वच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूप-
विधया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रति-
योगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च समवायत्वगतैकत्वस्यैव प्राप्तेः समवायेन
वह्नित्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-
प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता-
वच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं भवेत् । तथा च
तादृशः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्याऽभावः धर्तुं शक्यते ! तदधिकरणे च तज्ज्ञानत्वहेतोः
पूर्वोक्तरीत्या वृत्तेः लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः ।

य
शो
ल
ता
यदि हि साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता निवेश्यते
तदा नेयमव्याप्तिः, यतः समवायत्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकता-
निष्ठप्रतियोगिता साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेन अवच्छिन्ना वर्तते, किन्तु
न केवलसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेनैवाऽवच्छिन्ना वर्तते, अपि तु समवायत्व-
वृत्तितावैशिष्ट्येनाऽपि अवच्छिन्ना, अर्थात् समवायत्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदक-
संसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरसमवायत्व-
वृत्तितावैशिष्ट्येनाऽवच्छिन्ना, न तु अनवच्छिन्ना इति साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकता-
त्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिताविधया तादृशसमवायत्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदक-
संसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता धर्तुं न शक्यते । किन्तु केवलसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदक-
संसर्गतावच्छेदकतात्वेनैवाऽवच्छिन्ना, तदितरेण अनवच्छिन्ना या प्रतियोगिता सैव साध्यतावच्छेदकता-
वच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेनाऽवच्छिन्ना स्यात् । साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकता-
त्वेनैवाऽवच्छिन्नप्रतियोगिता तु समवायत्व-कालिकत्वोभयस्मिन्नेव भवेत्, न केवलसमवायत्वे केवल-
कालिकत्वे वा, साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतायाः समवायत्व-कालिकत्वोभयस्मिन्
पर्याप्तत्वात्, तथा च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-
निरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता समवायत्व-कालिकत्वोभयस्मिन्नेव स्यात्, साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता-

वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिताधिकरणविधया साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतायाः समवायत्व-कालिकत्वोभयपर्याप्तायाः एव लाभात् । तथा च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया समवायत्व-कालिकत्वोभयगतद्वित्वमेव लभ्यते, न समवायत्वगतैकत्वम्, न वा कालिकत्वगतैकत्वम् । समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्याभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया समवायत्वगतैकत्वमेव प्राप्यते, न समवायत्व-कालिकत्वगतद्वित्वम् । ततश्च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकसमवायत्व-कालिकत्वगतद्वित्वे तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वाऽसत्त्वात् स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वमेव तादृशाभावीयप्रतियोगितायां न स्यात् । ततः कथं तादृशाभावमादायाऽव्याप्त्याशङ्काऽपि ? इत्थञ्च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नत्वप्रवेशाऽऽवश्यकता उपपादिता ।

अथ तदुत्तरपर्याप्तिमनिवेश्य साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकानुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वादिकमादृत्य “स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना, स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकानुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः”- इत्येवं लक्षणाभ्युपगमेऽपि उक्तापत्तितादवस्थम् । तथा हि - साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया तु समवायत्व-कालिकत्वगतद्वित्वमेव प्राप्यते इति निरूपितम् । साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिताविधया साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेनैव अवच्छिन्नायाः तदितरेणाऽनवच्छिन्नायाः कालिकत्व-समवा-

यत्त्वोभयपर्याप्तावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाः एव ग्रहणात् साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकता समवायत्व-कालिकत्वोभयस्मिन् वर्तमाना ग्राह्या, तदधिकरणविधया समवायत्वकालिकत्वोभयमेव लभ्यते यदि पर्याप्तिसम्बन्धेन अधिकरणं गृहीतं स्यात् । यदि स्वरूपसम्बन्धेन अधिकरणं गृह्यते तदा केवलसमवायत्वमपि लभ्यते, केवलकालिकत्वमपि प्राप्यते । तथा च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपका(स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्ना)नुयोगिता केवलसमवायत्वेऽपि स्यात्, केवलकालिकत्वेऽपि स्यात् । तथा च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकानुयोगितावच्छेदकरूपविधया समवायत्वगतैकत्वमपि लभ्यते । तथा च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकानुयोगितावच्छेदकसमवायत्वगतैकत्वरूपे समवायेन वस्तित्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात् तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकानुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं स्यादेव, पूर्वोक्तरीत्या स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वञ्च स्यातामेव तादृशाभावीयप्रतियोगितायामिति समवायेन वस्तित्वविशिष्टाभावः धर्तुं शक्यते, तमादायाऽव्याप्तिरपि स्यात् ।

यदि पर्याप्तिः निवेश्यते तदा साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतायाः पर्याप्तिसम्बन्धेनाधिकरणविधया यत्प्राप्यते तत्रैव स्यात् । साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतायाः पर्याप्तिसम्बन्धेन अधिकरणविधया समवायत्व-कालिकत्वोभयमेव प्राप्यते इति साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताऽपि समवायत्व-कालिकत्वोभयस्मिन्नेव स्यात्, न केवलसमवायत्वे, न वा केवलकालिकत्वे । तथा च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया समवायत्व-कालिकत्वोभयगतद्वित्वमेव प्राप्यते, न केवलसमवायत्वगतैकत्वम्, कालिकत्वगतैकत्वं वा । तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-

प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च समवायत्वगतैकत्वस्यैव प्राप्या समवायेन वह्नित्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वाऽसम्भवात् तादृशाभावो धर्तुं न शक्यते इति कथं तमादायाऽव्याप्तिः ? एवं पर्याप्तिनिवेशोऽपि समर्थितः ।

यदि स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नत्वमनादृत्य 'स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना, स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना, स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः'- इत्येवमेव लक्षणम् अभ्युपगम्यते तदा 'अयं समवायेन वह्नित्वविशिष्टः'- इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन समवायेन यः वह्नित्वविशिष्टः तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभावमादाय अव्याप्तिः स्यात् ।

य
शो
ल
ता

तद्यथा - 'अयं समवायेन वह्नित्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञाने समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्य विषयतयाऽवभासमानत्वात् समवायेन वह्नित्वविशिष्टः विषयितासम्बन्धेन वृत्तिः स्यात्, किन्तु समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः सः तादृशज्ञाने विषयितासम्बन्धेन वृत्तिः न स्यात्, तस्याऽविषयत्वात् । तथा च विषयितासम्बन्धेन तदभावः तादृशज्ञाने प्राप्यते ।

एतदभावः उक्तलक्षणानुसारेण तदैव धर्तुं शक्यते यदा तादृशाभावीयप्रतियोगितायां (१) स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं (२) स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं (३) स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकता-

ऽनिरूपितत्वञ्च स्युः । तत्र साध्यतावच्छेदकतायाः तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाश्च वस्तित्वे एव पर्याप्ततया साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च वस्तित्वगतैकत्वस्यैव प्राप्तेः तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं स्यादेव ।

अथ साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया प्रकृते समवायः एव लभ्यते इति साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता समवाये एव वर्तते, साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकमपि समवायत्वमेव स्यात् । साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतायाः समवायत्वे एव वर्तमानत्वात् पर्याप्तिसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकताधिकरणविधया समवायत्वमेव लभ्यते । तथा च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतायां प्रतियोगिता भवेत्, तन्निरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता समवायत्वे स्यात् । साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेनैवाऽवच्छिन्ना वर्तते, तदितरेण अनवच्छिन्ना इति साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिताविधया तादृशासाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता धर्तुं शक्यते । ततश्च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता केवलसमवायत्वे एव वर्तते, तथा च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया समवायत्वगतैकत्वमेव लभ्यते ।

समवायेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वस्तित्वविशिष्टस्तदभावीयप्रतियोगितावच्छेदकसम्बन्धविधया समवायश्च कालिकश्चोभयं प्राप्यते, ततः तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता समवाय-कालिकोभयस्मिन् भवेत्, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकधर्मविधया समवायत्व-कालिकत्वोभयं प्राप्यते । तथा च तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकता समवायत्व-कालिकत्वोभयस्मिन्नेव पर्याप्ता भवेत्, अर्थात् पर्याप्तिसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया समवायत्व-कालिकत्वोभयमेव प्राप्यते, न केवलसमवायत्वं केवलकालिकत्वं

वा, तथा च तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता समवायत्व-कालिकत्वोभयस्मिन्नेव स्यात् ।

किन्तु तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकता यदि समवायत्ववृत्तिता-विशिष्टा परिगृह्यते तदा तादृशसमवायत्ववृत्तिताविशिष्टप्रकृताभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतायाः पर्याप्तिसम्बन्धेनाऽपि अधिकरणविधया समवायत्वमेव प्राप्यते, समवायत्ववृत्तिताविशिष्टतादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतायाः एव ग्रहणात् । समवायत्ववृत्तिताविशिष्टतादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता समवायत्वे एव भवेत् । समवायत्ववृत्तिताविशिष्टतादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिताविधया धर्तुं शक्यते, विशिष्टं शुद्धान्नातिरिच्यते - इतिन्यायेन समवायत्ववृत्तिताविशिष्टतादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतायाः तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतातोऽनतिरेकेण समवायत्ववृत्तिताविशिष्टतादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायाः तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतावृत्तित्वावश्यम्भावात् । तथा च तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताऽपि केवलसमवायत्वे स्यादेवेति तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपमपि समवायत्वगतैकत्वमेव भवेत् ।

साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया समवायत्वगतैकत्वमेव लभ्यते इति साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकसमवायत्वगतैकत्वरूपे तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात् तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं वर्तते एव ।

तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिके द्वे एवाऽवच्छेदकते - (१) समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्व-
निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता (२) कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता च ।
तत्र समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-
साध्यतावच्छेदकता यत्र यत्र वर्तते तत्र तत्र अवश्यं वर्तते, उभयावच्छेदकतयोः वह्नित्वे एव
पर्याप्तत्वाद् इति समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वं समवायसम्बन्धा-
वच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां लभ्यते एव, ततश्च स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन समवाय-
सम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्न-
वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते इति समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगिता-
वच्छेदकता स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा एव भवेत् ।

या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तस्या अपि समवायसम्ब-
न्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणे अवश्यं वृत्तित्वात् समवायसम्बन्धावच्छिन्न-
वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वं कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदक-
तायां स्यादेवेति स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता-
विशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता लभ्यते,
अर्थात् समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावत् कालिकसम्बन्धा-
वच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकता-
विशिष्टावच्छेदकताविधया धर्तुं शक्यते ।

ततश्च समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-
वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाश्च स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा-
वच्छेदकताविधया ग्राह्यत्वात्, एतदितिरिक्तावच्छेदकतया तादृशाभावीयप्रतियोगिताया अनिरूपित-
त्वाच्च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेद-
कताऽनिरूपितत्वं स्यादेव ।

इत्थञ्च समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तदभावीय-
प्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्व-
सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदक-

रूपवृत्तित्वस्य स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-
वच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-
निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा-
न्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य च सत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता-
निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतर-
धर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन
साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया
समवायेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वस्तित्वविशिष्टस्तदभावः धर्तुं शक्यते ।
पूर्वोक्तरीत्या तादृशाभावाधिकरणविधया 'अयं समवायेन वस्तित्वविशिष्टः'- इत्येतज्ज्ञानमेव
प्राप्यते, तत्र च तज्ज्ञानत्वहेतोः वृत्तितया लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः ।

न च एतदव्याप्तिनिवारणार्थं स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य सम्बन्धकोटौ प्रवेशः आदरणीयः,
तथा चैवं लक्षणम् - 'स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेद-
कत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदक-
रूपे वर्तमाना स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-
वच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-
निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभय-
सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपका-
भावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः' इति ।

समवायेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वस्तित्वविशिष्टस्तदभावीयप्रतियोगितायां
पूर्वोक्तरीत्या स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्व-
सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं
स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्व-
सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-

पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वञ्च वर्तते एव । अथ स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन स्वावच्छेदकसम्बन्धा-
वच्छिन्नत्वसम्बन्धेन च साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं वर्तते न वा? तदेव
चिन्तनीयम् । तत्र तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिके ये द्वे अवच्छेदकते ते द्वेऽपि स्व-
व्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टे स्तः एव । या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-
प्रतियोगितावच्छेदकता तस्याः समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवाय-
सम्बन्धेन अवच्छिन्नत्वात् समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्ब-
न्धावच्छिन्नत्वं तत्र सम्भवतीति स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्न-
वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-
प्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते, अर्थाद् वह्नित्वनिष्ठसमवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेद-
कता स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा स्यादेव । तथा च समवाय-
सम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वव्यापकत्वसम्बन्धेनाऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धा-
वच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि च समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात्
स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकता-
विधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते ।

या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तस्यां कालिकसम्बन्धाव-
च्छिन्नत्वस्यैव सत्त्वात्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्याऽसत्त्वात्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-
साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया समवायस्यैव प्राप्तेः कालिकस्याऽप्राप्तेश्च तादृशकालिक-
सम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यता-
वच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वं नैव स्यादिति स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन
समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धा-
वच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता न प्राप्यते । ततश्च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्व-
निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-
साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वेऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन अविशिष्टत्वात् स्वव्यापकत्व-
स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता-
विशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते ।
समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतातिरिक्तसाध्यतावच्छेदकतायाः प्रकृतस्थले

अभावात् स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा-
वच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते ।

इत्थञ्च तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपकावच्छेदकतायाः स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धा-
वच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यत्वात् तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वव्यापकत्व-
स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं
नैव सम्भवति । तथा च समवायेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वस्तित्वविशिष्टः
तदभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-
वच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-
वच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-
नुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-
प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य च सत्त्वेऽपि स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदक-
सम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य असत्त्वात्
स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यता-
वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना, स्वावच्छेद-
कतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्य-
तावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताव-
च्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकता-
विशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया समवायेन वस्तित्व-
विशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वस्तित्वविशिष्टस्तदभावः धर्तुं न शक्यते इति कथं तमादायाऽ-
व्याप्तिवार्ताऽपि ?

किन्तु प्रकृते समवायेन वस्तित्वविशिष्टस्याऽभावः एव ग्राह्यः, तादृशाभावीयप्रतियोगिता-
वच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकतायाश्च वस्तित्वे एव पर्याप्तत्वात् साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मा-
नवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेद-
कतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च वस्तित्वगतैकत्वस्यैव
प्राप्तेः स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन
साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं

तादृशाभावीयप्रतियोगितायां वर्तते एव ।

साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गविधया केवलसमवायस्यैव प्राप्तेः पूर्वोक्तरीत्या साध्यता-
वच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदक-
रूपविधया समवायत्वगतैकत्वमेव प्राप्यते । तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्ध-
विधयाऽपि समवायः एव लभ्यते इति तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकं
समवायत्वमेव स्यात्, ततश्च समवायत्वे एव तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता-
वच्छेदकता पर्याप्ता भवेत्, अर्थात् पर्याप्तिसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदक-
संसर्गतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया समवायत्वमेव प्राप्यते इति तादृशाभावीयप्रतियोगिता-
वच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता केवलसमवायत्वे
एव स्यात् । तथा च तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियो-
गितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपमपि समवायत्वगतैकत्वमेव स्यात् ।

य
शो
ल
ता

अतः साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठ-
प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकता-
निष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता-
वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं तादृशा-
भावीयप्रतियोगितायां स्यादेव ।

तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका एका एवाऽवच्छेदकता - समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्व-
निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता । तस्यां च समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां
-समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणे तस्याः अवश्यं वृत्तित्वेन समवाय-
सम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वसत्त्वात् समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-
साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वसत्त्वाच्च स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्न-
त्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया
समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते इति तादृशाभावीयप्रतियोगिता-
निरूपिकायाः समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वव्यापकत्व-स्वावच्छे-

दकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्व-
निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकतया तादृशाभावीयप्रतियोगिताया अनिरूपि-
तत्वाच्च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन
साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं स्यादेव ।

तथा च समवायेन वस्तित्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-
प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-
प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य, स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकता-
निष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता-
वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य स्वव्यापकत्व-
-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपित-
त्वस्य च सत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्व-
सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे
वर्तमाना, स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेद-
कत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्या-
प्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना, स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यता-
वच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया समवायेन
वस्तित्वविशिष्टस्याऽभावः धर्तुं शक्यते ।

‘अयं समवायेन वस्तित्वविशिष्टः’- इत्येतज्ज्ञाने समवायेन वस्तित्वविशिष्टस्य विषयतया
विषयितासम्बन्धेन तदभावः नैव वर्तते । किन्तु अन्यत्रैव तादृशोऽभावः स्यात्, तत्र च तज्ज्ञानत्व-
हेतोरवृत्तितया लक्षणसमन्वयः स्यादेवेति कथमव्याप्तिदानमुद्घोष्यते इति वाच्यम्;

स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वप्रवेशापेक्षया स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठ-
प्रतियोगितास्थाने स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिताप्रवेशस्य
लघुत्वात् ।

स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वप्रवेशेऽपि नोक्ताऽव्याप्तिनिरासः
सम्भवति । तद्यथा - समवायेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वस्तित्वविशिष्टः तदभावीय-

प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकता यदि समवायत्ववृत्तिताविशिष्टा परिगृह्यते तदा समवायत्ववृत्तिताविशिष्टतादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठ-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया समवायत्वगतैकत्वं लभ्यते । समवायत्व-वृत्तिताविशिष्टतादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता हि समवायत्ववृत्तितावैशिष्ट्येन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेन चैवाऽवच्छिन्ना, नान्येन केनचित् । अर्थात् तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता-वच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता समवायत्ववृत्तितावैशिष्ट्य-तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदक-संसर्गतावच्छेदकतात्वोभयावच्छिन्नेति समवायत्ववृत्तिताविशिष्टतादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता-वच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता-वच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताविधया धर्तुं शक्यते इति तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता-वच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपमपि सम-वायत्वगतैकत्वं प्राप्यते एव ।

य
शो
ल
ता

ततश्च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकसमवायत्वगतैकत्वरूपे तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता-वच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकतावच्छे-दकसंसर्गतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्य-तावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-वच्छेदकरूपवृत्तित्वं तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्यादेव । इत्थञ्च स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मा-नवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मा-नवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना, स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता-वच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेद-कतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रति-योगिता तन्निरूपकाभावविधया समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभावः धर्तुं शक्यते । तदधिकरणे च 'अयं समवायेन वह्नित्वविशिष्टः'- इत्याकारकज्ञाने तज्ज्ञा-नत्वहेतोः वृत्तितया लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः । तथा च स्वावच्छेदकतावच्छेदक-

संसर्गतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वनिवेशेऽपि न निस्तारः ।

अपि तु स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नत्वं निवेश्यम् । तथा च समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तदभावमादाय नाऽव्याप्तिः सम्भवति, यतः तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता समवाय-कालिकोभयस्मिन् वर्तते इति तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकता समवायत्व-कालिकत्वोभय-स्मिन्नेव स्यात् । या समवायत्ववृत्तित्वविशिष्टतादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता-वच्छेदकता गृहीता तस्याः पर्याप्तिसम्बन्धेन अधिकरणविधयाऽपि समवायत्वमेव प्राप्यते इति तादृशसमवायत्ववृत्तित्वाविशिष्टतादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठ-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता केवलसमवायत्वे एव भवेत् । किन्तु समवायत्ववृत्तित्वाविशिष्ट-तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता समवायत्ववृत्तित्वा-वैशिष्ट्येन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेन चोभयेनाऽवच्छिन्ना भवेत्, अर्थात् तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरसमवायत्ववृत्तित्वा-वैशिष्ट्येनाऽवच्छिन्ना भवेत्, ततश्च तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेद-कतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिताविधया समवायत्ववृत्तित्वाविशिष्टतादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छे-दकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता धर्तुं न शक्यते ।

या तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकता समवायत्वेऽपि वर्तते, कालिकत्वेऽपि वर्तते, अर्थात् तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकेषु यावत्सु वर्तते तन्निष्ठप्रतियोगिता तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदक-तात्वेनैवाऽवच्छिन्ना, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मेणाऽ-नवच्छिन्ना इति तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-प्रतियोगिताविधया समवायत्व-कालिकत्वोभयपर्याप्ततादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदक-संसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता धर्तुं शक्यते । तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदक-संसर्गतावच्छेदकतायाः पर्याप्तिसम्बन्धेन समवायत्व-कालिकत्वोभयस्मिन्नेव पर्याप्तत्वात् तन्निष्ठ-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता समवायत्व-कालिकत्वोभयस्मिन्नेव स्यादिति तादृशाभावीय-प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-नुयोगिता समवायत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव भवेत् । तथा च तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता-

वच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं च समवायत्व-कालिकत्वगतद्वित्वमेव स्यात् ।

य
शो
ल
ता

साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया समवायत्व-कालिकत्वगतद्वित्वं न प्राप्यते, किन्तु समवायत्वगतैकत्वमेव लभ्यते इति साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकसमवायत्वगतैकत्वरूपे तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वाऽसत्त्वात् स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-वच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं तादृशाभावीयप्रतियोगितायां न सम्भवेत् । तथा च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-वच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपित-त्वस्य च सत्त्वेऽपि स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वाऽसत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना, स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना, स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तदभावः धर्तुं न शक्यते इति कथं तमादायाऽव्याप्तिः ?

किन्तु समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्याभावः एव ग्राह्यः । तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता-वच्छेदकसम्बन्धविधया केवलसमवायः एव प्राप्यते इति तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदक-संसर्गतावच्छेदकधर्मविधया केवलसमवायत्वमेव लभ्यते, अर्थात् तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेद-

समवायेन वह्नित्वविशिष्टाभावः धर्तुं शक्यते । समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्य 'अयं समवायेन वह्नित्वविशिष्टः'- इत्येतज्ज्ञाने विषयतया विषयितासम्बन्धेन सत्त्वात् समवायेन वह्नित्वविशिष्टाभावः 'अयं समवायेन वह्नित्वविशिष्टः'- इत्याकारकज्ञाने नैव स्यात्, किन्तु अन्यत्र स्यात्, तत्र तज्ज्ञानत्वहेतोरवृत्तितया लक्षणसमन्वयः एव स्यात्, न तु अव्याप्तिरिति स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिवेशः आवश्यकः इति उपपादितम् ।

यदि तदुत्तरं पर्याप्तिनिवेशमनादृत्य 'स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-प्रतियोगितानिरूपकानुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकता-त्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना, स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावाधिकरण-निरूपितवृत्तित्वाभावः' - इत्येवमेव लक्षणमभ्युपगम्यते तदा 'अयं समवायेन वह्नित्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन समवायेन यः वह्नित्वविशिष्टस्तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभावमादायाऽव्याप्तिस्तद-वस्था एव स्यात् । तद्यथा - तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकता पर्याप्ति-सम्बन्धेन समवायत्व-कालिकत्वोभयस्मिन्नेव वर्तते, किन्तु स्वरूपसम्बन्धेन केवलसमवायत्वेऽपि वर्तते, केवलकालिकत्वेऽपि इति तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेद-कतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकानुयोगिता केवलसमवायत्वेऽपि भवेत्, सा हि अनुयोगिता स्वरूपसम्ब-न्धावच्छिन्ना ज्ञातव्या । इयं तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रति-योगिता केवलतादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेनैवाऽवच्छिन्ना वर्तते, तदितरेणाऽनवच्छिन्ना एवेति तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकता-त्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिताविधया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेद-कतानिष्ठप्रतियोगिता धर्तुं शक्यते इति तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेद-कतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपका(स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्ना)नुयोगिता केवलसमवायत्वे भवेत्, अतः तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-निरूपकानुयोगितावच्छेदकरूपं समवायत्वगतैकत्वं भवेदेव । साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता-

वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपमपि पूर्वोक्तरीत्या समवायत्वगतैकत्वमेव वर्तते । तथा च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकसमवायत्वगतैकत्वरूपे तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकानुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकानुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं तादृशाभावीयप्रतियोगितायां वर्तते एव । पूर्वोक्तरीत्या तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वञ्च स्त एवेति स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना, स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकानुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया समवायेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वस्तित्वविशिष्टस्तदभावः धर्तुं शक्यते, तदधिकरणविधया 'अयं समवायेन वस्तित्वविशिष्टः'- इत्येतज्ज्ञानं लभ्यते, तत्र च तज्ज्ञानत्वहेतोः वृत्तितया लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेव अव्याप्तिः ।

एतदव्याप्तिनिवारणाय पर्याप्तिप्रवेशः अनिवार्यः, तन्निवेशे नास्तीयमव्याप्तिः । तद्यथा - तादृशाभावीय(= समवायेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वस्तित्वविशिष्टस्तदभावीय)-प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतायाः स्वरूपसम्बन्धेन अधिकरणविधया समवायत्वं कालिकत्वं वा लभ्यते, किन्तु तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतायाः पर्याप्तिसम्बन्धेन अधिकरणविधया समवायत्व-कालिकत्वोभयमेव लभ्यते इति तादृशाभावीय-प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता समवायत्व-कालिकत्वोभयस्मिन्नेव स्यात् । अतः तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता-

वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता समवायत्व-कालिकत्वोभयस्मिन्नेव भवेदिति तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया समवायत्व-कालिकत्वोभयमेव लभ्यते, न समवायत्वगतैकत्वम् । साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया प्रकृते समवायत्वगतैकत्वमेव लभ्यते इति साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदक-समवायत्वगतैकत्वरूपे तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वासत्त्वात् स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं तादृशाभावीयप्रतियोगितायां न स्यात् ।

य
शो
ल
ता

इत्थञ्च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा-न्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य च सत्त्वेऽपि स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता-वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वाऽसत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यता-वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना, स्वावच्छेदक-तावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्व-सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्या-प्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽ-निरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तदभावः धर्तुं न शक्यते इति कथं तमादायाऽव्याप्तिः ? प्रत्युत पूर्वोक्तरीत्या समवायेन वह्नित्वविशिष्टाभावमादाय लक्षणसमन्वयः एव स्यादिति पर्याप्तिनिवेशो-ऽपि अनिवार्यः इति पूर्वं प्रदर्शितमेव लक्षणं सम्यगिति फलितम् ।

❏ પરિષ્કારની પૂર્ણતા અર્થે પ્રશ્ન ❏

પ્રશ્ન :- સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવ લઈ જ શકાશે. કેમ નહીં લેવાય ?

સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતા

(૧) સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક વહ્નિત્વગતએકત્વ રૂપમાં વૃત્તિ પણ છે. તથા

(૨) સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટ એવી જ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત છે. હવે વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપક જે સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા છે તેને સ્વઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વસંબંધથી વિશિષ્ટ બનાવવાની છે. તે પણ થઈ જશે.

જો સ્વઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપમાં વૃત્તિ તાદૃશપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા થઈ જાય તો જ સ્વઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વસંબંધથી પણ સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જાય.

આના માટે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ અને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ - બન્ને એક થવા જરૂરી છે. સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ તો સમવાયત્વગતએકત્વ છે જ. તેથી, જો સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક કાલિકત્વ-સમવાયત્વગતદ્વિત્વની જગ્યાએ સમવાયત્વગતએકત્વ થઈ જાય તો સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપક સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠ-

પ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપમાં વૃત્તિ થઈ જશે. અને તેથી સ્વઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વસંબંધથી તાદૃશ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

વાસ્તવમાં આપણે જોઈ ગયા કે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ કાલિકત્વ-સમવાયત્વગતદ્વિત્વ છે. સંસર્ગતાઅવચ્છેદકતા બે છે - (૧) કાલિકત્વમાં રહેનારી, (૨) સમવાયત્વમાં રહેનારી. પરંતુ, આપણે માત્ર સમવાયત્વમાં રહેલી જ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા લઈએ. તે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ સમવાયત્વ થશે. માટે, તાદૃશસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ સમવાયત્વગતએકત્વ થઈ જશે. આ રીતે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ સમવાયત્વગતએકત્વ થઈ જવાથી તથા સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ પણ સમવાયત્વગતએકત્વ હોવાથી સ્વઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપત્વસંબંધથી તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક સમવાયત્વગતએકત્વરૂપમાં વૃત્તિ થઈ જશે. માટે, સ્વઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપકસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

આ રીતે, સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિત થઈ જશે. માટે, તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવ લઈ શકાશે. તેનું અધિકરણ તજ્જ્ઞાન. તજ્જ્ઞાનત્વહેતુ ત્યાં વૃત્તિ. આ રીતે, લક્ષણઅસમન્વય થવાથી અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બનશે.

✽ અવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નત્વનો પ્રવેશ પરિષ્કારમાં, પરિણામે લક્ષણમાં પણ ✽

ઉત્તર :- તમે માત્ર સમવાયત્વનિષ્ઠસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતા જ કેમ લીધી ? સંસર્ગતાઅવચ્છેદકતા તો બે છે - (૧) સમવાયત્વનિષ્ઠસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતા અને (૨) કાલિકત્વનિષ્ઠસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતા. આ બન્ને સંસર્ગતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલી પ્રતિયોગિતા હો તો

પછી તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ કાલિકત્વ-સમવાયત્વગતદ્વિત્વ જ થાય ને ! માટે, ‘સંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા લેવાની’ - આ પ્રમાણે પરિષ્કાર કરો તો સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ કાલિકત્વ-સમવાયત્વગતદ્વિત્વ જ થાય. જ્યારે સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ તો સમવાયત્વગતએકત્વ જ થશે. (અમે માત્ર સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાને ગ્રહણ કરવા પાછળનું કારણ દર્શાવ્યું છે. પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા લેવા પાછળનું કારણ નથી દર્શાવ્યું. પરંતુ, જે પરિસ્થિતિ પ્રસ્તુતમાં સાધ્ય અને પ્રતિયોગીની દર્શાવી તેના કરતા વિપરીત પરિસ્થિતિ થાય ત્યારે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા લેવાનું પ્રયોજન મળી જાય. અતિવિસ્તારના ભયથી અમે તે દર્શાવતા નથી. આગળના ખુલાસા પણ અમે માત્ર સાધ્યતાકોટિના જ દર્શાવીશું. અભાવની કોટિના સ્વયં સમજી લેવા. જિજ્ઞાસુ મનીષી ‘યશોલતા’ સંસ્કૃત વૃત્તિ અવગાહી શકે છે.)

વિ
ન
મી

આ રીતે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક સમવાયત્વ-કાલિકત્વગતદ્વિત્વરૂપમાં સ્વઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સમવાયસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપક-સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વવૃત્તિ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વૃત્તિ ન હોવાથી સ્વઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વસંબંધથી તાદૃશ-સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ ન શકે. માટે, અવ્યાપ્તિને કોઈ અવકાશ રહેતો નથી.

જ્ઞ સંપૂર્ણતા માટે સવાલ જ્ઞ

પ્રશ્ન :- તમારી વાત સાચી કે સંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા તરીકે સમવાયત્વવૃત્તિસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતામાં અને કાલિકત્વવૃત્તિસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતામાં - ઉભયમાં રહેનારી પ્રતિયોગિતા જ આવે. પરંતુ તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપકસ્વરૂપસંબંધઅવચ્છિન્નઅનુયોગિતા તો એકલા સમવાયત્વમાં પણ રહે. માટે, પુનઃ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ સમવાયત્વગતએકત્વ થઈ જશે. પુનઃ પૂર્વવત્ અવ્યાપ્તિ ત્રાટકશે.

ૐ પર્યામિનો પ્રવેશ ૐ

ઉત્તર :- ભાઈ ! અનુયોગિતા સ્વરૂપસંબંધથી અવચ્છિન્ન લેવાનું કોણે કહ્યું ? અનુયોગિતા પર્યામિસંબંધથી અવચ્છિન્ન લેવાની છે. તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યામિઅનુયોગિતા તો સમવાયત્વ અને કાલિકત્વ ઉભયમાં જ રહે. માટે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતા-અવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યામિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ સમવાયત્વ-કાલિકત્વગતદ્વિત્વ જ થશે. સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યામિઅનુયોગિતા-અવચ્છેદકરૂપ માત્ર સમવાયત્વગતએકત્વ જ છે. આથી, સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યામિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાનિષ્કસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યામિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક સમવાયત્વ-કાલિકત્વગતદ્વિત્વમાં વૃત્તિ ન હોવાથી સ્વઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યામિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ-વૃત્તિત્વસંબંધથી વહ્નિત્વનિષ્ક-સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થાય. ફલતઃ અવ્યાપ્તિ આવવાને કોઈ અવકાશ રહેતો નથી.

વિ
ન
મ્રા

ૐ દ્વિતીય સંબંધના પરિષ્કાર રૂપે પ્રવેશ કરતા અવ્યાપ્તિવારણ અશક્ય ૐ

પ્રશ્ન :- આ પ્રમાણે તમે ગોટાળા વાળો તે ન ચાલે. સૌ પ્રથમ એ બતાવો કે તમારા લક્ષણમાં જે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિતત્વનો પ્રતિયોગિતાના વિશેષણ તરીકે પ્રવેશ કરાવ્યો છે તેમાં અભિપ્રેતઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા શું એકાદ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ હોવી જોઈએ કે જેટલી પણ હોય તેટલી બધી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ હોવી જોઈએ ? દ્વિતીય વિકલ્પ સ્વીકારવા જતા અસંભવ દોષ સ્પષ્ટ જ છે. માટે, તમારે કહેવું પડશે કે કોઈ એકાદ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ હોવી જોઈએ.

તેથી, જો અભિપ્રેત અભાવ લેવો હોય તો તે અભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપક જે એક માત્ર સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તે (૧) સ્વવ્યાપકત્વ- (૨) સ્વઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યામિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વઉભયસંબંધથી (૧) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા અને (૨) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા - આ

બેમાંથી કોઈ એક સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ હોવી જોઈએ.

સૌ પ્રથમ જોઈએ કે સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય છે કે નહીં ?

પ્રથમ સંબંધ છે - સ્વવ્યાપકત્વ.

સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અને કાલિકસંબંધ-અવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા - આ બન્ને અવચ્છેદકતાનું અધિકરણ એક માત્ર વહ્નિત્વ જ છે. માટે, જ્યાં જ્યાં કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા ત્યાં ત્યાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા - આ પ્રમાણે અવશ્ય કહી શકાશે. આ રીતે, કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાની વ્યાપકતા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલ હોવાથી સ્વવ્યાપ-કત્વસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા કાલિકસંબંધ-અવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

દ્વિતીય સંબંધ છે - સ્વઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપક-પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વસંબંધથી (વૃત્તિત્વ - સ્વઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવ-ચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી.)

કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ છે માત્ર કાલિક. માટે, સંસર્ગતાઅવચ્છેદકતા કેવલ કાલિકત્વમાં રહે. આ રીતે, કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-નિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ કાલિકત્વગતએકત્વ. જ્યારે, સમવાયથી વહ્નિત્વ-વિશિષ્ટઅભાવીપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ સમવાયત્વગતએકત્વ છે. આથી, સ્વઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-અવચ્છેદકત્વસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વ-અવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક કાલિકત્વગતએકત્વમાં વૃત્તિ ન હોવાથી સ્વઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુ-યોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-પ્રતિયોગિતા-

વિ
ળ
મ્રા

અવચ્છેદકતા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થાય.

ફલિતાર્થ :- સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થવા છતાં પણ સ્વઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-અવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વસંબંધથી વિશિષ્ટ ન હોવાથી સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વઉભયસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થાય.

✽ વહ્નિત્વવૃત્તિ સા.અ.થી પ્ર.અ. વિશિષ્ટ થઈ જતા અવ્યાપ્તિ ✽

હવે, સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધ-અવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય છે કે નહીં ? તે જોઈએ -

પ્રથમ સંબંધ છે - સ્વવ્યાપકત્વ.

વિ

ન

મ્રા

સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અને સમવાયસંબંધ-અવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા - બન્નેના અધિકરણ તરીકે એક માત્ર વહ્નિત્વ જ હોવાથી જ્યાં જ્યાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા ત્યાં ત્યાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા - આ પ્રમાણે રાજીખુશીથી કહી શકાશે. આ રીતે, સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાની વ્યાપકતા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલી હોવાથી સ્વવ્યાપ-કત્વસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધ-અવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જાય છે.

દ્વિતીય સંબંધ છે - સ્વઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપક-પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વ. વૃત્તિત્વ - સ્વઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વ-અવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી.

સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંસર્ગ માત્ર સમવાય જ છે. માટે, સંસર્ગતાઅવચ્છેદકતા એક માત્ર સમવાયત્વમાં જ રહેશે. આ રીતે, સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસમવાયસંબંધનિષ્ઠ-સંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ

સમવાયત્વગતએકત્વ થશે. સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા-અવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યામિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ પણ સમવાયત્વગતએકત્વ હોવાથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યામિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિસાધ્યતા-અવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યામિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક સમવાયત્વગતએકત્વમાં વૃત્તિ થઈ જશે. ફલતઃ સ્વઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યામિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

ફલિતાર્થ :- સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યામિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ જ થશે.

માટે, સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીપ્રતિયોગિતાનિરૂપક સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યામિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ જ કહેવાય, વિશિષ્ટભિન્ન નહીં.

આનો ફલિતાર્થ એ જ થશે કે સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવ લઈ શકાશે. તેનું અધિકરણ તજ્જ્ઞાન, જ્યાં તજ્જ્ઞાનત્વ હેતુ વૃત્તિ છે. આ રીતે, લક્ષણસમન્વય ન થતાં અવ્યાપ્તિ સ્પષ્ટ છે.

❖ સ્વાતંત્ર્યેણ પરિષ્કારના પ્રવેશથી અવ્યાપ્તિવારણ સુશક્ય ❖

ઉત્તર :- ખૂબ જ સરસ પ્રશ્ન છે તમારો. હવે લક્ષણ આ પ્રમાણે બનાવીશું -

(૧) સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યામિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યામિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિ-

(૨) સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિત અને

(૩) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન(પ્રતિયોગિતા-નિરૂપક)પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપમાં સ્વઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન(પ્રતિયોગિતાનિરૂપક)પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી વૃત્તિ એવી પ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

હવે, માત્ર સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા લેવાની વાત જ નથી, માત્ર શુદ્ધ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાની જ વાત છે. તેથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંસર્ગ તરીકે સમવાય અને કાલિક - બન્ને જ પકડાશે. આ રીતે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા-અવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ સમવાયત્વ-કાલિકત્વગતદ્વિત્વ. જ્યારે, સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીય-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપક-પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ સમવાયત્વગતએકત્વ જ થશે.

માટે, સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વ-સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-નિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ(= સમવાયત્વ-કાલિકત્વગતદ્વિત્વ)માં વૃત્તિ ન હોવાથી તાદૃશપ્રતિયોગિતા (૧) સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મ-અનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વમાં વૃત્તિ હોવા છતાં પણ અને (૨) સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિત હોવા છતાં પણ તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટનો અભાવ લઈ નહીં શકાય. માટે, તે સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટના અભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ આપવાની વાતને કોઈ અવકાશ રહેતો નથી.

✽ લક્ષણસમન્વય અને અવ્યાપ્તિવારણ ✽

લક્ષણસમન્વય કરવા માટે સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી પણ વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેનો અભાવ લઈ શકાશે. કારણ કે (૧) આ અભાવીય-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ હોવાથી, (૨) પ્રસ્તુતઅભાવીય બન્ને પ્રતિયો-

ગિતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ એક માત્ર વહ્નિત્વ કે જે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ છે તે જ હોવાથી અને (૩) પ્રસ્તુત અભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઘટકસંબંધતા-અવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યામિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ સમવાયત્વ-કાલિકત્વગતદ્વિત્વ હોવાથી પ્રસ્તુત સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી પણ વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેના અભાવની પ્રતિયોગિતા -

(૧) સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યામિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યામિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક વહ્નિત્વગતએકત્વરૂપમાં વૃત્તિ પણ થઈ જશે.

(૨) સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિત પણ થઈ જશે અને (૩) સ્વઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યામિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યામિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક સમવાયત્વકાલિકત્વગતદ્વિત્વરૂપમાં વૃત્તિ પણ થઈ જશે.

માટે, તાદૃશઅભાવના અધિકરણ એવા તજ્ઞજ્ઞાનભિન્ન જ્ઞાનમાં તજ્ઞજ્ઞાનત્વ હેતુ અવૃત્તિ હોવાથી લક્ષણસમન્વય થઈ જશે. અવ્યાપ્તિ દૂર - સુદૂર !

પ્રસ્તુતમાં સમવાયત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યથી અવચ્છિન્ન પ્રતિયોગિતાને લઈને અને ‘એક સમવાયત્વ અવચ્છેદક છે’ - ઈત્યાદિ પ્રતીતિમાં ભાસમાન અવચ્છેદકતાનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ દૂર કરવા માટે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતા-અવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-સંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન... ઈત્યાદિ પરિષ્કાર સમજી લેવો. મૂળમાં ન કહેલી પણ આ વાત સ્વયં સમજી લેવી. આખું લક્ષણ આ પ્રમાણે થશે -

(૧) સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યામિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યામિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપમાં વૃત્તિ -

(૨) સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિત -

(૩) સ્વઅવચ્છેદકતાઘટકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-સંસર્ગતા-

ગૂ ન ચ સાધ્યતાવચ્છેદકતાઘટકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાત્વાવચ્છિન્ન-
 ઢા પર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વમેવ સાધ્યતાવચ્છેદકતાઘટક-
 થ સમ્બન્ધાવચ્છિન્નાવચ્છેદકતાકત્વમ્ ।

ય શો લ તા
 એતદેવાહ - સાધ્યતાવચ્છેદકતાઘટકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નાવચ્છેદકતાકત્વં = પૂર્વં હિ 'સ્વાવચ્છેદકતા-
 ત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાત્વે-
 તરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપે વર્તમાના સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છે-
 દકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાઽનિરૂપિતા ચ
 યા પ્રતિયોગિતા તન્નિરૂપકાભાવાધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિત્વાભાવઃ' - इत्येवं लक्षणमासीत्, तत्र स्वाव-
 च्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावैशिष्ट्यमभिप्रेताभावीयप्रतियोगितावच्छेदक-
 तायामपेक्ष्यते, अर्थात् स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावિशिष्टावच्छेद-
 कतानिरूपकत्वमभिप्रेताभावीयप्रतियोगितायाम् अपेक्ष्यते । अत्र स्वपदेन साध्यतावच्छेदकतायाः
 एव ग्रहणम्, तस्या आधेयत्वात्, आधेयस्य स्वपदेन ग्राह्यत्वाच्च । तथा च साध्यतावच्छेदकताव-

અવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી
 સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઘટકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-સંસર્ગતા-
 અવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપમાં વૃત્તિપ્રતિ-
 યોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

આ લક્ષણ પ્રમાણે તો કોઈ અવ્યાપ્તિ નહીં આવે ને ?

વિ

❖ ગ્રંથકારના શબ્દોના અરીસામાં એ જ અર્થનું પ્રતિબિંબ ❖

જ

પ્રા

શબ્દાર્થ :- અવાંતર પૂર્વપક્ષ :- અમારું લક્ષણ હતું - (૧) સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્ત-
 ધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયો-
 ગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-સાધ્યતા-
 અવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપમાં વૃત્તિ (૨)
 સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટ-
 ભિન્નઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ - આ પ્રમાણેના લક્ષણમાં
 થોડો ફેરફાર કરશું એટલે તમે -

વૃત્તિત્વજ્ઞ સ્વનિરૂપિતાવચ્છેદકતાઘટકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાત્વા-
વચ્છિન્નપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકત્વસમ્બન્ધેન,

ગૂ
ઢા

ચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપકત્વમ્ અભિપ્રેતાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાયામ્
ઇષ્યતે । ઉક્તલક્ષણાનુસારેણ એતદભિપ્રાયમનુસૃત્ય અભિપ્રેતાઽભાવીયપ્રતિયોગિતાયાં સ્વાવચ્છેદક-
તાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતા-
ત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વં સાધ્યતાવચ્છેદકતા-
વચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપકત્વં સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદ-
કતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાઽનિરૂપિતત્વજ્ઞાઽપેક્ષ્યન્તે । વક્ષ્યમાણપરિષ્કારસ્ય સાક્ષાદ્ અભિપ્રેતાભા-
વીયપ્રતિયોગિતાવિશેષણવિધયા પ્રવેશ્યત્વેન ઇત્યમુપન્યાસઃ આદ્રિયતે ઇતિ અવધેયમ્, અધિકમત્રત્યં
તત્ત્વમનુપદમેવ સ્ફુટીભવિષ્યતિ । અત્ર યત્ત્રિકં પ્રતિયોગિતાયામપેક્ષિતમ્, તત્ર યત્ સાધ્યતા-
વચ્છેદકતાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાનિરૂપકત્વં તત્ સાધ્યતાવચ્છેદકતાઘટક-
સમ્બન્ધાવચ્છિન્નાવચ્છેદકતાકત્વસ્ય અર્થઃ, ઘટકત્વસ્ય અવચ્છેદકત્વાર્થકત્વાત્ ।

ય
શો
લ
તા

એતસ્ય પરિષ્કારમાહ - સાધ્યતાવચ્છેદકતાઘટકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાત્વાવચ્છિન્નપર્યાપ્ત્યનુયોગિતા-
વચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વમેવ, વૃત્તિત્વજ્ઞ સ્વનિરૂપિતાવચ્છેદકતાઘટકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાત્વાવચ્છિન્ન-
પર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકત્વસમ્બન્ધેન, અર્થાત્ સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-
વચ્છેદકતાનિરૂપકત્વસ્થાને સ્વાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-

‘વહ્નિરયં કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ’ - ઇત્યેતજ્ઞાનં
વિષયિતાસમ્બન્ધેન કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વત્,
તજ્ઞાનત્વાત્ -

આ સ્થલમાં સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટના અભાવને લઈને જે અવ્યાપ્તિ આપી હતી
તે દૂર થઈ જશે. લક્ષણ પ્રમાણે અભિપ્રેતઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વઅવચ્છેદક-
સંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિત હોવી જોઈએ.
એટલે કે અભિપ્રેતઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં (સ્વવ્યાપકત્વને
હમણાં બાજુમાં રાખો.) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગઅવચ્છિન્નત્વ રહેવું જોઈએ.
એટલે કે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નઅવચ્છેદકતાનિરૂપકત્વ અભિપ્રેત-
અભાવીયપ્રતિયોગિતામાં રહેવું જોઈએ.

વિ
ન
પ્રા

ય
શો
લ
તા

નિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્મા-
નવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વં નિવેશ્ય “સ્વાવચ્છેદકતાત્વેતર-
ધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકત્વસમ્બન્ધેન (શબ્દતોડનુલ્લેખેડપિ
ગ્રન્થકૃદુક્તૌ પ્રતિયોગિત્વાદિકમત્રોક્તમર્થતોડનુસન્ધીયતે એવેતિ પૂર્વં પર્યાપ્તિઘટિતપરિષ્કારાવસરે
વિભાવિતમિતિ અનુસન્ધેયમ્) સાધ્યતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુ-
યોગિતાવચ્છેદકરૂપે વર્તમાના, સ્વાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિ-
યોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદક-
તાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપે વર્તમાના સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેન
સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાડનિરૂપિતા ચ યા પ્રતિયોગિતા તન્નિરૂપકાભાવાધિક-
રણનિરૂપિતવૃત્તિત્વાભાવઃ’- इत्येवं लक्षणमङ्गीकार्यम् । अत्र साध्यतावच्छेदकताघटकसंसर्गताव-
च्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वस्य साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नत्वम्
इत्यर्थः कृतः, अतः तादृशानवच्छिन्नत्वं प्रतियोगिताविशेषणम्, मूलकृता यदुक्तं तत्र तादृशसंसर्गता-
वच्छेदकतात्वावच्छिन्ननिरूपिता या पर्याप्त्यनुर्योगिता तदवच्छेदक... इत्याद्यर्थः, तादृशसंसर्गतावच्छेद-
कतात्वेतरधर्मानवच्छिन्ना या प्रतियोगिता तन्निरूपकपर्याप्त्यनुर्योगितावच्छेदक... इत्यादौ एव
तत्पर्यवसानं पूर्वोक्तरीत्या इति ध्येयम् ।

આ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નઅવચ્છેદકતાકત્વ = સાધ્યતા-
અવચ્છેદકતાઘટકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન(પ્રતિયોગિતાનિરૂપક)પર્યાપ્તિ-
અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપમાં વૃત્તિત્વ. વૃત્તિત્વ સ્વ (= પ્રતિયોગિતા) નિરૂપિતઅવચ્છેદકતા-
(= પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા)ઘટકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન(પ્રતિયોગિતાનિરૂપક)-
પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી.

એટલે આખું લક્ષણ આ પ્રમાણે થાય કે -

વિ
ળ
મ્રા

(૧) સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુ-
યોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયો-
ગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપમાં વૃત્તિ,

(૨) સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિત અને

(૩) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઘટકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન(પ્રતિયોગિતાનિરૂપક)-
પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપમાં સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાઘટકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વ-

તથા ચ ન દોષઃ ઇતિ વાચ્યમ્;

તથા ચ = ઉક્તરીત્યા લક્ષણાભ્યુપગમે ન દોષઃ = 'સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ અયં કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्याभाव-
मादाय अव्याप्तिलक्षणदोषो नैव स्यात्, तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकતાत्वेतरધર્मान-
वच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताવच्छેદકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્ન-
પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વસ્ય સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છે-
દકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વસ્ય ચ સત્ત્વેऽપિ સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસમ્બન્ધવિધયા
સમવાય-કાલિકોભયસ્ય પ્રાપ્ત્યા તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસમ્બન્ધવિધયા કેવલ-
અવચ્છિન્ન(પ્રતિયોગિતાનિરૂપક)પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી વૃત્તિપ્રતિયોગિતા-
નિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

ॐ नूतन लक्षण आधारे अव्याप्तिवारण ॐ

આ પ્રમાણે લક્ષણ બનાવવાથી હવે દોષ નહીં આવે. કારણ કે,

‘વહ્નિરયં કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ’ - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन यः वह्नित्वविशिष्टः तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - આ સ્થલે તમે જે સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટનો અભાવ લીધો હતો તે અભાવીયપ્રતિયોગિતા ઉક્ત બે કોઠામાંથી પાસ થઈ જવા છતાં ત્રીજા કોઠામાં અટવાઈ પડે છે. એટલે કે સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદ-
દકતાઘટકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદ-
દકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઘટકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-
નિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક સમવાયત્વ-કાલિકત્વગતદ્વિત્વમાં વૃત્તિ નથી. માટે, તાદૃશ સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવ લઈ નહીં શકાય. પછી અવ્યાપ્તિની તો વાત ક્યાં રહી ? તમે અવ્યાપ્તિ આપશો તે બધી અમારા લક્ષણ સાથે ટકરાઈ - ટકરાઈ હત-પ્રહત થઈ જશે.

(હવે આ અવ્યાપ્તિનિરાકરણનું નિરાકરણ = અવાંતરપૂર્વપક્ષ સ્થાપિત લક્ષણમાં અવ્યાપ્તિપ્રદર્શન મુખ્ય પૂર્વપક્ષ કરશે.)

समवायस्यैव प्राप्या स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-
निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतर-
धर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्याऽसत्त्वेन स्वावच्छेदकतात्वे-
तरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतर-
धर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वावच्छेदकतावच्छेदक-
संसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन
साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनु-
योगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽ-
निरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्याऽभावस्य
धर्तुमशक्यत्वादित्यर्थः ।

ननु मूलकृता गुरुपथाश्रयणं किमर्थं कृतम् ? साध्यतावच्छेदकताघटकसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकता-
निरूपकत्वस्य परिष्कारः किमर्थं कृतः ? किमर्थं साक्षात् प्रतियोगिताविशेषणविधया नूतनपरिष्कार-
प्रवेशः ? एवं हि वक्तव्यम् - “स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वं = स्वावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकता-
त्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वम्, वृत्तित्वञ्च स्वावच्छेदक-
संसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन” इति ।
एतावता एव इष्टसिद्धिः ।

तथा हि - एवं हि कथने “स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयो-
गितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-
वच्छेदकरूपे वर्तमाना, स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-
निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽ-
निरूपिता च (अत्र रूपवृत्तित्वं पुनः स्वावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-
निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन ज्ञेयम्) या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावाधिकरण-
निरूपितवृत्तित्वाभावः”- इत्येवं हि लक्षणं फलितं भवति । एतदनुसारेण नास्त्येव ‘अयं समवायेन
वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः’- इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन समवायेन
वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र समवायेन
वह्नित्वविशिष्टाभावमादाय अव्याप्तिः । तद्यथा - समवायेन वह्नित्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगिता-

वच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकतायाश्च वह्नित्वे एव पर्याप्ततया पूर्वोक्तरीत्या तादृशाभावीय-प्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च वह्नित्वगतैकत्वस्यैव प्राप्तेः तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं वर्तते ।

अधुना तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व(= स्वावच्छेदक-संसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्व)उभय-सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं वर्तते न वा ? तच्चिन्त्यते - तत्र तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका एका एवाऽवच्छेदकता समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता । यत्र यत्र साध्यतावच्छेदकता वर्तते तत्र तत्र समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताऽवश्यं वर्तते, साध्यतावच्छेदकतायाः समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाश्च वह्नित्वे एव वर्तमानत्वात्, तदितरस्मिन् अवर्तमानत्वाच्चेति साध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वस्य समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वात् स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवत्येव ।

साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता समवाय-कालिकोभयस्मिन् भवेदिति साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकधर्मविधया समवायत्व-कालिकत्वोभयं प्राप्यते । यदि हि समवायत्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकता गृह्यते तदा तादृशसमवायत्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतायाः पर्याप्तिसम्बन्धेनाऽपि अधिकरणविधया समवायत्वस्यैव प्राप्तेः समवायत्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता समवायत्वे एव भवेत् । किन्तु समवायत्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेन समवायत्ववृत्तितावैशिष्ट्येन चावच्छिन्ना भवति, अतः साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिताविधया समवायत्ववृत्तिताविशिष्ट-

साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता धर्तुं न शक्यते । किन्तु या साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकता यावत्संसर्गतावच्छेदकेषु अर्थात् प्रकृते समवायत्व-कालिकत्वोभयस्मिन् वर्तमाना तन्निष्ठायाः प्रतियोगितायाः साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता-वच्छेदकतात्वेनैवाऽवच्छिन्नत्वात्, तदितरेणाऽनवच्छिन्नत्वाच्च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता-वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिताविधया तादृशसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता-वच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता धर्तुं शक्यते । तादृशसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदक-तायाः समवायत्वकालिकत्वोभयस्मिन्नेव पर्याप्तिसम्बन्धेन वृत्तितया तादृशसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदक-संसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितायाः समवायत्व-कालिकत्वोभयस्मिन्नेव प्राप्तेः तादृशसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताऽपि समवायत्वकालिकत्वोभयस्मिन्नेव स्यात् । तथा च साध्यता-वच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-वच्छेदकरूपविधया समवायत्व-कालिकत्वगतद्वित्वमेव लभ्यते ।

य
शो
ल
ता

समवायेन वह्नित्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया समवायः एव लभ्यते इति तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकं समवायत्वमेव भवेत् । तथा च तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतायाः पर्याप्तिसम्बन्धेन अधिकरणविधया समवायत्वमेव लभ्यते इति तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता-वच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता समवायत्वे एव वर्तते । इयञ्च तादृशाभावीय-प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छे-दकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेनैवाऽवच्छिन्ना, तदितरेणाऽनवच्छिन्ना इति तादृशाभावीयप्रति-योगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिताविधया तादृशाभावीय-प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता धर्तुं शक्यते । तथा च तादृशा-भावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगिता समवायत्वे एव भवेदिति तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता-वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं समवायत्वगतैकत्वमेव भवेत्, न तु समवायत्व-कालिकत्वगतद्वित्वम् । तथा च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता-वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकसमवायत्व-कालिकत्व-

गतद्वित्वरूपे तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-
प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वाऽसत्त्वात् तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता स्वाव-
च्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेद-
कतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे
वर्तमाना नैव स्यात् । अर्थात् तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिकायां समवायसम्बन्धावच्छिन्न-
वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां स्वावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियो-
गितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकता-
त्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं न सम्भवति ।

अतः साध्यतावच्छेदकता स्वावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरू-
पकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगिता-
वच्छेदकतायां वृत्तिः नैव स्यात् । अर्थात् स्वावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-
प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा-
वच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता न लभ्यते ।

य
शो
ल
ता

ततश्च समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन
साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वेऽपि स्वावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-
निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वात् स्वव्यापकत्व-
स्वावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूप-
वृत्तित्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्व-
निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते । तथा च यत्प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं
समवायेन वह्नित्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितायां वर्तते तादृशसमवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-
प्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियो-
गितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वात्
तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-
निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकता-
निरूपितत्वं स्यादिति साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं नैव स्यात् । ततश्च

समवायेन वह्नित्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वसत्त्वेऽपि स्वव्यापकत्वस्वावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वाऽसत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया समवायेन वह्नित्वविशिष्टाभावः धर्तुं न शक्यते इति कथं तमादाय अव्याप्तिवार्ता ?

य
शो
ल
ता
किन्तु प्रकृते समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तदभावः एव ग्राह्यः । तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकतायाश्च वह्नित्वे एव पर्याप्ततया पूर्वोक्तरीत्या साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च वह्नित्वगतैकत्वस्यैव प्राप्तेः तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं वर्तते एव ।

किञ्च, यत्र यत्र साध्यतावच्छेदकता तत्र तत्र तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता अवश्यं वर्तते, साध्यतावच्छेदकतायाः तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाश्च वह्नित्वे एव वर्तमानत्वादिति तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वसत्त्वात् स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा स्यादेव ।

एवं साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया समवायत्व-कालिकत्वगतद्वित्वं प्राप्यते । तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया समवाय-कालिकौ उभौ प्राप्येते इति तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकधर्मविधया समवायत्व-कालिकत्वे प्राप्येते । तथा

य
श
न
ता

य
श
न
ता

इत्थञ्च तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपकावच्छेदकतायां स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसंसर्गता-
वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वोभयसम्बन्धेन

साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वं स्यादेव, तथा च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेद-
कसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वो-
भयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकतानिरूपितत्वमेव स्यात्, साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा-
न्यावच्छेदकतानिरूपितत्वं नैव स्यात् । तथा च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मा-
नवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानव-
च्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसंसर्गता-
वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वोभयसम्बन्धेन
साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य च सत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मा-
नवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मा-
नवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसंसर्गता-
वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वोभयसम्बन्धेन
साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया
समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तदभावः धर्तुं शक्यते ।

‘अयं समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः’ - इत्येतज्ज्ञाने समवायेन
वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तस्य विषयितासम्बन्धेन सत्त्वात् तदतिरिक्ते
तादृशाभावो वर्तते, तत्र च तज्ज्ञानत्वहेतोरवृत्तितया लक्षणसमन्वयान्नास्त्येवाऽव्याप्तिवार्ताऽपि ।
एवं हि कार्यसिद्धिसम्भवे किमर्थं ग्रन्थकृता वक्रपथाश्रयणं कृतम् ? इति चेत् ?

मैवम्; इष्टसिद्धेरयोगात् । तथा हि - ‘स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-
प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा-
न्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावाधिकरणानिरूपितवृत्तित्वाभावः’
- इत्येवं लक्षणाऽभ्युपगमे ‘अयं समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः’
- इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्ट-
स्तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्याभावमादायाऽव्याप्तिस्तदवस्थैव

स्यात्, यतः प्रकृते साध्यतावच्छेदकता द्विधा - (१) समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यता-
वच्छेदकता, (२) कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता च । तत्र स्वव्यापकत्व-
स्वावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूप-
वृत्तित्वोभयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-
प्रतियोगितावच्छेदकता समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतया कालिकसम्बन्धाव-
च्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतया वा विशिष्टा भवेत् तदाऽपि तादृशाभावीयप्रतियोगितायां
स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-
वच्छेदकरूपवृत्तित्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं स्यादेव ।

तत्र या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता सा यत्र यत्र वर्तते तत्र
तत्र समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अवश्यं वृत्तितया कालिकसम्बन्धा-
वच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वस्य समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगिता-
वच्छेदकतायां सत्त्वात् स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेद-
कताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता प्राप्यते ।

कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया कालिकः प्राप्यते
इति तादृशसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकधर्मविधया कालिकत्वं प्राप्यते । अर्थात्
कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतायाः पर्याप्तिसम्बन्धेन
अधिकरणविधया कालिकत्वं प्राप्यते इति तादृशसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-
नुयोगिता कालिकत्वे स्यात् । इयञ्च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छे-
दकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता तादृशसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेनैवाऽ-
वच्छिन्ना, तदितरेणाऽनवच्छिन्ना इति तादृशसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मान-
वच्छिन्नप्रतियोगिताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता-
वच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता धर्तुं शक्यते । तथा च तादृशसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छे-
दकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता कालिकत्वे एव स्यादिति तादृश-
साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-
वच्छेदकं रूपं कालिकत्वगतैकत्वमेव भवेत् । तादृशसमवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगिता-

य
शौ
र्ल
ता

तथा च स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वेऽपि स्वावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वात् स्वव्यापकत्वस्वावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वोभयसम्बन्धेन

कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धा-
वच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते ।

अथ समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्व-
निष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति न वा ? तच्चिन्त्यते ।

तत्र प्रथमः सम्बन्धः - स्वव्यापकत्वम् ।

समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणे वह्नित्वे समवायसम्बन्धा-
वच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अवश्यं वृत्तितया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-
साध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वस्य समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वात्
स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता समवायसम्बन्धा-
वच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा स्यादेव ।

अथ द्वितीयः सम्बन्धः । तत्र समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदक- य
सम्बन्धविधया समवायसम्बन्धः लभ्यते । तादृशसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकधर्मविधया शो
समवायत्वं प्राप्यते, अर्थात् तादृशसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतायाः पर्याप्तिसम्बन्धेन ल
अधिकरणविधया समवायत्वमेव लभ्यते । तथा च तादृशसाध्यतावच्छेदकता(= समवायसम्बन्धाव- ता
च्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता)वच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-
नुर्योगिता समवायत्वे प्राप्यते एव । इयञ्च तादृशसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठ-
प्रतियोगिता तादृशसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेनैवाऽवच्छिन्ना, तदितरेणाऽ-
नवच्छिन्ना इति तादृशसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-
विधया तादृशसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता धर्तुं शक्यते इति
तादृशसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-
नुर्योगिताऽपि समवायत्वे एव स्यात् । ततश्च समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता-
वच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुर्योगितावच्छेदकरूप-
विधया समवायत्वगतैकत्वं लभ्यते एव ।

पूर्वोक्तरीत्या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गताव-
च्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुर्योगितावच्छेदकरूपविधयाऽपि समवायत्व-

य
शो
ल
ता

तथा च समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन स्वावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वसम्बन्धेन च समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते । स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टाऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकता हि साध्यतावच्छेदकताविशिष्टाऽपि कथ्यते

एवेति स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-
नुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवाय-
सम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः ग्रहणात्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-
प्रतियोगितावच्छेदकतातिरिक्तावच्छेदकतानिरूपितत्वस्य तादृशाभावीयप्रतियोगितायामसत्त्वाच्च
तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियो-
गितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छे-
दकताऽनिरूपितत्वं स्यादेव ।

पूर्वोक्तरीत्या साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदक-
रूपविधया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-
वच्छेदकरूपविधया च वह्नित्वगतैकत्वस्यैव प्राप्तेः तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतर-
धर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मा-
नवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं स्यादेव । ततश्च स्वावच्छेदकता-
त्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतर-
धर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदक-
संसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वोभय-
सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभाव-
विधया समवायेन वह्नित्वविशिष्टाभावः धर्तुं शक्यते । तदधिकरणविधया 'अयं समवायेन
वह्नित्व-विशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः'- इत्येतज्ज्ञानं प्राप्यते, तत्र च तज्ज्ञानत्वहेतोः
वृत्तितया लक्षणासमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः ।

इत्थञ्च सम्बन्धविधया उक्तपरिष्कारकरणे सामस्त्येन साध्यतावच्छेदकतायाः अग्रहणात्,
प्रातिस्विकसाध्यतावच्छेदकताग्रहणस्याऽपि सम्भवान्नाऽव्याप्तिनिवारणं सम्भवति । यदा हि
स्वातन्त्र्येण प्रतियोगिताविशेषणविधया उक्तपरिष्कारः क्रियते तदा साध्यतावच्छेदकतासामान्यस्यैव,
अर्थात् साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतासामान्यस्यैव ग्रहणात् तादृशाव्याप्तिनिवारणं
भवत्येव । यथा च भवति अव्याप्तिनिवारणं तथा प्राक् प्रदर्शितमेवेति नेह भूयः प्रतन्यते ।
एतावता मूलकृता यथा परिष्कारनिवेशः प्रदर्शितः तथैव सः आदरणीयः इति फलितम् ।

ઇત્યજ્ઞ પૂર્વપક્ષેણ પરિષ્કારં પ્રદર્શ્ય અવ્યાપ્તિનિવારણં કૃતમ્ ।

અથ પુનઃ તલ્લક્ષણં દૂષયિતુમુપક્રમતે - ઇતિ ન ચ વાચ્યમ્... ઇત્યાદિના ।

અયં ભાવઃ નચોપલક્ષિતપૂર્વપક્ષપ્રદર્શિતલક્ષણદૂષકસ્ય - નનુ 'સ્વાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપે વર્તમાના સ્વાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્મા-નવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદક-સંસર્ગતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપે વર્તમાના સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાઽનિરૂપિતા ચ યા પ્રતિયોગિતા તન્નિરૂપકાભાવાધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિત્વાભાવઃ' - ઇત્યેવં બૃહલ્લક્ષણાઙ્ગીકારેઽપિ ન ભવતઃ નિસ્તારઃ, 'અયં સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ' - ઇત્યેતજ્ઞાનં વિષયિતા-સમ્બન્ધેન સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે યઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વત્, તજ્ઞાનત્વાત્ - ઇત્યત્ર સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટસ્યાઽભાવમાદાય અવ્યાપ્તિનિરાકરણેઽપિ અન્યત્રાઽવ્યાપ્તેઃ વજ્ર-લેપાયિતત્વાત્ । તદ્વથા -

❖ અદ્ભુત સ્થળ, જડબેસલાક અવ્યાપ્તિ ❖

મુખ્ય પૂર્વપક્ષ :- (કાલિ.) મહોદય સાહેબ ! અમે પૂર્વે જ પ્રતિજ્ઞા કરી ચૂક્યા છે કે આ વખતે તમારું લક્ષણ તૂટી-ફૂટી જશે, પણ અમારી અવ્યાપ્તિઓ પૂરી નહીં થાય. તમે નવું લક્ષણ બનાવ્યું તો અવ્યાપ્તિ પણ અમે નવા સ્થળે જ દર્શાવીશું -

સ્થળ છે - 'વહ્નિરયં સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ,
કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ
સમવાયેન દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટઃ' - ઇત્યેતજ્ઞાનં
વિષયિતાસમ્બન્ધેન સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ
કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ
સમવાયેન દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વત્, તજ્ઞાનત્વાત્ - આ સ્થલમાં

કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટનો અને સમવાયથી દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટનો અભાવ લઈને અવ્યાપ્તિ આપીશું. જો અમારે આ અભાવ લેવો હોય તો તમારા લક્ષણ મુજબ આ અભાવીયપ્રતિયોગિતા

(૧) સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવ-

‘અયં કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટ:’- ઇત્યેતજ્ઞાનં વિષયિતાસમ્બન્ધેન કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ ય: સમવાયેન દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટ: તદ્વત્, તજ્ઞાનત્વાત્ - ઇત્યત્ર કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ ય: સમવાયેન દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટસ્તદભાવમાદાય અવ્યાપ્તિ: દુર્વારા, યત: પ્રકૃતે -

→ સાધ્યમ્ - કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટ: ।

→ સાધ્યતાવચ્છેદક: ધર્મ: - વહ્નિત્વં દ્રવ્યત્વચ્ચ ।

→ સાધ્યતાવચ્છેદક: સમ્બન્ધ: - વિષયિતાસમ્બન્ધ: ।

→ સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદક: ધર્મ: - વહ્નિત્વત્વં દ્રવ્યત્વત્વચ્ચ ।

→ સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસમ્બન્ધ: - સમવાય: કાલિકશ્ચ ।

ચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યામિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ-અતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યામિ-અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપમાં વૃત્તિ હોવી જોઈએ.

(૨) સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિત હોવી જોઈએ.

તથા (૩) સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાઘટકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅન-વચ્છિન્નસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યામિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વ-સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઘટકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-સંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યામિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપમાં વૃત્તિ હોવી જોઈએ.

ક્રમશ: આ દરેક કોઠામાંથી (અભિમન્યુના સાત કોઠા, અહીં ત્રણ કોઠા) પસાર થઈ જઈએ.

✳ મુખ્ય પૂર્વપક્ષ પ્રદર્શિત સ્થળની સારણી ✳

(૧) પ્રસ્તુતમાં

- સાધ્ય -- સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે,
- કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે
- સમવાયથી દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટ હોય તે.

ચ
શો
લ
તા

વિ
ન
મ્રા

- અભિપ્રેતાભાવીયપ્રતિયોગી - કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટઃ ।
- પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકઃ ધર્મઃ - વહ્નિત્વં દ્રવ્યત્વજ્ચ ।
- પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકઃ સમ્બન્ધઃ - વિષયિતાસમ્બન્ધઃ ।
- પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકઃ ધર્મઃ - વહ્નિત્વત્વં દ્રવ્યત્વત્વજ્ચ ।
- પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકઃ સમ્બન્ધઃ - સમવાયઃ કાલિકશ્ચ ।

ય
શો
લ
તા

કસ્યચિત્ પુંસઃ વહ્નિપદાર્થ પુરોવર્તિનં દૃષ્ટ્વા ‘અયં સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટઃ’ - इत्येतज्ज्ञानं समुत्पन्नम्, तत्र च समवायेन वह्नित्वविशिष्टत્वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत્वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः विषयतया प्रतिभासमानत्वाद् विषयितासम्बन्धेन वर्तते, तज्ज्ञानत्वज्चेति यत्र यत्र तज्ज्ञानत्वं तत्र तत्र समवायेन वह्नित्वविशिष्टत્वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत્वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्याऽवश्यं विषयतया विषयितासम्बन्धेन वृत्तित्वं स्यादेवेति सत्स्थलमिदम् । तत्र च कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत્वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावः धर्तुं शक्यते न वा ? तच्चिन्तनीयम् ।

- સાધ્યતાઅવચ્છેદક સંબંધ -- વિષયિતા.
- સાધ્યતાઅવચ્છેદક ધર્મ -- વહ્નિત્વ, દ્રવ્યત્વ.
- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ -- સમવાય, કાલિક.
- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ -- વહ્નિત્વત્વ, દ્રવ્યત્વત્વ.

તથા જે, કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે સમવાયથી દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટ હોય તેનો

વિ
ન
મા

અભાવ લીધો છે તે અભાવમાં

- પ્રતિયોગી -- કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે
જે સમવાયથી દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટ હોય તે.
- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક સંબંધ -- વિષયિતાસંબંધ.
- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક ધર્મ -- વહ્નિત્વ, દ્રવ્યત્વ.
- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ -- કાલિક અને સમવાય.
- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ -- વહ્નિત્વત્વ, દ્રવ્યત્વત્વ.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ બે છે - દ્રવ્યત્વ અને વહ્નિત્વ. સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા

ત્રણ છે -

પ્રકૃતે સાધ્યતાવચ્છેદકતા વહ્નિત્વે દ્રવ્યત્વે ચ પર્યાપ્તા इति પર્યાપ્તિસમ્બન્ધેન સાધ્યતા-વચ્છેદકતાયાઃ અધિકરણવિધયા વહ્નિત્વ-દ્રવ્યત્વોભયોઃ પ્રાપ્તેઃ સાધ્યતાવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-નિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતા વહ્નિત્વ-દ્રવ્યત્વયોઃ ભવેત્ । इयञ्च સાધ્યતાવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાવચ્છેદકતાત્વેનૈવાऽવચ્છિન્ના, તદિતરેણાऽનવચ્છિન્ના इति સાધ્યતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્મા-નવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતા વહ્નિત્વ-દ્રવ્યત્વયોરેવ સ્યાદિતિ સાધ્યતાવચ્છેદકતાત્વે-તરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપમપિ વહ્નિત્વ-દ્રવ્યત્વગતદ્વિત્વમેવ સ્યાત્ । एवं કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન યઃ દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટસ્તદભાવીયપ્રતિયોગિતા-વચ્છેદકતાऽપિ વહ્નિત્વ-દ્રવ્યત્વયોરેવ પર્યાપ્તા इति તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્મા-નવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપઞ્ચ વહ્નિત્વ-દ્રવ્યત્વગતદ્વિત્વમેવ સ્યાત્ ।

- (૧) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા,
- (૨) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા,
- (૩) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-દ્રવ્યત્વવૃત્તિ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા.

ॐ નૂતન સ્થલે ઈચ્છિત અભાવનું ગ્રહણ ॐ

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વથી જ અવચ્છિન્ન એવી પ્રતિયોગિતા લેવામાં આવે ત્યારે આ ત્રણેય સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેનારી પ્રતિયોગિતા મળે. તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક-પર્યાપ્તિઅનુયોગિતા દ્રવ્યત્વમાં અને વહ્નિત્વમાં રહે. માટે, તાદૃશઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક-રૂપ દ્રવ્યત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ બને. આ રીતે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવ-ચ્છિન્નસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વ-દ્રવ્યત્વગતદ્વિત્વ થશે.

પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ પણ બે જ છે - દ્રવ્યત્વ અને વહ્નિત્વ.

પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા બે છે -

- (૧) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા,
- (૨) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-દ્રવ્યત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા.

આ બન્ને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલી પ્રતિયોગિતા જ પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા તરીકે પકડાશે. તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા દ્રવ્યત્વમાં અને વહ્નિત્વમાં જ

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મ્રા

તથા ચ સાધ્યતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદક-
વહ્નિત્વ-દ્રવ્યત્વગતદ્વિત્વરૂપે તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-
નિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકત્વસત્ત્વાત્ તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાયાં સ્વાવચ્છેદકતાત્વેતર-
ધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્મા-
નવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વં વર્તતે એવં ।

કિંચ, સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસમ્બન્ધવિધયા પ્રકૃતે સમવાય-કાલિકોભયં પ્રાપ્યતે इति
સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતા સમવાયત્વ-કાલિકત્વોભયસ્મિન્નેવ પર્યાપ્તા ભવેત્ ।
તથા ચ સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાયાઃ પર્યાપ્તિસમ્બન્ધેન અધિકરણવિધયા
સમવાયત્વ-કાલિકત્વોભયં લભ્યતે इति સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિ-
યોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતા સમવાયત્વ-કાલિકત્વોભયસ્મિન્નેવ પ્રાપ્યતે । इयञ्च સાધ્યતા-
રહે. માટે, તાદૃશઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ દ્રવ્યત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ જ થાય.

આ રીતે, અભિપ્રેતઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ
પણ વહ્નિત્વ-દ્રવ્યત્વગતદ્વિત્વ જ થશે. (અહીં દ્રવ્યત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ લખો કે વહ્નિત્વ-
દ્રવ્યત્વગતદ્વિત્વ લખો. સમાન જ છે. જ્યારે મહાનસીયવહ્નિ અને વહ્નિમહાનસીય જેવી
પરિસ્થિતિ હોય ત્યારે જ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ અને વહ્નિત્વ-મહાનસીયત્વગતદ્વિત્વની
જેમ વહ્નિત્વ-દ્રવ્યત્વગતદ્વિત્વ અને દ્રવ્યત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ ભિન્ન ભિન્ન થાય.)

તેથી સમવાયથી દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તે
અભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છે-
દકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતા-
અવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-
નિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક દ્રવ્યત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વમાં વૃત્તિ થઈ જશે.

❀ પ્ર.અ.ના વૈશિષ્ટ્યની વિચારણા ❀

(૨) હવે, તાદૃશઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા-
વિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિત થાય છે કે નહીં ? તે જોઈએ -

જો તાદૃશઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપક

વચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદ-
કતાત્વેનૈવાઽવચ્છિન્ના વર્તતે, તદિતરેણ અનવચ્છિન્ના ઇતિ સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતા-
વચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાવિધયા તાદૃશસાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતા-
નિષ્ઠપ્રતિયોગિતા ધર્તુ શક્યતે । તથા ચ સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્મા-
નવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાઽપિ સમવાયત્વ-કાલિકત્વોભયસ્મિન્નેવ ભવેદિતિ સાધ્ય-
તાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતા-
વચ્છેદકં રૂપં સમવાયત્વ-કાલિકત્વગતદ્વિત્વમેવ સ્યાત્ ।

તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસમ્બન્ધવિધયાઽપિ સમવાય-કાલિકોભયમેવ લભ્યતે,
તથા ચ તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાઽપિ સમવાયત્વ-કાલિક-
ત્વોભયસ્મિન્નેવ પર્યાપ્તા ભવેત્, તતશ્ચ તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતા-
નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિસમ્બન્ધાવચ્છિન્નનુયોગિતા સમવાયત્વ-કાલિકત્વોભયસ્મિન્નેવ ભવેત્ ।
ઇયંચ તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા તાદૃશાભાવીય-
પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાત્વેનૈવાઽવચ્છિન્ના, તદિતરેણાઽનવચ્છિન્ના ઇતિ
તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા તાદૃશાભાવીય-
પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતારૂપેણ ધર્તુ શક્યતે ।

(૧) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-દ્રવ્યત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા,
(૨) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા - આ બન્ને
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી

(૧) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા,

(૨) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા અને

(૩) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-દ્રવ્યત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા -

આ ત્રણે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાંથી કોઈ એક સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ
જાય તો તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્ન-
અનિરૂપિત થઈ જાય.

(૧) સૌ પ્રથમ સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-દ્રવ્યત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા
સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય કે નહીં ? તે
જોઈએ.

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
શ્રા

અતઃ તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્ન-
પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકં રૂપં સમવાયત્વ-કાલિકત્વગતદ્વિત્વમેવ લભ્યતે,
તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-
નિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાયાઃ સમવાયત્વ-કાલિકત્વોભયસ્મિન્નેવ વર્તમાનત્વાત્ । તથા ચ સાધ્યતા-
વચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતા-
વચ્છેદકરૂપવિધયા તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્મા-
નવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપવિધયા ચ સમવાયત્વ-કાલિકત્વગત-
દ્વિત્વસ્યૈવ પ્રાપ્ત્યા સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-
નિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકસમવાયત્વ-કાલિકત્વગતદ્વિત્વરૂપે તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતા-
વચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતા-
વચ્છેદકત્વસમ્ભવાત્ તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાયાં સ્વાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાત્વે-
તરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવ-
ચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વં
વર્તતે એવ ।

જ્યાં જ્યાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા હોય ત્યાં ત્યાં
સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-દ્રવ્યત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા હોય - તેવું કહી ન શકાય.
કારણ કે સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા માત્ર વહ્નિત્વમાં જ રહે.
જ્યારે સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-દ્રવ્યત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા દ્રવ્યત્વમાં જ રહે. બન્નેના
અધિકરણ જ જુદા - જુદા છે તો પછી વ્યાપકત્વનો તો પ્રશ્ન જ ક્યાં આવે ?

આ રીતે, સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાની વ્યાપકતા
સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-દ્રવ્યત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં ન રહેવાથી સ્વવ્યાપકત્વ-
સંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-દ્રવ્યત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધ-
અવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થાય.

(૨) હવે, સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-દ્રવ્યત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા કાલિકસંબંધ-
અવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય છે કે નહીં ? તે જોઈએ -

જ્યાં જ્યાં કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા ત્યાં ત્યાં સમવાય-

एवं तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिके द्वे एवाऽवच्छेदकते -

(१) कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता,

(२) समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव્યत्वनिष्ठप्रतियोगिताવચ્છેદકતા च । तत्र या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता सा स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति न वा ? तच्चिन्त्यते । या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता सा यत्र यत्र वर्तते तत्र तत्र कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्यादेव, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताधिकरणविधया च वह्नित्वस्यैव प्राप्तेरिति कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वसत्त्वात् स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते ।

ય
શો
લ
તા

या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता साऽपि यत्र यत्र भवेत् तत्र तत्र कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्यादेव, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायाः कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाश्चाधिकरणविधया वह्नित्वस्यैव प्राप्तेरिति समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वस्याऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वात् स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते एव ।

સંબંધઅવચ્છિન્ન-દ્રવ્યત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા હોય - આ પ્રમાણે કહી ન શકાય. કારણ કે બન્નેના અધિકરણ જુદા જુદા છે. સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-દ્રવ્યત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાનું અધિકરણ છે દ્રવ્યત્વ. જ્યારે કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાનું અધિકરણ છે વહ્નિત્વ. આ રીતે, કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાની વ્યાપકતા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-દ્રવ્યત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલી ન હોવાથી સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-દ્રવ્યત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ શકશે નહીં.

વિ
ન
પ્રા

ય
શો
લ
તા

યા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નદ્રવ્યત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા સા યત્ર ભવેત્ તત્ર કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ન સ્યાત્, સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નદ્રવ્યત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાધિકરણવિધયા દ્રવ્યત્વસ્યૈવ પ્રાપ્તેઃ, વહ્નિત્વસ્યાઽપ્રાપ્તેઃ, કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાધિકરણવિધયા વહ્નિત્વસ્યૈવ પ્રાપ્તેઃ, દ્રવ્યત્વસ્યાઽપ્રાપ્તેશ્ચેતિ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નદ્રવ્યત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવ્યાપકત્વસ્ય કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયામસમ્ભવાત્ સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નદ્રવ્યત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ધર્તુ ન શક્યતે ।

તથા ચ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નદ્રવ્યત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાઽવિશિષ્ટત્વેઽપિ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટત્વાત્ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટત્વાચ્ચ સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ધર્તુ શક્યતે ।

(૩) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-દ્રવ્યત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધ-અવચ્છિન્ન-દ્રવ્યત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાને તો વ્યાપક હોય જ. કારણ કે સમવાયસંબંધ-અવચ્છિન્ન-દ્રવ્યત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અને સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-દ્રવ્યત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા - બન્નેનું અધિકરણ દ્રવ્યત્વ જ હોવાથી જ્યાં જ્યાં સમવાયસંબંધ-અવચ્છિન્ન-દ્રવ્યત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા ત્યાં ત્યાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-દ્રવ્યત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા - આ પ્રમાણે અવશ્ય કહી શકાશે. આથી, સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-દ્રવ્યત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-દ્રવ્યત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

વિ
ન
મ્રા

ફલિતાર્થ :- સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-દ્રવ્યત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી અને કાલિક-સંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ ન થવા છતાં પણ સમવાયસંબંધ-અવચ્છિન્ન-દ્રવ્યત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જતી હોવાથી સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-દ્રવ્યત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ જ કહેવાય, વિશિષ્ટભિન્ન નહીં.

અથ યા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નદ્રવ્યત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સા સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા ભવતિ ન વા ? તત્ત્વિન્યતે -

યા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવસ્તિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા યા ચ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવસ્તિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા તદવચ્છેદકતાદ્વિતયં યત્ર ભવેત્, તત્ર સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નદ્રવ્યત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા નૈવ ભવેત્, કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવસ્તિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાધિકરણવિધયા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવસ્તિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાધિકરણવિધયા ચ વસ્તિત્વસ્યૈવ પ્રાપ્તેઃ, દ્રવ્યત્વસ્યાઽપ્રાપ્તેઃ, સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નદ્રવ્યત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ અધિકરણવિધયા દ્રવ્યત્વસ્યૈવ પ્રાપ્તેઃ, વસ્તિત્વસ્યાઽપ્રાપ્તેશ્ચેતિ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવસ્તિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવ્યાપકત્વં સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવસ્તિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવ્યાપકત્વજ્ઞ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નદ્રવ્યત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં ન સમ્ભવતીતિ સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેન કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવસ્તિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવસ્તિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા ચ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નદ્રવ્યત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ધર્તું નૈવ શક્યતે ।

યા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નદ્રવ્યત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા સા યત્ર યત્ર ભવેત્ તત્ર તત્ર સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નદ્રવ્યત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સ્યાદેવ, સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નદ્રવ્યત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાધિકરણવિધયા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નદ્રવ્યત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાધિકરણવિધયા ચ દ્રવ્યત્વસ્યૈવ પ્રાપ્તેરિતિ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નદ્રવ્યત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવ્યાપકત્વસ્ય સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નદ્રવ્યત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં સત્ત્વાત્ સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નદ્રવ્યત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નદ્રવ્યત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ધર્તું શક્યતે ।

● * વહ્નિત્વવૃત્તિ પ્ર.અ.ની વિચારણા *

(૪) હવે, કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-દ્રવ્યત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય છે કે નહીં ? તે જોઈએ -

સ્પષ્ટ છે કે કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ વહ્નિત્વ અને સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-દ્રવ્યત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ દ્રવ્યત્વ.

ય તથા ચ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નદ્રવ્યત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેન
શો સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવસ્તિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાઽવિશિષ્ટત્વેઽપિ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-
લ વસ્તિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાઽવિશિષ્ટત્વેઽપિ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નદ્રવ્યત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છે-
તા દકતાવિશિષ્ટત્વાત્ સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા સમવાય-

આ રીતે, બન્ને અધિકરણો ભિન્ન-ભિન્ન હોવાથી જ્યાં જ્યાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-દ્રવ્યત્વ-
નિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા ત્યાં ત્યાં કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વક્તિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતા-
અવચ્છેદકતા - આ પ્રમાણે કહેવું શક્ય ન બને.

પરિણામે, સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-દ્રવ્યત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાની વ્યાપકતા
કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વક્તિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલી ન હોવાથી સ્વવ્યાપ-
કત્વસંબંધથી કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વક્તિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધ-
અવચ્છિન્ન-દ્રવ્યત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થાય.

(૫) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વક્તિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અને સમવાયસંબંધ-
અવચ્છિન્ન-વક્તિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા - બન્નેના અધિકરણ તરીકે એક માત્ર વક્તિત્વ
જ હોવાથી જ્યાં જ્યાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વક્તિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા ત્યાં ત્યાં
કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વક્તિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા - આ પ્રમાણે કહી શકાય.
આ રીતે, સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વક્તિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાની વ્યાપકતા કાલિક-
સંબંધઅવચ્છિન્ન-વક્તિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલ હોવાથી સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી
કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વક્તિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-
વક્તિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

(૬) સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વક્તિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા
કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વક્તિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ જ છે. કારણ કે હમણાં
જ બતાવ્યું તે મુજબ કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વક્તિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના અને
કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વક્તિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ તરીકે એક માત્ર વક્તિત્વ
જ હોવાથી જ્યાં જ્યાં કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વક્તિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા ત્યાં ત્યાં
કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વક્તિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા - આ પ્રમાણે કહેવું શક્ય છે.

આ રીતે, સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વક્તિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતા-
અવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-દ્રવ્યત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ ન હોવા

છતાં પણ સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી અને કાલિકસંબંધ-અવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ હોવાથી સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી કાલિક-સંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ જ કહેવાશે.

❧ પ્ર.અ.ઓનું ટૂંક વિશ્લેષણ ❧

ટૂંકમાં,

સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી

(૧) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-
વહ્નિત્વનિષ્ઠ-

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી

અવિશિષ્ટ

(૨) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-
વહ્નિત્વનિષ્ઠ-

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી

અવિશિષ્ટ

(૩) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-
દ્રવ્યત્વનિષ્ઠ-

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી

વિશિષ્ટ

(૧) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-
દ્રવ્યત્વનિષ્ઠ-

પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા

વિ
ન
મ્રા

સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી

(૧) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-
વહ્નિત્વનિષ્ઠ-

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી

વિશિષ્ટ

(૨) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-
વહ્નિત્વનિષ્ઠ-

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી

વિશિષ્ટ

(૩) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-
દ્રવ્યત્વનિષ્ઠ-

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી

અવિશિષ્ટ

(૨) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-
વહ્નિત્વનિષ્ઠ-

પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા

સમ્બન્ધાવચ્છિન્નદ્રવ્યત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ધર્તું શક્યતે । તતશ્ચ તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતા-નિરૂપિકે યે દ્વે અવચ્છેદકતે - કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા, સમવાય-સમ્બન્ધાવચ્છિન્નદ્રવ્યત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ચ તયોઃ દ્વયોરપિ સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતા-વચ્છેદકતાવિશિષ્ટત્વાત્, એતદવચ્છેદકતાદ્વિતયાતિરિક્તાવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વસ્ય તાદૃશાભાવીય-પ્રતિયોગિતાયામસત્ત્વાચ્ચ સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાઽનિરૂપિ-તત્ત્વં તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાયાં સ્યાદેવ ।

ય શો લ તા
 ઇત્યજ્ઞ તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાયાં સ્વાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપક-પર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપક-પર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વસ્ય સ્વાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છે-દકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વસ્ય સ્વવ્યાપકત્વ-સમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાઽનિરૂપિતત્વસ્ય ચ સત્ત્વાત્ સ્વાવચ્છેદકતાત્વે-તરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતા-ત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપે વર્તમાના, સ્વાવચ્છેદકતાવ-ચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસંસર્ગતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુ-યોગિતાવચ્છેદકરૂપે વર્તમાના સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાઽ-નિરૂપિતા ચ યા પ્રતિયોગિતા તન્નિરૂપકાભાવવિધયા કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટસ્યાઽભાવઃ ધર્તું શક્યતે ।

❧ તમામ પ્ર.અ. સા.અ.થી વિશિષ્ટ ❧

વિ આ રીતે, ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપક

(૧) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-દ્રવ્યત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અને

(૨) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા

પ્રા

- આ બન્ને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી

(૧) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા,

‘અયં કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટઃ’ - इत्येतज्ज्ञानं पुरोवर्तिपटमुद्दिश्य भवति, किन्तु ‘अयं कालिकेन वह्नित्ववિशिष્ટत્वे सति समवायेन वह्नित्व-विशिष्टत્वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः’ - इति प्रतीतिः न समुपजायते, तादृशप्रतीतिस्तु वह्निमुद्दिश्यैव भवति । तथा च स्पष्ट एव तयोर्भेदः इति ‘अयं कालिकेन वह्नित्ववિशिष्टत્वे सति समवायेन वह्नित्ववિशिष्टत્वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः’ - इत्येतज्ज्ञाने कालिकेन वह्नित्ववિशिष्टत્वे सति समवायेन वह्नित्ववિशिष्टत્वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः एव विषयतया प्रतिभासते, कालिकेन वह्नित्ववિशिष्टत્वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः न प्रतिभासते, तथारूपेण तादृशज्ञाने प्रतिभासाऽसम्भवादिति ‘अयं कालिकेन वह्नित्ववિशिष्टत્वे सति समवायेन वह्नित्ववિशिष्टत્वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः’ - इत्येतज्ज्ञाने विषयितासम्बन्धेन कालिकेन वह्नित्ववિशिष्टत્वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्याभावः धर्तुं शक्यते । तथा च कालिकेन वह्नित्ववિशिष्टत્वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टाभावाधिकरणविधया ‘अयं कालिकेन वह्नित्व-विशिष्टत્वे सति समवायेन वह्नित्ववિशिष्टत્वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः’ - इत्येतज्ज्ञानं प्राप्यते, तत्र च तज्ज्ञानत्वहेतोः वृत्तितया लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः इति ध्वस्त-मेवाऽऽमूलचूलं लक्षणं भवत्प्रियतमम् इति हन्त ! सत्यमेव उक्तं परमर्षिभिः सर्वं विशरारु इति ।

(૨) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા,

(૩) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-દ્રવ્યત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા

આ ત્રણ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાંથી ઓછામાં ઓછી એક સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ હોવાથી કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે સમવાયથી દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટ હોય તેના અભાવની પ્રતિયોગિતા સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિત થઈ જશે.

✽ અવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધોમાં સામ્ય ✽

(૩) પ્રસ્તુત સ્થલમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ સમવાય અને કાલિક છે. માટે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતા સમવાયત્વમાં અને કાલિકત્વમાં પર્યાપ્તિસંબંધથી રહેશે. સંસર્ગતાઅવચ્છેદકતા પ્રસ્તુતમાં બે છે - (૧) સમવાયત્વનિષ્ઠ અને (૨) કાલિકત્વનિષ્ઠ. આ બન્ને સંસર્ગતાઅવચ્છેદકતામાં રહેનારી પ્રતિયોગિતા જ સંસર્ગતા-અવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન અને સંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન પ્રતિયોગિતા

ય
શો
લ
તા

કિઞ્ચ, સાધ્યતાવચ્છેદકતાયાઃ સાક્ષાત્પરમ્પરાસાધારણાયાઃ ગ્રહણે સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદક-સમ્બન્ધાદીનામપિ સાધ્યતાવચ્છેદકકોટૌ નિવેશે ઇષ્ટેડપિ ઇયમવ્યાપ્તિઃ નિરાકર્તુમશક્યા એવ, યતઃ પ્રકૃતે સ્થલે સાધ્યતાવચ્છેદકતાયાઃ સાક્ષાત્પરમ્પરાસાધારણાયાઃ ગ્રહણે સાધ્યતાવચ્છેદકતાયાઃ અધિકરણવિધયા વહ્નિત્વ-દ્રવ્યત્વ-કાલિક-સમવાય-વહ્નિત્વત્વ-દ્રવ્યત્વત્વાદીનિ લભ્યન્તે इति સાધ્ય-તાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપવિધયા વહ્નિત્વ-દ્રવ્યત્વ-કાલિક-સમવાય-વહ્નિત્વત્વ-દ્રવ્યત્વત્વગતબહુત્વં લભ્યતે । કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ સમવાયેન દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટસ્તદભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ સાક્ષાત્પરમ્પરાસાધારણાયાઃ ગ્રહણેડપિ તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ અધિકરણવિધયા વહ્નિત્વ-દ્રવ્યત્વ-કાલિક-સમ-વાય-વહ્નિત્વત્વ-દ્રવ્યત્વત્વાદીનિ એવ લભ્યન્તે इति તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાત્વેતર-ધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપવિધયાડપિ વહ્નિત્વ-દ્રવ્યત્વ-કાલિક-સમવાય-વહ્નિત્વત્વ-દ્રવ્યત્વત્વગતબહુત્વમેવ લભ્યતે ।

તતશ્ચ તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયો-ગિતાવચ્છેદકત્વસ્ય સાધ્યતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છે-દકરૂપવહ્નિત્વ-દ્રવ્યત્વ-કાલિક-સમવાય-વહ્નિત્વત્વ-દ્રવ્યત્વત્વગતબહુત્વે સત્ત્વાત્ સ્વાવચ્છેદકતાત્વેતર-ધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માન-વચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વં તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાયાં સ્યાદેવ ।

વિ
ળ

તરીકે લઈ શકાશે. આ પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા તો સમવાયત્વ અને કાલિકત્વ - ઉભયમાં જ રહે. માટે, તાદૃશઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ પણ સમવાયત્વ-કાલિકત્વગતદ્વિત્વ જ થાય. આ રીતે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઘટકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅન-વચ્છિન્ન-સંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવ-ચ્છેદકરૂપ સમવાયત્વ-કાલિકત્વગતદ્વિત્વ જ થશે.

મ્રા

સમવાયથી દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેના અભાવની પ્રતિયોગિતાના અવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ પણ સમવાય અને કાલિક બે જ છે. માટે તાદૃશઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતા પણ સમવાયત્વમાં અને કાલિકત્વમાં - ઉભયમાં રહેશે. પ્રસ્તુતમાં સંસર્ગતાઅવચ્છેદકતા બે છે - (૧) સમવાયત્વ-નિષ્ઠ, (૨) કાલિકત્વનિષ્ઠ. સંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન અને સંસર્ગતા-

एवं हि साक्षात्परम्परासाधारणसाध्यतावच्छेदकत्वादेरभ्युपगमे स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वलक्षणपरिष्कारस्याऽनावश्यकत्वात् 'स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः' - इत्येवं लक्षणं पूर्वोक्तमेव अङ्गीकर्तव्यम् । तथा च तदनुसारेण उक्ताभावीयप्रतियोगितायां स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं भवति न वा ? तदपि चिन्तनीयम् ।

ય
શો
લ
તા

तत्र या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता सा स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति, यत्र यत्र कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तत्र तत्र कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः पूर्वोक्तरीत्या अवश्यं वृत्तितया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वस्य कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वात्, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदककालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-

અવચ્છેદકતાત્વથી જ અવચ્છિન્ન એવી પ્રતિયોગિતા તરીકે ઉભય પ્રકારની સંસર્ગતા-અવચ્છેદકતામાં રહેનાર પ્રતિયોગિતા જ આવશે. તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા સમવાયત્વમાં અને કાલિકત્વમાં જ રહે. માટે, તાદૃશઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ સમવાયત્વ-કાલિકત્વગતદ્વિત્વમાં રહેશે.

વિ

આ રીતે, તાદૃશઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વ-અતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-સંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ પણ સમવાયત્વ-કાલિકત્વગતદ્વિત્વ જ થાય છે.

બ
પ્રા

તેથી, સ્વઅવચ્છેદકતાઘટકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-સંસર્ગતા-અવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી

પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં સત્ત્વાચ્ચ । તથા ચ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ધર્તું શક્યતે ।

યા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા તથા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-
 ય વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેન વિશિષ્ટા ભવતિ, સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધા-
 શો વચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેન નૈવ, પૂર્વોક્તરીત્યા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા-
 લ ધિકરણે કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયા અવશ્યં વૃત્તિતયા સમવાય-
 તા સમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકતાવ્યાપકત્વસ્ય કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-
 વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં સત્ત્વાત્, સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છે-
 દકતાવચ્છેદકસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસ્ય કાલિકસમ્બન્ધેનૈવાઽવચ્છિન્નાયાં કાલિકસમ્બન્ધા-
 વચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયામસત્ત્વાત્ । તથા ચ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બ-
 ન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટા-
 વચ્છેદકતાવિધયા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ધર્તું નૈવ શક્યતે ।

સમવાયથી દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તદ્અભાવીય-
 પ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઘટકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-
 -સંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ
 સમવાયત્વ-કાલિકત્વગતદ્વિત્વમાં વૃત્તિ થઈ જશે.

ૐ ઈચ્છિત અભાવનું ગ્રહણ શક્ય ૐ

વિ આ રીતે, સમવાયથી દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેના
 ન અભાવની પ્રતિયોગિતા

પ્રા (૧) સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવ-
 ચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદક-
 તાત્વઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપક-
 પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક વહ્નિત્વ-દ્રવ્યત્વગતદ્વિત્વમાં વૃત્તિ પણ થઈ જશે.

(૨) સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિત પણ થઈ જશે
 તથા (૩) સ્વઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવ-

યા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નદ્રવ્યત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતા તયા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વ-
નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સ્વવ્યાપકત્વસમ્બન્ધેનાઽપિ સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસમ્બન્ધેનાઽપિ
ચ વિશિષ્ટા ન ભવતિ, સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નદ્રવ્યત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાધિકરણે દ્રવ્યત્વે
કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ અવૃત્તિતયા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-
દ્રવ્યત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવ્યાપકત્વસ્ય કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદક-
તાયમસત્ત્વાત્, કાલિકસમ્બન્ધેનૈવાઽવચ્છિન્નાયાં તાદૃશવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં સમવાય-
સમ્બન્ધાવચ્છિન્નદ્રવ્યત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસમ્બન્ધસમવાયાઽવચ્છિન્નત્વાઽસત્ત્વાચ્ચેતિ ય
સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નદ્રવ્યત્વનિષ્ઠસાધ્યતા- શો
વચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા લ
ધર્તુ ન શક્યતે । તા

તતશ્ચ કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાઃ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વા-
વચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદ-
કતાઽવિશિષ્ટત્વેઽપિ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નદ્રવ્યત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાઽવિશિષ્ટત્વેઽપિ કાલિક-
સમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટત્વાત્ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધા-
વચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-
વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ધર્તુ શક્યતે ।

ચિન્નસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યામિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વ-
સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-
સંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યામિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક સમ-
વાયત્વ-કાલિકત્વગતદ્વિત્વરૂપમાં વૃત્તિ પણ થઈ જશે. માટે, તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક વિ
સમવાયથી દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેનો અભાવ લઈ ન
શકાય.

આપણું સાધ્ય છે, સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે, કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ
હોતે છતે જે સમવાયથી દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટ હોય તે. દુનિયાના અનિત્ય તમામ વહ્નિ સમવાયથી
વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે સમવાયથી દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટ હોય
છે. માટે, સાધ્ય તરીકે દુનિયાના તમામ અનિત્ય વહ્નિ મળશે. જ્યારે સમવાયથી દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટ

अथ या समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता सा स्वव्यापकत्वसम्बन्धेनाऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा न भवति, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणे वह्नित्वे समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताया अवृत्तितया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वस्य समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायामसत्त्वात्, समवायसम्बन्धेनैवाऽवच्छिन्नायां तादृशद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदककालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्याऽसत्त्वाच्चेति स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते ।

या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तथा स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-
सम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता विशिष्टा भवेत्, स्वव्यापकत्व-
सम्बन्धेन विशिष्टा नैव भवेत्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदक-
समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वेऽपि
समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणे वह्नित्वे समवायसम्बन्धावच्छिन्न-
द्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताया अवर्तमानतया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यता-
वच्छेदकताव्यापकत्वस्य समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायामसत्त्वात् ।
तथा च स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्व-
निष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगिता-
वच्छेदकता धर्तुं न शक्यते ।

या समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तथा स्वव्यापकत्वसम्बन्धेनाऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि च समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकता विशिष्टा भवति, समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणे द्रव्यत्वे

વિ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ તો તમામ અનિત્ય દ્રવ્યો હોય. માટે, જે અભાવ લીધો તે અભાવના પ્રતિયોગી તમામ અનિત્ય દ્રવ્યો થશે.

સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નદ્રવ્યત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયા અવશ્યં વૃત્તિતયા સમવાયસમ્બન્ધા-
વચ્છિન્નદ્રવ્યત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવ્યાપકત્વસ્ય સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નદ્રવ્યત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-
વચ્છેદકતાયાં સત્ત્વાત્ સમવાયસમ્બન્ધેનૈવાઽવચ્છિન્નાયાં તાદૃશદ્રવ્યત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં
સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નદ્રવ્યત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વસ્ય સત્ત્વા-
ચ્છેતિ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નદ્રવ્યત્વનિષ્ઠ-
સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નદ્રવ્યત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા
ધર્તુ શક્યતે ।

ઇત્યજ્ઞ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-
દ્રવ્યત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાયાં કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાઽવિ-
શિષ્ટત્વેઽપિ સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાઽવિશિષ્ટત્વેઽપિ સમવાયસમ્બ-
ન્ધાવચ્છિન્નદ્રવ્યત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટત્વાત્ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-
ત્વોભયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાવચ્છેદકતાવિધયા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નદ્રવ્યત્વનિષ્ઠ-
પ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ધર્તુ શક્યતે ।

તંથા ચ તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપિકે યે દ્વે અવચ્છેદકતે - કાલિકસમ્બન્ધાવચ્છિન્ન-
વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા સમવાયસમ્બન્ધાવચ્છિન્નદ્રવ્યત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતા ચ
તયોઃ દ્વયોરપિ સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતા-
વિશિષ્ટત્વાત્, એતદવચ્છેદકતાદ્વિતયાતિરિક્તાવચ્છેદકતયા તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાયા અનિરૂપિત-
ત્વાચ્ચ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ યઃ સમવાયેન દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટસ્તદભાવીયપ્રતિયોગિતાયાં

✽ લક્ષણસમન્વય, પરિણામ અવ્યાપ્તિ ✽

૨૫૪ છે કે

‘વહ્નિરયં કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ,

સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ,

સમવાયેન દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટઃ’ - આ જ્ઞાનમાં માત્ર પ્રત્યક્ષ દૃશ્યમાન

અનિત્ય વહ્નિ જ વિષય બને છે. તમામ અનિત્ય દ્રવ્યો નહીં. માટે, કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ
હોતે છતે જે સમવાયથી દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટ હોય તે તમામ અનિત્ય દ્રવ્યો ઉક્ત જ્ઞાનમાં
વિષયિતાસંબંધથી રહી ન શકે.

ય
શો
લ
તા

વિ
જ
મ્રા

ય
શો
લ
તા

સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદ-
કતાઽનિરૂપિતત્વં સ્યાદેવ । તતશ્ચ તાદૃશાભાવીયપ્રતિયોગિતાયાં સ્વાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવ-
ચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્ન-
પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપવૃત્તિત્વસ્ય સ્વવ્યાપકત્વ-સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધા-
વચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાઽનિરૂપિતત્વસ્ય ચ સત્ત્વાત્ સ્વાવ-
ચ્છેદકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકત્વસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છે-
દકતાત્વેતરધર્માનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાવચ્છેદકરૂપે વર્તમાના સ્વવ્યાપકત્વ-
સ્વાવચ્છેદકસમ્બન્ધાવચ્છિન્નત્વોભયસમ્બન્ધેન સાધ્યતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટાન્યાવચ્છેદકતાઽનિરૂપિતા
ચ યા પ્રતિયોગિતા તન્નિરૂપકાભાવવિધયા કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ ય: સમવાયેન
દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટસ્તદભાવઃ ધર્તુ શક્યતે । તાદૃશાભાવાધિકરણવિધયા ‘અયં કાલિકેન વહ્નિત્વ-
વિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટઃ’ - इत्येतज्ज्ञानं
લભ્યતે, તત્ર ચ તજ્ઞાનત્વહેતોર્વૃત્તિતયા લક્ષણાઽસમન્વયાત્ સ્યાદેવ અવ્યાપ્તિ: । इत्थञ्च
સાક્ષાત્પરમ્પરાસાધારણસાધ્યતાવચ્છેદકત્વાદ્યભ્યુપગમ્ય સાધ્યતાવચ્છેદકતાવચ્છેદકસમ્બન્ધાદી-
નામપિ તત્ર પ્રવેશઃ અભ્યુપગમ્યતાં મા વા અવ્યાપ્તિસ્તુ ભવત્યેવેતિ નાત્ર સુરગુરુરપિ અવ્યાપ્તિં
પરાણેતું પ્રત્યલઃ ઇતિ ।

માટે, સમવાયથી દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેનો
વિષયિતાસંબંધથી અભાવ ઉક્ત જ્ઞાનમાં મળી જશે. તે જ્ઞાનમાં તજ્ઞાનત્વહેતુ વૃત્તિ
હોવાથી લક્ષણસમન્વય ન થાય. અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બને !

વિ
ન
મ્રા

આ રીતે, તમે આટલું મોટું લક્ષણ બનાવ્યું તો પણ

‘વહ્નિરયં કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ,

સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ,

સમવાયેન દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટઃ’ - इत्येतज्ज्ञानं

વિષયિતાસમ્બન્ધેન કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ,

સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ,

સમવાયેન યઃ દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વત્, તજ્ઞાનત્વાત્ - આ સ્થલમાં

કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે સમવાયથી દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટ હોય તેનો અભાવ

લઈને અવ્યાપ્તિ દુવારિ બને છે !

✽ આ જ સ્થલ શા માટે ? : પ્રશ્ન ✽

પ્રશ્ન :- છેક વિષયિતાસંબંધથી સાધ્ય લઈ આટલું લાંબું સ્થલ બનાવવાની જરૂરત શી છે ?

પર્વતઃ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ,
સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ,
યઃ સમવાયેન દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વાન્, ધૂમાન્ -

આ સ્થલમાં કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે સમવાયથી દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટ હોય, જેમ કે ઘટ, તેનો અભાવ લઈને અવ્યાપ્તિ આપી શકાય છે. કારણ કે પૂર્વે બતાવ્યું તેમ પ્રસ્તુતમાં,

(૧) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ-અવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ અને અભિપ્રેતઅભાવીય-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ - બન્ને દ્રવ્યત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ જ હોવાથી,

(૨) અભિપ્રેતઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપક

(૧) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અને

(૨) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-દ્રવ્યત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા -

આ બન્ને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઓ સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી

(૧) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા,

(૨) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા,

(૩) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-દ્રવ્યત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા -

આ ત્રણ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાંથી ઓછામાં ઓછી એક સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ હોવાથી અને

(૩) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-સંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ સમવાયત્વ-કાલિકત્વગતદ્વિત્વ અને અભિપ્રેતઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઘટક-સંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-સંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-

પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ પણ કાલિકત્વ-સમવાયત્વગતદ્વિત્વ હોવાથી

સમવાયથી દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી વક્તિત્વવિશિષ્ટ હોય તે ઘટના અભાવની પ્રતિયોગિતા

(૧) સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વ-અવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદક-તાત્વઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપક-પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક દ્રવ્યત્વ-વક્તિત્વગતદ્વિત્વમાં વૃત્તિ થઈ જશે.

(૨) સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિત થઈ જશે.

તથા (૩) સ્વઅવચ્છેદકતાઘટકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-સંસર્ગતાઅવચ્છેદક-તાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-સંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વ-અતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક કાલિકત્વ-સમવાયત્વગતદ્વિત્વમાં વૃત્તિ પણ થઈ જશે.

માટે, તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક સમવાયથી દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી વક્તિત્વવિશિષ્ટ હોય તેનો અભાવ લઈ શકાશે. પર્વત ઉપર સમવાયથી દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી વક્તિત્વવિશિષ્ટ હોય, જેમ કે ઘટ, તેનો અભાવ મળી જશે. ધૂમ ત્યાં વૃત્તિ હોવાથી અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બનશે ! તો પછી આ સ્થળને છોડી વિષયિતાસંબંધથી સાધ્યવાળું સ્થળ કેમ દર્શાવ્યું. બન્ને સ્થળે અવ્યાપ્તિ તો આવવાની જ છે. કારણ કે બન્ને સ્થળ સમાનપ્રાયઃ જ છે. જુઓ નીચે - જેથી ખ્યાલ આવે કે બન્ને સ્થળો કેટલા બધાં અંશે સમાન છે.

✳ સંયોગસંસર્ગક સ્થલ સાથે સાદૃશ્ય ✳

સ્થળ-૧	સ્થળ-૨
વહ્નિરયં કાલિકેન...	પર્વતઃ કાલિકેન...
ઈત્યાદિ તજ્જ્ઞાનત્વહેતુક સ્થળ	ઈત્યાદિ ધૂમહેતુક સ્થળ
-- સાધ્ય :-કાલિકથી વક્તિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે સમવાયથી વક્તિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે સમવાયથી વિશિષ્ટ હોય તે.	કાલિકથી વક્તિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે સમવાયથી વક્તિત્વ- વિશિષ્ટ હોતે છતે જે સમવાયથી દ્રવ્યત્વ વિશિષ્ટ હોય તે.

-- સાધ્યતાઅવચ્છેદક સંબંધ :-	વિષયિતા	સંયોગ
-- સાધ્યતાઅવચ્છેદક ધર્મ :-	વહ્નિત્વ - દ્રવ્યત્વ	વહ્નિત્વ - દ્રવ્યત્વ
-- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા- અવચ્છેદક સંબંધ :-	સમવાય - કાલિક	સમવાય - કાલિક
-- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા- અવચ્છેદક ધર્મ :-	વહ્નિત્વત્વ-દ્રવ્યત્વત્વ	વહ્નિત્વત્વ-દ્રવ્યત્વત્વ

આ રીતે, સાધ્યતાઅવચ્છેદક સંબંધને છોડી આખું સ્થળ સમાન જ છે. માટે, જે રીતે પૂર્વેના સ્થલમાં અવ્યાપ્તિ આપી તે રીતે આ સ્થલમાં પણ આવે જ. તો પછી વિષયિતાસંબંધને વચ્ચે લાવી સ્થલગૌરવનો ગ્રંથકારે કેમ આદર કર્યો ? શું આની પાછળ પણ કોઈક કારણ છે ?

ॐ વિષયિતાસંબંધ લેવા પાછળનું પ્રયોજન ॐ

ઉત્તર :- અવશ્ય ! બાકી, ગ્રંથકારને શોખ થોડો છે કે મોટા મોટા સ્થલો બનાવે રાખે. શોધીએ આપણે કારણને -

પર્વતઃ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ,

કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ,

યઃ સમવાયેન દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વાનુ, ધૂમાત્ -

આ સ્થલે સમવાયથી દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેનો અભાવ તો લઈ જ શકાય, કારણ કે આ અભાવીયપ્રતિયોગિતા -

(૧) સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક દ્રવ્યત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વમાં વૃત્તિ છે.

(૨) સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિત પણ છે અને

(૩) સ્વઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-સંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વ-અતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક સમવાયત્વ

-કાલિકત્વગતદ્વિત્વમાં વૃત્તિ પણ છે.

પરંતુ, અભાવ લક્ષણ ઘટક બને તેટલા માત્રથી અવ્યાપ્તિ ન આવી જાય. કિંતુ, તે અભાવના અધિકરણમાં હેતુ વૃત્તિ થાય તો અવ્યાપ્તિ આવે. વિચારો હવે તમે કે જ્યારે સમવાયથી દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેનો સંયોગસંબંધથી અભાવ પર્વત ઉપર મળશે ? હા ! સમવાયથી દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેવા ઘટનો પર્વત ઉપર અભાવ મળી જાય. પરંતુ સમવાયથી દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેનો અભાવ પર્વત ઉપર ન મળે.

•❖• અભાવ ગ્રહણ શક્ય પણ હેતુ તો અવૃત્તિ જ •❖•

જેમ કે ભૂતલ ઉપર ઘણાં ઘડા પડ્યા છે, કિંતુ રક્ત ઘટ એક પણ નથી. તો શું એમ કહેવાય કે ભૂતલ ઉપર સમવાયથી ઘટત્વવિશિષ્ટનો અભાવ છે ? ન જ કહેવાય ને ! ભલેને સમવાયથી ઘટત્વવિશિષ્ટ રક્ત ઘટનો અભાવ હોય. ભૂતલ ઉપર સમવાયથી ઘટત્વવિશિષ્ટનો અભાવ ત્યારે જ કહેવાય કે જ્યારે ભૂતલ ઉપર એક પણ ઘડો વિદ્યમાન ન હોય. એકાદ રક્ત ઘટનો અભાવ હોય ત્યારે સમવાયથી ઘટત્વવિશિષ્ટ એવા રક્ત ઘટનો અભાવ કહી શકાય. પરંતુ સમવાયથી ઘટત્વવિશિષ્ટનો અભાવ ન કહેવાય. જ્યારે તમામે તમામ ઘટનો અભાવ ભૂતલ ઉપર હોય ત્યારે જ સમવાયથી ઘટત્વવિશિષ્ટનો અભાવ = ઘટત્વઅવશ્ચિન્ન-પ્રતિયોગિતાક અભાવ ભૂતલ ઉપર કહી શકાય.

તેવી જ રીતે, કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને સમવાયથી દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટ દુનિયાના તમામ અનિત્ય દ્રવ્યો છે. ખુદ વહ્નિ પણ કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને સમવાયથી દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટ જ છે. તે બધાં પદાર્થો પણ જ્યારે પર્વત ઉપર ન હોય ત્યારે જ પર્વત ઉપર કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટનો અને સમવાયથી દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટનો અભાવ કહી શકાય. પરંતુ તેવું તો છે જ નહીં. માટે, પર્વત ઉપર તાદૃશ અભાવ મળે જ નહીં. ગુણમાં સંયોગસંબંધથી કોઈ રહેતું નથી. માટે, કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે સમવાયથી દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટ હોય તેનો સંયોગથી અભાવ ગુણમાં મળે. ત્યાં ધૂમ હેતુ અવૃત્તિ હોવાથી લક્ષણસમન્વય થઈ જાય. અવ્યાપ્તિ ન આવે. માટે જસ્તો સંયોગસંબંધથી સાધ્ય લેવાના બદલે પ્રસ્તુતમાં વિષયિતાસંબંધથી સાધ્યનું ગ્રહણ કરેલ છે. તેમાં તો પૂર્વોક્ત રીતે અભાવ મળવાનો જ. કારણ કે જ્ઞાન માત્ર વહ્નિવિષયક હોય એટલે તમામ અનિત્યદ્રવ્યવિષયક ન થઈ જાય. અને પૂર્વે જણાવેલ જ છે કે એક પણ વિષય વધે કે ઘટે - એટલે જ્ઞાન બદલાઈ જાય. સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અને સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટને વિષય બનાવતું જ્ઞાન જુદું હોય

અધુના મૂલકૃતા કિમર્થમેતત્થલમેવાઙ્ગીકૃતમ્ ? કિઞ્ચિત્પરિવર્તને કિમવ્યાપ્તિઃ સમ્ભવતિ ન વા ? ઇત્યાદિચિન્તનાવસરઃ । તત્ર યદિ સાધ્યકોટૌ કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટસ્ય પ્રવેશઃ નાઙ્ગીક્રિયતે તદા નાઽવ્યાપ્તિઃ સમ્ભવતિ । તદ્યથા - તત્પ્રવેશાનભ્યુપગમે 'અયં સમવાયેન

અને ફક્ત સમવાયથી વહ્નિત્વને જ વિષય બનાવતું જ્ઞાન જુદું હોય. આ પ્રમાણે વિષયિતાસંબંધથી સાધ્ય લેવામાં આવે તો અવ્યાપ્તિ આવે, આવે ને આવે ! સંયોગસંબંધથી સાધ્ય લેવામાં આવે તો અવ્યાપ્તિ ન આવે.

ફલિતાર્થ એ જ નીકળ્યો કે -

❖ વિષયતાસંબંધક સ્થલે જ અવ્યાપ્તિ ઉચિત ❖

(૧) સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપમાં વૃત્તિ -

(૨) સ્વવ્યાપકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિત અને

(૩) સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાઘટકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વધર્મઅવચ્છિન્ન-સંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાઘટકસંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વધર્મઅવચ્છિન્ન-સંસર્ગતાઅવચ્છેદકતાત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપમાં વૃત્તિ એવી પ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ -

આટલું વિસ્તૃત લક્ષણ બનાવવા છતાં પણ

‘વહ્નિરયં કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ

સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ,

સમવાયેન દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટઃ’ - ઇત્યેતજ્ઞાનં

વિષયિતાસમ્બન્ધેન કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ

સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ

યઃ સમવાયેન દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટઃ તદ્વત્, તજ્ઞાનત્વાત્

આ સ્થલમાં કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે સમવાયથી દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટ હોય તેનો અભાવ લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બનશે !

वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावमादायाऽव्याप्तिः आपादयितुमिष्यते इति फलितं भवति । किन्त्वेतन्न सम्भवति । यद्यपि कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्याभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकतायाश्च वह्नित्व-द्रव्यत्वयोः एव पर्याप्ततया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च वह्नित्व-द्रव्यत्वगतद्वित्वस्यैव प्राप्तेः तादृशाभावीय-प्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्व-सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूप-वृत्तित्वं वर्तेत ।

य
शो
ल
ता

एवं कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां समवायसम्बन्धावच्छिन्न-द्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वाऽसत्त्वेऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यता-वच्छेदकताव्यापकत्वसत्त्वात् स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रति-योगितावच्छेदकतायाः समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वेऽपि समवाय-सम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेद-कताविशिष्टावच्छेदकताविधया एव कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते । या समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तस्याः समवायसम्बन्धा-वच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽव्यापकत्वेऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यता-वच्छेदकताव्यापकत्वात् स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यता-वच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते इति समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि स्वव्यापकत्व-सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया एव गृह्यते ।

ततश्च तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिके ये द्वे एव अवच्छेदकते - (१) समवायसम्बन्धा-वच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता (२) समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगिता-

वच्छेदकता च, तयोः द्वयोरपि स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात्, साध्यता-
वच्छेदकताविशिष्टभिन्नैतद्द्वयावच्छेदकताऽतिरिक्तावच्छेदकतानिरूपितत्वस्य तादृशाभावीयप्रतियो-
गितायामसत्त्वाच्च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं
स्यादेवेति;

तथापि साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गविधया समवायः एव लभ्यते, साध्यतावच्छेदकता-
वच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकधर्मविधया समवायत्वमेव लभ्यते, तथा च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदक-
संसर्गतावच्छेदकतायाः पर्याप्तिसम्बन्धेन अधिकरणविधया समवायत्वस्यैव प्राप्तेः साध्यतावच्छेद-
कतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता समवायत्वे एव स्यात् ।
तथा तस्याः साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाः साध्यतावच्छेदकता-
वच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेनैवाऽवच्छिन्नत्वात्, तदितरेणाऽनवच्छिन्नत्वाच्च साध्यतावच्छेदकता-
वच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिताविधया तादृशप्रतियोगितायाः धर्तव्यत्वात्
साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगि-
ताऽपि समवायत्वे एव स्यादिति साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-
प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया समवायत्वगतैकत्वमेव लभ्यते ।

तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गविधया समवाय-कालिकौ उभौ अपि लभ्येते
इति तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकधर्मविधया समवायत्व-कालिक-
त्वोभयमेव लभ्यते । ततश्च तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतायाः
पर्याप्तिसम्बन्धेन अधिकरणविधया समवायत्व-कालिकत्वोभयस्य प्राप्तेः तादृशाभावीयप्रतियोगिता-
वच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता समवायत्व-कालिक-
त्वोभयस्मिन्नेव स्यात् । इयञ्च तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेद-
कतानिष्ठप्रतियोगिता तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेनैवाऽ-
वच्छिन्ना, तदितरेणाऽनवच्छिन्ना इति तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छे-
दकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताऽपि कालिकत्व-समवायत्वोभयस्मिन्नेव
स्यादिति तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियो-
गितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया कालिकत्व-समवायत्वगतद्वित्वमेव लभ्यते ।

य
शो
ल
ता

तथा च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकसमवायत्वगतैकत्वरूपे तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदक-
संसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वासत्त्वात् तादृशा-
भावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मान-
वच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं न सम्भवति । अतः तादृशा-
भावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छे-
दकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदक-
रूपवृत्तित्वस्य स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य
च सत्त्वेऽपि स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मान-
वच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वाऽसत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मा-
नवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मा-
नवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना, स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंस-
र्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन
साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयो-
गितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरू-
पिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन
द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावः धर्तुं न शक्यते इति कथं तमादायाऽव्याप्तिः ?

साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गादीनां परम्परया साध्यतावच्छेदकताधिकरणत्वाभ्युपगन्तु-
पक्षेऽपि नोक्तस्थले अव्याप्तिः सम्भवति, यतः साध्यतावच्छेदकतायाः तादृशाभावीयप्रतियोगिता-
वच्छेदकतायाः च साक्षात्परम्परासाधारणाधिकरणाभ्युपगमे साध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया
वह्नित्व-द्रव्यत्व-समवाय-वह्नित्वत्व-द्रव्यत्वत्वादीनि लभ्यन्ते, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेद-
कतायाः अधिकरणविधया च वह्नित्व-द्रव्यत्व-कालिक-समवाय-वह्नित्वत्व-द्रव्यत्वत्वादीनि प्राप्यन्ते इति
साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया
वह्नित्व-द्रव्यत्व-समवाय-वह्नित्वत्व-द्रव्यत्वत्वगतबहुत्वं लभ्यते, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता-

त्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च वह्नित्व-द्रव्यत्व-समवाय-कालिक-वह्नित्वत्व-द्रव्यत्वत्वगतबहुत्वं लभ्यते इति तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं न सम्भवति ।

किञ्च, तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिके ये द्वे अवच्छेदकते - (१) कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता (२) समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता च तयोः या समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता सा स्वव्यापकत्वसम्बन्धेनाऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि च समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति, समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणे द्रव्यत्वे समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अवश्यं वृत्तितया समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वस्य समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वात् समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वाच्चेति स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया एव समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता गृह्यते ।

य
शो
ल
ता

किन्तु या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता सा स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कयाचिदपि साध्यतावच्छेदकतया विशिष्टा न भवति । या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन विशिष्टा भवति, स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन विशिष्टा न भवति, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणे वह्नित्वे कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अवश्यं वृत्तितया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वस्य कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वेऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायामसत्त्वात् । तथा च स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धा-

वच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्व-
निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं नैव शक्यते ।

या समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तथा तु कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-
वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वव्यापकत्वसम्बन्धेनाऽपि विशिष्टा न भवति, स्वावच्छेदक-
सम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि विशिष्टा न भवति, समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यता-
वच्छेदकताधिकरणे कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अवृत्तितया
समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वस्य कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्व-
निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायामसत्त्वात्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता-
वच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदक-
तायामसत्त्वाच्चेति स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धा-
वच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्व-
निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता नैव लभ्यते ।

तथा च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वव्यापकत्व-स्वाव-
च्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतयाऽपि
अविशिष्टत्वात् समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतयाऽपि अविशिष्टत्वाच्च
स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छे-
दकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता कथं धर्तुं शक्यते ?
तथा च तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिकायाः कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगिता-
वच्छेदकतायाः स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशि-
ष्टान्यत्वात् तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन
साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वमेव भवेत्, न तु अनिरूपितत्वम् ।

तथा च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन
साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य चासत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मा-

नवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतातात्वेतर-
धर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदक-
सम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या
प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया कालिकेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन यः द्रव्यत्व-
विशिष्टस्तदभावः कथं धर्तुं शक्यते इति कथं तमादायाऽव्याप्तिसम्भवः ?

यदि अभावीयप्रतियोगितायां समवायेन वस्तित्वविशिष्टस्य प्रवेशमादृत्य 'अयं समवायेन
वस्तित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन समवायेन
वस्तित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र समवायेन
वस्तित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावमादायाऽव्याप्तिरापादयितुमिष्यते
तदा तु स्वस्य मतिमान्द्यमेवाऽऽविष्कृतं स्यात्, यतः तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः
साध्यतावच्छेदकतायाश्च वस्तित्व-द्रव्यत्वयोरेव पर्याप्तत्वात् साध्यतावच्छेदकतातात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-
प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतातात्वेतर-
धर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च वस्तित्व-द्रव्यत्वगतद्वित्वमेव
लभ्यते इति तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतातात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतातात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं सम्भवति ।

एवं साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया समवायः एव प्राप्यते इति साध्यतावच्छेदकताव-
च्छेदकसंसर्गतावच्छेदकसमवायत्वमेव स्यात् । तथा च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गताव-
च्छेदकतायाः समवायत्वे एव पर्याप्तत्वात् साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतातात्वेतरधर्मा-
नवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं समवायत्वगतैकत्वमेव स्यात् । तादृशा-
भावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधयाऽपि समवायः एव प्राप्यते इति तादृशाभावीय-
प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकं समवायत्वमेव स्यात् । तथा च तादृशाभावीय-
प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतायाः समवायत्वे एव पर्याप्ततया तादृशाभा-
वीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतातात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं समवायत्वगतैकत्वमेव लभ्यते । ततश्च साध्यतावच्छेदकतावच्छे-

दकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकसमवायत्व-
गतैकत्वरूपे तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मान-
वच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात् तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वाव-
च्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-
वच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियो-
गितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं वर्तते एव ।

ततश्च तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपके द्वे एवाऽवच्छेदकते - समवायसम्बन्धावच्छिन्न-
वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता, समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता च ।
तत्र या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तस्याः समवायसम्बन्धावच्छिन्न-
वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वात्, या च समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगिता-
वच्छेदकता तस्याः समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वात् स्वव्यापकत्व-
सम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः समवायसम्बन्धावच्छिन्न-
वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदक-
तायाः समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वाच्च स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन
साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगिताव-
च्छेदकता-समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता चोभयमपि प्राप्यते । तथा
च तादृशाऽभावीयप्रतियोगितानिरूपकावच्छेदकताद्वितयस्याऽपि स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यता-
वच्छेदकताविशिष्टत्वात्, एतदवच्छेदकताद्वितयातिरिक्तावच्छेदकतानिरूपितत्वस्य तादृशाभावीय-
प्रतियोगितायामसत्त्वाच्च स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं
तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्यादेव ।

इत्थञ्च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-
प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छे-
दकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य स्वव्यापकत्व-

सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य च सत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वेतर-
धर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतर-
धर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वावच्छेदकतावच्छेदकसं-
सर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्य-
तावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताव-
च्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता
च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया समवायेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन
द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावः धर्तुं शक्यते ।

किन्तु तादृशाभावः ‘अयं समवायेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः’
- इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन समवायेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्ट-
स्तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्येतत्स्थले साध्याभावः एव । अतः तादृशाभावाधिकरणविधया
‘अयं समवायेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः’ इत्येतज्ज्ञानं नैव प्राप्यते,
यतः तादृशज्ञाने समवायेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्य विषयतया
विषयितासम्बन्धेन तदभावः तत्र कथं लभ्यते ? किन्त्वन्यत्र एव तदभावः लभ्यते । तत्र च
तज्ज्ञानत्वहेतोरवृत्तितया लक्षणसमन्वयात् कुतोऽव्याप्तिः ?

यदि च साध्यकोटौ कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टस्य प्रवेशादरे ‘अयं समवायेन वस्तित्व-
विशिष्टत्वे सति कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टः’ - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन समवायेन वस्तित्व-
विशिष्टत्वे सति यः कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तद्वत् तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र कालिकेन वस्तित्व-
विशिष्टत्वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्याऽभावमादाय अव्याप्तिः भवेदेव । तद्यथा -
प्रकृते साध्यतावच्छेदकता वस्तित्वे द्रव्यत्वे च पर्याप्ता, कालिकेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति यः
समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि वस्तित्व-द्रव्यत्वयोरेव पर्याप्ता
इति साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वस्तित्व-
-द्रव्यत्वगतद्वित्वमेव भवेत्, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरू-
पकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपमपि वस्तित्व-द्रव्यत्वगतद्वित्वमेव स्यात् । तथा च साध्यता-
वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवस्तित्व-द्रव्यत्वगत-

य
शो
ल
ता

य
शो
ल
ता

ततश्च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकसमवायत्व-कालिकत्वगतद्वित्वरूपे तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदक-
तावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्व-
सत्त्वात् स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-
नुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-

प्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्यादेव ।

किञ्च, तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिके द्वे एव अवच्छेदकते - (१) कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता, (२) समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता च ।

तत्र, यत्र यत्र कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता वर्तते तत्र तत्र कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अवर्तमानत्वात् कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वं कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां नैव सम्भवतीति स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता नैव गृह्यते ।

किन्तु यत्र यत्र समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तत्र तत्र कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अवश्यं वृत्तितया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वं कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां वर्तते इति स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते । तथा च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वेऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया एव कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते ।

या समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तस्याः समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणे अवृत्तितया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वस्य समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायामसत्त्वात् स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते । या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तदधिकरणे समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताया अवश्यं वृत्तितया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता-

व्यापकत्वस्य समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वात् स्वव्यापकत्व-सम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवाय-सम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते । तथा च समवायसम्बन्धावच्छिन्न-द्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्व-निष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वेऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता-विशिष्टत्वात् स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया एव तादृशसम-वायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते ।

तथा च तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिकायाः कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रति-योगितावच्छेदकतायाः समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाश्च स्वव्यापकत्व-सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात्, तादृशावच्छेदकताद्वितयातिरिक्तावच्छेदकतया तादृशा-भावीयप्रतियोगितायाः अनिरूपितत्वाच्च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यता-वच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं स्यादेव ।

इत्थञ्च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य, स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेद-कतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य, स्वव्यापकत्व-सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य च सत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वे-तरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वे-तरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वावच्छेदकतावच्छे-दकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयो-गितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावः धर्तुं शक्यते ।

पुरोवर्तिपटमुद्दिश्याऽपि 'अयं कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः' - इति प्रतीतिः सम्भवति, किन्तु 'अयं समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टः' इति प्रतीतिः न सम्भवति । किन्तु पुरोवर्तिवह्निमुद्दिश्यैव 'अयं समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टः' - इत्याकारिका प्रतीतिः भवति । तथा च तादृशप्रतीतिद्वयपार्थक्य-सिद्धिः, ततश्च तयोर्विषयभेदः । ततश्च 'अयं समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टः' - इत्याकारकज्ञाने कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः सः विषयतया न प्रतिभासते इति विषयितासम्बन्धेन कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन यः द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावाधिकरणविधया 'अयं समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञानमपि लभ्यते, तत्र च तज्ज्ञानत्वहेतोः वृत्तितया लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः ।

किञ्च, विषयितया साध्यत्वमनङ्गीकृत्याऽपि अव्याप्तिः सम्भवति । तद्यथा - भूतलं कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः तद्वत्, घटवत्त्वाद् इत्यत्र समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावमादायाऽव्याप्तिः सम्भवत्येव । तथा हि - घटः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः अस्त्येव, तथा च यत्र घटः स्यात्, तत्र कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः स्यादेव । पटादयोऽपि कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टाः सन्तीति पटादयो यत्र स्युः तत्रापि कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टाः भवेयुरेव । तथा च यत्र घटादिः भवति तत्र कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः भवत्येव, अन्यत्रापि भवतीति घटस्य व्याप्यत्वं कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्य व्यापकत्वञ्च सङ्गच्छेते इति सत्स्थलमेतत्, भूतले च वह्निः नास्तीति समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टस्याऽभावः भूतले लभ्यते, वह्नेरेव समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टत्वात्, वह्नेश्चाऽसत्त्वे तदभावस्याऽपि अवश्यं सत्त्वादिति भावनीयम् ।

यद्यपि पूर्वोक्तस्थले यथाऽभावग्रहणं सम्भवति तथैवाऽत्राऽपि सम्भवति, तथापि पूर्वोक्त-स्थलादस्य कथञ्चिद्भेदेन तथाविधस्पष्टप्रतिपत्त्यर्थं विनेयानुग्रहार्थञ्च लेशतः यथा एतदभावः धर्तुं शक्यते तथा दर्श्यते -

प्रकृतस्थले साध्यतावच्छेदकतायाः तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाश्च वह्नित्व-द्रव्यत्व-योरेव पर्याप्तत्वात् साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च वह्नित्व-द्रव्यत्वगतद्वित्वस्यैव प्राप्तेः तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं वर्तते एव ।

एवं तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतायाश्च समवायत्व-कालिकत्वोभयस्मिन्नेव पर्याप्ततया साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च समवायत्व-कालिकत्वगतद्वित्वस्यैव प्राप्तेः तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं सम्भवत्येव ।

एवं तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिके द्वे अवच्छेदकते - (१) समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता, (२) कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता च । तत्र या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तस्याः समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणे अवृत्तितया समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वं समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां नैव स्यात्, अतः स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते । किन्तु यत्र यत्र कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तत्र तत्र समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अवश्यं वृत्तितया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वं समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां सम्भवेदेवेति समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन

कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया धर्तुं शक्यते । ततश्च समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वेऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् तादृशसमवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया धर्तुं शक्यते एव ।

एवं यत्र कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता वर्तते तत्र कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताया अवृत्तितया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वस्य कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायामसत्त्वात् स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं नैव शक्यते । किन्तु यत्र यत्र समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तत्र तत्र कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अवश्यं वृत्तितया समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वस्य कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वात् स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते एव । तथा च स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वेऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् तादृशकालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा एव कथ्यते, न तु अविशिष्टा ।

ततश्च तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिकायाः समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाश्च स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात्, एतदवच्छेदकताद्वितयातिरिक्तावच्छेदकतया तादृशाभावीयप्रतियोगितायाः अनिरूपितत्वाच्च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं स्यादेव ।

इत्थञ्च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-

पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य च सत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावः धर्तुं शक्यते । तदधिकरणविधया च भूतलं लभ्यते, तत्र च घटहेतोः वृत्तितया लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः इति एतादृशलघुस्थलेऽव्याप्तिप्रदर्शनसम्भवे किमर्थं तादृशस्थलपर्यन्तमनुधावनम् इति विभाव्यते;

तदापि नोक्तस्थलाऽव्याप्तिप्रदर्शनं मूलकृतामनुचितम्, प्रदर्शितस्थलद्वितयस्मिन्नप्यव्याप्तेः परिष्कारपरिहार्यत्वात्, संसर्गादिरपि परम्परया साध्यतावच्छेदकताधिकरणत्वाऽभ्युपगमपक्षे अव्याप्तेरसम्भवाच्च । तथाहि - यदि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वं प्रवेश्य स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः - इत्येवं लक्षणमभ्युपगम्यते तदा नोक्ताऽव्याप्तिः सम्भवति, यतः 'अयं समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे

सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः तदभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वञ्च पूर्वोक्तरीत्या स्यातामेव ।

किन्तु स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं वर्तते न वा ? तदेव विचार्यम् । तत्र तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिके द्वे अवच्छेदकते - (१) कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता (२) समवाय-सम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता च ।

या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता सा कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-द्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतया स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन विशिष्टा न भवति, स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन विशिष्टा भवति, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदककालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसत्त्वेऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणे द्रव्यत्वे कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अवृत्तितया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वस्य कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायामसत्त्वादिति स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते ।

या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन विशिष्टा भवति, स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन विशिष्टा न भवति, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणे कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अवश्यं वृत्तितया समवाय-सम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वस्य कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-

समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायामसत्त्वात् । तथा च स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते ।

ततश्च समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतयाऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतयाऽपि चाऽविशिष्टत्वात् स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता कथं गृह्यते ?

तथा च तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिकायाः कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताश्च स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वमेव स्यात्, न तु अनिरूपितत्वम् इति तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य च सत्त्वेऽपि स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वाऽसत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना, स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना, स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे

सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावः धर्तुं न शक्यते । ततः कथं हि तमादायाऽव्याप्त्या-
शङ्काऽपि ?

किन्तु प्रकृते समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावः
एव ग्राह्यः, यतः तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकतायाश्च वह्नित्व-
-द्रव्यत्वयोरेव पर्याप्ततया साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयो-
गितावच्छेदकरूपविधया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च वह्नित्व-द्रव्यत्वगतद्वित्वस्यैव प्राप्तेः तादृशाभावीयप्रति-
योगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्व-
सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूप
वृत्तित्वं वर्तते एव ।

य
शो
ल
ता

एवं तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकता-
वच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतायाश्च समवायत्व-कालिकत्वोभयस्मिन्नेव पर्याप्ततया साध्यतावच्छेदकता-
वच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूप-
विधया तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियो-
गितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च समवायत्व-कालिकत्वगतद्वित्वस्यैव प्राप्तेः
तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-
निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकता-
त्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं वर्तते एव ।

एवं तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगिताव-
च्छेदकता सा स्वव्यापकत्वसम्बन्धेनाऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि च कालिक-
सम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा न भवति, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्व-
निष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणे द्रव्यत्वे समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताया
अवृत्तितया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वस्य समवायसम्बन्धा-
वच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायामसम्भवात्, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठ-
साध्यतावच्छेदकतावच्छेदककालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रति-

तथा च स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठ-साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकता धर्तुं न शक्यते ।

या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तया स्वव्यापकत्वसम्बन्धेनाऽपि स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकता विशिष्टा भवति, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नायाः द्रव्यत्वनिष्ठायाः साध्यतावच्छेदकतायाः तथाविधाया एव प्रतियोगितावच्छेदकतायाश्च अधिकरणविधया केवलद्रव्यत्वस्यैव प्राप्त्या कालिक-सम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापकत्वस्य कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वात्, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदक-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वा-च्चेति स्वव्यापकत्वस्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठ-साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकता धर्तुं शक्यते ।

ततश्च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वव्यापकत्व-स्वाव-च्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽ-विशिष्टत्वेऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् सा कालिक-सम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्न-त्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा एव कथ्यते ।

इत्थञ्च तादृशाऽभावीयप्रतियोगितानिरूपिके ये द्वे अवच्छेदकते - समवायसम्बन्धावच्छिन्न-वस्तित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता च । एतयोः द्वयोरपि स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकता-विशिष्टत्वात्, एतदवच्छेदकताद्वितयातिरिक्तावच्छेदकतया निरूपितत्वस्य तादृशाऽभावीयप्रतियोगि-तायामसत्त्वाच्च तादृशाऽभावीयप्रतियोगितायां स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभय-सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टाऽन्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं वर्तते एव ।

तथा च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-

पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
 पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानव-
 च्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता-
 वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य स्वव्या-
 पकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरू-
 पितत्वस्य च सत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्व-
 सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे
 वर्तमाना स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-
 नुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-
 प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना, स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धाव-
 च्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता
 तन्निरूपकाभावविधया समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावः
 धर्तुं शक्यते । तदधिकरणविधया 'अयं समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टः'
 - इत्येतज्ज्ञानं न लभ्यते, तादृशज्ञाने समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टस्य
 विषयत्वात् । किन्त्वन्यत्रैव तादृशाभावः स्यात्, तत्र च तज्ज्ञानत्वहेतोरवृत्तितया लक्षणसमन्वयः
 एव भवेत् । एवं स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वप्रवेशेनैवोक्ताऽव्याप्तेः परिहार्यत्वात् तादृशाव्याप्ति-
 प्रदर्शनं ग्रन्थकृता न कृतमिति युक्तमेव ।

य
शो
ल
ता

किञ्च, ये साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गादीनामपि परम्परया साध्यतावच्छेदकताधिकरणत्व-
 मामनन्ति तेषां मते तु 'स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-
 वच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताव-
 च्छेदकरूपे वर्तमाना, स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकता-
 विशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः'
 इत्येवमेव लक्षणमस्ति इति तादृशलक्षणे स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वप्रवेशेन उक्तरीत्या अव्याप्तिः
 सम्भवत्येव न । तथा च उक्तरीत्या उक्तस्थले यन्मूलकृता अव्याप्तिः प्रदर्शिता तद्युक्तमेवेति ।

किञ्च, भूतलं कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः तद्वत्,

घटवत्त्वात् - इत्यत्र समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावमादाय अव्याप्तिरपि उक्तपरिष्कारे न सम्भवति, तथा हि - पूर्वोक्तरीत्या तादृशाभावीप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं च वर्तते एवेति स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकत्वसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं वर्तते न वा ? तदेव चिन्तनीयम् ।

तादृशाभावीप्रतियोगितानिरूपिके द्वे अवच्छेदकते - (१) समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्व-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता, (२) कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता च । या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता सा समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्व-निष्ठसाध्यतावच्छेदकतया स्वावच्छेदकत्वसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन विशिष्टा भवति, स्वव्यापकत्व-सम्बन्धेन विशिष्टा न भवति, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां समवाय-सम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वसत्त्वेऽपि समवाय-सम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणे द्रव्यत्वे समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताया अवृत्तितया समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताव्यापक-त्वस्य समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायामसत्त्वात् । तथा च स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकत्वसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता-विशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते ।

या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तया स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन समवाय-सम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता विशिष्टा भवति, स्वावच्छेदकत्वसम्बन्धावच्छिन्नत्व-सम्बन्धेन विशिष्टा न भवति, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणे वह्नित्वे समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताया अवश्यं वृत्तितया समवाय-सम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यता-वच्छेदकताव्यापकत्वसत्त्वेऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदक-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य समवायसम्बन्धेनैवाऽवच्छिन्नायां वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेद-

-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता-
विशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते ।

तथा च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वव्यापकत्व-स्वाव-
च्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतयाऽपि
अविशिष्टत्वात्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतयाऽपि अविशिष्टत्वाच्च
स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकता-
विधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते । तथा च तादृशा-
भावीयप्रतियोगितानिरूपिका या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता या
च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तयोः स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदक-
सम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया धर्तुमशक्यत्वात्
य स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छे-
दकताऽनिरूपितत्वं नैव स्यात्, किन्तु निरूपितत्वमेव स्यात् ।

य
शो
ल
ता

इत्थञ्च समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन यः द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावीयप्रतियोगि-
तायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन
साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य
स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-
वच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-
निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य च सत्त्वेऽपि स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धा-
वच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य असत्त्वात्
स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यता-
वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना, स्वाव-
च्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताव-
च्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरू-
पकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्ब-
न्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभाव-

विधया समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावः धर्तुं न शक्यते । ततः कुतः तमादायाऽव्याप्त्याशङ्काऽपि ?

किन्तु कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावः एव धर्तव्यः, यतः तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकतायाश्च वह्नित्व-द्रव्यत्वयोरेव पर्याप्त-तया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-वच्छेदकरूपविधया साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-वच्छेदकरूपविधया च वह्नित्व-द्रव्यत्वगतद्वित्वस्यैव प्राप्तेः साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्व-द्रव्यत्वगतद्वित्वरूपे तादृशाभावीयप्रतियोगिता-स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन वर्तमाना स्यादेवेति ।

एवं साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गविधया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदक-संसर्गविधया च समवाय-कालिकयोरेव प्राप्तेः साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकता तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकता च समवायत्व-कालिकत्वोभयस्मिन्नेव पर्याप्ता भवेदिति साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता-वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च समवायत्व-कालिकत्वगतद्वित्वस्यैव प्राप्तेः तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेद-कतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकता-वच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूप-वृत्तित्वं स्यादेव ।

एवं तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकता सा स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्न-द्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा न भवति, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यता-वच्छेदकताविशिष्टा भवत्येवेति स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यता-वच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधयैव कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता

गृह्यते ।

एवं या समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता सा स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता-विशिष्टा न भवति, किन्तु समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवतीति समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया धर्तुं शक्यते ।

तथा च तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिकायाः कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाश्च स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात्, एतदवच्छेदकता-द्वितयातिरिक्तावच्छेदकतया तादृशाभावीयप्रतियोगिताया अनिरूपितत्वाच्च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं स्यादेव ।

ततश्च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य च सत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना, स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन यः द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावः धर्तुं शक्यते ।

तदधिकरणविधया सर्वद्रव्यानधिकरणं यत्तदेव लभ्यते, यच्च सर्वद्रव्यानधिकरणं तद्घटस्यानधिकरणं स्यादेवेति तादृशाभावाधिकरणे घटहेतोरवृत्तितया लक्षणसमन्वय एव स्यादिति कुतः अव्याप्तिः ?

तथा च परिष्कारपरिहार्या इयमव्याप्तिः, ग्रन्थकृत्प्रदर्शिताऽऽपत्तिः नोक्तपरिष्कारपरिहार्या, यतः 'अयं कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः तदभावीयप्रतियोगितायां (१) स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वमपि वर्तते, साध्यतावच्छेदकतायाः तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाश्चाधिकरणविधया वह्नित्व-द्रव्यत्वयोरेव प्राप्तेः, (२) स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वमपि स्यात्, साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गविधया तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गविधया च कालिक-समवाययोरेव प्राप्तेः, (३) स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टाऽन्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वमपि च स्यादेव, तादृशाऽभावीयप्रतियोगितानिरूपिके ये द्वे एवाऽवच्छेदकते - कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता च तत्र या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तस्याः स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात्, या च समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तस्याः स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वाच्चेति स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वादिप्रवेशेऽपि ग्रन्थकृत्प्रदर्शितोक्तस्थले तु अव्याप्तिः भवत्येव इति समुचितमेव तत्प्रदर्शनम् । एवं साध्यकोटौ कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्य प्रवेशावश्यकतोपपादिता ।

यदि समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्य साध्यकोटौ प्रवेशः नेष्यते तदा 'अयं कालिकेन वह्नित्व-

विशिष्टत्वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञानं कालिकेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र कालिकेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्याभावमादाय भवताऽव्याप्तिरापादयितुमिष्यते इत्यर्थः फलितः, किन्तु एतत्तु सुतरां मतिदारिद्र्यमेवाऽभिव्यनक्ति, यतः तादृशाभावमादाय अव्याप्तिः न भवति, किन्तु लक्षणसमन्वयः एव । अयं भावः - तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदक-तायाश्च प्रकृते वस्तित्व-द्रव्यत्वयोरेव पर्याप्ततया साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च वस्तित्व-द्रव्यत्वगतद्वित्वस्यैव प्राप्तेः तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनु-योगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनु-योगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं सम्भवति ।

य
शो
ल
ता

एवं प्रकृते साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता-वच्छेदकसम्बन्धविधया च समवाय-कालिकौ उभौ एव लभ्येते, ततः साध्यतावच्छेदकतावच्छेदक-संसर्गतावच्छेदकतायाः तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतायाश्च समवायत्व-कालिक-त्वोभयस्मिन्नेव पर्याप्ततया साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रति-योगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदक-संसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च समवायत्व-कालिकत्वगतद्वित्वस्यैव प्राप्तेः तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतावच्छेदक-संसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयो-गितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं स्यादेव ।

एवं स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वप्रवेशाऽङ्गीकारेऽपि तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता सा स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धा-वच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा न भवति, किन्तु समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवतीति स्वव्यापकत्व

एवं तादृशाऽभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगिता-
वच्छेदकता सा स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्न-
द्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा न भवति, किन्तु कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-
साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवत्येवेति तादृशाऽभावीयकालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रति-
योगितावच्छेदकता स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छे-
दकताविशिष्टा एव कथ्यते ।

ततश्च तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिकायाः कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियो-
गितावच्छेदकतायाः समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाश्च स्वव्यापकत्व-
स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया ग्राह्य- य
त्वाद् एतदवच्छेदकताद्वितयातिरिक्तावच्छेदकतया तादृशाभावीयप्रतियोगितायाः अनिरूपितत्वाच्च शो
स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताऽ- ल
निरूपितत्वं तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्यादेव ।

तथा च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्या-
प्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियो-
गितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकता-
त्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य स्वव्यापकत्व-स्वाव-
च्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य
च सत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन
साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना
स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेद-
कत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्या-
प्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना, स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन

साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया कालिकेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावः धर्तुं शक्यते । तादृशाभावाधिकरणविधया 'अयं कालिकेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञानं न लभ्यते, तत्र कालिकेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तस्य विषयतया प्रतिभासमानतया तदभावस्य तत्राऽसत्त्वात् । किन्त्वन्यत्रैव तादृशोऽभावः स्यात् । तत्र च तज्ज्ञानत्वहेतोरवृत्तितया एतदभावमादाय लक्षणसमन्वय एव स्यात्, न तु अव्याप्तिरिति समवायेन वस्तित्वविशिष्टस्य साध्यकोटौ अप्रवेशः न श्रेयस्करः ।

यदि च 'अयं कालिकेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन कालिकेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र कालिकेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्याभावमादायाऽव्याप्तिरापादयितुमिष्यते तदा दुःशक्यं तत्, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया समवायत्व-कालिकत्वगतद्वित्वस्यैव प्राप्या साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च कालिकत्वगतैकत्वस्यैव प्राप्या तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्याऽसत्त्वात् समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवस्तित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधयाऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधयाऽपि च अग्राह्यतया तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्यापि असत्त्वाच्च स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना, स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना

स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टाऽन्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाऽभावविधया तादृशोऽभावः धर्तुं न शक्यते इति कुतः तमादायाऽव्याप्तिसम्भावना युक्ता ?

‘अयं कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टः’ - इत्येतज्ज्ञानं विषयिता-सम्बन्धेन कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टस्याभावमादायाऽव्याप्त्यापि-पादयिषा मतिमान्धमेव द्योतयति, स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया तादृशाभावस्य ग्राह्यत्वेऽपि तादृशाभावस्य साध्याभावतया तदधिकरणे तज्ज्ञानत्वहेतोर्वृत्तित्वाऽसम्भवात् । तथा च समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्य साध्यकोटौ अप्रवेशे न निस्तारः इति ।

यदि समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्य साध्यकोटौ प्रवेशः नेष्यते तदा ‘अयं कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टः’ - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्याऽभावमादायाऽव्याप्तिरापादयितुमिष्यते इति अर्थः फलितो भवति, किन्तु एतद्धि न सम्भवति, यतः साध्यतावच्छेदकतायाः प्रकृते वह्नित्वे एव पर्याप्ततया साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया वह्नित्वगतैकत्वमेव लभ्यते, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः वह्नित्व-द्रव्यत्वयोः पर्याप्ततया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया वह्नित्व-द्रव्यत्वगतद्वित्वमेव प्राप्यते । तथा च तादृशासाध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपे तादृशाभावीय-

प्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकताऽसत्त्वात्
तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयो-
गितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयो-
गितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं नैव सम्भवति ।

किञ्च, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकधर्मविधया साध्यता-
वच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकधर्मविधया च समवायत्व-कालिकत्वोभयस्यैव प्राप्तेः साध्यता-
वच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-
वच्छेदकरूपविधया समवायत्व-कालिकत्व-गतद्वित्वमेव लभ्यते ।

तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-
निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधयाऽपि समवायत्व-कालिकत्वगतद्वित्वमेव प्राप्यते । तथा
च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनु-
योगितावच्छेदकसमवायत्व-कालिकत्वगतद्वित्वरूपे तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदक-
संसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात् स्वा-
वच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-
वच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-
निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं तादृशाभावीयप्रतियोगितायां सम्भवति ।

तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तस्याः स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्न-वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वेऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यता-वच्छेदकताविशिष्टत्वात् स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकता-विशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते । किन्तु तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेद-कता तस्याः स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतयाऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतयाऽपि चाऽविशिष्टत्वात् स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकता-

विशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता न लभ्यते इति तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं न सम्भवति ।

तथा च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वसत्त्वेऽपि स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य चाऽसत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया कालिकेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावः धर्तुं न शक्यते इति कथं तमादायाव्याप्तिः ?

य
शो
ल
ता

यदि समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्य प्रतियोगिकोटौ अपि प्रवेशः नेष्यते 'अयं कालिकेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वस्तित्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन कालिकेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वस्तित्वविशिष्टस्तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र कालिकेन वस्तित्वविशिष्टस्याऽभावमादायाऽव्याप्तिरापादयितुमिष्यते तदाऽपि न तच्छक्यम्, यतः तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकतायाश्च वस्तित्वे एव पर्याप्ततया साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च वस्तित्वगतैकत्वस्यैव प्राप्तेः तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-

प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-
प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं सम्भवति ।

तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकधर्मविधया कालिकत्वमेव केवलं
लभ्यते । साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकधर्मविधया समवायत्व-कालिकत्वोभयं लभ्यते ।
तथा च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्या-
प्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं समवायत्व-कालिकत्वगतद्वित्वमेव स्यात् । तादृशाभावीयप्रतियोगिताव-
च्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छे-
दकरूपविधया कालिकत्वगतैकत्वमेव लभ्यते । तथा च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छे-
दकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकसमवायत्व-कालिकत्वगत-
द्वित्वरूपे तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियो-
गितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वाऽसत्त्वात् स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतर-
धर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदक-
संसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं
तादृशाभावीयप्रतियोगितायां न सम्भवति ।

तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छे-
दकता तस्याः स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्न-
वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वेऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छे-
दकताविशिष्टत्वात् स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकता-
विशिष्टावच्छेदकताविधया तादृशकालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं
शक्यते । कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतातिरिक्तावच्छेदकतानिरूपितत्वं
तादृशाभावीयप्रतियोगितायां नास्त्येवेति स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन
साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्यादेव ।

तथा च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन

साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां सत्त्वेऽपि स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वाऽसत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया कालिकेन वह्नित्वविशिष्टाभावः धर्तुं न शक्यते इति कुतः तमादायाऽव्याप्त्याशङ्का ?

एवं साध्यकोटौ कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्य समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्य समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्य च प्रवेशः आवश्यकः इति साधितम् । प्रतियोगिकोटौ अपि कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्याऽप्रवेशे नाभिलषितसिद्धिः सम्भवति । तथा हि - ‘अयं कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः’ - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्याऽभावमादायाऽव्याप्तिः नैव सम्भवति, यतः प्रकृते साध्यतावच्छेदकतायाः वह्नित्व-द्रव्यत्वयोः पर्याप्ततया साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया वह्नित्व-द्रव्यत्वगतद्वित्वमेव लभ्यते, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः द्रव्यत्वे एव पर्याप्ततया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया द्रव्यत्वगतैकत्वमेव लभ्यते । तथा च साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकद्रव्यत्वगतैकत्वरूपे तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वविरहात् तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं न सम्भवति ।

किञ्च, प्रकृते साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकधर्मविधया समवायत्व-कालिकत्वोभयं प्राप्यते, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकधर्मविधया केवलसमवायत्वमेव प्राप्यते । तथा च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया समवायत्व-कालिकत्वगतद्वित्वं लभ्यते, तादृशाभावीय-प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-वच्छेदकरूपविधया समवायत्वगतैकत्वमेव प्राप्यते । तथा च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता-वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकसमवायत्व-कालिकत्व-गतद्वित्वरूपे तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रति-योगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वविरहात् स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वे-तरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छे-दकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं तादृशाभावीयप्रतियोगितायां न सम्भवति ।

तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगिताव-च्छेदकता तस्याः स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतया चाऽविशि-ष्टत्वेऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतया विशिष्टत्वात् स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवाय-सम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते । समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्व-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतातिरिक्तावच्छेदकतानिरूपितत्वस्य तादृशाभावीयप्रतियोगितायामसत्त्वात् स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेद-कताऽनिरूपितत्वं तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्यात् ।

ततश्च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन -साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वसत्त्वेऽपि स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेद-

कतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकता-
वच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूप-
वृत्तित्वस्य चाऽसत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-
वच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-
वच्छेदकरूपे वर्तमाना, स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-
निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतर-
धर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदक-
सम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या
प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्याऽभावः धर्तुं न शक्यते इति
कुतः तमादायाऽव्याप्तिः ?

तथा च प्रतियोगिकोटौ कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्य प्रवेशः अवश्यमङ्गीकर्तव्यः । यदि
हि समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्य प्रवेशो नाङ्गीक्रियते तदा 'अयं कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे
सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयिता-
सम्बन्धेन कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन
द्रव्यत्वविशिष्टस्तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्याभावमादायाऽव्याप्तिः
न सम्भवति, यतः साध्यतावच्छेदकतायाः वह्नित्व-द्रव्यत्वयोः पर्याप्ततया साध्यतावच्छेदकतात्वेतर-
धर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्व-द्रव्यत्वगतद्वित्वमेव स्यात् ।
तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता च केवलवह्नित्वे एव पर्याप्ता इति तादृशाभावीयप्रतियोगिता-
वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया वह्नित्व-
गतैकत्वमेव लभ्यते । तथा च साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-
नुयोगितावच्छेदकवह्नित्व-द्रव्यत्वगतद्वित्वरूपे तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानव-
च्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वासत्त्वात् तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वा-
वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यता-
वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं नैव वर्तते ।

प्रकृते साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकधर्मविधया समवायत्व-कालिकत्वोभयं प्राप्यते,

त्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकता-
वच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूप-
वृत्तित्वस्य चाऽसत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-
वच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-
वच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-
निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतर-
धर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदक-
सम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या
प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्याऽभावः कथं धर्तुं शक्यते ?
कुतः हि तमादायाऽव्याप्तिः ? अतः अव्याप्त्यापादनार्थं समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्य प्रतियोगि-
कोटौ प्रवेशः अवश्यं कर्तव्यः इति स्थितम् ।

तथा च 'अयं कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति य
समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति शो
समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र ल
कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्याऽभावमादायैवाऽव्याप्तिः प्रदर्शनीया ता
इति स्थितम् ।

यदि च साध्यकोटौ समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्य स्थाने कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टस्य
प्रवेशः स्वीक्रियते तदाऽपि अव्याप्तिः न सम्भवति, यतः 'अयं कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे
सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन
कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्ट-
स्तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्ट-
स्याभावमादायाऽव्याप्तिः न सम्भवति । तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साध्यता-
वच्छेदकतायाश्च वह्नित्व-द्रव्यत्वयोरेव पर्याप्ततया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मा-
नवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मा-
नवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च वह्नित्व-द्रव्यत्वगतद्वित्वमेव
लभ्यते इति साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदक-

वह्नित्व-द्रव्यत्वगतद्वित्वरूपे तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात् तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं सम्भवति ।

प्रकृते साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया कालिकद्वितयं लभ्यते समवायश्च, वह्नित्व-वृत्तितानियामकसम्बन्धविधया द्रव्यत्ववृत्तितानियामकसम्बन्धविधया च उपलभ्यमानस्य कालिकस्य परस्परं विलक्षणत्वात् । न हि येन कालिकेन वह्नित्वं वर्तते तेनैव द्रव्यत्वम्, कालिकस्यैकत्वाऽनभ्युपगमाद् आधाराधेयभेदेन तद्भेदस्याऽवश्यम्भावादिति सम्यग्विभावनीयम्, तथापि कालिकत्वं तु सर्वेषु कालिकेषु एकमनुगतमेवाऽङ्गीकार्यम् । केचन कालिकत्वं नैकमनुगतमङ्गीकुर्वन्ति, प्रतिकालिकं भिन्नं भिन्नमेव तदिति अभ्युपगच्छन्ति ते, तथा च तन्मतानुसारेण तु न वक्ष्यमाण-निरूपणं सङ्गच्छते इति ध्येयम् । ततश्च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकविधया कालिकत्व-समवायत्वोभयमेव लभ्यते इति साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं कालिकत्व-समवायत्वगतद्वित्वमेव स्यात् ।

तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकधर्मविधयाऽपि कालिकत्व-समवायत्वोभयमेव लभ्यते इति तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं कालिकत्व-समवायत्वगतद्वित्वमेव स्यात् । ततश्च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं वर्तते ।

तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तस्याः स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वेऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यता-

वच्छेदकताऽविशिष्टत्वेऽपि च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकता-विधयैव कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता गृह्यते । या तादृशाभावीय-प्रतियोगितानिरूपिका समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता सा स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेद-कताविशिष्टाऽपि न भवति, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टाऽपि न भवति, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठ साध्यतावच्छेदकताविशिष्टाऽपि न भवति । अतः स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकता-विधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता न गृह्यते, समवायसम्बन्धावच्छिन्न-द्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं तादृशाभावीयप्रतियोगितायामस्त्येवेति तादृशाभा-वीयप्रतियोगितायां स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेद-कताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं तादृशाभावीयप्रतियोगितायां कथं सम्भवेत् ?

ततश्च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानव-च्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता-वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य च सत्त्वेऽपि स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेद-कताऽनिरूपितत्वस्याऽसत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-वच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-वच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वे-तरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्व-स्वावच्छे-दकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्व-विशिष्टस्तदभावोऽपि न गृह्यते । ततश्च कथं हि अव्याप्तिरिति ।

य
शो
ल
ता

किञ्च यदि 'अयं कालिकेन वस्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वस्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन कालिकेन वस्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वस्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन यः द्रव्यत्वविशिष्टस्तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र समवायेन वस्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावमादायाऽव्याप्तिः सम्भवत्येव । तद्यथा - साध्यतावच्छेदकतायाः तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाश्च वस्नित्व-द्रव्यत्वयोरेव पर्याप्तत्वात् साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च वस्नित्व-द्रव्यत्वगतद्वित्वमेव लभ्यते । ततश्च साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात् तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं स्यादेव ।

एवं साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकधर्मविधया कालिकत्व-समवायत्वोभयमेव लभ्यते । तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकधर्मविधयाऽपि कालिकत्व-समवायत्वोभयमेव प्राप्यते इति साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपमपि कालिकत्व-समवायत्वगतद्वित्वं स्यात्, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपमपि कालिकत्व-समवायत्वगतद्वित्वमेव स्यादिति साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदककालिकत्व-समवायत्वगतद्वित्वरूपे तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात् तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं स्यादेव ।

एवं तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवस्नित्वनिष्ठप्रतियोगिता-

या तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तस्याः स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वेऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वेऽपि च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते एव । तथा च तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता या च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तयोः द्वयोरपि स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात्, एतदवच्छेदकताद्वितयातिरिक्तावच्छेदकतानिरूपितत्वस्य तादृशाभावीयप्रतियोगितायामसत्त्वाच्च स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्यादेव ।

तथा च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानव-
च्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता-
वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य स्वव्यापकत्व-
स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य
च सत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन
साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना,
स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-

य
शो
ल
ला

वच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-
निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभय-
सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपका-
भावविधया समवायेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन यः द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावः धर्तुं
शक्यते । ‘अयं समवायेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन
द्रव्यत्वविशिष्टः’ - इत्येतज्ज्ञाने समवायेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टः
सः विषयितासम्बन्धेन नैव वर्तते इति समवायेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन द्रव्यत्व-
विशिष्टस्तदभावाधिकरणविधया ‘अयं समवायेन वस्तित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वस्तित्व-
विशिष्टत्वे सति कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टः’ - इत्येतज्ज्ञानं धर्तुं शक्यते, तत्र च तज्ज्ञानत्वहेतोर-
वृत्तित्वाभावात् स्यादेव लक्षणासमन्वयः अव्याप्तिश्च इति विभाव्यते;

य तदापि न सर्वथा तद्युक्तम्, यतः पूर्वं यथा प्रतिपादितं तथा येन कालिकेन द्रव्यत्वं वर्तते,
शो ततो विलक्षणेन कालिकेनैव वस्तित्वं वर्तते इति तद्गतं कालिकत्वमपि केचन भिन्नं भिन्नं
ल मन्यन्ते । ततश्च प्रकृतस्थले साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकधर्मविधया कालिकत्वद्वय
ता -समवायत्वानि लभ्यन्ते । तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकधर्मविधया
कालिकत्व-समवायत्वे एव लभ्येते इति तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गताव-
च्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं कालिकत्व-समवा-
यत्वगतद्वित्वमेव लभ्यते, साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियो-
गितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं कालिकत्व-कालिकत्व-समवायत्वगतबहुत्वं प्राप्यते ।
अतः साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयो-
गितावच्छेदककालिकत्व-कालिकत्व-समवायत्वगतबहुत्वरूपे तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता-
वच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वाऽ-
सत्त्वात् तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-
प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता-
वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं नैव स्यात् ।

तथा च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-

पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
 पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन
 साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य च सत्त्वेऽपि स्वावच्छेदकतावच्छे-
 दकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्ब-
 न्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
 पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वाऽसत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरू-
 पकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरू-
 पकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मा-
 नवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदक-
 संसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना
 स्वव्यापकत्वस्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छे-
 दकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति य
 कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टस्याभावः धर्तुं न शक्यते इति कथं तमादायाऽव्याप्तिः ? शो

यदा हि 'अयं कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति ल
 समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति ता
 समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र
 कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः यः तदभावमादायाऽव्याप्तिः
 आपादयितुमिष्यते तदा तत् सम्भवति, यतः यादृशसमवायेन वह्नित्वं स्वाधिकरणे वर्तते तादृश-
 समवायेनैव द्रव्यत्वमपि स्वाधिकरणे वर्तते, समवायस्य एकस्यैवाऽभ्युपगमात्, तथा च समवायगंत-
 समवायत्वमपि एकमेव स्यात्, अतः साध्यकोटौ द्विः समवायप्रवेशेऽपि समवायत्वमेकमेव
 साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदककोटौ प्रविशति सर्वेषां मते । कालिकसम्बन्धश्च
 वह्नित्ववृत्तितानियामकः साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गविधयाऽपि तादृशाभावीयप्रतियोगिता-
 वच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गविधयाऽपि च लभ्यते, सः तु एकः एवेति कालिकत्वमपि साध्यता-
 वच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदककोटौ प्रविष्टं तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदक-
 संसर्गतावच्छेदककोटौ प्रविष्टञ्चैकमेवेति साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतर-
 धर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताधिकरणविधया यत् कालिकत्व-समवायत्वोभयं

लभ्यते, तदेव कालिकत्व-समवायत्वोभयं तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताधिकरणविधया प्राप्यते इति साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च कालिकत्व-समवायत्वगतद्वित्वमेकमेव लभ्यते ।

अतः साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्यादेव । अत एव ‘अयं कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः’ - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः यः तदभावमादायाऽव्याप्तिः सम्भवति, किन्तु ‘अयं समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टः’ - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावमादाय अव्याप्तिः न सम्भवति ।

एतावता ‘साध्यकोटौ न किञ्चित् परिवर्तनं शक्यमिति साधितम्, अधुना प्रतियोगिकोटौ अपि परिवर्तनाशक्यत्वसाधनावसरः । तत्र यदि कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्य स्थाने समवायेन वह्नित्वविशिष्टः प्रवेश्यते तदाऽपि ‘अयं कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः’ - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावमा-

दायाऽव्याप्तिः न सम्भवति, यतः तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदक-
धर्मविधया केवलसमवायत्वमेव लभ्यते, साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकधर्मविधया
समवायत्व-कालिकत्वोभयं लभ्यते इति साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मा-
नवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया कालिकत्व-समवायत्वगतद्वित्वं
प्राप्यते, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-
निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च समवायत्वगतैकत्वमेव प्राप्यते इति साध्यतावच्छेदकता-
वच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदककालिकत्व-
समवायत्वगतद्वित्वरूपे तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मा-
नवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वविरहात् तादृशाभावीयप्रतियोगितायां
स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-
वच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-
निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं नैव वर्तते ।

ततश्च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन
साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-
प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-
प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य च सत्त्वेऽपि स्वावच्छेदकतावच्छेदक-
संसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन
साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनु-
योगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वाऽसत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-
नुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-
नुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना, स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रति-
योगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकता-
त्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना, स्वव्यापकत्व-
स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता
च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन
द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावः धर्तुं न शक्यते इति कथं तमादायाऽव्याप्तिः ? ततश्च प्रतियोगिकोटौ

कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्य स्थाने समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्य प्रवेशः नैव कर्तव्यः ।

यदि कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्य स्थाने प्रवेश्यते तदापि नाऽव्याप्तिसम्भवः । तद्यथा - 'अयं कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावमादायाऽव्याप्तिः न सम्भवति, यतः साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकधर्मविधया कालिकत्व-समवायत्वोभयं प्राप्यते, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकधर्मविधया च कालिकत्वमेव (एकं द्वे वा) लभ्यते । तथा च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया कालिकत्व-समवायत्वगतद्वित्वं प्राप्यते, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं कालिकत्वगतैकत्वमेव भवेत् । अतः साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकसमवायत्व-कालिकत्वगतद्वित्वरूपे तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वविरहात् तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं नैव सम्भवति ।

एवं या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका सा स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टाऽपि न भवति (अधिकरणभेदात्), समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टाऽपि न भवति (अधिकरण-सम्बन्धोभयभेदात्) समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टाऽपि न भवति (सम्बन्धभेदात्) अतः स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते ।

तादृशकालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वस्य तादृशाभावीय-प्रतियोगितायां सत्त्वात् स्वव्यापकत्वस्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभय-सम्बन्धनसाध्यतावच्छेदकता-विशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं तादृशाभावीयप्रतियोगितायां नैव सम्भवति ।

ततश्च तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वसत्त्वेऽपि स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता-वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य स्वव्या-पकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरू-पितत्वस्य चाऽसत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेद-कत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-नुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धाव-च्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावः धर्तुं न शक्यते इति कथं तमादायाऽव्याप्तिः ? तथा च या प्रतियोगिकोटौ समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्य प्रवेशः एवाङ्गीकार्यः ।

इत्थञ्च ‘अयं कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः’ - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः तदभावमादायैवाऽव्याप्तिः सम्भवतीति युक्तमेवाऽत्रैवाऽव्याप्तिप्रदर्शनम् ।

सूक्ष्मधीधनास्तु “क्रमपरावर्तनमपि अशक्यम् अत्र, अत एव स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-प्रवेशोऽपि अनावश्यकः । तद्यथा - ‘अयं समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्व-

विशिष्टत्वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन समवायेन वह्नित्व-
विशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात्
- इत्यत्राऽव्याप्तिः न सम्भवति, कमप्यभावमादाय, यतः यदि कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे
सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः तदभावः एव धर्तुमिष्यते तदा तदपि अशक्यम् । तथा हि -
तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकतायाश्च वह्नित्व-द्रव्यत्वयोरेव पर्याप्ततया
साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया
तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छे-
दकरूपविधया च वह्नित्व-द्रव्यत्वगतद्वित्वमेव लभ्यते इति साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-
प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्व-द्रव्यत्वगतद्वित्वरूपे तादृशाभावीयप्रति-
योगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात्, तादृशा-
भावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छे-
दकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छे-
दकरूपवृत्तित्वं वर्तते ।

किन्तु प्रकृते साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकधर्मविधया समवायत्व-कालिकत्वो-
भयं लभ्यते, अर्थात् तादृशप्रतीतौ पूर्वं समवायस्य प्रतिभासमानत्वात् समवायत्व-कालिकत्वोभयमेत-
त्क्रमेणैव साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतया लभ्यते इति तादृशसाध्यतावच्छेदकता-
वच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं
समवायत्व-कालिकत्वगतद्वित्वमेव भवति, न तु कालिकत्व-समवायत्वगतद्वित्वम् ।

तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकधर्मविधया कालिकत्व-समवाय-
त्वोभयमेव लभ्यते, न तु समवायत्व-कालिकत्वोभयम्, प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्ग-
विधयाऽऽदौ कालिकस्य प्राप्तेरिति तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छे-
दकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया कालिकत्व-सम-
वायत्वगतद्वित्वमेव स्यात्, समवायत्व-कालिकत्वगतद्वित्वं नैव । ततश्च साध्यतावच्छेदकताव-
च्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकसमवायत्व-
कालिकत्वगतद्वित्वरूपे तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वे-

स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावः धर्तुं न शक्यते इति कथं तमादायाऽव्याप्तिः ?

यदि समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन यः वह्नित्वविशिष्टस्तदभावो धर्तुमिष्यते तदा पूर्वं समवायस्य भानात् तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकधर्मविधया समवायत्व-कालिकत्वोभयमेव लभ्यते इति तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया समवायत्व-कालिकत्वगतद्वित्वमेव लभ्यते । साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधयाऽपि समवायत्व-कालिकत्वगतद्वित्वमेव लभ्यते । तथा च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात्, स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्यादेव ।

किञ्च, तादृशाऽभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तस्याः स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वेऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वेऽपि च समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता लभ्यते । एवं तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तस्याः स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वेऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वाच्च स्वव्यापकत्व-

सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया एव कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते । तथा च स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगिता-निरूपकावच्छेदकताद्वितयस्य साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात्, तादृशावच्छेदकताद्वितयातिरिक्ता-वच्छेदकतानिरूपितत्वस्य तादृशाभावीयप्रतियोगितायामसत्त्वाच्च स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यता-वच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्यादेव ।

साध्यतावच्छेदकता प्रकृते वह्नित्व-द्रव्यत्वयोरेव पर्याप्ता, न द्रव्यत्व-वह्नित्वयोः, तादृशज्ञाने आदौ वह्नित्वस्य भानादिति साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-न्योगितावच्छेदकरूपं वह्नित्व-द्रव्यत्वगतद्वित्वमेव स्यात्, न तु द्रव्यत्व-वह्नित्वगतद्वित्वम् । तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता द्रव्यत्व-वह्नित्वयोरेव पर्याप्ता, न तु वह्नित्व-द्रव्यत्वयोः, तथाऽप्रतिभासादिति तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यन्योगितावच्छेदकं रूपं द्रव्यत्व-वह्नित्वगतद्वित्वं स्यात्, न तु वह्नित्व-द्रव्यत्वगतद्वित्वम् । तथा च साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यन्योगितावच्छेदकवह्नित्व-द्रव्यत्वगतद्वित्वरूपे तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यन्योगितावच्छेदकत्वाऽसत्त्वात्स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-न्योगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनु-योगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं तादृशाभावीयप्रतियोगितायां नैव स्यात् ।

य
शो
ल
ता

अतः तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मा-नवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यन्योगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदक-संसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यन्योगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य च सत्त्वेऽपि स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यन्योगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यता-वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यन्योगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्याऽसत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यन्योगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यता-वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यन्योगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना, स्वाव-च्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यन्योगिताव-च्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता-

निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन यः वह्नित्वविशिष्टस्तदभावो धर्तुं न शक्यते इति कथं तमादायाऽव्याप्तिसम्भवः ?

एतद्विशा अन्यथा क्रमपरावर्तनेऽपि अव्याप्त्यसम्भवो भावनीयः इति 'अयं कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्येतादृशस्थले एव कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावमादायैवाऽव्याप्तिः सम्भवति इति स्थितम् ।

एवञ्च प्रकृतलक्षणे स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वप्रवेशावश्यकताऽपि नास्ति, यतः 'अयं समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावमादायाऽव्याप्तिः न सम्भवति, **यद्यपि** तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकतायाश्च वह्नित्व-द्रव्यत्वयोरेव पर्याप्ततया साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च वह्नित्व-द्रव्यत्वगतद्वित्वमेव लभ्यते । अतः साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्व-द्रव्यत्वगतद्वित्वरूपे तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात् तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं वर्तते एव ।

किञ्च, तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तस्याः स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वेऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधयैव कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठ-

प्रतियोगितावच्छेदकता लभ्यते । एवं या तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूपिका समवायसम्बन्धावच्छिन्न-
द्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तस्या अपि स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्व-
निष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वेऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता-
विशिष्टत्वात् समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन
साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधयैव गृह्यते । तथा च तादृशाभावीयप्रतियोगितानिरूप-
कावच्छेदकताद्वितयस्यापि स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात्, तदितरावच्छेद-
कतानिरूपितत्वस्य तादृशाभावीयप्रतियोगितायामसत्त्वाच्च स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेद-
कताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्यादेव;

तथापि प्रकृते साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकधर्मविधया समवायत्व-कालिक-
त्वोभयमेव लभ्यते, न कालिकत्व-समवायत्वोभयम्, समवायस्यैवादौ प्रतिभासादिति साध्यता-
वच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-
वच्छेदकरूपविधया समवायत्व-कालिकत्वगतद्वित्वमेव प्राप्यते, न तु कालिकत्व-समवायत्वगत-
द्वित्वमिति । तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकं कालिकत्व-समवायत्वो-
भयमेव स्यात्, न तु समवायत्व-कालिकत्वोभयमिति तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता-
वच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं
कालिकत्व-समवायत्वगतद्वित्वमेव स्यात्, न तु समवायत्व-कालिकत्वगतद्वित्वमिति साध्यता-
वच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-
वच्छेदकसमवायत्व-कालिकत्वगतद्वित्वरूपे तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता-
वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वविरहात्स्वाव-
च्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेद-
कत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं तादृशाभावीयप्रतियोगितायां न सम्भवति ।

अतः तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेद-

गू

कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे

कताऽनिरूपितत्वस्य च सत्त्वेऽपि स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्न-
प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता-
वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्याऽसत्त्वात्
स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यता-
वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना, स्वावच्छे-
दकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्व-
सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-
पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना, स्वव्यापकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्या-
वच्छेदकताऽनिरूपिता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावविधया कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे
सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावमादाय अव्याप्तिः नैव सम्भवतीति कथं तादृशाऽ-
व्याप्तिवारणाय स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वप्रवेशः अनिवार्यः उच्यते ? भूतलं कालिकेन
वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तद्वत्, घटवत्त्वात् - इत्यत्र समवायेन
वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तदभावमादाय याऽव्याप्तिरापादिता
तन्निराकरणमपि अनया एव दिशा ज्ञेयम्” ? इत्याहुः ।

एतत्सर्वं मनसिकृत्याह - इति = स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानव-
च्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गता-
वच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वलक्षणपरि-
ष्कारेण ‘अयं कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टः’ - इत्येतज्ज्ञानं विष-
यितासम्बन्धेन कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वत्, तज्ज्ञान-
त्वात् - इत्यत्र समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्याभावमादायाऽऽपादिताऽव्याप्तिनिराकरणादुक्तपरि-
ष्कारघटितं लक्षणं निर्दोषम् - इति न च वाच्यम् । हेतुमाह - कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे

❀ संक्षेपमां शब्दार्थ ❀

वि

न

शब्दार्थ :- મુખ્ય પૂર્વપક્ષ :- તમે જે લક્ષણ બનાવ્યું તે લક્ષણમાં પણ જ્યારે કાલિકથી
વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે, સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે સમવાયથી દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટ

સતિ સમવાયેન દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટસ્ય સાધ્યતાયાં તજ્ઞાનત્વે કાલિકેન ગૃહ્ય
વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટાભાવમાદાયાઽ-
વ્યાપ્ત્યાપત્તેઃ ।

●
સતિ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટસ્ય સાધ્યતાયાં તજ્ઞાનત્વે
સદ્ધેતૌ, અર્થાત્ ‘અયં કાલિકેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ સમવાયેન વહ્નિત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ
સમવાયેન દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટઃ’ - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन कालिकेन वह्नि-
त્વवિशिश्ट-त્વ-सति स-म-वा-ये-न द्रव्य-त્વ-विशिश्ट-स्तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र
कालिकेन वह्नि-त્વ-विशिश्ट-त્વ-सति स-म-वा-ये-न द्रव्य-त્व-विशिश्ट-
भावमादायाऽव्याप्यापत्तेरिति प्राग्
भावितमेव ।

इत्थञ्चैतदीधितौ पर्याप्तिघटितपरिष्कारः तदूष्णञ्चावलो-
कितम्, अधुना नूतनप्रकरणे पर्याप्तिं
परित्यज्य सामनैयत्यं ग्रहीष्यते, तथापि अन्ततोगत्वा पर्याप्तिस्तु समादेया भविष्यत्येवेति अवधेयम् ।

॥ इति सकलसङ्घहितचिन्तकाचार्यप्रवरश्रीभुवनभानुसूरीश्वरशिष्यरत्न-

पूज्यपूनाजिल्होद्धारकाचार्यप्रवरश्रीविश्वकल्याणसूरीश्वरशिष्यरत्न-

पूज्यसंविन्भूत्याचार्यप्रवरश्रीयशोविजयसूरीश्वरशिष्यरत्न-

मुनिभक्तियशविजयविरचितायां

व्याप्तिपञ्चकविवृतिवृत्तियशोलतायां

षष्ठी दीधितिः ॥

હોય તે વિષયિતાસંબંધથી સાધ્ય હશે, તજ્ઞાનત્વ હેતુ હશે ત્યારે સમવાયથી દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટ
હોતે છતે જે કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેનો અભાવ લઈને અવ્યાપ્તિ આવશે.

બસ ! જૂના લક્ષણને પકડી રાખી આ અવ્યાપ્તિનો જવાબ વાળવો અશક્યપ્રાયઃ થઈ
ગયો છે. માટે, અવાંતર પૂર્વપક્ષ હવે નવું જ લક્ષણ બનાવશે. પુનઃ આ લક્ષણની જરૂરત
પડશે ખરી ! માટે, આ લક્ષણ ભૂલી નહીં જતા. સાથે હવે તૈયાર થઈ જાઓ દિમાગી કસરત
માટે !

॥ મુનિભક્તિયશવિજયરચિત વિનમ્રાવ્યાખ્યામાં

છટ્ટી દીધિતિનું વિવરણ સંપૂર્ણ ॥

ય
શો
લ
તા

વિ
ન
મ્રા

॥ વિભાગવાર પૃષ્ઠ સૂચિ ॥

(ચોદ વિભાગોમાં કયા વિભાગમાં કેટલા પૃષ્ઠો અને કેટલી દીધિતિઓ સમાવેશ પામી છે તેની સૂચિ અહીં પ્રસ્તુત કરાઈ છે.)

વિભાગ	દીધિતિ	પૃષ્ઠ
વિભાગ - ૧	૧ + ૨	૩૧૨
વિભાગ - ૨	૩	૬૪૪
વિભાગ - ૩	૪	૧૦૮૮
વિભાગ - ૪	૫	૧૩૮૬
વિભાગ - ૫	૫	૧૭૬૬
વિભાગ - ૬	૫	૨૦૮૪
વિભાગ - ૭	૫	૨૪૩૬
વિભાગ - ૮	૫	૨૭૮૨
વિભાગ - ૯	૫ + ૬	૩૧૦૨
વિભાગ - ૧૦	૬	૩૪૧૦
વિભાગ - ૧૧	૭	૩૭૪૬
વિભાગ - ૧૨	૭	૪૦૨૦
વિભાગ - ૧૩	૭ + ૮	૪૨૮૮
વિભાગ - ૧૪	૯ તથા પરિશિષ્ટ	૪૪૨૪ + પરિશિષ્ટ

ઊઠાનની પરિસીમા
'GSLV' છે,
ઊંચાઈની પરિસીમા
'એવરેસ્ટ' છે,
ઊંઢાઈની પરિસીમા
'પેસેફિક' છે,
તેમ વ્યાપ્તિના વિશ્વમાં
તર્કની ઊઠાનની....
તર્કની ઊંચાઈની....
તર્કની ઊંઢાઈની.....
પરિસીમા છે :

“ગૂઢાર્થતરવાલોક”

— પ્રકાશક —

શ્રી દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ

9 789382 019794